

СТУДЕНТИ
ДНІПРОВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА
У ДЗЕРКАЛІ СОЦІОЛОГІЇ

Міністерство освіти і науки України
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

*100 річчю Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара присвячується*

**Студенти Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара у дзеркалі соціології**

Монографія

Дніпро
Видавництво Акцент ПП
2018

*Рекомендовано до друку вченою радою
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
(протокол № 12 від 27 квітня 2018 р.)*

Рецензенти:

Богомаз К.Ю. – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри соціології Дніпровського державного технічного університету (м. Кам'янське);

Лепський М.А. – доктор філософських наук, професор, декан факультету соціології та управління Запорізького національного університету;

Шевцов С.В. – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Колектив авторів:

Кривошеїн В.В., доктор політичних наук, професор; Ніколенко В.В., доктор соціологічних наук, доцент; Бойко В.А., кандидат соціологічних наук, доцент; Борисова Ю.В., кандидат соціологічних наук, доцент; Гилюн О.В., кандидат філософських наук, доцент; Гудзенко О.З., кандидат соціологічних наук, доцент; Демичева А.В., кандидат соціологічних наук, доцент; Зубарева О.І., кандидат соціологічних наук; Комих Н.Г., кандидат соціологічних наук, доцент; Міхно Н.К., кандидат соціологічних наук; Тупікова С.В., кандидат соціологічних наук; Ячний А.М., кандидат соціологічних наук, доцент; Скляренко К.О.; Стриж А.Є.; Уджмаджурідзе Г.Г.

С 88 Студенти Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара у дзеркалі соціології: монографія / В.В. Кривошеїн, В.В. Ніколенко, В.А. Бойко та ін.; за ред. професора В.В. Кривошеїна. – Д.: Видавництво Акцент ПП, 2018. – 224 с.

Монографію присвячено дослідженню комплексу соціальних характеристик студентів, що навчаються в Дніпровському національному університеті імені Олеся Гончара, включаючи їх ставлення до реформування вищої освіти в Україні, оцінку якості університетської освіти, специфіку культурної та ціннісної системи, визначення мотивів вступу та вибору майбутньої спеціальності, особливостей адаптації до освітнього процесу, з'ясування відношення до можливостей академічної мобільності, розкриття різноманітних аспектів відпочинку та дозвілля, харчові практики тощо.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів.

ISBN 978-966-921-184-2

© Дніпровський національний
університет імені Олеся Гончара, 2018
© В.В. Кривошеїн, В.В. Ніколенко,
В.А. Бойко та ін., 2018

ПЕРЕДМОВА

Студентство є однією з найпроблемніших соціальних груп, якій притаманні динамічні внутрішні зміни та обумовлене цим ускладнення взаємозв'язків і відносин у соціальній структурі суспільства. Студентство характеризується значним ступенем мобільності за статевими, соціальними, віковими показниками; відносною автономністю та підвищеною адаптивністю до соціально-економічних і політичних змін у суспільстві, інституціональних та ціннісно-нормативних актів; активною участю в соціальних змінах; високим інтелектуальним потенціалом і відчуттям соціального альтруїзму, що робить його своєрідним «соціальним ліфтом» між різними групами; суперечливістю соціальної ролі, що, з одного боку, виступає суб'єктом нової соціальної діяльності, а з іншого – є чинником суспільної стабільності, володіючи своєрідним привілеєм на майбутнє¹. Як соціальна група студентство виконує специфічні соціальні функції, ключова з яких полягає у підготовці до виконання особливих професійних і культурно-етичних завдань переважно інтелектуального й управлінського характеру, що зумовлено необхідністю відтворення соціальної структури суспільства і диференційованою підготовкою фахівців відповідно до суспільних потреб².

¹ Савченко С.В. Социализация студенческой молодежи в условиях регионального образовательного пространства / С.В. Савченко. – Луганск: Альма Матер, 2003. – С. 79.

² Там само. – С. 84.

Належність до студентства здебільшого визначається віковими критеріями, нижня межа яких встановлюється наявністю атестату про середню освіту, а верхня – традиційно не перетинає межу 30-річного віку, тому з огляду на соціальну функцію молоді та специфічну соціальну функцію студентства використання поняття «студентська молодь» є цілком обґрунтованим. Під останньою будемо розуміти специфічну соціальну групу молоді, яка здобуває освіту у закладах вищої освіти (далі – ЗВО) у процесі стаціонарного навчання, провідною соціальною функцією якої є підготовка до виконання професійних та культурно-етичних завдань переважно інтелектуального й управлінського характеру. Відповідно провідна соціальна функція студентської молоді впливає з необхідності відтворення соціальної структури суспільства і диференційованої підготовки фахівців відповідно до суспільних потреб.

У свою чергу, специфічність студентської молоді значною мірою обумовлюється інституційним середовищем – тим ЗВО, де формується й ретранслюється специфічна молодіжна субкультура – субкультура студентської молоді конкретного ЗВО. Тому цілком правомірним є розгляд студентської молоді Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (далі – ДНУ) як відносно самостійний предмет соціологічного вивчення.

За свою сторічну історію в ДНУ створено особливий культурно-інтелектуальний клімат, який через механізми соціалізації та формальні і неформальні соціальні практики сприяє формуванню патріотично налаштованої до своєї *Alma mater* особистості, яка володіє як спільними рисами, притаманними студентській молоді, так і деякою мірою унікальними рисами, властивими студентам ДНУ.

Соціологами університету накопичений багатий досвід вивчення різноманітних аспектів студентського життя. З початку утворення Катеринославського університету соціологи відігравали одну з ключових ролей – достатньо пригадати, що в перший навчальний рік у новоутвореному навчальному закладі працював майбутній корифей французької соціологічної школи Жорж Гурвич¹. Протягом останніх років у ДНУ кафедрою соціології було успішно реалізовано низку наукових проектів з освятянської проблематики. Зокрема, соціологами ДНУ виконувалися науково-дослідні роботи: «Соціальний статус і особливості професійної соціалізації студентської молоді»; «Самосвідомість суб'єктів навчального процесу та вдосконалення освітніх технологій в умовах реформування вищої школи»; «Соціологічне забезпечення викладання соціологічних дисциплін з позицій нової парадигми вищої освіти»; «Модернізація методів навчання у вищій школі в умовах впровадження кредитно-модульної системи: соціологічний аспект аналізу»; «Студентська молодь в умовах глобалізації: соціологічний аспект» та інші. Співробітники кафедри соціології ДНУ брали участь у реалізації комплексних наукових проектів з проблем освіти, зокрема: всеукраїнський експеримент «Університетська автономія – складова громадянського суспільст-

¹ Кафедра соціології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара: історія і сьогодення / відп. за випуск В.В. Кривошеїн. – Д.: вид-во «Грані», 2016. – С. 6.

ва» (2006-2008 рр.); міжнародний науковий проект «Студент XXI століття. Соціальний портрет на фоні суспільних трансформацій: українська інтерпретація» (2008-2010 рр.); міжнародний дослідницький проект «Євростудент – V» (2015 р.); дослідницький проект «Реформування вищої освіти України» (2016 р.) та ін.

Емпіричною основою даного монографічного дослідження є дані, отримані під час опитувань студентів ДНУ, проведених у 2013-2017 рр., зокрема: «Якість життя студентів ДНУ» (2013 р.); «Проблеми адаптації студентів-першокурсників до університетського життя» (2013, 2014 рр.); «Абітурієнт: мотиви вступу та вибору майбутньої професії» (2015, 2016, 2017 рр.); «Ставлення студентів ДНУ щодо якості надання освітніх послуг» (2016 р.); «Політична культура студентів ДНУ» (2016 р.); «Оцінка студентами ДНУ імені Олеся Гончара стану виховної роботи» (2016 р.); «Академічна культура студентів ДНУ імені Олеся Гончара» (2016 р.); «Соціальний портрет студента ДНУ в суспільних реаліях сучасної України» (2017 р.) та ін.

У підготовці монографії взяли участь: доктор політичних наук, професор Кривошеїн В.В. (передмова, розділ 2, післямова); доктор соціологічних наук, доцент Ніколенко В.В. (розділ 12); кандидат соціологічних наук, доцент Бойко В.А. (розділ 10); кандидат соціологічних наук, доцент Борисова Ю.В. (розділ 6); кандидат філософських наук, доцент Гилюн О.В. (розділ 3); кандидат соціологічних наук, доцент Гудзенко О.З. (розділ 4); кандидат соціологічних наук, доцент Демичева А.В. (розділ 5); кандидат соціологічних наук Зубарева О.І. (розділ 9); кандидат соціологічних наук, доцент Комих Н.Г. (розділ 11); кандидат соціологічних наук Міхно Н.К. (розділ 9); кандидат соціологічних наук Тупікова С.В. (розділ 10); кандидат соціологічних наук, доцент Ячний А.М. (розділ 1); Скляренко К.О. (розділ 7); Стриж А.Є. (розділ 7); Уджмаджурідзе Г.Г. (розділ 8).

РОЗДІЛ 1.

СТУДЕНТСЬКА МОЛОДЬ ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Сьогодні українське суспільство знаходиться в стані напруженого очікування «нового» майбутнього. Часто-густо можна чути заклики до «модернізації», яка передбачає впровадження нових технологій у виробництві, в політиці, економіці та міжнародних відносинах. При цьому, наголошується, що новації стануть можливими за умов появи творчих, активних людей. Йдеться про молодь, без якої стають неможливими будь які перетворення.

Визнання молоді стратегічним ресурсом процесів оновлення країни є запорукою будь яких реформ. На цій підставі розгляд соціальних змін, в значній мірі залежить від розуміння «покоління молодих», що іманентно вирішують проблему формування світогляду та життєвого самовизначення. В умовах соціальної диференціації та особливості протікання процесу соціалізації в зв'язку з цією диференціацією молодь не тільки спостерігає, а і відчуває на собі результати процесу соціального розшарування та жорсткого розподілу суспільства за матеріальними ознаками. На межі бідності «раптово» опинилися категорії населення, які дотримувалися традиційних життєвих стратегій та цінностей. При цьому молодь «автоматично» притискається старшими поколіннями в галузі працевлаштування та отримання пристойної платні. У сучасних умовах, типові життєві стратегії радянських часів виявилися не здатними привести до соціального успіху, а нові легальні типи соціальних практик, що відповідають новим соціально-економічним умовам, знаходяться у стані свого формування. Молодь є соціальною групою, яка гнучко сприймає модернізаційні перетворення в сус-

пільстві, завдяки значному динамічному потенціалу ціннісної свідомості. Певно, саме тому лунають заяви, що молоде покоління сьогодні відмовляється від «традиційних» духовно-моральних принципів та будує свої життєві стратегії на ґрунті матеріальних цінностей та індивідуалізму.

Вважається, що молодь, як спільність, повинна «самостійно» утвердитися в соціумі. А штучні соціальні обмеження цих можливостей, є необхідною умовою її розвитку та становленню у суспільстві. З цього приводу вникає науково-практичний інтерес соціологів щодо вирішення питання – які соціальні умови (сприяння або обмеження) необхідні та реально наявні стосовно формування «нових» членів суспільства, та передбачити яке суспільство ми отримаємо у майбутньому.

В умовах кардинальних змін, які відбуваються сьогодні на всіх рівнях організації українського суспільства, актуалізується проблема визначення місця молоді в сучасному соціальному просторі, яка набуває для суспільства гострого характеру тому, що молоді люди стоять на роздоріжжі життєвого вибору і від якості цього вибору залежить майбутнє всього суспільства. Умовою виживання якого та його перспектив є певні характеристики молоді, що в теперішньому і майбутньому обумовлять характеристики суспільства. Необхідність осмислення проблем молоді, їх соціологічний розгляд та аналіз дозволить обізнано оптимізувати засоби і форми її соціалізації в умовах динамічних перетворень українського суспільства.

Серед зарубіжних учених, що займалися розробкою молодіжної проблематики, можна назвати К. Манхейма¹, Н. Смелзера², П. Сорокіна³, Я. Щепанського⁴, а також С. Іконнікова, І. Кона⁵, Д. Константиновського⁶ та ін. В Україні молодіжну проблематику розробляли О. Балакірева⁷, Л. Сокурянська⁸, Н. Паніна⁹, Н. Шуст¹⁰, М. Міщенко¹¹, О. Олійник¹ та ін.

¹ Манхейм К. Диагноз нашего времени / К.Манхейм. – М.: Юрист, 1994. – 700 с.

² Смелзер Н. Социология / Н.Смелзер. – М.: Феникс, 1994. – 688 с.

³ Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество / П.Сорокин. – М.: Полит. лит., 1992. – 360 с.

⁴ Щепанский Я. Элементарные понятия социологии / Я. Щепанский. – М.: Прогресс, 1969. – 240 с.

⁵ Кон И.С. Молодежь как социальная категория / И.С.Кон., С.И. Иконникова. –М.: Наука, 1970. – 93 с.

⁶ Константиновский Д.Л. Молодежь 90-х: Самоопределение в новой реальности / Д.Л. Константиновский. – М.: Центр социол. образования РАО, 2000. – 224 с.

⁷ Балакірева О.М. Формування економічної активності молоді: інформ. брошура / О.М. Балакірева, Т.В. Бондар, Т.О. Паладійчук. – К.: СПД, 2013. – 51 с.

⁸ Сокурянская Л.Г. Социальное самоопределение молодежи как предмет социологического исследования / Л.Г. Сокурянская // Вісник Харківського держ. ун-ту. Сер.: Соціол. досл. суч. суспільства: методологія, теорія, методи. – 1999. – № 433. – С. 17-21.

⁹ Паніна Н. Молодь України: труктура цінностей / Н. Паніна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 1. – С. 5-27.

¹⁰ Шуст Н.Б. Інноваційна діяльність молоді: сутність, структура, функції / Н.Б. Шуст. – Вінниця: ВДМУ, 2001. – 223 с.

¹¹ Міщенко М. Соціальне самопочуття молоді / М. Міщенко //Матеріали засідання секції «Соціологія молоді» міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку со-

На теренах сучасної України в межах академічної науки, і при державних закладах, діє низка загальних і спеціальних дослідницьких центрів та осередків щодо вивчення загально-соціальних і молодіжних проблем.

Дослідники здійснюють науковий аналіз тенденцій у молодіжному середовищі. Розробляють науково обґрунтовані рекомендації, що спрямовані на вирішення молодіжних проблем. У справі розробки ефективної молодіжної політики велику роль відіграє з'ясування сутності й змісту процесів життєвого самовизначення сучасної молоді.

Науковий інтерес до молоді обумовлено розумінням того, що відношення суспільства до молоді, її місце та роль в суспільстві є ознакою його сучасності і наявності можливостей до прогресування.

Одне з перших визначень у вітчизняній науковій літературі висвітлює молодь як покоління людей, що проходить стадію соціалізації, засвоює, а в більш зрілому віці вже засвоїло освітні, професійні, культурні та інші соціальні функції, в залежності від конкретних історичних умов. Вікові показники молоді окреслюються віковими показниками від 16 до 30 років². Молодь – це свого роду соціальний «генератор» трансформацій, які повільно та поступово, і тому непомітно для загалу, відбуваються в глибинах суспільного життя. Молодь – носій інтелектуального потенціалу. Вона сприятлива до творчості, підвищено чутлива, відкрита до запровадження в практику ініціатив та інновацій, щодо нових форм взаємодії.

Якщо суспільство спрямоване на стійкий розвиток, воно формує молодь таким чином, щоб суспільство мало перспективи, що забезпечується шляхом спрямування молоді на відтворення суспільних цінностей і традицій, при цьому уникнути копіювання та відтворення молоді за зразком «старших», консервуючи розвиток соціального устрою. Для цього необхідні умови в яких молодь має можливість стати соціальним суб'єктом «зворотного» впливу на суспільство. Однак в силу маргінального становища і подвійної природи, молоді люди частіше не мають власної самостійності в прийнятті рішень. Молодь набуває суб'єктності у відповідності до рівня усвідомлення своїх інтересів та згуртованості.

На думку відомого західного вченого Карла Манхейма, особлива функція молоді полягає в тому, що вона є «оживляючим посередником», свого роду резервом, який виступає на передній план, коли таке оживлення стає необхідним для пристосування до якісно нових обставин, що швидко змінюються³. Тобто

ціології на сучасному етапі (теоретичні і методичні питання)». – К.: Укр. НДУ проблем молоді, Ін-т соціології АН України, 1993. – С. 32-33.

¹ Олійник О.В. Дослідження соціалізації молоді як методологічна проблема / О.В. Олійник // Вестник Междунар. Соломонова ун-та. – 1999. – № 2. – С. 82-88; Олійник О.В. Специфіка використання поняття «молодь» у соціологічних дослідженнях / О.В. Олійник // Соціол. освіта і наука в Україні. – К.: МАУП, 2000. – С. 130-131.

² Социология молодежи: учебник / под ред. В.Т. Лисовского. – СПб.: изд-во СПбГУ, 1996. – С. 24.

³ Манхейм К. Диагноз нашего времени / К. Манхейм. – М.: Юрист, 1994. – С. 441-442.

цю функцію молодь, за своїм соціальним призначенням, покликана виконувати незалежно від економічного чи соціального положення, від місця та регіону проживання її представників. На цій підставі проблеми молоді досить різноманітні і відрізняються від проблем інших прошарків населення, та їх природа є відображенням рівня суспільного розвитку у будь-яких сферах життєдіяльності. При цьому, молода людина, яка ще не готова повною мірою до життєвих складнощів, відчуває значно більший тиск, ніж людина зріла й досвідчена.

Як зазначають певні дослідники, сучасна молодь опинилась у ситуації «подвійного тиску», коли відбуваються зміни в соціально-економічних відносинах та у духовній сфері. Так, гасло радянських часів: «Молодим всюди у нас дорога!», не відображає сучасного реального стану речей й молоді люди змушені ігнорувати попередні суспільні норми та інтегрувати нові. Сьогодні молодь змушена самотійно знаходити собі шлях у житті¹.

Молоді притаманне випереджаюче відображення дійсності, на підставі того, що молоді люди спрямовані в майбутнє, тому що бачать в ньому свою реалізацію, «самоздійснення». Таке спрямування молоді, помножене на свіжість сприйняття і бажання «підкорити» світ, народжує особистісну, інтенсивно напружену соціально-креативну домінанту життєдіяльності, що є найбільшим надбанням суспільства, гарантіями його прогресу і змін. Вважається, що саме «запал молодіжного здійснення» є запорукою та показником успішності здійснення потреб суспільства. У разі створення умов щодо підтримки і стимулювання цього «запалу» суспільство має можливості свого розвитку. В інших випадках – при неувазі до молоді, суспільство занепадає і деградує. Тому молодь – це найбільш соціально-активна, динамічна, інноваційна частина суспільства, якій властивий значний трансформаційний потенціал.

Вважається, що зміни та нововведення в молодіжному середовищі сприймаються, на відміну від старшого покоління, набагато легше, тобто без великого протистояння. Тому реформування необхідно проводити за допомогою молоді, у зв'язку з тим, що молодь «пластична» та більш сприятлива до змін. Проголошується, що молодь – це та рушійна сила, за допомогою якої можливо змінити увесь світ².

Наведені ознаки свідчать про місце молоді в функціонуванні соціального механізму діяльності суспільства. Водночас, молодь не займає чітко визначеної позиції, вона мовби розпорошується у соціальному просторі, тому що присутня з різних соціальних прошарків, що мають різний соціальний статус у соціальній ієрархії. При цьому, як зазначають певні автори, структура молоді як специфічної соціальної групи виступає в якості одного з компонентів соціальної структури усього суспільства³.

¹ Шуст Н.Б. Аксіологічне розуміння молоді / Н.Б. Шуст // Нова парадигма. – 2000. – Вип. 17. – С. 99.

² Манхейм К. Диагноз нашего времени / К. Манхейм. – М.: Юрист, 1994. – С. 158.

³ Щудло С.А. Молодь у сучасному стратифікаційному просторі: труднощі ідентифікації / С.А. Щудло // Молодь в умовах нової соціальної перспективи: Матеріали IV наук. практ. конф. – Житомир, 2004. – С. 315.

Для того, щоб подолати наявну невизначеність та з'ясувати місце молоді в соціальній структурі дослідники запропонували, при наявності спільних, соціокультурних ознак, відокремлювати певні прошарки, які складають цю спільноту. На цій підставі з'являються як об'єкт соціологічного аналізу: «робітнича молодь», «сільська молодь», «міська молодь», «шкільна молодь», «студентська молодь» тощо.

Поява наведених визначень обумовлена тим, що молодь, як соціальна спільнота, диференціюється на певні групи, що відрізняються статусом, змістом соціальних ролей, культурними ознаками, особливостями соціалізації, функціями. Розподіл відбувається за низкою критеріїв, наприклад: 1) освіта; 2) дохід; 3) соціальний статус сім'ї; 4) етнічне походження; 5) регіон проживання; 6) місце проживання.

Так, освіта, є достатньо вагомим чинником соціального розшарування. За критерієм освіти, молодь класифікують на групи: 1) школяри (учні старших класів загальноосвітніх шкіл); 2) студенти ліцеїв та коледжів; 3) студенти ПТУ; 4) студенти технікумів; 5) студенти вищих навчальних закладів.

Наведені групи молоді відрізняються освітнім досвідом та віком, але в той же час їм притаманна спільна риса – молоді люди знаходяться в процесі навчання. Сучасне суспільство в умовах науково-технічного прогресу, національного самовизначення звертає особливу увагу підвищенню як економічному значенню спеціалізованої навчальної підготовки членів суспільства, так і особливому значенню культури та її суб'єктів-інтелектуалів. Молодь, що перебуває в процесі навчання є безсумнівним джерелом створення прошарку інтелігенції, тому і набуває не аби якого соціального значення. В цьому контексті студентська молодь, як об'єкт аналізу, набуває науково-практичного значення. На цій підставі визначення її характеристик стає соціальною необхідністю.

Вітчизняна і зарубіжна література пропонує низку визначень студентської молоді. Так, у 70-х рр. ХХ ст. студентство визначалося як соціальна група в системі вищої освіти, що має свої специфічні особливості і підготовлена до виконання соціальні ролі інтелігенції¹. Або, студентство – це соціальна група в соціальній структурі суспільства, яка за суспільним становищем належить до інтелігенції, є її резервом та призначена до висококваліфікованої праці в різних галузях науки, техніки, культури². Дослідники визначали, що навчання у вищих навчальних закладах є засобом входження молоді в самостійне життя, а також засобом її самореалізації.

Пізніше (у 80-ті рр. ХХ ст.) з'являються інші визначення студентства як особливої суспільної групи, яка має перехідний характер. Причому цей перехідний стан проявляється і на соціально-класовому, і на особистісному рівнях. До студентства відноситься молодь одного покоління, однакового рівня осві-

¹ Рубин Б.Г. Студент глазами социолога / Б.Г. Рубин, Ю.С. Колесников. – Ростов-на-Дону: изд-во Ростовского ун-та, 1968. – С. 38.

² Лисовский В.Т. Личность студента / В.Т. Лисовский, А.В. Дмитриев. – Л.: изд-во ЛГУ, 1974. – С. 24.

ти, яка оперує специфічними формами організації життєдіяльності¹. Виокремлюють й інші аспекти. Так, студентська молодь визначається як специфічна соціально-професійна група людей молодого покоління, що об'єднана виконанням спеціальних навчальних і соціально-підготовчих функцій, характеризується спільністю побуту, ціннісних орієнтацій і способу життя².

Сучасні українські науковці, при розгляді молодіжної проблематики, висвітлюють різні її аспекти. Серед них: молодь як потенційна економічна еліта суспільства³; динаміка характеристик студентства в умовах сучасних соціальних змін⁴; студентська молодь в умовах суспільства, що трансформується⁵; уяви студентів ЗВО про перспективи працевлаштування⁶; потреби та можливості студентської молоді⁷; молодь як соціально-демографічна група⁸ та ін. Наукові праці свідчать про зацікавленість вітчизняних дослідників проблемами студентської молоді, як соціального явища на теренах сучасної України.

Наявні визначення студентської молоді свідчать про те, що автори розглядають студентство як: 1) соціально-демографічну групу; 2) соціально-професійну групу; 3) особливу суспільну групу⁹.

Дійсно, за своїми демографічними та інтелектуальними характеристиками студентська молодь являє собою одну з найбільш ресурсномістських суспільних груп, оскільки вік і освіта є найважливішими соціальними ресурсами. Очевидно, на цій підставі, І. Кон визначає молодь як соціально-демографічну групу, яку виділяють на основі сукупності вікових характеристик, особливостей соціального становища і обумовлених тією чи іншою соціально-психологічною якістю¹⁰.

Інші науковці визначають молодь як єдину соціально-демографічну

¹ Рубина Л.Я. Советское студенчество: социол. очерк / Л.Я. Рубина. – М.: Политиздат, 1981. – С. 20.

² Лармин О.В. Искусство и молодежь: эстетические очерки / О.В. Лармин. – М.: Мол. гвардия, 1980. – С. 96.

³ Скориніна-Погребна О.В. Студентська молодь як потенційна економічна еліта суспільства / О.В. Скориніна-Погребна // Український соціум. – 2010. – № 1. – С. 83-91.

⁴ Сокурянська Л.Г. Студентство на шляху до іншого суспільства: ціннісний дискурс переходу / Л.Г. Сокурянська // Український соціум. – 2004. – № 1. – С. 48-56.

⁵ Бутиліна О.В. Студентська молодь у суспільстві, що трансформується / О.В. Бутиліна // Український соціум. – 2007. – № 4. – С. 20-27.

⁶ Кулик Ю.В. Студенты ВУЗов о перспективах своего трудоустройства / Ю.В. Кулик // Грані. – 1999. – № 5. – С. 95-98.

⁷ Городяненко В.Г. Студенческая молодежь Днепропетровска: социологический анализ потребностей и возможностей / В.Г. Городяненко, Ю.В. Глущенко // Грані. – 2001. – № 3. – С. 31-37.

⁸ Кон И.С. Молодежь как социальная категория / И.С. Кон., С.И. Иконникова. – М.: Наука, 1970. – С. 19; Олійник О.В. Специфіка використання поняття «молодь» у соціологічних дослідженнях / О.В. Олійник // Соціол. освіта і наука в Україні. – К.: МАУП, 2000. – С. 130-131.

⁹ Фомина Т.А. Социокультурная самоидентификация современного российского студенчества: региональный аспект: дисс. ... канд. социол. наук / Т.А. Фомина. – М., 2000. – С. 62-74.

¹⁰ Кон И.С. Молодежь как социальная категория / И.С. Кон., С.И. Иконникова. – М.: Наука, 1970. – С. 19.

спільність з притаманними для неї освітніми, культурними, пізнавальними ознаками, соціально-психологічними характеристиками, способом життя, та має свій соціальний вік¹. На підставі такого підходу вивчають й безпосередньо студентську молодь, як суспільно диференційовану соціально-демографічну спільноту, якій притаманні специфічні фізіологічні, психологічні, пізнавальні, культурно-освітні властивості.

Існуює й інший погляд на студентську молодь як соціально-професійну групу. Дослідники визначають студентство як джерело і резерв інтелігенції. Вважають, що соціальна роль студента полягає у підготовці до висококваліфікованої праці, обслуговуванні соціальних потреб і інтересів у всіх сферах теоретичної і практичної діяльності, в оновленні всього суспільства в цілому². Для того щоб підкреслити особливості студентської молоді як особливої соціальної спільноти молодих людей, студентську молодь розглядають як особливу соціальну групу, що за характером своєї діяльності, поглядами, ціннісними орієнтаціями дуже близька до інтелігенції, та відіграє фактично головну роль у продукуванні й розповсюдженні ціннісно-нормативних орієнтирів суспільства. Наведені підходи у розгляді студентської молоді дозволяють висвітлювати під різним кутом її аспекти, як соціального явища.

На цій підставі, соціологів не може не зацікавити студентська молодь як об'єкт наукового аналізу. Вивчення цього соціального явища здійснюється за низкою напрямків, головною ознакою яких є визначення сутнісних та відмінних характеристик молоді. Науковому аналізу підлягають всі сфери життєдіяльності студентської молоді, з метою визначити у кожній з них характерні ознаки та риси. Так, визначаються: форми життєдіяльності, спосіб життя молоді, зміст спільної та групової свідомості і т.ін. Заслуговує особливої уваги висвітлення діяльності соціальних інститутів, що покликані не лише здійснювати функцію контролю й управління процесами в молодіжному середовищі, а й визначають потреби та інтереси молоді. Визначення яким чином соціальні інститути сприяють створенню належних умов для ефективного соціального старту молодої людини.

Студентська молодь є специфічною спільнотою, тому що її характеристики і риси, на відміну від представників інших вікових груп, перебувають у стані формування і розвитку.

Виділяють такі специфічні ознаки студентської молоді: 1) має значну чисельність і відіграє помітну роль у системі суспільного відтворення; 2) набуває особливого перехідного характеру, оскільки в її межах здійснюється особистісне та соціальне становлення молоді; 3) через брак досвіду наявне прагнення до нового; 4) притаманний високий ступінь максималізму, перебільшення власної думки; 5) відрізняється особливим способом комплектуван-

¹ Олійник О.В. Специфіка використання поняття «молодь» у соціологічних дослідженнях / О.В. Олійник // Соціол. освіта і наука в Україні. – К.: МАУП, 2000. – С. 130-131.

² Фомина Т.А. Социокультурная самоидентификация современного российского студенчества: региональный аспект: дисс. ... канд. социол. наук / Т.А. Фомина. – М., 2000. – С. 104.

ня, оскільки склад цієї соціальної групи формується із представників різних верств населення приблизно однакового віку і одного рівня освіти; 6) її головною функцією є поповнення лав кваліфікованих фахівців та інтелігенції¹. Крім цього виділяють такі характерні риси студентства: 1) об'єктивність існування; 2) виконання певних суспільних функцій; 3) однозначна детермінованість соціальної поведінки членів групи; 4) набуття певної цілісності та самостійності щодо інших соціальних груп; 5) володіння специфічними соціально-психологічними рисами та системою цінностей².

Таким чином, студентство можна визначити як групу людей молодого віку, що об'єднані виконанням потенційно найбільш значущих для суспільства спеціальних навчальних та соціально-підготовчих функцій. Група, що тимчасово не приймає постійну участь у суспільно-продуктивній праці. Для студентства характерні спільність образу життя, системи цінностей, культури. Ця частина молоді тільки готується до виконання в суспільстві соціально значущих функцій, переважно виробничої, організаційно-управлінської та культурно-конструктивної. Для цього студентство покликано перед усім виконувати навчальну соціально-підготовчу функцію. На цій підставі студентській молоді притаманні три головні ознаки: по-перше навчальна підготовка студентів є економічно і соціально значуща для суспільства, тому набуває високого соціального престижу, але, при цьому, висуває підвищені вимоги до молодих людей; по-друге, реалізація студентами навчально-підготовчої функції виступає в соціалізованій формі, що передбачає безпосередній вихід у висококваліфіковану трудову діяльність; по-третє, особливості формування студентства визначаються специфікою їх соціалізації у самій вищій школі, що умовно визначаються вченими як «подвійна соціалізація».

Так, соціалізація першого порядку полягає в засвоєнні молодими людьми, що поступили до вищого навчального закладу, іншого соціального статусу студента, що передбачає «вростання» в нову (для них) систему навчання, соціального буття, у формуванні нових ціннісних орієнтацій, норм, елементів специфічної культури. Отже, первинна соціалізація полягає у багатоаспектному «входженні» особистості в систему вищої школи, у тому числі в її соціокультурне середовище, культурний контекст такої життєдіяльності.

За соціалізацією першого порядку здійснюється вторинна соціалізація, яка певною мірою нашаровується на первинну та складається з двох періодів: вузівського та практичного. За часи вузівського періоду студент готується до своєї майбутньої професійної діяльності, до виконання в суспільстві певних соціальних функцій. Після вузівського відбувається перехід до практичного періоду, який характеризується входженням випускника ЗВО в новий соціальний статус і відбувається практичне формування соціально-культурного стану.

¹ Рудакова О.В. Жизненные стратегии современного российского студенчества: дисс. ... канд. социол. наук / О.В. Рудакова. – М., 2004. – С. 69-70.

² Ташенко А.К. Особливості соціалізації української молоді в сучасних умовах / А.К. Ташенко // Грані. – 2000. – № 6. – С. 16-18.

Враховуючи вищевикладене, студентська молодь є особливою соціальною спільнотою, до складу якої входять люди, котрі під час навчання у закладі вищої освіти не лише розвивають свої особистісні якості, але й набувають необхідних для майбутньої роботи професійних знань і навичок; формують професійні, світоглядні та громадські якості фахівця; вдосконалюють професійні здібності як передумову подальшої самостійної професійної творчості; забезпечують становлення свого інтелекту і стабілізацію рис характеру; трансформують мотивацію та систему ціннісних орієнтацій; формують соціальні цінності у зв'язку з професіоналізацією.

Процес соціалізації молодих людей набуває різного змісту в окремих групах молоді, і разом з тим має спільні риси для цієї соціально-демографічної та професійної групи в цілому. У відповідності до ступеню «соціалізованості» визначаються і конкретизуються соціальні характеристики студентства, при цьому, вважається, що «подвійна соціалізація» є специфічною та домінантною рисою студентського буття.

На підставі емпірично зафіксованого прагнення молоді бути самостійними у своїх рішеннях і ні від кого не залежати, сформульована думка, що, на відміну від дітей, молодь свідомо обирає по якому шляху їй піти та сама обирає, що закріплює в своїй свідомості, а що ні. Виникають питання: чи дійсно і наскільки молодь є самостійною у життєвому виборі? Тому висвітлення специфіки протікання процесу соціалізації у студентській молоді є ще одним напрямком соціологічного аналізу.

Наступною характеристикою, що притаманна студентській молоді і не може не викликати інтерес дослідників є її «полісоціальне комплектування». Широкий перелік членів в його складі, як представників різноманітних соціальних груп, обумовлює підвищену соціальну сприйнятливість студентської молоді щодо проблем суспільства¹. Така особливість комплектування створює складні форми взаємодії різних культур у студентському середовищі, що через соціально-груповий синтез веде до створення і збагачення певного соціально-духовного світу майбутньої інтелігенції.

Головною ознакою, що виокремлює студентську молодь від решти молоді та підкреслює її відмінність – це здобуття освіти, тобто практично вся студентська молодь здобуває освіту, але за її рівнем має певні відмінності. Так, студенти вищих навчальних закладів мають отримати відповідний рівень освіти, що в свою чергу визначає наявність різниці у професійно-кваліфікаційних характеристиках та майбутньому заробітку, у можливостях, які випускники цих навчальних закладів зможуть отримати в процесі своєї подальшої професійної діяльності. Таким чином, при вивченні особливостей студентської молоді, не може не викликати науковий інтерес вивчення показників інтегрального соціально-економічного статусу студентів. Так, при належності до однієї спільноти і декларації рівних можливостей, молоді люди мають певні можливості або обмеження за показником рівня освіти або престижності ЗВО, доходу, соціального

¹ Там само.

статусу сім'ї, етнічного походження, регіону проживання, місцю проживання тощо і на цій підставі відповідно розшаровуються. Подібна диференціація проявляється в основі різноманітних розподілів студентської молоді на певні групи.

Соціальні умови є вагомим чинником формування соціальних якостей студентської молоді, детермінують особливості її соціалізації, «комплектування» та диференціації, що безумовно потребує науково-практичної «уваги» з боку дослідників з метою вивчення і висвітлення стану цього соціального об'єкту. Одним з перспективних напрямків дослідження студентської молоді є визначення ролі, місця, особливостей інститутів і агентів щодо її соціалізації.

На цій підставі, цікавість викликає поява «нових» соціальних утворень, як інститутів, що сприяють формуванню у молоді наведених якостей. Таким виступає студентське самоврядування, як форма соціальної організації що створює умови до вирішення широкого спектру проблем молоді у суспільстві.

Так, у 2001 році Міністерство освіти і науки України затвердило «Положення про організацію студентського самоврядування у вищих навчальних закладах», яке проголосило головними завданнями діяльності студентських об'єднань: удосконалення навчально-виховного процесу, спрямування молоді на сумлінне навчання, виховання духовності і культури студентів. У цьому документі студентське самоврядування визначається як діяльність, за допомогою якої максимально виявляються і реалізуються творчі здібності студентів, формуються моральні якості, ініціатива, підвищується відповідальність кожного за результатами своєї праці. Положення передбачає зростання ролі студентського колективу в процесі управління навчальним закладом. При цьому, соціологічний «погляд» дозволяє наголошувати на процесі інституалізації студентського самоврядування, як соціального явища, що свідчить про налагодження в сучасних умовах плідної співпраці органів студентського самоврядування, залучення студентських об'єднань з адміністраціями ЗВО. Таки умови допоможуть студентам орієнтуватися у реаліях сучасного світу, відчути свою суб'єктність, розробляючи і реалізуючи конкретні пропозиції з метою покращання навчально-виховного процесу, організації підтримки студентам, формування активної громадянської позиції. Створені умови коли питання організації щодо покращення життя студентів розглядається власне самими студентами. Так, вирішується проблема організації дозвілля, здійснення контролю за дотриманням студентами правил внутрішнього розпорядку, поширюють інформацію та залучають охочих до художньої самодіяльності та спортивних змагань, сприяють популяризації здорового способу життя та запобігання негативних явищ, підвищення правової та формування свідомої політичної культури в молодіжному середовищі.

Власне перелік питань, що прагнуть вирішити студентські утворення самоуправління, слід розглядати як артикулювання наявних проблем студентської молоді: оздоровлення студентів влітку; стан санітарно-побутових умов проживання у гуртожитках; проблема працевлаштування студентів і т.ін., що не може не викликати науковий і практичний інтерес соціологів.

Розглянувши місце молоді у структурі сучасного суспільства, можна зробити висновок, що молодь – це найбільш соціально-активна, динамічна, інноваційна частина соціуму, диференційована соціально-демографічна спільність. На підставі того, що молоді притаманна спрямованість в майбутнє, тому вона грає не аби яку роль у розвитку суспільства.

Студентська молодь особливий шар у структурі молоді. Соціальне становлення студентської молоді пов'язане із здобуттям повноцінної освіти і подальшим працевлаштуванням, розвитком і реалізацією творчих та інтелектуальних здібностей, набуттям лідерських якостей, формуванням та реалізацією активної громадянської позиції. На цій підставі студентство – це важлива, за своїм призначенням, спільнота. Від студентської молоді, як майбутніх спеціалістів в різних сферах та галузях суспільної діяльності, як майбутньої еліти, носія творчого потенціалу, багато в чому залежить майбутній стан суспільства. Однак слід зазначити, що й суспільство впливає на формування молоді. Так, соціальні наслідки економічних негараздів, поляризація і розшарування суспільства, безробіття, проблеми щодо здобуття освіти не можуть не впливати на молодь, на її якісні характеристики: соціальне самопочуття, ціннісні орієнтації, і, в цілому, на соціальні практики молоді і усіх сферах життєдіяльності. Студентська молодь є носієм схожих ціннісних орієнтацій, життєвих планів, стратегій самовизначення та ідентифікації, знаходиться в постійному пошуку прийнятних для себе образів ідентифікації.

З кожним роком студентство стає все більш важливим чинником суспільного життя. Сучасні студенти беруть активну участь у формуванні соціально-економічних відносин на ринкових засадах, опановують європейський інформаційний простір, здобувають освіту за кордоном набувають нові соціальні характеристики. З цього приводу студентська молодь, як об'єкт соціологічного аналізу – це безмежний простір для наукового пошуку та висвітлення ще невивчених і невідомих аспектів сучасної соціальної реальності.

РОЗДІЛ 2. РЕФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ ОЧИМА СТУДЕНТІВ ДНУ

На шляху реформування національної системи вищої освіти Україна просувається в руслі світових трендів, головними з яких є такі: інтернаціоналізація державного і приватного сектору вищої освіти; урізноманітнення типів інституцій і джерел їх фінансування; збільшення кількості студентів на усіх рівнях вищої освіти; зростання приватних інвестицій у вищу освіту; зміцнення сектору «прибуткових» і «корпоративних» закладів вищої освіти; стратегічний альянс між університетами, корпораціями і громадським сектором; гнучкість навчального плану; зміни в системі управління вищим навчальним закладом і освітньому менеджменті; поява нових засобів для забезпечення якості вищої освіти; виникнення нових інструментів збору й обробки даних про потреби ринку праці та запити студентів; створення «віртуальних» університетів¹.

У цьому контексті на перший план у державній політиці сучасної України має виходити проблема компетентності фахівця, що актуалізує пошук шляхів навчання й виховання гармонійної особистості, стимулювання творчої праці. При цьому досвід та успіхи найбільш розвинених країн світу в галузі науки, виробництва, розвитку нових технологій, культури й освіти свідчать про необхідність радикальної перебудови системи навчання в напрямі створення умов для формування компетентного фахівця. На думку Г.Д. Авчіннікової, вищезазначе-

¹ Mendivil J.L. The new providers of higher education / J.L. Mendivil // Higher education policy. – 2002. – Vol. 15. – P. 353.

ні тенденції розвитку вищої освіти обумовлюють наступні стратегічні вектори реформування освітянського сегменту економіки:

- перехід до динамічної ступеневої системи підготовки фахівців, який сприятиме задоволенню прагнень громадян стосовно опанування певного освітнього ступеня за бажаним фахом відповідно до їх здібностей та забезпечення їхньої мобільності на ринку праці;

- формування системи ЗВО, яка за формами, програмами, термінами навчання та джерелами фінансування відповідала б інтересам особи й задовольняла потреби кожної людини та економіки країни в цілому;

- приведення стану освіти та культури до сучасного рівня розвитку суспільства, створення необхідних засад для навчання протягом усього життя;

- набуття національної системи вищої освіти України рівня вищої освіти в країнах Заходу та її інтеграція в міжнародний (і перш за все європейський) освітньо-науковий простір¹.

Перед Українською державою, яка приєдналася до Болонського процесу шляхом підписання в 2005 році Болонської Конвенції, постала нагальна потреба в реформуванні національної системи вищої освіти. У цьому напрямку запроваджено низку заходів із створення в Україні нормативно-правової бази вищої освіти, які визначили ідеологію реформування всієї освітньої галузі. Це викликає потребу до адаптації всіх суб'єктів освітнього процесу до нових умов.

Адаптація студентів до новел в освітньому процесі є однією з потрібних умов ефективного втілення у національну систему вищої освіти України елементів, визначених у Болонській декларації та інших супутніх документів. Головними із них є відмова від традиційної організації освітнього процесу у вишу; розширення соціального компоненту у змісті освіти; утвердження прав студента; своєчасне внесення змін до навчальних планів, коригування методів викладення навчального матеріалу; зведення до мінімуму суб'єктивізму при оцінюванні знань шляхом запровадження практики контрольних та індивідуальних завдань, тестових технологій, письмової форми складання екзаменів і заліків².

Соціальна орієнтованість Болонського процесу поширює соціальну справедливість по відношенню до студентів, зокрема, під час реалізації різноманітних заходів академічної мобільності. Мобільність – «це важлива якісна особливість європейського освітнього простору, що передбачає вільне пересування студентів і викладачів між вищими навчальними закладами та державами (відповідно до програми обміну студентами за системою грантів та за індивідуальними програмами) та загалом є однією з центральних задач Болонського проце-

¹ Авчіннікова Г.Д. Стратегічні напрями розвитку вищої освіти в Україні / Г.Д. Авчіннікова // Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний та національний виміри змін: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (26-27 березня 2015 р., м. Суми). – Т. 1. – Суми: вид-во СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2015. – С. 72-73.

² Кищенко Г.І. Динаміка адаптації студентів молодших курсів до навчання в умовах приєднання вищої освіти України до європейського освітнього простору (за результатами соціологічного дослідження) / Г.І. Кищенко, М.А. Нахабіч // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Зб. наук. праць. – 2010. – Вип. 11. – С. 157.

су, тому оцінка студентами стану академічної мобільності має практичне прогнозує значення»¹.

Болонський процес має для України не лише просвітницьке та пізнавальне значення, це не просте «прилаштування» національної системи вищої освіти до нових реалій, а засіб набуття нових якісних ознак².

Згідно зі ст. 431 Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом³, сторони, що домовляються, зобов'язуються активізувати співробітництво в галузі вищої освіти, зокрема з метою:

- внесення інституційних змін до системи вищої освіти та її осучаснення;
- інтеграції національної системи вищої освіти в Європейський освітній і науковий простір;
- покращення якості різних сторін освітньої діяльності та надання їй більшої важливості;
- налагодження дієвої співпраці закладів вищої освіти;
- надання реальної автономії закладам вищої освіти;
- заохочення академічної мобільності, стимулювання заходів, спрямованих на спрощення доступу до здобуття освітніх ступенів.

Конкретним зобов'язанням України відповідно до додатку XLII Угоди про асоціацію є впровадження спільної з європейськими правилами системи внутрішнього та зовнішнього забезпечення якості вищої освіти⁴.

У стратегічних документах щодо реформування вищої освіти в Україні⁵ реформування національної системи вищої освіти здійснюється задля формування ефективної та конкурентоздатної національної системи вищої освіти України, яка буде адекватним чином інкорпорована в Європейський освітній і науковий простір. Це стає можливим, якщо буде:

- реалізовано право на доступ до вищої освіти, коли кожна людина матиме рівну можливість вступати до вишу незалежно від свого матеріального становища, формально-інституційних обмежень тощо;
- утворені дієві механізми, за допомогою яких забезпечується якість вищої освіти;
- здійснено справжнє поєднання вищої освіти і науки;
- надано закладам вищої освіти автономія, в тому числі й у матеріально-

¹ Згуровський М.З. Болонський процес: головні принципи та шляхи структурного реформування вищої освіти України / М.З. Згуровський. – К.: НТУУ «КПІ», 2006. – С. 386.

² Яблонський В.А. Щодо концепції реформування вищої освіти в Україні [Електронний ресурс] / В.А. Яблонський // АН вищої школи України. – Режим доступу: <http://www.anvsu.org.ua/index.files/Articles/Jablonskiy1.htm>.

³ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]: Міжнар. документ від 27.06.2014 р. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_a11.

⁴ Там само.

⁵ Стратегія реформування вищої освіти в Україні до 2020 року (Проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.mon.gov.ua/img/zstored/files/HE%20Reforms%20Strategy%2011_11_2014.pdf.

фінансовому забезпеченні функціонування освітянської галузі;

- підвищена ефективність фінансування закладів вищої освіти з боку держави і використання ними позабюджетних надходжень;
- оптимізовано структуру національної системи вищої освіти;
- модернізована система управління вищою освітою у бік її професіоналізації;
- належним чином інтегрована національна система вищої освіти у світовий освітній і науковий простір;
- забезпечено професіоналізація персоналу вищої школи;
- з метою підвищення конкурентоздатності національної економіки спільно з роботодавцями забезпечено розвиток системи вищої освіти.

Зазначені завдання означають, що органи влади бачать реформу вищої освіти як таку, що спрямована на розв'язання таких проблем:

- неефективна система фінансування сфери вищої освіти;
- неналежна якість вищої освіти, застарілі та неефективні процедури її забезпечення і контролю, невідповідність частини освітніх програм вимогам ринку праці;
- недостатня академічна автономія ЗВО;
- нерівний доступ до вищої освіти, недоступність вищої освіти для частини тих осіб, що її потребують;
- слабка інтеграція української освіти до європейського і міжнародного освітнього і наукового простору, її низька конкурентоспроможність.

Реформування системи вищої освіти має ґрунтуватися на принципах студентоцентризму, наукової обґрунтованості, готовності до системних змін, реалістичності і послідовності¹. Зокрема, студентоцентрованість освітнього процесу сприяє формуванню людини нового типу – дієвої, активної, інноваційної, всеохоплюючої, здатної до саморозвитку та самовдосконалення. На думку Н. Горук і О. Біляковської, ключовими напрямками творення «людини нового типу» є: бачення тих, хто навчається, відповідальними творцями і менеджерами власної когнітивної діяльності, які успішно поєднують принципи самоуправління (коли запроваджується вибір змісту, форм, методів і засобів навчання) і самоконтролю (що забезпечується оцінюванням і моніторингом власної навчально-пізнавальної діяльності); надання можливостей і заохочення студентів до встановлення цілей навчання та вибору шляхів і способів їх досягнення; сприяння співробітництву та кооперації в освітньому процесі; поширення практики групових форм і методів навчання; стимулювання самопізнання, саморозвитку, постійного самовдосконалення та пізнання своїх можливостей; залучення тих, хто навчається, до ухвалення рішень в освітньому процесі; визначення і підтримка пізнавальних інтересів конкретного студента, надання йому можливостей вибору, індивідуалізація та диференціація освітнього процесу шляхом формування індивідуальної траєкторії навчання; запровадження аналізу та критичного мислення; ведення студентами щоденників своєї навчально-

¹ Там само.

пізнавальної діяльності та залучення їх до оцінювання цієї діяльності¹.

В Україні на законодавчому рівні встановлено, що шляхами реалізації державної політики у сфері вищої освіти є:

- збереження, розвиток та підвищення якості національної системи вищої освіти;
- надання державних гарантій для здобуття вищої освіти та освіти протягом життя;
- забезпечення доступності для широких верств громадян вищої освіти на умовах рівності;
- надання закладам вищої освіти широкої автономії, а учасникам освітнього процесу академічної свободи;
- враховуючи потреби осіб, інтересів держави, територіальних громад і роботодавців формування збалансованої структури та обсягу підготовки фахівців із вищою освітою;
- стимулювання розвитку наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності закладів вищої освіти та заохочення їх інтеграції з виробничим середовищем;
- сприяння працевлаштуванню випускників ЗВО, надання їм гарантій вибору місця роботи, виду трудової діяльності з урахуванням отриманої освіти та відповідно до потреб суспільства;
- запровадження механізмів стимулювання підприємств, установ, організацій усіх форм власності до надання першого робочого місця випускникам вищих навчальних закладів тощо².

Різні вчені вбачають різні ключові аспекти реформування національної системи вищої освіти. Так, Т. Бовсунівська виокремлює такі з них:

- рейтингова система як наскрізна критеріотворча програма студентського життя;
- академічна доброчесність як програма боротьби кожного ЗВО за якість освіти та престижність вишу;
- можливість перескладання академічної заборгованості має надаватися принамі через рік, оскільки за менш короткий час належним чином опанувати ту чи іншу навчальну дисципліну неможливо;
- рейтингова система, за якою самі студенти мають оцінювати викладачів³.

Проте безперечно, головним напрямком реформування системи вищої освіти є заходи, спрямовані на забезпечення та перманентне поліпшення якості

¹ Горук Н. Студентоцентрованість як основа розвитку самоосвітньої компетентності студентів / Н. Горук, О. Біляковська // Емпіричні дослідження для реформування освіти в Україні: Зб. матеріалів І Міжнар. наук. конф. Укр. асоціації дослідників освіти (11 лютого 2017 р.) / за ред. С. Щудло, О. Заболотної, О. Ковальчук. – Київ – Дрогобич: ТзОВ «Трек-ЛТД», 2017. – С. 36.

² Про вищу освіту [Електронний ресурс]: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.

³ Бовсунівська Т. Реформа вищої освіти в Україні як нездоланна проблема / Т. Бовсунівська // Віче. – 2015. – № 14 (липень). – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/4828/>.

вищої освіти, яка має відповідати рекомендаціям і стандартам Європейського простору вищої освіти, беручи до уваги кращі світові здобутки, сприяти досягненню відповідності освітньої системи вимогам та потребам суспільства й особистості. На думку Є. Ніколаєва та О. Длугопольського, у цьому контексті виникає низка проблем¹. По-перше, національна система вищої освіти функціонує ізольовано від інтересів роботодавців, які практично не залучені (або формально залучені) як до розробки навчальних програм у вишах, так і до професійного навчання студентів азам фахової майстерності в умовах реальних виробничих ситуацій із подальшим працевлаштуванням випускників ЗВО за профілем здобутої спеціальності. По-друге, бракує мотивації як студентів, так і викладачів до системних змін щодо підвищення якості освіти. По-третє, встановлення формальних вимог до якості освіти (наприклад, запровадження програм академічної доброчесності, вимоги щодо наявності у науково-педагогічних працівників наукових публікації у виданнях, індексованих у наукометричних системах SCOPUS або Web of Science, сертифікатів про міжнародні стажування) лише сприяли появі на ринку освітніх послуг нових гравців, які за грошову винагороду імітують задоволення встановлених вимог (проведення міжнародних стажувань без відвідування зарубіжних вишів, організація наукових публікації у платних журналах-«одноденках», видання сертифікатів участі у фіктивних конференціях, які проходять у дистанційній формі). По-четверте, оскільки до 85% надходжень ЗВО України отримують за підготовку студентів, а від цього безпосередньо вираховується кількість штатних одиниць науково-педагогічних працівників, то відрахування студентів за неуспішність практично унеможливується. За таких умов квітне академічна недоброчесність, оскільки інтереси «кількості» вищої освіти домінують над інтересами її якості («продаж дипломів», «продаж наукових ступенів»). По-п'яте, зводиться нанівець репутація більшості ЗВО України, яка є особливим видом капіталу і високо цінується в ЄПВО. Так, досить часто працівники університетів та студенти вболівають за форму самого диплому про вищу освіту, а не за його змістове наповнення.

З початком активної фази реформування системи вищої освіти (з 2014 р.) рейтингові показники України в освітянській сфері стрімко падають. Так, позиції України, що характеризують освітянську сферу, у Глобальному індексі конкурентоспроможності (дослідження Світового економічного форуму) (The Global Competitiveness Report) красномовно підтверджують цю тенденцію (див. табл. 2.1).

Вітчизняними соціологами проведено чимало емпіричних досліджень стану запровадження вимог Болонської декларації у систему вищої освіти України. Традиційно дані проблеми реформування вищої освіти досліджує Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва (спільно з фірмою «Юкрейніан соціолоджі сервіс»). Так, у березні 2012 року Фонд провів загальнонаціональне соціологічне дослідження українських студентів-старшокурсників щодо їхнього

¹ Ніколаєв Є. Реформа вищої освіти України: реалізація профільного закону в 2014-2016 рр. / Є. Ніколаєв, О. Длугопольський. – К.: Лабораторія законодавчих ініціатив, 2016. – С. 11-12.

ставлення до різноманітного кола питань перебігу Болонського процесу в Україні¹ (максимальна похибка опитування не перевищує 3,2% з вірогідністю 0,954).

У ході обстеження виявилось, що 43% опитаних студентів добре розуміють принципи Болонської системи, 50% – знають приблизно, у чому полягає суть даної системи, і лише 7% респондентів відповіли, що чули тільки назву, але не уявляють, що це таке.

Таблиця 2.1 – Динаміка змін позицій України, що характеризують освітню сферу, у Глобальному індексі конкурентоспроможності (дослідження Світового економічного форуму) (The Global Competitiveness Report)

Показник	2010-2011 ¹	2011-2012 ²	2012-2013 ³	2013-2014 ⁴	2014-2015 ⁵	2015-2016 ⁶	2016-2017 ⁷
Якість системи освіти в цілому	56	62	70	79	72	54	56
Стан вищої і професійної освіти (в цілому)	46	51	47	43	40	34	33
Охоплення вищою освітою	8	7	10	10	13	14	11

Джерела:

¹ http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2010-11.pdf;

² http://www3.weforum.org/docs/WEF_GCR_Report_2011-12.pdf;

³ http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2012-13.pdf;

⁴ http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2013-14.pdf;

⁵ <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2014-2015>;

⁶ <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2015>;

⁷ <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2016-2017-1>.

Визначаючи основні характеристики Болонського процесу студенти, що взяли участь в опитуванні, продемонстрували неабияку обізнаність у тому, із чим вони зіштовхуються безпосередньо під час навчання – найчастіше вказувалося на необхідність набирати бали протягом семестру (50,4%), найрідше – на необхідність для студента набрати за семестр певну кількість кредитів, що дозволяє взаємно визнавати періоди навчання й окремі навчальні результати кожного студента в ЄПВО (16,5%) (див. табл. 2.2).

Респонденти виявили і певні недоліки у впровадженні основоположних вимог Болонського процесу. Так, 37% опитаних студентів зізналися, що вони не мали реальної можливості обирати вибіркові навчальні дисципліни, а ще 24% звернули увагу на її формальний характер цього вибору. Лише 21% опитаних відзначили, що їм надали реально обирати ті предмети, які вони бажали вивчати. Проте цей вибір був доволі обмеженим, оскільки переважна більшість із них (68%) могли обрати лише 1-2 навчальні дисципліни².

¹ Болонський процес в Україні [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – 2012. – 12 червня. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/bolonskiy-protses-v-ukraini>.

² Там само.

Неоднозначно оцінили студенти і систему накопичення балів та її вплив на підсумкові результати навчання. Більше третини (37%) опитаних відзначили, що запровадження системи накопичення балів сприяло підвищенню об'єктивності оцінювання з боку викладачів. Така ж частка респондентів додержувалася протилежної позиції.

Немає однастайності і щодо збільшення ролі самостійної роботи студента: 42% респондентів вважають, що якість підготовки покращилася, а 46% – пристали на протилежний бік, вважаючи, що якість підготовки погіршилася через перенавантаження і велику кількість завдань для самостійної роботи, завдяки чому студенти вимушені виконувати їх вибірково або формально.

Таблиця 2.2 – Розподіл відповідей на запитання «Що з переліченого, на Вашу думку, є ознаками Болонського процесу?»*

Ознака	%
Необхідність для студента набрати не менше визначеної кількості балів протягом семестру для допуску до підсумкового контролю (іспит чи залік)	50,4
Можливість отримати додаток до диплому європейського зразка, який є обов'язковим документом у переважній більшості країн Болонського процесу і видається разом із дипломом про вищу освіту	31,7
Можливість після бакалаврату вступити у магістратуру інших ВНЗ всередині країни або за кордоном	27,8
Можливість протягом бакалаврату навчатися у різних ВНЗ всередині країни із взаємозаліком набраних балів і збереженням терміну навчання (для отримання диплому бакалавра 4 роки)	19,9
Можливість формувати індивідуальний план навчання, обирати частину курсів самостійно	18,1
Можливість для студентів протягом бакалаврату навчатися у різних ВНЗ за кордоном (на безкоштовній основі) із взаємозаліком набраних балів і можливістю отримати диплом бакалавра у зарубіжному університеті	17,4
Необхідність для студента набрати за семестр певну кількість кредитів, що дозволяє взаємно визнавати періоди навчання й окремі навчальні результати кожного студента в європейському просторі вищої освіти	16,5
Важко сказати	8,7

*Сума відсотків перевищує 100%, оскільки респондент міг обрати кілька варіантів відповідей.

Джерело: Болонський процес в Україні [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – 2012. – 12 червня. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/bolonskiy-protses-v-ukraini>.

Щодо об'єктивності нових методів оцінювання знань студентів дослідження не виявило однастайності: 42% опитаних визначили, що нова система оцінювання покращила якість підготовки, а 32% вважає, що нічого не змінилося, оскільки викладачі майже не використовують тестові технології, що збережує високий ступінь суб'єктивності в оцінюванні знань¹.

¹ Там само.

Вже після ухвалення нової редакції Закону України «Про вищу освіту», що дало старт широкомасштабній реформі освітянської сфери, в березні 2015 року Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва провів загальнонаціональне опитування студентів, у ході якого було опитано 1001 студента, похибка вибірки не перевищує 3,2%)¹.

Дослідження зафіксувало, що для студентів проблема вдосконалення вищої освіти є важливою (так вважає 87% респондентів), причому більше третини (36%) із тих, хто додержується цієї точки зору, відносять її розв'язання до першочергових соціальних завдань.

Студентів також запитували про те, чи ознайомлені вони зі змістом Закону України «Про вищу освіту», ухваленого парламентом в липні 2014 р. Лише 13% студентів читали цей нормативний акт, 26% зізналися, що його не читали, але в знають основні положення цього документу. Абсолютна більшість опитаних відзначили слабку обізнаність про зміст правових новел: 35% студентів відповіли, що щось чули про цей закон, а чверть (26%) – нічого не знають про нього.

До найбільш серйозних проблем вищої освіти, які вимагають невідкладного вирішення, студенти віднесли такі: невизнання дипломів більшості вітчизняних вишів у світі (51%); невідповідність знань і навичок, що здобувають студенти під час навчання, вимогам ринку праці (41%); високий рівень корумпованості у ЗВО України (39%); низький рівень якості національної системи вищої освіти порівняно зі світовим рівнем (32%). Найнижче оцінена значимість таких проблем вищої освіти: низький професійний рівень викладачів (9%), відсутність реального, а не формального студентського самоуправління (8%).

На думку студентів, для покращення якості освіти в першу чергу треба боротися з будь-якими проявами хабарництва й академічної недоброочесності у ЗВО (44%), налагодити співпрацю з кращими зарубіжними вишами, тобто активізувати зовнішню академічну мобільність (43%), підвищити розмір зарплатні професорсько-викладацького складу (43%), стимулювати наукову діяльність у ЗВО (41%), забезпечити надійний зв'язок викладання з потребами майбутнього фаху (36%) тощо. Найнижчу підтримку отримала пропозиція ввести систему зовнішнього незалежного оцінювання для випускників вишу (10%)².

Особливе значення має оцінка студентами якості освіти. Корисним є порівняння отриманих даних з результатами загальнонаціонального соціологічного дослідження українських студентів, проведеного Фондом у березні-квітні 2011 р.³ (усього було опитано 1008 студентів, похибка вибірки не перевищує 3,2%).

У 2011 р. рівень системи вищої освіти студенти оцінили як задовільний (3,5 балів за 5-бальною шкалою), так само було оцінено студентами рівень осві-

¹ Вища освіта в Україні: громадська думка студентів [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – 2015. – 10 червня. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/vishcha-osvita-v-ukraini-gromadska-dumka-studentiv>.

² Там само.

³ Навчання у ВНЗ очима студентів [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – 2011. – 12 квітня. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/navchannya-u-vnz-ochima-studentiv>.

ти у ВНЗ, у якому вони навчаються (3,6 бали за 5-бальною шкалою). Найвищий рівень освіти у своєму ВНЗ оцінюють студенти природничого спрямування (3,8 бали), найнижчий – фінансово-економічного спрямування (3,5 балів).

У 2015 р. більшість студентів оцінили якість вищої освіти в Україні нижче середнього – у 2,8 бала за 5-бальною шкалою, тоді як у своєму ВНЗ якість освіти студенти оцінили вище – у 3,2 бали (див. табл. 2.3). Найвище оцінили якість своєї освіти студенти юридичного спрямування (3,6 бали), найнижче – студенти суспільно-гуманітарного спрямування (3 бали) (див. табл. 2.4).

Таблиця 2.3 – Порівняння відповідей на запитання «Як Ви оцінюєте рівень освіти, що його забезпечує сучасна українська освітня система?» (1) та «Як Ви оцінюєте рівень освіти, який отримуєте у ВНЗ?» (2)

1		Варіант відповіді	2	
2011 р. ¹	2015 р. ²		2011 р. ¹	2015 р. ²
7,9	0,7	Дуже високий	10,2	6,5
39,6	17,3	Загалом достатньо високий	43,7	28,6
40,9	51,3	Середній	37,9	43,1
6,7	21,1	Загалом низький	4,9	13,0
0,8	4,0	Дуже низький	0,7	3,2
4,1	5,6	Важко сказати	2,7	5,6

Таблиця 2.4 – Порівняння відповідей на запитання «Оцінка якості своєї освіти студентами різного профілю навчання» (за 5-бальною шкалою)

Профіль навчання	2011 р. ¹	2015 р. ²
Технічний	3,6	3,3
Суспільно-гуманітарний	3,6	3,0
Фінансово-економічний	3,5	3,2
Мистецький	3,7	3,4
Юридичний	3,7	3,6
Природничий	3,8	3,0
Інший, крім названих	3,7	3,3
Середня оцінка за 5-бальною шкалою	3,6	3,2

Джерела (до табл. 2.3-2.4):

¹ Навчання у ВНЗ очима студентів [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – 2011. – 12 квітня. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/navchannya-u-vnz-ochima-studentiv>;

² Вища освіта в Україні: громадська думка студентів [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – 2015. – 10 червня. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/vishcha-osvita-v-ukraini-gromadska-dumka-studentiv>.

Цікавим є порівняння результатів опитування студентів і опитування населення. Для порівняння наведемо результати опитувань населення, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з фірмою «Юкрейніан соціолоджі сервіс» у жовтні 2013 р., під час якого було опитано

2 000 респондентів (похибка вибірки становить 2,3%)¹, у грудні 2014 р. (похибка вибірки не перевищує 2,2%)², у грудні 2015 р., коли було опитано 2001 громадян (теоретична похибка вибірки становить 2,2%)³, у грудні 2016 р., під час якого опитали 1808 респондентів (похибка вибірки становить 2,5%)⁴.

За даними зазначених опитувань респонденти визнають, що проблема вдосконалення вищої (і не лише) освіти у суспільстві є важливою. Такої думки додержується майже три чверті опитаних, а кожен четвертий відносить її до першочергових (див. табл. 2.5). На думку більшості населення якість вищої освіти оцінюється на середньому рівні (приблизно на рівні 3-х балів за 5-бальною шкалою, де 1 – дуже низький рівень, а 5 – дуже високий) (див. табл. 2.6).

На думку респондентів, основними перевагами вищої освіти України є те, що вона дає добрі професійні та світоглядні знання (з цим згодні 45% та 51% опитаних відповідно, а не згодні – 32% та 27% респондентів), тоді як основними недоліками є те, що вища освіта не дає можливості знайти хорошу роботу, не дає усім рівні можливості навчатися безплатно (цих позицій додержується відповідно 56% і 58% опитаних). Неоднозначно оцінюється населенням думка щодо того, чи дає змогу вища освіта реалізуватися найбільш здібним і талановитим людям: погоджуються з тим твердженням 43%, не погоджуються – 37%.

Серед найбільш серйозних проблем національної системи вищої освіти респонденти виділили: корумпованість викладачів (37% проти 50% у 2015 р.), невизнання дипломів українських вишів за кордоном (34% проти 47% у 2015 р.), невідповідність те, чому навчають, вимогам ринку праці (32% і стільки ж у 2015 р.) та недостатня і застаріла матеріально-технічна база ЗВО (32% проти 27% у 2015 р.)⁵.

На думку населення, для покращення якості вищої освіти в першу чергу треба боротися з усіма проявами хабарництва і академічної недоброчесності (44% проти 59% у 2015 р.), стимулювати наукову діяльність у ЗВО (39% проти 32% у 2015 р.), підвищити розмір зарплатні професорсько-викладацького складу (37% проти 38 % у 2015 р.), налагодити співпрацю з кращими зарубіжними

¹ Реформа системи вступу до ВНЗ України та її підтримка населенням у 2008-2013 роках [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – 2013. – 20 листопада. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/reforma-sistemi-vstupu-do-vnz-ukraini-ta-ii-pidtrimka-naselennyam-u-2008-2013-rokakh>.

² Результати загальнонаціональних опитувань «Ставлення населення України до зовнішнього незалежного оцінювання, проведених у 2008-2014 роках» [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – 2015. – 5 січня. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/rezultati-zagalnonatsionalnikh-opituvan-stavleniya-naselennyam-ukraini-do-zovnishnogo-nezalezhnogo-otsinyuvannya-provedenikh-u-2008-2014-rokakh>.

³ Вища освіта в умовах реформи: зміни громадської думки [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – 2015. – 28 грудня. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/vishcha-osvita-v-umovakh-reformi-zmini-gromadskoi-dumki>.

⁴ Вища освіта в умовах реформи: зміни громадської думки [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – 2017. – 13 березня. – Режим доступу: http://dif.org.ua/article/vishcha-osvita-v-umovakh-reformi-zmini-gromadskoi-dumki_2016.

⁵ Там само.

вишами (35% і стільки ж у 2015 р.) та забезпечити міцніший зв'язок того, що викладається, з потребами майбутнього фаху (33% проти 37% у 2015 р.) (див. табл. 2.7).

Таблиця 2.5 – Порівняння відповідей на запитання «Як Ви вважаєте, наскільки важливою є проблема вдосконалення якості вищої освіти в Україні?»

Варіант відповіді	2013 р. ¹	2014 р. ²	2015 р. ³	2016 р. ⁴
Вважаю, що це питання належить до першочергових	28,2	31,7	36,7	28,5
Це питання важливе, але є більш нагальні проблеми	46,1	42,4	39,0	42,0
Вважаю ці проблеми другорядними	17,6	18,6	17,8	24,6
Важко сказати	8,1	7,3	6,5	4,8

Таблиця 2.6 – Порівняння відповідей на запитання «Як би Ви загалом оцінили якість вищої освіти в Україні?»

Варіант відповіді	2013 р. ¹	2014 р. ²	2015 р. ³	2016 р. ⁴
Дуже низька	7,6	7,5	5,9	3,8
Скоріше низька	22,0	21,3	17,0	16,0
Середня	45,1	47,3	55,2	54,1
Скоріше висока	13,2	13,5	12,6	15,9
Дуже висока	1,3	1,4	0,8	1,1
Важко сказати	10,7	9,0	8,5	9,2

Джерела (до табл. 2.5-2.6):

¹ Реформа системи вступу до ВНЗ України та її підтримка населенням у 2008-2013 роках [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – 2013. – 20 листопада. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/reforma-sistemi-vstupu-do-vnz-ukraini-ta-ii-pidtrimka-naselennyam-u-2008-2013-rokakh>;

² Результати загальнонаціональних опитувань «Ставлення населення України до зовнішнього незалежного оцінювання, проведених у 2008-2014 роках» [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – 2015. – 5 січня. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/rezultati-zagalnonatsionalnikh-opituvan-stavleniya-naselennya-ukraini-do-zovnishnogo-nezalezhnogo-otsinyuvannya-provedenikh-u-2008-2014-rokakh>;

³ Вища освіта в умовах реформи: зміни громадської думки [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – 2015. – 28 грудня. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/vishcha-osvita-v-umovakh-reformi-zmini-gromadskoi-dumki>;

⁴ Вища освіта в умовах реформи: зміни громадської думки [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – 2017. – 13 березня. – Режим доступу: http://dif.org.ua/article/vishcha-osvita-v-umovakh-reformi-zmini-gromadskoi-dumki_2016.

Таблиця 2.7 – Порівняння відповідей на запитання «Які першочергові кроки для покращення якості вищої освіти, на Вашу думку, слід здійснити?»*

Варіант відповіді	2015 р. ¹	2016 р. ²
Підвищити оплату праці викладачів	38,1	37,2
Стимулювати наукову діяльність у вищих навчальних закладах	31,7	39,2
Зменшити кількість вищих навчальних закладів	26,8	19,0
Ввести систему зовнішнього тестування для випускників ВНЗ	11,9	8,8
Боротися з усіма проявами корупції і нечесності у ВНЗ (хабарі, списування курсових та дипломів тощо)	59,4	43,8
Налагодити співпрацю з кращими світовими університетами (запрошувати викладачів з-за кордону, надсилати студентів та викладачів на стажування тощо)	35,6	34,5
Залучати бізнес для вирішення проблем вищої освіти	16,8	22,4
Більш пов'язувати викладання з потребами майбутньої професії	37,2	33,2
Інше	0,5	-
Важко відповісти	5,9	9,7

*Сума відсотків перевищує 100%, оскільки респондент міг обрати кілька варіантів відповідей.

Джерела:

¹ Вища освіта в умовах реформи: зміни громадської думки [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – 2015. – 28 грудня. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/vishcha-osvita-v-umovakh-reformi-zmini-gromadskoi-dumki>;

² Вища освіта в умовах реформи: зміни громадської думки [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – 2017. – 13 березня. – Режим доступу: http://dif.org.ua/article/vishcha-osvita-v-umovakh-reformi-zmini-gromadskoi-dumki_2016.

Із загальнонаціональними даними корелюються результати емпіричних соціологічних опитувань студентів ДНУ, проведених кафедрою соціології названого ЗВО. Так, у листопаді 2014 р. кафедрою було проведено емпіричне дослідження «Ставлення студентів ДНУ щодо якості надання освітніх послуг»¹ (було опитано 1450 студентів денної форми навчання, похибка вибірки не перевищує 2,3%).

Дослідження показало, що якістю освіти повністю задоволена майже третина (29,4%) респондентів і більше половини (57,3%) студентів задоволені лише частково (див. рис. 2.1).

Спостерігається закономірна і цілком пояснювальна тенденція, що рівень задоволеності якістю освіти згасає по мірі отримання досвіду навчання, тобто з кожним курсом кількість задоволених навчанням студентів поступово зменшується. Так, серед студентів 1 курсу «повністю задоволених» – 48,9%, а вже на 5

¹ Звіт про проведення вибіркового соціологічного дослідження «Ставлення студентів Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара щодо якості надання освітніх послуг». – Д., 2016. – 75 с.

курсі (спеціалісти) показних стає вдвічі меншим – 20,4%. Відповідно кількість абсолютно незадоволених з кожним курсом помітно зростає (від 1,2% на першому курсі до 13,9% на 5 курсі магістрів) (див. табл. 2.8).

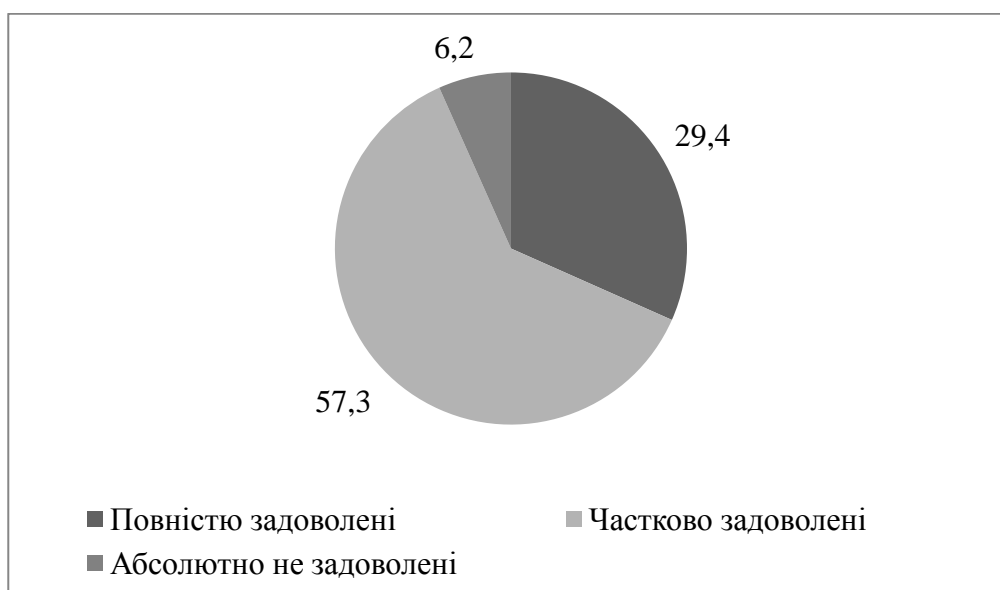

Рис. 2.1 – Розподіл відповідей на запитання «Рівень задоволеності студентів якістю освіти»

Таблиця 2.8 – Розподіл відповідей на запитання «Рівень задоволеності студентів якістю освіти» в залежності від курсу навчання респондента

Варіант відповіді	Курс					
	1-й	2-й	3-й	4-й	5-й (спец.)	5-й (маг.)
Повністю задоволені	48,9	25,7	24,3	22,5	20,4	27,7
Частково задоволені	40,8	67,2	63,1	58,9	59,7	56,4
Абсолютно не задоволені	1,2	3,0	7,0	7,7	12,4	13,9

Цікаві результати дає співставлення відповіді на запитання щодо рівня задоволеності якістю освіти з рівнем успішності респондента (див. табл. 2.9). Ті, що часто отримую незадовільні оцінки, здебільшого задоволені чи частково задоволені якістю освіти. А кількість абсолютно незадоволених рівнем освіти корелює з тими, хто навчається на відмінно. Хоча, очевидно, мотивація цієї оцінки даними категоріями студентів різна.

Відповідаючи на запитання «Чи забезпечує їм ВНЗ високий рівень підготовки в сфері майбутньої професії?», майже половина (49,3%) опитаних студентів вважає, що університет скоріше забезпечує високий рівень підготовки в сфері майбутньої професії. Повністю незгодні з цією думкою лише 6,7% студентів. Майже чверть опитаних (23%) схильні вважати, що університет надає високий рівень підготовки в сфері майбутньої професії (див. рис. 2.2).

Таблиця 2.9 – Розподіл відповідей на запитання «Рівень задоволеності студентів якістю освіти» в залежності від рівня успішності респондента

	Як ви навчаєтесь?						
	Відмінно	Переважно відмінно	Добре	Переважно добре	Задовільно	Часто отримую нездовільні оцінки	Важко сказати
Повністю задоволені	31,5	29,1	29,8	24,7	31,0	35,3	25,0
Частково задоволені	52,5	57,9	61,0	63,3	49,1	35,3	52,8
Абсолютно не задоволені	12,7	6,6	3,4	4,7	8,3	11,8	2,8

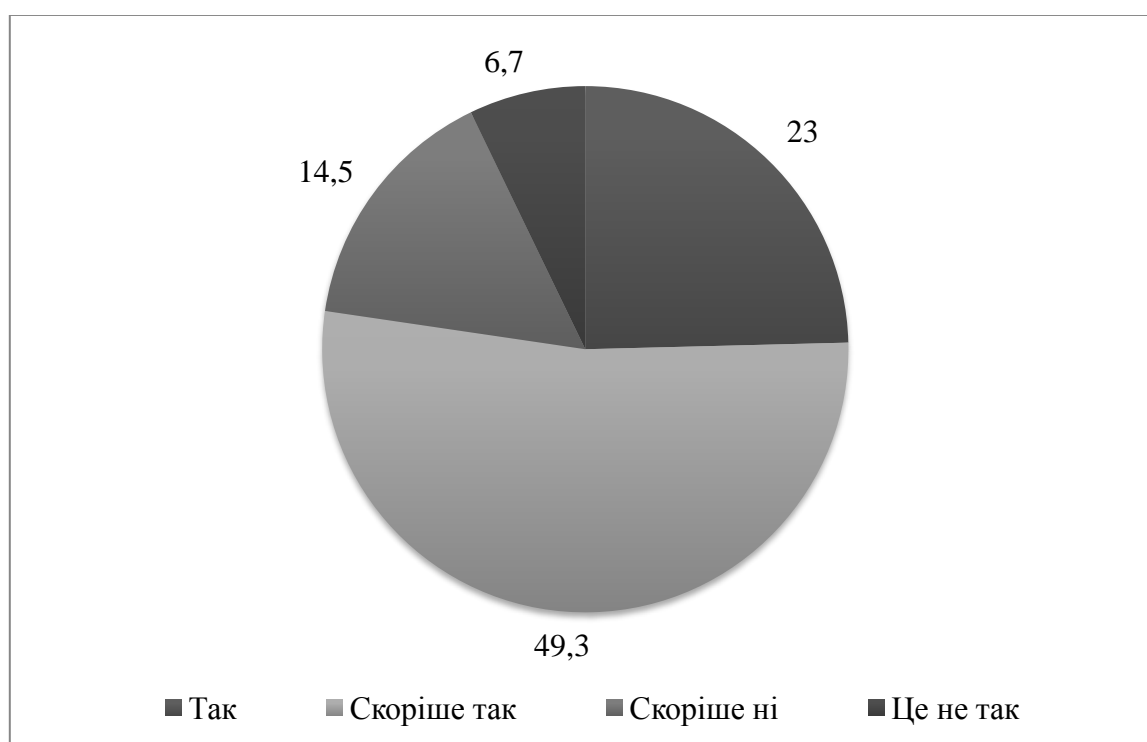

Рис. 2.2 – Розподіл відповідей на запитання «Чи забезпечує їм ВНЗ високий рівень підготовки в сфері майбутньої професії?»

Значимими є статистичні відмінності, які отримали в результаті кореляції даного питання в залежності від курсу навчання. Так, на першому курсі більшість студентів вважає, що університет дає високий рівень підготовки (90,1%), проте поступово цей показник зменшується і вже на 5 курсі (магістри) лише 43,6% респондентів дотримуються тієї ж думки (див. табл. 2.10).

Таблиця 2.10 – Розподіл відповідей на запитання «Чи вважаєте Ви, що навчання в університеті дасть Вам високий рівень підготовки в сфері майбутньої професії?» в залежності від курсу навчання респондента

Варіант відповіді	Курс					
	1-й	2-й	3-й	4-й	5-й (спец.)	5-й (маг.)
Так	39,9	18,2	19,3	19,6	12,4	21,8
Скоріше так	50,2	56,1	48,8	46,7	45,7	21,8
Скоріше ні	2,7	14,9	17,3	18,6	20,4	20,8
Це не так	0,9	4,7	8,6	6,7	15,1	10,9
Не відповіли	6,1	6,1	6,0	8,4	6,5	5,0

У жовтні-листопаді 2016 р. кафедрою соціології було проведено дослідження «Соціальний портрет студента ДНУ в суспільних реаліях сучасної України»¹ (було опитано 500 студентів 2 та 4 курсів денної форми навчання, похибка вибірки не перевищує 4,3%). Більшість студентів оцінили якість вищої освіти в Україні як середню і в Україні (3,25 бали за 5-бальною шкалою), і в ДНУ (3,32 бали за 5-бальною шкалою) (див. табл. 2.11). Як і в загальнонаціональному масштабі оцінка якості вищої освіти в своєму ЗВО дещо вище за оцінку якості вищої освіти в Україні в цілому.

Таблиця 2.11 – Розподіл відповідей на запитання «Як би Ви оцінили якість вищої освіти?» в Україні загалом (1) та в ДНУ» (2)

1	Варіант відповіді	2
3,3	Дуже висока	6,6
31,1	Скоріше висока	32,5
49,4	Середня	46,3
10,8	Скоріше низька	10,2
3,0	Дуже низька	2,0
2,4	Важко сказати	2,4

Разом з тим студенти університету виділяють низку проблем, які необхідно розв'язати в першу чергу. Це: відсутність гарантованого працевлаштування після завершення навчання (54,8%), застаріла матеріально-технічна база (52,6%) та відсутність мотивації до навчання серед студентів (47%) (див. табл. 2.12).

На думку студентів ДНУ, в ході реформування національної системи вищої освіти, в першу чергу, необхідно більше пов'язувати викладання з потребами майбутньої професії (47,8%), осучаснити зміст навчання (27,7%), покращити матеріально-технічне оснащення освітнього процесу (25,1%), а також внести зміни до організації навчального процесу (23,9%) та налагодити дієву боротьбу з усіма проявами корупції і нечесності у ВНЗ (хабарі, списування кур-

¹ Звіт про проведення вибіркового соціологічного дослідження «Соціальний портрет студента ДНУ в суспільних реаліях сучасної України». – Д., 2017. – 86 с.

сових та дипломів тощо) (22,1%) (див. табл. 2.13).

Таблиця 2.12 – Розподіл відповідей на запитання «Які проблеми вищої освіти є, на Вашу думку, найбільш гострими»*

Варіант відповіді	%
Відсутність гарантованого працевлаштування після завершення навчання	54,8
Застаріла матеріально-технічна база університетів	52,6
Відсутність мотивації до навчання серед студентів	47,0
Висока вартість навчання на контрактній основі	27,4
Корупція в університетах	26,4
Невідповідність системи вищої освіти ринку праці	25,0
Недостатня кваліфікація викладацького складу	15,8
Нераціональний розподіл бюджетних місць між різними спеціальностями	11,8
Обмежена можливість академічної мобільності студентів	7,8
Складність вступу до ВНЗ	6,2
Обмеженість сфер впливу студентського самоуправління	3,4
Інше	2,0

*Сума відсотків перевищує 100%, оскільки респондент міг обрати кілька варіантів відповідей.

Таблиця 2.13 – Розподіл відповідей на запитання «Як Ви вважаєте, що необхідно реформувати в першу чергу в системі вищої освіти в Україні?»*

Варіант відповіді	%
Більше пов'язувати викладання з потребами майбутньої професії	47,8
Зміст навчального процесу	27,7
Матеріально-технічне оснащення	25,1
Організацію навчального процесу	23,9
Боротися з усіма проявами корупції і нечесності у ВНЗ (хабарі, списування курсових та дипломів тощо)	22,1
Зміст та організацію проведення практик (навчальних, виробничих)	16,0
Систему внутрішньо університетського управління	9,7
Наукову діяльність у вищих навчальних закладах	7,7
Правила вступу до ВНЗ	7,1
Студентське самоуправління	5,1
Інше	2,4

*Сума відсотків перевищує 100%, оскільки респондент міг обрати кілька варіантів відповідей.

Реформування системи вищої освіти пов'язано із ухваленням нової редакції Закону України «Про вищу освіту». Студенти університету демонструють дуже низький ступінь обізнаності зі змістом базового нормативного акту – відповідаючи на запитання «Чи ознайомлені Ви зі змістом нового закону “Про вищу освіту”?», майже третина з опитаних обрали варіанти «Так, частково маю інформацію щодо його змісту» (29,7%), «Маю уявлення лише в загальних рисах» (30,5%) та «Не маю інформації про новий закон» (34,7%). І як наслідок –

більше половини респондентів (53,3%) на запитання «Які зміни Ви відчуваєте особисто після прийняття нового закону “Про вищу освіту”?» відповіли, що не відчувають жодних змін, і більше третини (35,4%) не визначилися з відповіддю.

Незважаючи на слабку обізнаність зі змістом базового нормативного акту, студенти університету мають достатньо чітке уявлення про ключові напрями реформування вищої школи, які передбачені новою редакцією Закону України «Про вищу освіту» (див. табл. 2.14). Так, скорочення годин аудиторної роботи (лекції, семінари) оцінюється більшістю студентів як позитивно або скоріше позитивно (56,5%), проте збільшення годин самостійної роботи, навпаки, більшість студентів оцінило негативно або скоріше негативно (52%). Нові правила виборів до органів студентського самоуправління в основному схвально оцінюються студентами (32,3%), проте більше половини (50,6%) респондентів визнали, що нічого про це не знають. Однозначно позитивно студенти сприймають збільшення виборних дисциплін до 25% від загальної кількості годин (71,2%). Абсолютна більшість (60,2%) студентів однозначно схвалює і введення дворівневої системи вищої освіти «бакалавр-магістр» (тобто ліквідацію рівня «Спеціаліст»).

Таблиця 2.14 – Розподіл відповідей на запитання «Яке Ваше ставлення до...»

Варіанти відповіді	Позитивно	Скоріше позитивно, ніж негативно	Скоріше негативно, ніж позитивно	Негативно	Вперше чую
Скорочення годин аудиторної роботи (лекції, семінари)	24,4	32,1	24,8	17,1	1,6
Збільшення годин самостійної роботи	17,3	28,6	24,0	28,0	2,0
Нові правила виборів до органів студентського самоуправління	8,1	24,2	13,0	4,1	50,6
Збільшення виборних дисциплін до 25	37,5	33,7	10,8	2,6	15,4
Дворівнева система вищої освіти «бакалавр-магістр» (ліквідація рівня «Спеціаліст»)	32,8	27,3	17,8	19,0	3,0

Не менш переконливі дані дають якісні дослідження. Так, з грудня 2015 р. по січень 2016 р. у 16 містах України, що представляють всі її регіони, на замовлення Міністерства освіти і науки України Соціологічною асоціацією України було проведене дослідження, присвячене розв’язанню проблем реформування

вищої школи¹ (було проведено 32 фокусованих групових інтерв'ю з викладачами та студентами вищих навчальних закладів різних форм власності; у фокус-групах взяли участь 150 викладачів та 154 студента, які представляли 57 ЗВО (із них 49 державних і 8 приватних), в т.ч. і студенти ДНУ). Усі учасники фокусованих групових інтерв'ю підкреслювали необхідність реформування вітчизняної вищої освіти, проте, як відзначила Віце-Президент САУ Л. Сокурянська, існують певні відмінності в оцінках щодо цього викладачів та студентів. Так, викладацькі оцінки освітніх реформ є переважно негативними. Більшість викладачів – учасників фокусованих інтерв'ю підкреслили, що відчувають лише негативні наслідки реформ, що останні, скоріше, спрямовані на руйнацію освітньої системи, того позитивного досвіду, який мала вітчизняна освіта, аніж на створення освітнього простору, який би відповідав європейським та світовим зразкам. Щодо студентських оцінок реформування освіти, то вони також є переважно негативними. Але тут є певний нюанс: цей негативізм перш за все пригаманний тим, хто не переймається проблемами освіти, бо прийшов до вишу лише за дипломом². Разом з тим учасники дослідження цілком і повністю згодні з тим, що вітчизняна вища школа демонструє високу потребу в подальшому її реформуванні³.

Як позитивні наслідки реформування системи вищої освіти інформанти називають перехід на двоступеневу освіту (бакалавріат та магістратура), внесення до навчальних планів курсів за вибором студентів та зовнішнє незалежне оцінювання (ЗНО). Зокрема, говорячи про можливість вибору навчальних курсів, майже кожен другий студент підкреслював, що така можливість є формальною, бо можна обирати курси лише із запропонованих, тим більше так званим паке-том. Деякі студенти навіть не знали, що мають право обирати 25% навчальних дисциплін. Стосовно ЗНО респонденти здебільшого вважають цю систему недостатньо ефективною, підкреслюють необхідність її вдосконалення, а також повернення до вступних іспитів (не відміннюючи при цьому ЗНО)⁴. Також серед позитивних здобутків вітчизняної вищої школи, досягнених нею в останні роки, учасники фокус-груп перш за все називали зростаючі можливості отримання вищої освіти, прозорість системи вступу до ЗВО, широкий вибір спеціальностей та навчальних закладів⁵.

Більшість учасників фокусованих групових інтерв'ю говорили про негативні наслідки масовізації вищої освіти, розглядаючи її як одну з головних проблем вітчизняної вищої школи. Представники обох груп респондентів підкрес-

¹ Реформи вищої школи України в оцінках учасників освітнього процесу. Заключний звіт про реалізацію соціологічного дослідження. – Х., 2016. – 153 с.

² Сокурянська Л.Г. Реформування вітчизняної вищої школи в оцінках учасників освітнього процесу / Л.Г. Сокурянська // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. Сер. Соціол. досл. суч. суспільства: методологія, теорія, методи. – 2016. – Вип. 36. – С. 109-110.

³ Реформи вищої школи України в оцінках учасників освітнього процесу. Заключний звіт про реалізацію соціологічного дослідження. – Х., 2016. – С. 42.

⁴ Сокурянська Л.Г. Вказ. твір. – С. 112.

⁵ Реформи вищої школи України в оцінках учасників освітнього процесу... – С. 16.

лювали, що вільний доступ до вищої освіти, зростаюча кількість вищих навчальних закладів та бюджетних місць у них призводить до знецінення дипломів про вищу освіту та деградації освітньої системи¹.

До характеристик вітчизняної вищої школи, які респондентами різних груп оцінювали кардинально протилежно, відноситься фундаментальність української освіти, її переважно теоретичний характер. Більшість інформантів віднесли це до негативів вітчизняної вищої освіти, акцентуючи увагу на необхідності підвищення рівня практичної підготовки. Студенти відмічають брак практичних занять, які поступаються теоретичному навчанню².

Одним з наслідків відсутності практичної складової вищої освіти та складного матеріального стану студентів, на думку учасників дослідження, стає потреба у працевлаштуванні студентів вже під час навчання у вишах. Переважна більшість подібних випадків не передбачає роботи за спеціальністю, яку отримують студенти, що негативно впливає на освітній процес. Разом з тим, наголошуючи на необхідності посилення практичної складової професійної підготовки, деякі із студентів-інформантів зауважували, що саме фундаментальність вітчизняної вищої освіти є одним із її головних досягнень³.

На думку переважної більшості учасників дослідження, проблема працевлаштування випускників пов'язана в першу чергу з їхньою низькою конкурентоздатністю на ринку праці, відсутністю прямих контактів з потенційними роботодавцями та відсутністю реальної, а не формальної зацікавленості з боку держави, вишів та роботодавців у подібних контактах⁴.

Студенти як бар'єри реформування освіти зазначали відсутність мотивації до навчання у студентів, невмотивованість викладачів до впровадження освітніх інновацій, безсистемність реформ, корупція у викладацькому середовищі та у «верхах» тощо. Що стосується корупції у вищій школі, то студенти – учасники фокус-груп пов'язують цю проблему не стільки з викладачами, скільки з толерантним ставленням до цього явища студентів⁵. Цей висновок підтверджують численні соціологічні дослідження (див., наприклад, статтю О. Злобіної і І. Бекешкіної «Студентство як суб'єкт продукування корупційних практик»⁶).

Соціологи дійшли до висновку, що найпроблемнішими питаннями в оцінці студентами освітнього процесу є нестача практичного навчання, баланс об'єму та навчального навантаження за профільними та рештою курсів, низька заробітна платня, неузгодженість ринку праці й університетських спеціальностей, низька вмотивованість до навчання певної частини студентів, а також нецікаве,

¹ Там само. – С. 17.

² Там само. – С. 113.

³ Там само. – С. 15-16.

⁴ Там само. – С. 24.

⁵ Сокур'янська Л.Г. Вказ. твір. – С. 112.

⁶ Злобіна О. Студентство як суб'єкт продукування корупційних практик / О. Злобіна, І. Бекешкіна // *Методологія, теорія та практика соціол. аналізу суч. суспільства: зб. наук. праць.* – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2011. – Вип. 17. – С. 431-438.

нудне викладання¹. У цілому загальна оцінка української вищої школи суб'єктами освітнього процесу за п'ятибальною шкалою наближається до трійки², що цілком узгоджується із результатами кількісних досліджень.

У рамках даного дослідження кафедрою соціології ДНУ було проведено фокусоване групове дослідження «Думка студентів стосовно реформування вищої освіти в Україні». У цілому учасники фокус-групового інтерв'ю оцінюють загальний стан вищої освіти в Україні як «незадовільний». При цьому всі учасники сходяться на думці, що оцінювати вищу освіту комплексно некоректно, оскільки важливо оцінити окремі складові. При цьому оцінка «незадовільно» щодо вищої освіти переважно була пов'язана з проблемою взаємозв'язку освіти (отриманого диплому) з ринком праці, а саме з можливістю працевлаштування за фахом. Це проблема особливо актуальна для студентів на сьогоднішній день. Крім того наголос був зроблений на скороченні годин профільних предметів. На думку студентів, ця тенденція несприятливо позначається на якості отриманої освіти, тому більш раціональним було скорочувати години непрофільних (загальноосвітніх) предметів. Що стосується позитивних моментів, то був відзначений високий рівень професіоналізму професорсько-викладацького складу.

Що стосується найбільш гострих проблем в системі вищої освіти в Україні, то в першу чергу було зафіксовано відсутність мотивації у студентів, що в свою чергу, на їхню думку, пов'язано з відсутністю перспективи успішного працевлаштування за фахом. Не менш важливою є проблема скорочення аудиторних годин і об'єднання предметів. На думку студентів, це негативно відбивається на якості отриманої освіти. Тому збільшення годин самостійної роботи при одночасному скороченні аудиторних годин негативно позначається на розвитку вищої освіти, зокрема, призводить до несумлінного засвоєння навчального матеріалу.

Що стосується змісту Закону України «Про вищу освіту», інформанти відзначили, що їм відомо про те, що прийнято нову редакцію базового закону, але в змістовному плані відсутні конкретні уявлення про основні положення цього нормативного акту. Окремі нововведення, пов'язані зі збільшенням розміру стипендій, скороченням аудиторних годин, переходом до дворівневої системи (бакалавр-магістр) відомі студентам, але ніяких позитивних або негативних наслідків у зв'язку з цими змінами студенти ще не відчули на собі. При цьому учасники відзначили, що студенти повинні виявляти більшу зацікавленість до прийнятих змін у системі вищої освіти, оскільки дана інформація знаходиться у відкритому доступі. Однак були висловлені серйозні сумніви щодо компетентності тих, хто ініціював ці нововведення. У ході дискусії було висловлено думку про розрив реального стану справ у системі вищої освіти й окремих аспектів її реформування, що пов'язано з відсутністю прямого зв'язку.

¹ Реформи вищої школи України в оцінках учасників освітнього процесу... – С. 128.

² Там само. – С. 29.

Якість освіти, які студенти отримують та її відповідність вимогам майбутньої професії оцінюється інформантами досить високо. Однак, основна проблема, яка перешкоджає застосуванню отриманих знань і в цілому освіти у професійній діяльності, є складність у працевлаштуванні. Багато студентів взагалі не мають надії на те, що зможуть знайти роботу за фахом, оскільки формальність проходження виробничої практики не дають можливості отримати елементарний досвід, який є принципово необхідним для отримання роботи за своєю спеціальністю.

РОЗДІЛ 3.

ЯКІСТЬ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ СТУДЕНТІВ ДНУ

Проблема якості освіти – одна із центральних у нинішній освітній політиці та науці. Поняття «якість освіти» міцно увійшло в коло питань, пов'язаних з розвитком і вдосконаленням систем освіти в усьому світі. У ст. 11 «Всесвітньої декларації про вищу освіту для ХХІ століття» констатується, що «якість у сфері вищої освіти є багатовимірною концепцією, яка повинна охоплювати всі її функції і види діяльності: навчальні та академічні програми, наукові дослідження та стипендії, укомплектування кадрами, учнів, будівлі, матеріально-технічну базу, обладнання, роботу на благо суспільства і академічне середовище»¹.

В останні два десятиріччя в Україні, як і в усьому світі, спостерігалось бурхливе зростання кількості вишів, яке підтримувалось високим попитом молоді на вищу освіту. Однак, паралельно зі значним зростанням студентських контингентів у вітчизняній вищій освіті загострилась низка проблем, зокрема посилювалось відставання якості освіти як від сучасних вимог, так і від потенціалу вищої школи країни. Думка про те, що якість вищої освіти в Україні помітно знизилась, нині широко поширена в науковому середовищі, серед роботодавців, політиків. Дані міжнародної статистики вже не один рік констатують тенденцію

¹ Всемирная декларация о высшем образовании для XXI века: подходы и практические меры (Париж, 9 октября 1998 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sde.ru/files/t/pdf/5.pdf>.

падіння рейтингу України за показником якості освітніх систем¹.

Студенти також не високо оцінюють якість вищої освіти в Україні. Так, за даними загальнонаціонального опитування студентів, яке було проведене з 5 по 12 березня 2015 р. Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та фірмою «Юкрейніан соціолоджі сервіс»², більшість опитаних якості вищої освіти в Україні оцінили нижче середнього рівня; 87% респондентів вдосконалення вищої освіти вважають важливою проблемою; із них 36% відносять це соціальне завдання до першочергових.

Така симптоматична тенденція у сфері освіти викликає стурбованість про стан вітчизняної освіти і вимагає відповідного наукового аналізу, прогнозування та вироблення практичних рекомендацій щодо виправлення становища. Актуалізуються проблеми якості освіти і у зв'язку з радикальними реформами, які нині здійснюються у цій сфері.

У чинному Законі України «Про вищу освіту» питанню якості освіти присвячений окремий розділ, в якому, серед іншого, обґрунтовуються положення про системи внутрішнього і зовнішнього забезпечення якості вищої освіти. Поняття «якість вищої освіти» Закон визначає як рівень набутих особистістю знань, умінь, навичок, інших компетенцій, які відображають її компетентність відповідно до стандартів вищої освіти. Поняття «якість освітньої діяльності» Закон трактує як рівень організації освітнього процесу у вищому навчальному закладі, який відповідає стандартам вищої освіти, забезпечує набуття людьми якісної вищої освіти та сприяє створенню нових знань³.

Проблеми якості вищої освіти в Україні розглядаються у кількох аспектах: соціально-філософському (В. Андрущенко, В. Вікторов, В. Заболотний, М. Згуровський, Н. Степко), педагогічному (Н. Байдацька, В. Вербець, В. Кремень, М. Романенко, О. Субетто), соціологічному (В. Астахова, К. Астахова, В. Бакіров, Н. Лукашевич, І. Надольний, О. Скідін, С. Щудло та ін.).

Питання оцінювання якості підготовки майбутніх фахівців вищої кваліфікації, зовнішньої оцінки роботодавцями випускників навчальних закладів досліджуються в рамках аналізу шляхів вдосконалення вищої освіти в Україні у наукових працях А. Амбросова, В. Бахрушина, М. Кісіль, Т. Котенко, М. Мурашко, С. Назарко, О. Панич, Н. Пасічник, О. Романовського і Ю. Романовської, Т. Фінікова.

Особливості залучення студентів до оцінки якості освіти аналізуються в роботах Ф. Власенко, З. Капелюк, Т. Пуденко, С. Щудло та ін.

¹ Полянський П. Стрімке падіння вгору або Які насправді місця посідає українська освіта у світових рейтингах [Електронний ресурс] / П. Полянський // УНІАН. Інформаційне агентство. – 2012. – 22 березня. – Режим доступу: <https://education.unian.ua/625888-strimke-padinnya-vgoru-abo-yaki-naspravdi-mistsya-posidae-ukrajinska-osvita-u-svitovih-reytingah.html>.

² Вища освіта в Україні: громадська думка студентів [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – 2015. – 10 червня. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/vishcha-osvita-v-ukraini-gromadska-dumka-studentiv>.

³ Про вищу освіту [Електронний ресурс]: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.

Завдання забезпечення якості вищої освіти є багатоплановими і включають наявність необхідних ресурсів: кадрових, фінансових, матеріальних, інформаційних, наукових, навчально-методичних та ін.; таку організацію навчального процесу, яка найбільш адекватно відповідає сучасним тенденціям розвитку національної та світової економіки освіти; а також дієвий контроль освітньої діяльності ЗВО та якості підготовки фахівців.

Існують різні процедури оцінки якості освіти. Деякі з них в системі освіти застосовуються давно (оцінка матеріально-технічної бази, інформаційних ресурсів, забезпеченості кадровим потенціалом і т.п.). Але є й ті, які слабо представлені як в практиці, так і в наукових і методичних матеріалах з оцінки якості освіти. Насамперед йдеться про залучення до оцінки якості вищої освіти самих споживачів, тобто студентів. Слід мати на увазі, що одна з вимог Болонської декларації – залучення студентів до участі в оцінці організації і змісту освіти у вищих навчальних закладах. Участь студентів в системі забезпечення якості вищої освіти стала визнаватися в Європі як необхідне і бажане явище.

В Україні ж ця вимога сприймається неоднозначно. Часто лунають думки, що студент не може об'єктивно оцінити якість отриманої освіти, оскільки не володіє достатньою інформацією про те, що він повинен знати і вміти, які навички під час навчання повинен придбати, тому він є, так би мовити, другорядним суб'єктом впливу на підвищення їх якості (аналіз таких позицій див. у працях Л.О. Колісник і М.В. Мосьондз¹, С.А. Щудло²). У той же час, все частіше звучать думки, що студенти повинні брати активну участь у поліпшенні та удосконаленні процесу навчання, адже якість освіти залежить не тільки від діяльності викладачів та співробітників університетів, але і від самих студентів. Президент Соціологічної асоціації України В.С. Бакіров у цьому зв'язку наголошує: «Соціологам необхідно досліджувати... перетворення студентів в так званих «академічних громадян», які мають чітко окреслений широкий обсяг реальних академічних прав та свобод, можливості реальної участі у визначенні форм, змісту і методів навчання, мають голос в обговоренні проблем викладання»³.

В Україні поки що не склалось міцних традицій дослідження студентських думок стосовно якості викладання та якості вищої освіти в цілому, хоча певні практики такого роду уже існують. Наприклад, проводяться опитування студентів щодо їх думок про якість викладання навчальних предметів для рейтингування викладачів. Думки студентів про якість вищої освіти стають предметом і більш масштабних досліджень. Так, зокрема, Фондом «Демократичні ініціати-

¹ Колісник Л.О. До питання про критерії рейтингового оцінювання науково-педагогічної діяльності викладачів / Л.О. Колісник, М.В. Мосьондз // Соціальні технології. Актуальні проблеми теорії та практики. Зб. наук. праць. – Запоріжжя, 2010. – Вип. 45. – С. 230-231.

² Щудло С. Вища освіта у пошуку якості / С. Щудло. – Харків-Дрогобич: Коло, 2012. – С. 221-222.

³ Бакіров В.С. Соціологія вищої освіти: нові дослідницькі сюжети / В.С. Бакіров // Методологія, теорія та практика соціол. аналізу суч. суспільства: [зб. наук. праць]. – Х.: Вид. центр ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2009. – Вип. 15. – С. 564.

ви» ім. Ілька Кучеріва спільно з фірмою «Юкрейніан соціолоджі сервіс» за національною вибіркою вузів України в 2011 та 2015 роках були проведені порівняльні соціологічні дослідження громадської думки студентів щодо проблем вищої освіти в Україні¹.

З метою вивчення рівня задоволеності студентів освітнім процесом у 2014-2015 роках кафедрою соціології ДНУ було проведене вибіркоче репрезентативне соціологічне опитування² (було опитано методом роздаткового анкетування 1 450 студентів денного відділення, які представляють усі курси – від першого до п'ятого – і всі факультети університету; для відбору респондентів використовувалася багатоступенева стратифікаційно-гніздова вибірка).

З рис. 3.1 видно, що повністю задоволені якістю освіти складають близько 30% студентів. Більше половини респондентів якістю освіти задоволені частково. Порівняно з цими показниками кількість абсолютно незадоволених незначна – 6%.

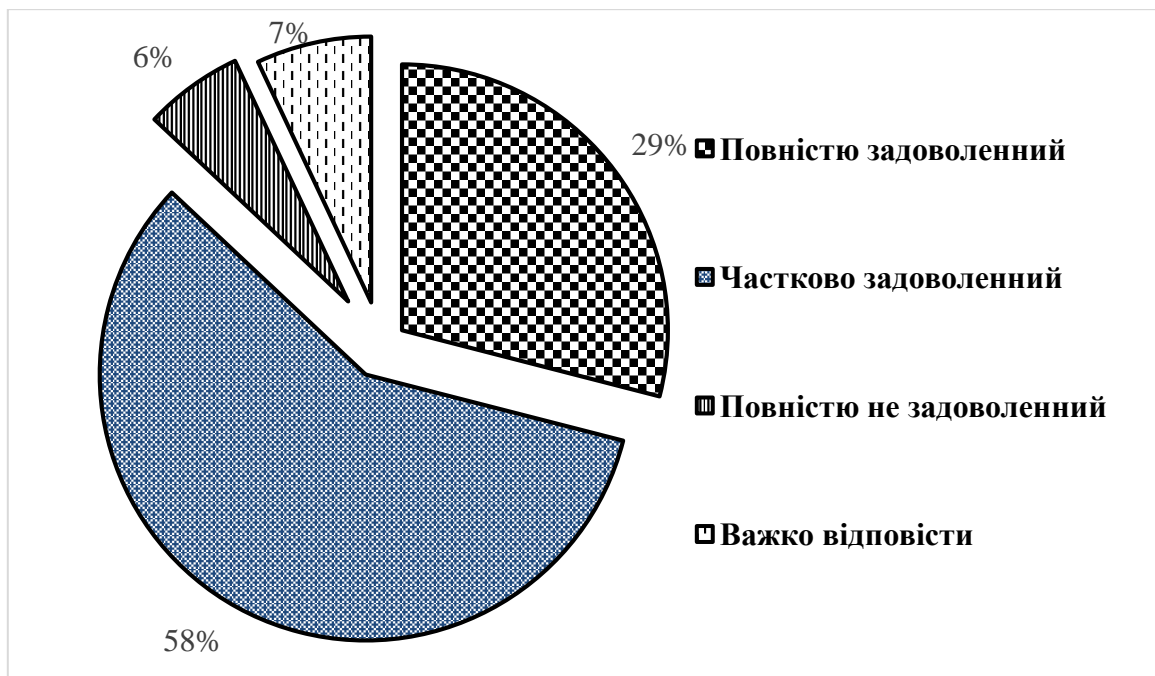

Рис. 3.1 – Розподіл відповідей респондентів на питання: «Чи задоволені Ви якістю освіти, яку здобуваєте в університеті?»

Існують певні відмінності наведених показників у залежності від низки чинників: курсу, факультету, статі, форми фінансування та успішності навчання респондентів.

¹ Вища освіта в Україні: громадська думка студентів [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – 2015. – 10 червня. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/vishcha-osvita-v-ukraini-gromadska-dumka-studentiv>.

² Звіт про проведення вибіркового соціологічного дослідження «Ставлення студентів Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара щодо якості надання освітніх послуг». – Д., 2016. – 75 с.

Помітним чинником, що впливає на задоволеність студентів якістю освіти, є курс навчання.

Як видно з рис. 3.2, майже половина студентів-першокурсників повністю задоволені якістю навчання в університеті, ще 40% – частково задоволені. Абсолютно незадоволених якістю одержуваної освіти виявилось менше одного відсотка. З підвищення курсу навчання кількість абсолютно незадоволених якістю освіти поступово збільшується, проте і на п'ятому курсі вона не перевищує 15%. Показник повністю задоволених якістю освіти з кожним курсом зменшується (за винятком студентів–магістрантів). Особливо велика різниця (майже подвійна) цього показника між студентами першого та другого курсів. Пояснити це можна тим, що студенти–першокурсники свої оцінки засновували не стільки на власному досвіді навчання (нагадаємо, що опитування проводилося в середині першого семестру), скільки під враженнями та очікуваннями, що сформувалися в період вступу до ЗВО. До другого курсу багато студентів у своїх оцінках стають критичнішими. Оцінки студентів наступних курсів змінюються вже не настільки динамічно.

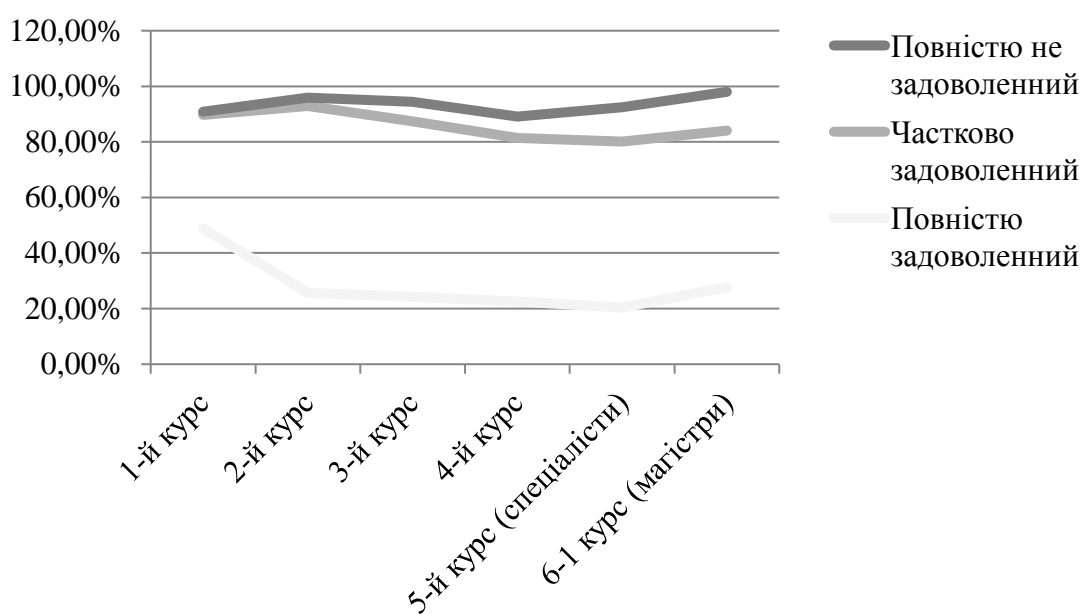

Рис. 3.2 – Залежність задоволеності студентів якістю освіти, яку вони отримують в університеті, від курсу навчання (у %).

Частка незадоволених якістю отримуваної в університеті освіти дещо нижчий серед студентів-гуманітаріїв, ніж серед студентів негуманітарних факультетів (відповідно 27% та 33%). Результати опитування також засвідчили, що відсоток не задоволених якістю отримуваної в університеті освіти дещо вищий серед чоловіків, ніж серед жінок (відповідно 8% та 5%).

Студенти-бюджетники виявились значно критичнішими в оцінках якості освіти, ніж студенти, які навчаються за контрактом. Серед перших повністю задоволені якістю освіти склали 27%, тоді як серед других – 36%. Абсолютно не задоволені якістю освіти в цих групах студентів склали відповідно 7% та 5%.

Нелінійною виявилась залежність оцінок якості отримуваної освіти від успішності навчання студентів. Серед відмінників, так само як і серед тих, хто навчається на задовільно, повністю задоволені освітою складають більше 30%, а серед «середняків» – менше 25%. Відсоток незадоволених якістю освіти виявився найвищим серед відмінників (13%), а найнижчим серед тих, хто навчається на добре (4%).

Своєрідним індикатором оцінок якості вищої освіти є характер очікувань студентів від свого навчання в університеті.

Наведені в табл. 3.1 дані свідчать про те, що більшість студентів розглядає навчання в університеті і як підготовку до майбутньої професійної діяльності, і як засіб свого соціокультурного розвитку. Курс навчання є впливовим чинником щодо бачення ролі навчання в особистісному становленні студентської молоді. Так, серед першокурсників ті, хто серед можливостей навчання в університеті в першу чергу називають «високий рівень підготовки в сфері майбутньої професії», складають більше 90%, серед третьокурсників – близько 70%, серед п'ятикурсників – близько 60%. Існує також пряма залежність між курсом, на якому навчаються студенти, та визнанням ролі університетського навчання в розвитку загальнокультурної ерудиції.

Таблиця 3.1 – Розподіл відповідей респондентів на запитання «Чи вважаєте Ви, що навчання в університеті дасть Вам... ?»* (у %)

Варіанти відповідей	Так або скоріше так
загальнокультурну ерудицію	78
навички спілкування, встановлення контактів	77
високий рівень підготовки в сфері майбутньої професії	72
життєві орієнтири, моральні зразки поведінки	67
необхідні навички науково–дослідної діяльності	67
уміння професійно користуватися комп'ютером	55
можливість працевлаштуватися на високооплачувану роботу	42
добре знання іноземної мови	39

* Перелік відповідей подається в ієрархічному порядку в залежності від величини %.

Як і передбачалось гіпотезою дослідження, серед студентів-гуманітаріїв, у порівнянні зі студентами негуманітарних факультетів, більше тих, хто від навчання в університеті очікує свого соціокультурного розвитку.

Студенти-чоловіки частіше, ніж студентки, відзначають, що очікують у процесі навчання отримати високий рівень підготовки в сфері майбутньої професії (відповідно 75% та 70%), що, серед іншого, дасть їм можливість працевлаштуватися на високооплачувану роботу. А от орієнтації на те, що навчання в університеті вплине на формування життєвих орієнтирів, моральних зразків поведінки, навичок спілкування, загальнокультурної ерудиції більш поширені серед студентів жіночої, ніж чоловічої статі. Наприклад, серед респондентів жіночої статі впевнені в тому, що навчання в університеті дасть їм необхідні на-

вички спілкування та встановлення соціальних контактів, складають більше 40%; серед респондентів чоловічої статі так вважають тільки 30%. У той же час, співставлення відповідей респондентів показало, що такі чинники, як форма фінансування та успішність навчання студентів не є суттєвими в даному питанні.

У якості своєрідних показників оцінки якості освіти можуть розглядатись і відповіді студентів на питання щодо бачення впливу отримуваної вищої освіти на їх подальшого життя, кар'єрне зростання.

Більше половини респондентів, як видно з рис. 3.3, вважає, що навчання в університеті відкриває багато можливостей для роботи і нові перспективи. Проте кожен п'ятий студент впевнений, що це не обов'язково. Такі студенти переважно навчаються лише тому, що роботодавці вимагають диплом про вищу освіту. А 15% респондентів згодні з твердженням, що навчання відкриває багато перспектив, але відзначили, що зараз, на жаль, не потрібні хороші фахівці.

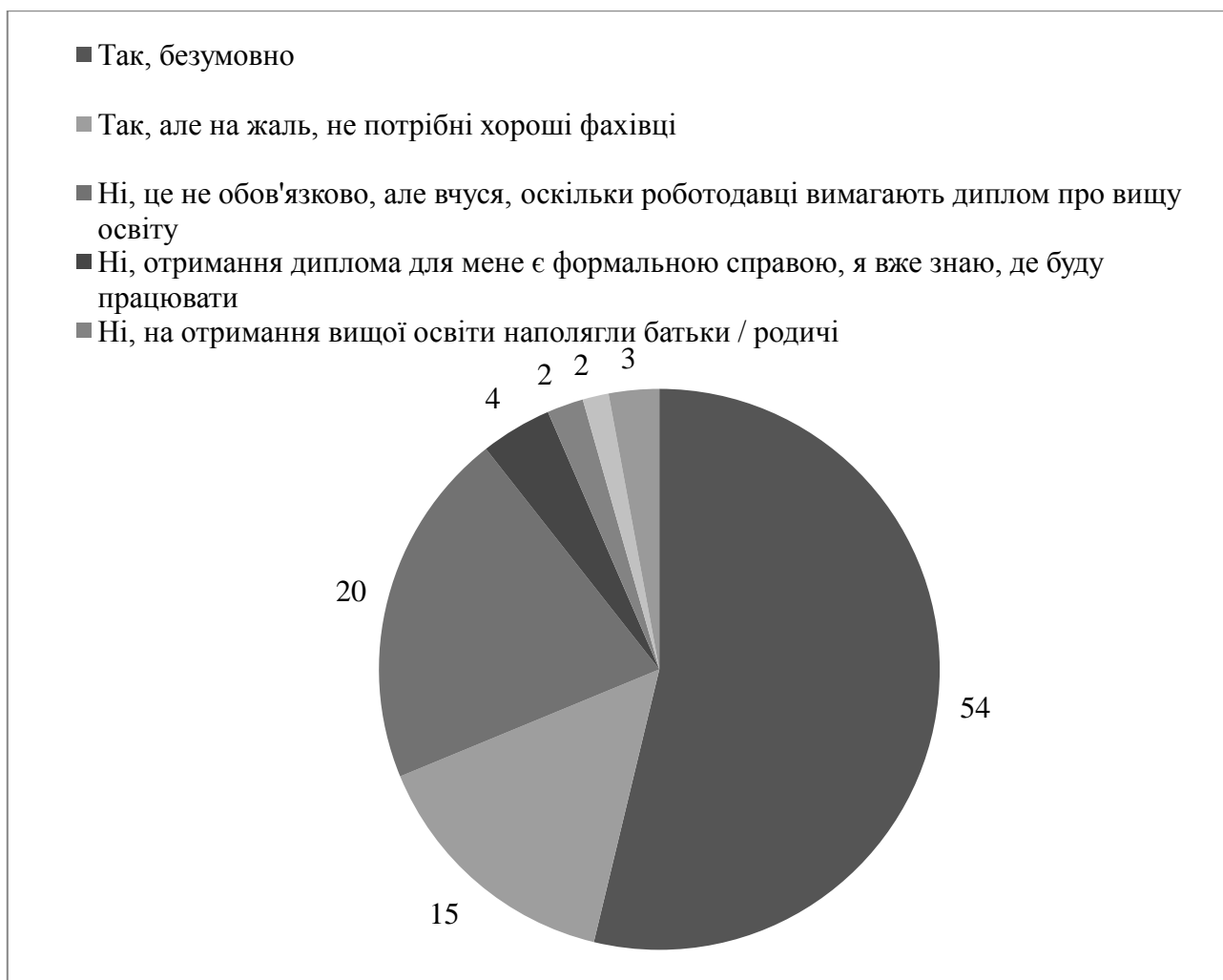

Рис. 3.3 – Розподіл відповідей респондентів на питання: «Чи вважаєте Ви, що отримання вищої освіти є важливим для подальшого життя, відкриває багато можливостей для роботи і нові перспективи?» (у %)

Оптимістичні відповіді на аналізоване питання частіше дають дівчата, ніж юнаки. Про це свідчать дані, наведені в табл. 3.2.

Таблиця 3.2 – Розподіл відповідей респондентів на питання «Чи вважаєте Ви, що отримання вищої освіти є важливим для подальшого життя, відкриває багато можливостей для роботи і нові перспективи?» залежно від статі (у %)

Варіанти відповідей	Стать	
	Жіноча	Чоловіча
Так, безумовно	55,3	50,6
Так, але на жаль, зараз не потрібні хороші фахівці	14,6	15,7
Ні, це необов'язково, але вчуся, оскільки роботодавці вимагають диплом про вищу освіту	20,1	21,5
Ні, отримання диплома для мене є формальною справою, я вже знаю, де буду працювати	4,0	4,4
Ні, на отримання вищої освіти наполягли батьки / родичі	1,6	3,2
Інше	1,6	1,4
Важко відповісти	2,7	3,2

Серед студентів молодших курсів більше, ніж серед старшокурсників, тих, які вважають, що наявність вищої освіти відкриє їм кращі кар'єрні перспективи (див. табл. 3.3).

Таблиця 3.3 – Розподіл відповідей респондентів на питання «Чи вважаєте Ви, що отримання вищої освіти є важливим для подальшого життя, відкриває багато можливостей для роботи і нові перспективи?» залежно від курсу навчання (у %)

Варіанти відповідей	Курс навчання					
	1-й	2-й	3-й	4-й	5-й (спец.)	5-й (маг.)
Так, безумовно	69,5	52,0	50,8	47,4	44,6	50,5
Так, але на жаль, не потрібні хороші фахівці	13,6	14,5	13,3	19,3	14,0	15,8
Ні, це необов'язково, але вчуся, оскільки роботодавці вимагають диплом про вищу освіту	11,8	23,0	24,6	21,1	26,3	18,8
Ні, отримання диплома для мене є формальною справою, я вже знаю, де буду працювати	1,5	4,1	4,0	7,4	4,3	4,0
Ні, на отримання вищої освіти наполягли батьки / родичі	0,6	1,7	3,0	1,4	4,3	4,0
Інше	0,9	2,4	1,3	1,1	1,6	3,0
Важко відповісти	2,1	2,4	3,0	2,5	4,8	4,0

Студенти-контрактники університету оптимістичніше, ніж студенти-бюджетними, оцінюють роль вищої освіти для їх майбутньої кар'єри, про що свідчать дані табл. 3.4.

Таблиця 3.4 – Розподіл відповідей респондентів на питання «Чи вважаєте Ви, що отримання вищої освіти є важливим для подальшого життя, відкриває багато можливостей для роботи і нові перспективи?» в залежності від форми навчання (у %)

Варіанти відповідей	Форма навчання	
	Бюджет, денна	Контракт, денна
Так, безумовно	51,0	60,7
Так, але на жаль, не потрібні хороші фахівці	15,0	15,0
Ні, це необов'язково, але вчуся, оскільки роботодавці вимагають диплом про вищу освіту	22,3	16,2
Ні, отримання диплома для мене є формальною справою, я вже знаю, де буду працювати	4,4	3,3
Ні, на отримання вищої освіти наполягли батьки / родичі	2,5	1,2
Інше	1,8	1,0
Важко відповісти	3,0	2,6

Певним чином про якість отримуваної освіти свідчать відповіді студентів на питання щодо їх бачення можливостей влаштування за фахом після закінчення університету.

Як бачимо з даних рис. 3.4, думки респондентів щодо перспектив майбутнього працевлаштування за фахом різняться. Багатьом респондентам було важко відповісти на це питання. Проте, майже чверть вважає, що відсутність необхідних зв'язків не дасть їм можливості влаштуватися на хорошу роботу за фахом. А ще 12% студентів стверджували, що їм у будь-якому випадку доведеться працювати не за фахом. Майже кожен п'ятий респондент вважає, що зможе влаштуватися за фахом тому, що випускники їхнього університету високо цінуються роботодавцями. Ще 15% студентів упевнені, що їх старанність та знання – гарант влаштування за фахом.

Оптимістично налаштованих на успішне працевлаштування більше серед студентів чоловічої статі, ніж жіночої. Відсоток респондентів, впевнених в тому, що їм вдасться влаштуватися за фахом, зменшується з кожним роком навчання. Втричі більше на 5 курсі (порівнюючи з 1 курсом) стає респондентів, впевнених, що їм у будь-якому випадку доведеться працювати не за фахом. Серед студентів-контрактників більший відсоток тих, хто упевнений у своєму працевлаштуванні за отриманим фахом. Пряма залежність такої позиції відносно свого працевлаштування існує з успішністю навчання студентів.

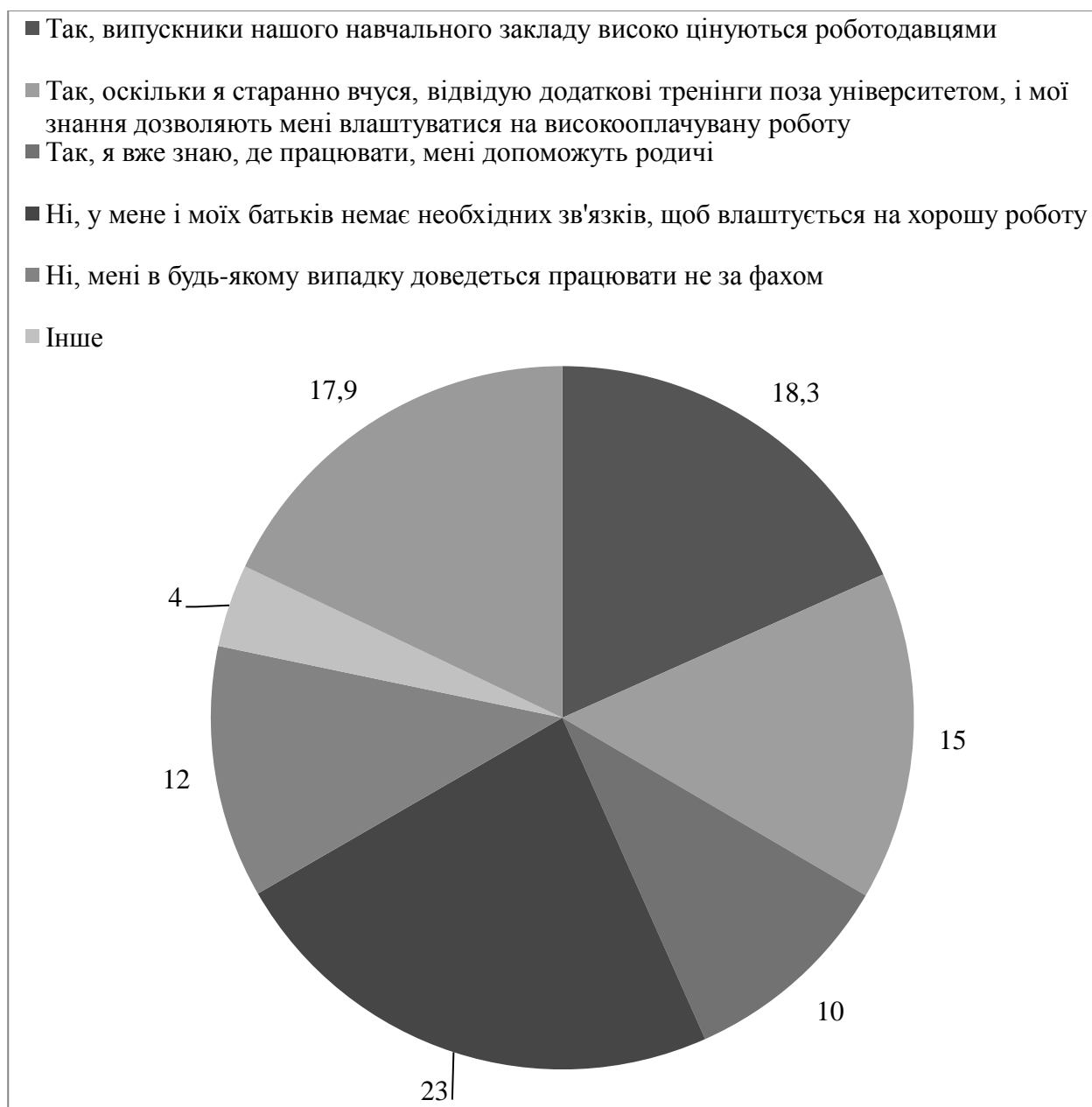

Рис. 3.4 – Розподіл відповідей респондентів на питання «Чи вважаєте Ви, що після отримання диплома ви зможете без проблем влаштується за фахом на роботу?» (у %)

Під час опитування студенти давали оцінки окремим сторонам освітнього процесу в ДНУ (див. табл. 3.5).

Більшість респондентів високо оцінюють основні елементи навчального процесу в університеті, зокрема: якість викладання дисциплін, організацію практик, організацію самостійної роботи студентів. Орієнтацію навчального процесу на науково-дослідну роботу на відмінно і добре оцінили близько половини респондентів. Однак, матеріально-технічна база навчального процесу, забезпеченість університету комп'ютерами, навчально-методичною літературою, доступність до мережі Інтернет студентами оцінюються гірше.

Таблиця 3.5 – Розподіл відповідей респондентів на питання «Як Ви оцінюєте окремі сторони освітнього процесу в ДНУ?» (у %)*

Сторони освітнього процесу	Відмінно або добре
Ставлення викладачів до студентів	71
Якість викладання дисциплін	65
Ставлення адміністрації університету до студентів	55
Організація самостійної роботи студентів	54
Організація практик	51
Умови підготовки до занять в бібліотеці	50
Орієнтація навчального процесу на науково–дослідну роботу	47
Матеріально–технічна база навчального процесу	37
Забезпеченість підручниками та навчально–методичними посібниками	35
Забезпеченість комп'ютерами та доступ до мережі Інтернет	25

* Перелік відповідей подається в ієрархічному порядку в залежності від величини %.

Значних відмінностей наведених показників в залежності від більшості чинників (що розглядалися) не існує. Виявлена тільки невелика залежність студентських оцінок навчального процесу від статі та курсу навчання. Студентки, наприклад, не так часто, як студенти–юнаки, дають високі оцінки якості викладання дисциплін, матеріальній та методичній забезпеченості навчального процесу. Зафіксована обернена залежність величини відсотків позитивних оцінок усіх перелічених складових навчального процесу від курсу навчання студентів. Студенти молодших курсів частіше, ніж старшокурсники, оцінюють їх на відмінно чи добре.

У цілому ж студентський рейтинг характеристик викладачів та їх педагогічної діяльності (за критерієм постійної наявності) наведений у табл. 3.6.

Відзначимо, що студентки критичніше, ніж студенти–юнаки, оцінюють викладачів та їх педагогічну діяльність. Суттєвого впливу інших чинників на відповіді студентів не виявлено.

Слід звернути увагу на те, що в студентському рейтингу характеристик викладачів і їх педагогічної діяльності (за критерієм постійної наявності) позиція «використання інтерактивних методів навчання» виявилась на останньому місці. Тільки кожен третій з опитаних студентів вказав, що викладачі університету завжди або майже завжди у своїй роботі використовують інтерактивні методи навчання. На думку студентів, викладачі ДНУ в своїй більшості поки що віддають перевагу традиційним методам навчання, а інноваційні методи використовують рідко.

У той же час не викликає сумніву той факт, що без широкого впровадження в освітній процес інтерактивних методів навчання досягти високої якості вищої освіти неможливо. Використання таких методів передбачає зміну ролей агентів навчального процесу, коли студент сприймається як рівноправний

суб'єкт навчального процесу.

Таблиця 3.6 – Рейтинг характеристик викладачів і їх педагогічної діяльності з позицій студентів університету (у %)

Характеристики	Завжди або майже завжди присутні
Знання викладачами навчального матеріалу, ерудованості	84
Ознайомлення із системою оцінювання знань	80
Вимогливе і доброзичливе ставлення до студентів	79
Шанобливе і доброзичливе ставлення до студентів	78
Дотримання етичних норм поведінки	74
Демонстрація високої культури мовлення, чіткість дикції, нормальний темп викладу матеріалу	71
Об'єктивна оцінка знань студентів на іспитах, заліках	71
Проведення консультацій відповідно до регламенту	67
Заохочення участі студентів під позааудиторної науково-дослідній роботі	58
Орієнтація на використання досліджуваного матеріалу в майбутній професійній діяльності	52
Прояв зацікавленості в успіхах студентів	52
Використання технічних засобів навчання	44
Уміння зняти напругу і втому аудиторії	40
Використання інтерактивних методів навчання	34

Суттєвою передумовою компетентної участі студентів в інноватизації освіти є їх зацікавленість в цьому процесі, яка повинна базуватися на розумінні сучасних світових тенденцій розвитку освіти. Найважливішою з них є зміна парадигм вищої освіти.

Нову освітню парадигму визначають як сукупність принципів і способів організації та побудови освітньої діяльності, які визначають кут зору на освіту та її онтологію, ціннісні настанови, що впливають на вибір освітньої моделі та формування освітнього ідеалу, адекватного антропологічним та соціокультурним запитам суспільства¹.

Класична (або традиційна) парадигма освіти, що сформувалась під впливом певних філософських і педагогічних ідей кінця XVIII – початку XIX ст., не відповідає вимогам сучасного суспільства. По-перше, тому, що вона виражає модель «підтримуючої освіти», переважно зорієнтованої на репродуктивне знання. Ситуація ускладнюється так званим «інформаційним бумом» та порушенням зв'язку між освітою і наукою. По-друге, її сциентистський, технократичний характер суперечить потребам гуманізації знання в сучасному суспільстві. По-третє, класична парадигма освіти не відповідає умовам глобалізації комунікативних практик людей. По-четверте, вона не зорієнтована на необхідність ро-

¹ Філософські абрисы сучасної освіти: Монографія / за заг. ред. І. Предборської. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – С. 13.

зробки механізмів адаптації людини до мінливого світу. По-п'яте, вона відображає лінійне мислення. Сучасна ж мінлива реальність потребує імовірнісного мислення, що, в свою чергу, вимагає відповідних змін у змісті та методах навчання.

Головна мета нової парадигми вищої освіти, за словами американських учених Р. Бара і Дж. Тага, полягає не в покращенні якості викладання (хоча і це важливо), а в постійному підвищенні якості навчання як кожного окремого студента, так і усіх студентів в сукупності¹. Тобто нова парадигма освіти зміщує предмет відповідальності вишів з якості викладання на якість навчання студентів.

Нова парадигма вищої освіти передбачає кардинальну трансформацію основної викладацької функції. Викладач перестає бути основним джерелом наукової інформації і навіть її інтерпретатором. Якщо попередня парадигма вищої освіти передбачала, головним чином, трансляцію змісту навчальних курсів від викладача до студентів, то нова передбачає створення активного навчального середовища, творчого, відповідального ставлення студента до навчання, стимулювання його самопідготовки. В «новій парадигмі» викладачі виступають більшою мірою як дизайнери навчального середовища, режисери, тренери командної гри, які вивчають і застосовують кращі методи виробництва навчання і успіху студентів.

Саме такі ролі викладачів необхідні для того, щоб «озброювати» майбутніх випускників, окрім чисто професійних знань та умінь, також навиками орієнтуватися у зростаючому потоці інформації та постійно оновлювати свої знання, здібностями до сучасного стилю мислення та спілкування, уміннями працювати у колективі і бути готовим адаптуватися до швидких соціальних змін, до вирішення конфліктних ситуацій.

На початку XXI ст. на зміну моделі «підтримуючої освіти», моделі «освіти на все життя», приходять модель «освіти протягом всього життя», або безперервної освіти. Реалізація ідеї безперервної освіти направлена на подолання основного протиріччя сучасної системи освіти – протиріччя між стрімко зростаючими темпами росту знань в сучасному світі і обмеженими можливостями їх засвоєння під час навчальних занять. Це протиріччя змушує навчальні заклади більше звертати уваги на формування у студента уміння вчитися, потреб в самоосвіті, самовдосконаленні, здібності вчитися протягом всього життя.

Під час опитування студентів ДНУ з проблем якості освіти ми дізнавались про їх плани щодо освітньої діяльності після завершення навчання в університеті та отримання диплому про вищу освіту (див. рис. 3.5).

17% опитаних студентів планують поступити до аспірантури. Ще стільки ж вважають, що надалі будуть вдосконалювати свої знання шляхом підвищення кваліфікації. Кожен четвертий планує отримати другу вищу освіту. Приблизно стільки ж респондентів після отримання диплома мають наміри вдосконалюва-

¹ Бар Р. От преподавания к учению: новая парадигма высшего образования / Р. Бар, Д. Таг // Социология в аудитории: искусство преподавания. – Х., 2003. – С. 19-21.

ти свої знання шляхом самоосвіти. Тобто, абсолютна більшість респондентів налаштована після отримання диплома продовжувати свою освіту, що є, звичайно, заслугою університету.

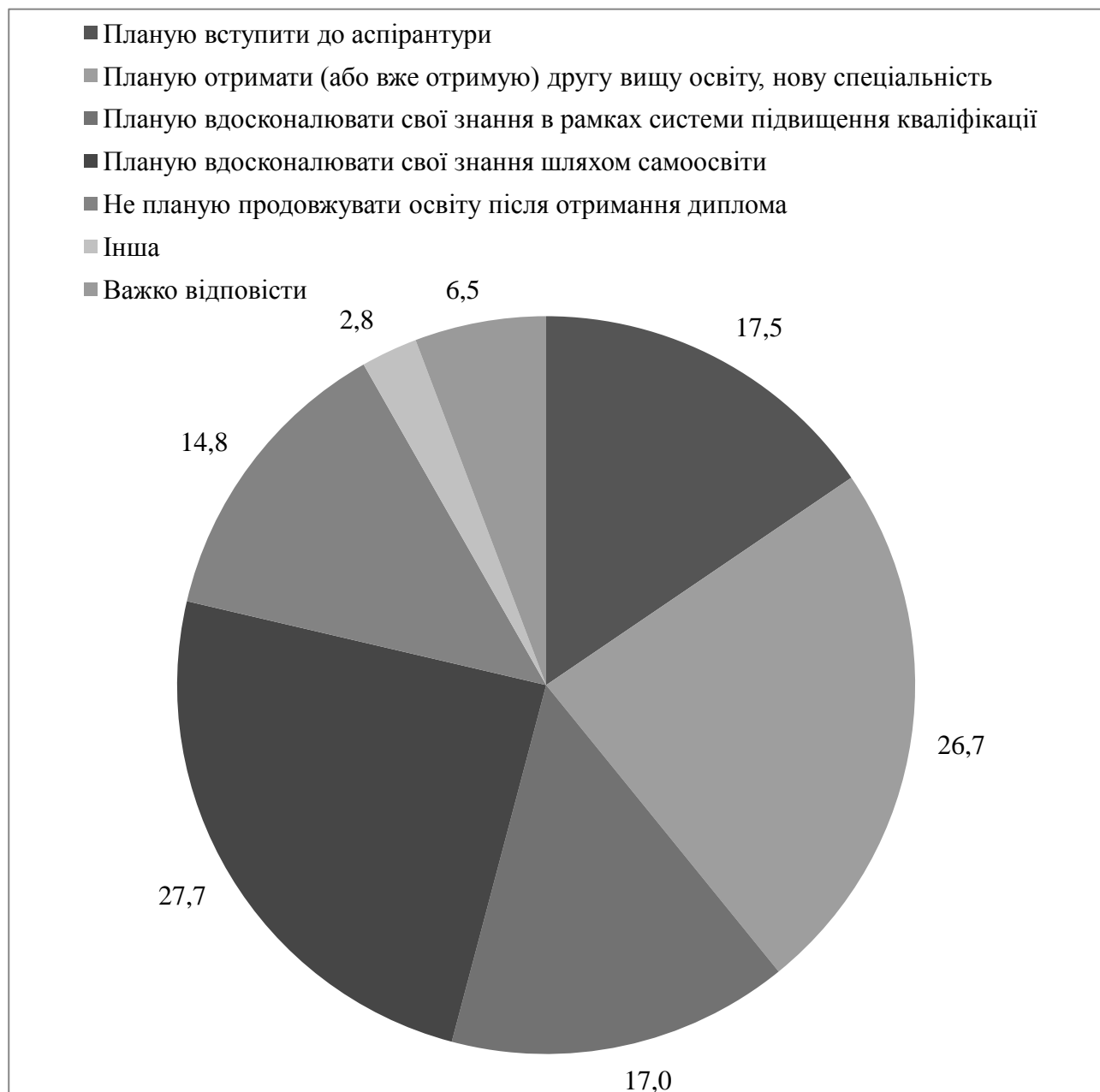

Рис. 3.5 – Розподіл відповідей студентів на питання «Які Ваші плани щодо продовження своєї освіти після отримання диплома?» (у %)

Приєднання українських вишів до Болонської системи освіти сприяло переведенню навчального процесу на кредитно-модульну систему організації, поступовій переорієнтації навчання із лекційно-інформативної на індивідуально-диференційовану, особистісно-орієнтовану форму, активізації самостійної освіти студентів.

Усі світові та пропоновані останнім часом національні стандарти освіти в основу навчання кладуть самостійну, творчу роботу тих, хто навчається. На цьому принципі базуються і новітні, зокрема інформаційні технології навчання. Самостійна робота розглядається як один із основних компонентів навчальної діяльності студента і повинна займати значну частину його навчального навантаження.

У науково-методичній літературі розрізняють три рівні самостійної роботи в залежності від наявності творчих елементів в діяльність студента: контрольована самостійна робота, керована самостійна робота і самоосвіта¹. Але частіше такі рівні визначаються по іншому: 1) репродуктивний (тренувальний) рівень; 2) реконструктивний рівень; 3) творчий, пошуковий. Під двома останніми мається на увазі самостійне придбання нового знання і його використання при рішенні конкретних завдань і ситуацій. У розробці і управлінні самостійною роботою акцент все більшою мірою пропонується переноситися з першого на третій рівень.

Не вдаючись до подробиць типізації видів самостійної роботи, відзначимо, що успіх цього виду діяльності залежить від обох суб'єктів діяльності – і викладача, і студента. Проте, на наш погляд, саме викладачеві відводиться ключова роль в ефективності самостійної роботи студентів. Він повинен, по-перше, допомогти студентам сформувати високий рівня власної мотивації на навчальну та науково-дослідну діяльність; по-друге, професійно розробити необхідні методичні матеріали з урахуванням альтернативних підходів; по-третє, забезпечити поточне консультування і зворотний зв'язок; по-четверте, відстежити результат цих спільних зусиль. Адже контроль самостійної роботи студентів, а також індивідуальна робота з ними та консультування (поточне і семестрове) визначаються викладачеві навчальними планами вишу як види навчального навантаження і складають значну частину кількості годин штатного розкладу. Завдання викладача – максимально ефективно організувати цю роботу. Інша справа, що способи наповнення цих годин викладачами залишають бажати кращого, і тому маса причин не лише суб'єктивного, але і об'єктивного характеру.

Самостійна робота студента призначена не лише для оволодіння конкретною дисципліною, але і для формування навичок самостійної роботи взагалі в навчальній, науковій, професійній діяльності, здатності брати на себе відповідальність, самостійно розв'язувати проблеми, знаходити конструктивні рішення, виходити з кризових ситуацій тощо.

Останнім часом ряд чинників сприяли перегляду самої суті поняття самостійна робота і зміни ставлення до неї. По-перше, ми стаємо свідками появи нового бачення ролі освіти в житті людини, широкого поширення таких її форм, як самоосвіта та безперервна освіта. По-друге, приєднання українських вишів до Болонської системи освіти передбачає зменшення об'єму лекційних годин за

¹ Лобанова А.П. Самостійна робота студентів в системі вищої освіти Республіки Білорусь / А.П. Лобанова, Н.В. Дроздова // ТЕРТІА. Альманах. – Д.: НГУ, 2005. – С. 73.

рахунок збільшення об'ємів самостійної роботи студентів, консультацій, що, проте, за нинішніх умов не завжди призводить до бажаних результатів.

Творча (евристична), наближена до наукового осмислення й узагальнення робота студента можлива лише як результат організованого викладачами самостійного навчання з обов'язковою присутністю в ній мети та відповідних методів її досягнення за допомогою ефективних технологічних схем самоосвіти. Крім того, така робота повинна бути індивідуалізованою з урахуванням рівня творчих можливостей студента, його навчальних здобутків, та інтересів.

Ефективність самостійної навчальної роботи студентів залежить також від її забезпечення відповідними умовами та навчально-методичними засобами: сучасними бібліотеками, методичними кабінетами і лабораторіями, комп'ютерними класами, науковою літературою, періодичними виданнями, підручниками, навчальними та методичними посібниками, конспектами лекцій, інтерактивними навчально-методичними комплексами дисциплін, тощо.

Вивченню думки студентів ДНУ щодо інформаційного забезпечення навчального процесу в університеті було присвячене окреме соціологічне дослідження. Для збору емпіричної інформації використовувався метод роздаткового анкетування, застосовувалася репрезентативна квотно-гніздова вибірка. Всього опитано 1 190 студентів, що склало близько 10% від усіх студентів університету, які навчалися на денній формі.

Аналіз результатів соціологічного опитування показав, що більшість студентів у цілому задоволена інформаційним забезпеченням навчального процесу в університеті. Доступність інформаційних ресурсів, необхідних для навчального процесу, позитивно оцінили понад 60% опитаних. Під час навчання студенти продовжують використовувати, хоча і не настільки часто як раніше, такий вид традиційних інформаційних ресурсів, як друковані підручники і навчальні посібники. Близько 45% опитаних користуються ними постійно, стільки ж студентів підручниками та навчальними посібниками користуються рідко, а 6% відзначили, що взагалі ними не користуються. Друкованими науковими періодичними виданнями часто користуються 17% опитаних студентів, рідко користуються ними – 49%, не користуються ними взагалі – 28%. Літературу іноземною мовою часто використовують в процесі навчання 15% студентів, рідко – 35%, ніколи не використовують – 44%. Методичними посібниками постійно користується більшість студентів, близько 53%; епізодично – 37%. Не використовують їх взагалі – 8%. Найпопулярнішими джерелами інформації для навчальних цілей студентів стали Інтернет-ресурси. Більше 60% опитаних у 2011 році заявили, що систематично їх використовують. Нині цей показник, за нашими спостереженнями, наближається до 100%.

Найважливішою складовою інформаційного забезпечення навчальної роботи студентів є відповідні ресурси факультетів і кафедр університету, до формування яких викладачі мають безпосереднє відношення. У процесі дослідження з'ясувалося, що постійно або часто користувалися інформаційними ресурсами факультетів і кафедр університету 28% опитаних, іноді користувалися ними 32%, дуже рідко – 17%, а ніколи не користувалися такими ресурсами 18% рес-

пондентів.

Як же студенти оцінюють забезпеченість свого факультету і кафедри науковою літературою та навчальними матеріалами? Опитування показало, що 13% студентів високо оцінюють рівень цієї забезпеченості. Половина опитаних студентів дали їй середню оцінку, а 18% – низько оцінили забезпеченість науковою літературою, підручниками та іншими навчальними матеріалами свого факультету і кафедри. Решта, 19% студентів, не змогли дати відповідь на поставлене запитання.

Важливим елементом організації навчального процесу, що сприяє активізації самостійної навчальної роботи студентів, останнім часом стали навчально-методичні комплекси дисциплін (НМКД), які розробляються викладачами з усіх навчальних дисциплін в обов'язковому порядку. В ході дослідження ми з'ясували рівень поінформованості студентів про ці комплекси та частоту використання їх матеріалів. Респондентам ставилося запитання: «Чи використовуєте Ви в процесі навчання навчально-методичні комплекси дисциплін?». При аналізі відповідей на це питання були отримані наступні дані: велика частина опитаних знає про існування НМКД і використовує їх під час навчального процесу – 55%; чверть усіх студентів знають про існування НМКД, але не використовують їх в процесі навчання; інші респонденти нічого не знають і, природно, не користуються НМКД.

Ми також намагалися з'ясувати, які саме елементи НМКД і з яких предметів використовуються студентами університету найчастіше? Відповіді на першу частину питання представлені в табл. 3.7.

Таблиця 3.7 – Розподіл відповідей студентів на питання «Які саме елементи НМКД Ви використовуєте в процесі навчання?»*

Елементи НМКД	% тих, хто використовує
Тексти лекцій	38
Опорні конспекти лекцій	37
Методичні матеріали для написання курсових робіт	24
Інструктивно-методичні матеріали до семінарських, практичних і лабораторних занять	22
Навчальні програми дисциплін	16
Контрольні роботи для перевірки рівня засвоєння студентами навчального матеріалу	13
Індивідуальні семестрові завдання для самостійної роботи студентів	12
Робочі навчальні програми дисциплін	10
Контрольні роботи для перевірки рівня засвоєння студентами навчального матеріалу	6

* Ієрархія відповідей вибудована в залежності від величини %.

Як бачимо, найбільше студентів для самостійної роботи використовують такі матеріали НМКД, як тексти лекцій і опорні конспекти лекцій.

Під час соціологічного опитування з'ясувалось, з яких саме предметів студентами найчастіше використовуються матеріали НМКД. Були отримані наступні дані: 36% респондентів відповіли, що використовують матеріали НМКД частіше з профільних, ніж із загальноосвітніх предметів; варіант «однаково використовую матеріали НМКД як з профільних, так і із загальноосвітніх предметів» відзначили 19% опитаних студентів; 5% респондентів відзначили, що найчастіше використовують матеріали НМКД із загальноосвітніх дисциплін.

Більшість студентів позитивно сприймає і підтримує зміни, пов'язані з трансформацією ролей агентів навчального процесу у вищій школі, зазначає зростаючу роль самостійної роботи в їх навчальній діяльності. У той же час, опитування студентів дозволило виявити ряд проблем, що перешкоджають підвищенню якості освіти в умовах розширення традиційних рамок самостійної роботи студентів. Серед них – проблема інформаційного забезпечення самостійної навчальної роботи студентів: наявності та доступності нових підручників, методичних посібників і, особливо, електронних навчальних ресурсів. Викладачам слід враховувати думку студентів про ефективність і популярність різних навчальних матеріалів та інформаційних джерел. Наприклад те, що нині тільки половина студентів відвідує (і то лише іноді) бібліотеку. Серед причин низької відвідуваності бібліотек опитані найчастіше називали: недостатню кількість нової навчальної літератури, незручний графік роботи бібліотек, незручну форму обслуговування. В Інтернеті ж абсолютна більшість студентів «проводить» щодня в середньому від 2-х до 5-ти, а то і більше годин. Більше 50% опитаних студентів на навчальні цілі витрачають половину цього часу. Респонденти позиціонують себе як упевнені користувачі Мережі і сприймають цей ресурс «як основне джерело інформації, оскільки він є найдоступнішим, а викладена там інформація зрозуміла і легше сприймається».

Однак, поки що розширення доступу студентів до мережі Інтернету не завжди призводить до підвищення якості освіти. Однією з причин цього може бути недостатній рівень освітніх мотивацій у значної частини сучасних студентів, значне розповсюдження у студентському середовищі такого негативного явища, академічне шахрайство.

У цілому питання культури академічного співтовариства має велике значення, адже культура навчання, виховання, спілкування, наукової діяльності, культура співробітництва та конкуренції у сфері освіти і науки значною мірою визначають майбутні стосунки в усіх сферах суспільства. Особливої уваги потребує формування академічної культури студентської молоді, адже від відповідального та чесного ставлення студентів до свого навчання залежить не тільки рівень їх професіоналізму та компетентності, їхнє професійне майбутнє, але і характер відносин, норм, цінностей, які вони як фахівці чи керівники різних рівнів будуть впроваджувати в суспільство.

Гострою проблемою академічної культури сучасного українського суспільства є значне поширення в студентському середовищі такого явища, як ака-

демічна нечесність, або академічне шахрайство – списування, використання шпаргалок на іспитах, купівля готових контрольних, кваліфікаційних робіт та навіть конспектів, використання в наукових роботах плагіату. Звичайно, ця проблема не є суцільно українською. Вона, в тій чи іншій мірі, має місце у всьому світі, а зростання доступу студентської молоді до інформаційних технологій призводить до ще більшого її загострення.

У розвинутих зарубіжних країнах різні аспекти академічної нечесності студентів давно стали предметом пильної уваги як вчених, так і управлінців освіти. Там систематично проводяться наукові дослідження масштабів та чинників академічного шахрайства, розробляються та впроваджуються в життя технології його запобігання.

В Україні ж проблема академічного шахрайства тривалий час особливо не виділялась, не вважалась першочерговою, а тому серйозно і не досліджувалась. Не зверталась увага на те, що перспективи розбудови молоді української держави в значній мірі залежать від того, які цінності і норми академічної культури визнає, підтримує та сповідує студентство як найчисленніша верства академічної спільноти та перехідна соціальна група, що визначає характер майбутнього суспільства.

Звичайно, в дослідженнях громадської думки студентів щодо проблем реформування вищої освіти, які в останнє десятиріччя в Україні проводяться більш-менш систематично, деякі аспекти академічної культури ставали предметом наукового аналізу. В основному це стосувалось вивчення ставлення студентства до корупції та хабарництва. Окреме соціологічне дослідження, присвячене вивченню проблем академічної культури у вищій освіті України, було проведене в 2015 р. Науковий проект «Академічна культура українського студентства: основні чинники формування та розвитку» здійснювався Соціологічною асоціацією України спільно з Харківським національним університетом ім. В.Н. Каразіна за сприяння Міжнародного Фонду «Відродження». У ДНУ та Дніпропетровському національному університеті залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна, які потрапили у вибірку дослідження, опитування студентів інженерних, економічних та гуманітарних факультетів провели викладачі кафедри соціології ДНУ, комп'ютерна обробка 130 заповнених анкет здійснювалась співробітниками соціологічної лабораторії кафедри.

Як же студентами оцінюють прояви академічного шахрайства у своїх університетах? Під час опитування, проведеного в дніпропетровських вишах, тільки кожен четвертий респондент відзначив, що більшість студентів їх факультетів зазвичай складає іспити самостійно. Решта опитаних вказала на широке використання студентами неформальних практик складання іспитів. Найчастіше при цьому (за словами респондентів) студенти поводяться наступним чином: готують шпаргалки на підставі лекційного матеріалу або іншого матеріалу, наданого викладачем; готують шпаргалки, «бомби» на підставі матеріалу, знайденого в Інтернеті; списують відповіді на питання, перебуваючи online в Інтернеті; списують у інших студентів; домовляються з викладачем або адміністрацією про оцінку за послуги або винагороду; використовують технічні засоби для

консультацій й записування під диктовку відповідей (наприклад, по мобільному телефону за допомогою bluetooth).

Від третини до половини респондентів вважають, що на їх факультетах бувають випадки придбання готової курсової чи дипломної роботи за гроші, запозичення готової курсової чи дипломної роботи у друзів, знайомих, використання для курсових або дипломних робіт текстів з Інтернету. При цьому, 9% опитаних нами респондентів впевнені, що усі студенти їх факультетів використовують плагіат, а ще 50% – що серед студентів більшість тих, хто використовує плагіат у навчанні.

Зведені дані всього загальнонаціонального дослідження «Академічна культура українського студентства: основні чинники формування та розвитку» (опитано 1000 респондентів за національною вибіркою ЗВО України) засвідчують, що 78% студентів здають іспити не самостійно, 67% – списують на іспитах, а 23% вважають, що в їх навчальних закладах оцінку можна отримати за гроші або «за послуги»¹.

Наведені дані можна доповнити результатами загальнонаціонального опитування «Вища освіта в Україні: громадська думка студентів», яке було проведене в 2015 р. Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та фірмою «Юкрейніан соціолоджі сервіс» (усього за національною вибіркою ЗВО України опитано 1 000 респондентів)². Дане опитування засвідчило, що використання готових контрольних робіт, рефератів, курсових і дипломних робіт, є поширеним явищем (40%) та загальною практикою (29%). У якості причин поширеності такої практики респонденти частіше всього називають те, що скачати потрібний контент доволі просто і доступно (45%), вони не бачать зв'язку між завданнями, які вони повинні виконувати, та своєю майбутньою професією (31%).

Сприяття обмеженню академічного шахрайства, на думку опитаних студентів, можуть такі чинники: розуміння, що конкретні навчальні дисципліни та завдання потрібні для набуття професійних знань (53%); покращення якості викладання для підвищення зацікавленості студентів у процесі навчання (40%); підвищення матеріального забезпечення студентів, відсутність необхідності працювати аби повністю сконцентруватися на навчанні (33%). А от дієвість «репресивних» заходів – відрахування з ВНЗ за списування та боротьба з «продавцями» сумнівних послуг оцінили значно менше студентів – відповідно 19% та 20%.

На думку абсолютної більшості студентів (87%), вдосконалення вищої освіти є важливою проблемою, а третина від них (36%) відносить вирішення цієї проблеми до першочергових. Основу вдосконалення вищої освіти респон-

¹ Касьянов Г. Об академической честности – в частности, или Как вузы портят детей [Электронный ресурс] / Г. Касьянов. – Режим доступа: <http://politeka.net/65984-ob-akademicheskoy-chestnosti-v-chastnosti-ili-kak-vuzy-portyat-detej>.

² Вища освіта в Україні: громадська думка студентів [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – 2015. – 10 червня. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/vishcha-osvita-v-ukraini-gromadska-dumka-studentiv>.

денти вбачають у боротьбі зі всіма проявами корупції і доброчесності у вишах (44%), налагодженні співпраці з кращими світовими університетами (43%), підвищенні зарплатні науково-педагогічних працівників (43%), стимулюванні наукової діяльності у ЗВО (41%), встановленні міцного зв'язку між тим, що викладається, і потребами майбутньої професії (36%)¹.

Таким чином, однією з головних проблем сучасної політики у сфері освіти і науки є проблема якості вищої освіти. Її підвищення залежить не тільки від нарощення відповідних ресурсів, але також і від вдосконалення організації та контролю освітньої діяльності ЗВО.

Участь студентів в системі забезпечення якості вищої освіти в сучасній Європі – звичне явище. В Україні ж до цього часу не склалось міцних традицій дослідження та врахування студентських думок стосовно якості викладання і якості вищої освіти в цілому. Однак нова парадигма освіти та виконання вимог Закону України «Про вищу освіту» передбачають, що студенти повинні бути зацікавленими суб'єктами освітнього процесу та мати можливість впливати на підвищення його якості. Сприяти цьому може практика різного роду опитувань студентів для оцінювання якості викладання та освіти загалом, а також відповідна реакція вишів на отримані в результаті опитувань емпіричні дані, на висунуті зауваження і пропозиції.

Проведені в ДНУ соціологічні опитування показали, що студенти спроможні оцінювати якість освіти в університеті. Зокрема, вони, як безпосередні споживачі освітніх послуг, з середини здатні помітити ті недоліки освітнього закладу, які є непомітними для зовнішнього середовища.

Звичайно, більш-менш коректні оцінки та практичні рекомендації можна очікувати переважно від старшокурсників. Але студенти молодших курсів, за певних умов, також можуть надавати цікаву та корисну для викладачів і керівництва університету інформацію. Залучення студентів до різних форм таких опитувань безумовно буде сприяти формуванню у них бажань, мотивів, умінь компетентно брати участь в оцінюванні та контролі якості освіти. Проблема залучення студентів до оцінювання якості освіти є багатогранною та потребує подальшого аналізу як з позицій змісту, так і методів дослідження.

¹ Там само.

РОЗДІЛ 4.

АКАДЕМІЧНА КУЛЬТУРА І ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ СТУДЕНТІВ ДНУ

В умовах кардинальних змін, які відбуваються сьогодні на всіх рівнях організації українського суспільства, актуалізується проблема відповідності трансформації особистісних характеристик темпам і характеру соціокультурних та інституційних перетворень. Тим більш, що соціокультурна ситуація в Україні сьогодні може бути представлена як результуюча різноманітних культурних впливів і тяжінь, що породжує як соціальну, так і внутрішньоособову напруженість.

Українське суспільство, поєднуючи в собі риси традиційної, радянської, модерної і постмодерної культури вимагає від особистості формування певних моделей сприйняття сьогоденних реалій життя. Подібна різноманітність соціокультурних контекстів в українському суспільстві обумовлена тим, що воно знаходиться в точці активної соціодинаміки, тобто перебуває в ситуації інтенсивних базових змін, які породжують специфічну реакцію соціальних акторів на них. Суспільство стає більш динамічним, непередбачуваним і людині, щоб успішно діяти у ньому, необхідно проявляти максимальну активність та незалежність, використовуючи для цього інтерпретаційні схеми, які склались в доволі різних смислових просторах. Саме цьому проблематика дослідження змісту та зміни ціннісних орієнтацій має велике значення для аналізу соціокультурних процесів в суспільстві.

Сучасна соціокультурна трансформація українського суспільства характеризується суттєвими змінами у всіх сферах життєдіяльності особистості і неми-

нуче репрезентується на структурі домінуючих ціннісних орієнтацій та повсякденних практик населення. Не є винятком і сфера вищої освіти. Глобалізаційні процеси впливають на формування світового ринку освітніх послуг, вищої освіти «без кордонів», активізацію різних форм інтелектуальної комунікації та академічної мобільності. Проникнення організаційно-економічних цінностей у систему вищої освіти спричинило певні зміни в академічній культурі. Цілком правомірним є теза про те, що ціннісні орієнтації студентів є невід'ємною складовою академічної культури. Тож спочатку необхідним, на наш погляд, є розгляд теоретичних схем інтерпретації категорій «цінності» та «ціннісні орієнтації».

Будь-яке суспільство в конкретний історичний період характеризується певним набором та ієрархією цінностей, які виступають в якості найбільш високого рівня соціальної регуляції поведінки особистості. В ціннісно-нормативній системі репрезентовані соціально визнані даним суспільством та / або соціальною групою критерії поведінки і моралі, на основі яких розгортаються більш конкретні і спеціалізовані вимоги нормативного контролю, відповідні суспільні інститути і соціальні практики людей – як індивідуальні, так і колективні. Засвоєння цих критеріїв окремою людиною (інтерналізація цінностей) є необхідною умовою соціалізації особистості, а також підтримки нормативного порядку в суспільстві.

Ціннісно-нормативна контекстуальність соціальної динаміки є об'єктом теоретичної рефлексії багатьох відомих соціологів. Соціологічна інтерпретація цінностей та ціннісних орієнтацій присутня в роботах Е. Дюркгейма, М. Вебера, У. Томаса, Ф. Знанецького, Т. Адорно, П. Сорокіна, Т. Парсонса, М. Рокіча, Н. Смелзера, Р. Інглехарта. В Україні займаються дослідженням цінностей і ціннісних орієнтацій В. Бакіров, О. Балакірева, Є. Головаха, А. Ручка, Є. Подольська, І. Попова, М. Каган, О. Якуба. Ряд російських авторів розглядають ціннісні орієнтації в контексті проблем регуляції і прогнозування соціальної поведінки, а також їх динаміку (В. Ядов, М. Лапін, Ю. Левада, Д. Леонтьєв).

Дослідженням ціннісних орієнтацій студентської молоді займались Н. Бондар, А. Козлов, З. Сікевич, В. Лісовський, К. Нечаєва, І. Райгородська, Н. Стрелянова, Є. Подольська, А. Мордовець, І. Попова. Особливостям ціннісної детермінації становлення соціальної суб'єктності студентства в умовах соціокультурної трансформації присвячені роботи Л. Сокурянської.

Теоретичне навантаження категорії «ціннісні орієнтації» варіюється декількома підходами. Теоретичною основою концепції «ціннісних орієнтацій» називають підхід М. Вебера. Визначаючи категорію «соціальна дія», М. Вебер підкреслює два важливих аспекти – суб'єктивний зміст дії та орієнтація на дії інших людей. Таким чином, орієнтація – це, певним чином, свідомо, направлена дія особистості. Ціннісно-раціональна дія, за М. Вебером, це не що інше, як ціннісно-орієнтована дія особистості. Слід зазначити, що саме категорія «цінності» трактувалася вченим як історичне явище, оскільки вони визначають інтерес епохи і виступають виразом загальних установок певного часу. Із зміною епохи втрачають свою силу і цінності, на зміну їм приходять цінності іншої

епохи.

Тим не менш, саме термін «ціннісні орієнтації» був запропонований соціологами У. Томасом і Ф. Знанецьким у 20-х роках ХХ ст. Під «ціннісними орієнтаціями» розумілися соціальні установки, які регулюють поведінку особистості¹. Концептуальні ідеї У. Томаса і Ф. Знанецького в подальшому розвивалися в рамках теорій відомих соціологів – Т. Парсонса, Н. Смерзера і етнологів К. Клакхона.

Найбільш суттєва теоретична та емпірична інтерпретація поняття «ціннісні орієнтації» присутня в концепції диспозиційної регуляції соціальної поведінки особистості російського соціолога В. Ядова². Ієрархічно організована система диспозицій – це продукт життєвого досвіду, в якому формуються звичні засоби задоволення різних потреб особистості за певних соціокультурних умов. Структуру диспозицій особистості складають установки різного рівня від «нижчих», пов'язаних з вітальними потребами до «вищих» – ціннісних орієнтацій особистості. В. Ядов виділив чотири рівні диспозицій:

- 1) елементарні фіксовані установки (виражають готовність діяти для задоволення вітальних потреб);
- 2) ситуаційні установки (формуються на основі потреб в спілкуванні);
- 3) базові соціальні установки (визначають загальну направленість інтересів, діяльності особистості);
- 4) ціннісні орієнтації (визначають формування цілей життя та основних засобів їх реалізації).

Таким чином, ціннісні орієнтації є одним із елементів системи диспозицій, який визначає спрямованість особистості до формування основних цілей життя та відповідної поведінки за певних соціокультурних умов.

Змістовне трактування категорії «ціннісні орієнтації» присутнє в соціологічній енциклопедії. Ціннісні орієнтації – це елементи внутрішньої (диспозиційної) структури особистості, сформовані і закріплені життєвим досвідом індивіда в процесі соціалізації та соціальної адаптації. Ціннісні орієнтації відмежовують значуще (істотне для даної людини) від незначного (несуттєвого) через (не)прийняття особистістю певних цінностей, усвідомлюваних як рамки (горизонту) граничних смислів і основоположних цілей життя, а також визначають прийнятні засоби їх реалізації³.

Загалом цінності окремої людини, тих чи інших соціальних груп, суспільств, культур утворюють певну ціннісну систему, яка має, як правило, ієрархічний характер. У складі будь-якої ціннісної системи, вважає А. Ручка, можна виділити – домінантні цінності (пріоритетне ядро ціннісної системи); субдомі-

¹ Сокурская Л.Г. Студенчество на пути к новому обществу: ценностный дискурс перехода. Монография / Л.Г. Сокурская. – Х.: Изд. центр ХНУ им. В.Н. Каразина, 2007. – С. 117.

² Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности: Диспозиционная концепция. Монография / под ред. В.А. Ядова. – 2-е изд., расширенное. – М.: ЦСПиМ, 2013. – 376 с.

³ Социология: Энциклопедия / сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин, Г.Н. Соколова, О.В. Терещенко. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – С. 1215.

нантні цінності (з часом можуть переміщуватися як до ціннісного ядра, так і напівпериферії); цінності середньої важливості (цінності напівпериферії); мало-важливі цінності (периферія ціннісної системи)¹.

Застосовуючи критерії розповсюдженості, вчені В. Ядов, М. Лапін, І. Попова, Н. Наумова диференціюють систему цінностей і ціннісних орієнтацій на:

- загальноприйняті (ядро цінностей) – схвалюванні більшістю населення до 71 %;
- домінуючі цінності середнього рівня, які визнаються від 51% до 70% населення;
- ціннісна «периферія» – цінності, які мають від 31% до 50% прихильників;
- цінності «меншості», притаманні від 10% до 30% населення.

Виходячи із аксіологічної характеристики цінностей, як їх консервативність, можна зауважити, що в контексті запропонованої типології ця якість у найбільшій мірі характерна для рівня загальноприйнятих цінностей². Тобто, ціннісне ядро не схильне до різких та кардинальних змін, на відміну від домінуючих та периферійних цінностей, які більш залежать від ситуаційних умов.

Ціннісні орієнтації, на відміну від інших елементів диспозиційної системи, формують вищий рівень ієрархії схильності до певної поведінки і сприйняття умов соціальної реальності. Важливим для нашого дослідження є розгляд ціннісних орієнтацій та їх ролі в формуванні і функціонуванні академічної культури студентства. Для більш детального аналізу запропонованої теми необхідним є уточнення теоретичного навантаження концепту «академічна культура».

Новий образ університету, присутній в роботах Д. Бела, О. Тофлера, А. Турена, розглядається як основний соціальний інститут, культура якого стає основою не тільки його внутрішнього простору, а й зовнішнього соціокультурного контексту суспільства. Домінування культурної сфери в академічному просторі неминуче знайшло своє відображення в соціологічному дискурсі. Так, сучасна соціологічна наука акцентує увагу не тільки на проблемах реформування вищої освіти і функціонування академічної мобільності, а й на культурі академічного простору. Трансформаційні зміни академічної культури в умовах глобалізації настільки різноманітні, що потребують детального та всебічного міждисциплінарного розгляду. З позиції соціології академічна культура стає об'єктом дослідження як елемент репрезентативного соціокультурного стану сучасного суспільства.

Концепт «академічна культура» розглядається з різних позицій: від співвідношення з організаційною культурою до ролі вищої освіти в умовах інформаційного суспільства. Академічну культуру прийнято приймати як сукупність норм і цінностей освітньої та наукової діяльності університету. До традиційно академічних цінностей прийнято відносити критичне мислення, академічну (ін-

¹ Ручка А. Цінності і смисли як компоненти соціокультурної реальності / А. Ручка // Смилова морфологія соціуму / за ред. Н. Костенко. – К.: ІС НАНУ, 2012. – С. 92-93.

² Сокурская Л.Г. Вказ. твір. – С. 129.

телектуальну) свободу, відданість інтересам справжнього знання, визнання науковим співтовариством, публікації в авторитетних виданнях, ідея автономії університету і т.д. Ці цінності притаманні не окремим націям і регіонам, вони мають універсальний характер.

Український учений Г. Хоружий визначає академічну культуру як притаманну конкретній суспільній системі сукупність способів і методів діяльності освітянської спільноти в її інтегрованій якості, що є відображенням досягнутого рівня розвитку¹. І. Налетова і А. Прохоров розглядають академічну культуру як ідею університету, традиційно інтегруючи знання, культуру та науку. Детально розглядаючи трансформаційні зміни академічної культури, вчені визначають її історично обумовлений характер. У кожний соціально-історичний період академічна культура відповідає моделі університету – середньовічна, класична, масова, глобальна (культура академічного капіталізму)².

Для визначення основних трансформаційних змін в системі вищої освіти почав широко застосовуватись термін «академічний капіталізм», який було запропоновано Ш. Слотером і Л. Леслі в 1997 р. Вони визначають його як політику вищої освіти, направлену на трансформацію університету від центру ліберальних мистецтв до підприємницької периферії, де наукові дослідження проводяться виключно з комерційними цілями³.

Ідеологія «академічного капіталізму» трансформує основу сучасної академічної культури – її цінності. Як результат інституційних процесів в системі вищої освіти академічний капіталізм призводить до трансформації традиційної моделі університетської професійної діяльності і академічної культури, яка все більше визначається як частина організаційної та корпоративної культури. Університети все більше функціонують як елементи ринкової структури. В університетське життя проникають цінності досяжницької культури, орієнтовані на досягнення високого статусу, визнання та успіх. Таким чином, можемо зауважити, що основою академічної культури є саме система цінностей, яка репрезентує наявний стан функціонування науки та культури в цілому.

Теоретичні розробки Ф. Ніцше, М. Шелера, Н. Гартмана, А. Мейнцнга, Е. Шпрангер, М. Вебера, Е. Гуссерля, М. Хайдегера, Л. Вітгенштейна, Н. Лосського, зроблені в ХІХ і ХХ століттях, внесли помітний вклад у розуміння місця, ролі і функції цінностей в житті людей і суспільства. Однак здебільшого в них не ставилося завдання переходу до емпіричної верифікації висновків і детального опрацювання механізмів засвоєння і трансформації цінностей, а також

¹ Хоружий Г.Ф. Академічна культура: цінності та принципи вищої освіти / Г.Ф. Хоружий. – Тернопіль: Навч. кн. – Богдан, 2012. – 320 с.

² Налетова И.В. Академическая культура как идея университета / И.В. Налетова, А.В. Прохоров // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2013. – № 12, ч. 1. – С. 137-141.

³ Цит. за: Налетова И.В. Трансформация ценностей академической культуры в условиях глобализации / И.В. Налетова, А.В. Прохоров // Аналитика культурологии. – 2009. – № 15. – С. 13-16.

ціннісної детермінації поведінки. Подальші зусилля, направленні на розробку емпіричної фіксації ціннісних орієнтацій змусили вчених звернути увагу на відсутність єдиної теорії і надійних методів дослідження як індивідуальних, так і колективних систем цінностей. Значний внесок у створення єдиних уявлень про системи цінностей і методи їх вивчення внесли К. Клакхон, К. Морріс, Н. Рєшер, А. Ловерджой.

Для емпіричної фіксації даних про цінності і ціннісні орієнтації індивідів були розроблені наступні техніки вимірювання: 1) опитувальники із закритим переліком цінностей; 2) опитувальники, які передбачають повноту подання всіх аспектів будь-якої групи або блоку цінностей; 3) опитувальники для докладного аналізу однієї базової цінності; 4) психометричні методи, проєктивні техніки, а також опитувальники, спрямовані на виявлення зв'язку цінностей та інших конструктів респондента (опитувальники такого класу вироблялися в рамках когнітивного напрямку психології). Перший інструмент вивчення особистісних цінностей, що отримав досить широке поширення, був розробленої в рамках психометричної парадигми у 1931 р. і перероблений в 1951 р. Дж. Оллпортом. Крім перерахованих методів, досить широко використовуються методики дослідження ціннісних орієнтацій, розроблені М. Рокічем, Ш. Шварцем, Г. Тріандісом, Х. Кантрілом, Р. Інглехартом і іншими дослідниками.

У західних соціальних науках сучасні ціннісно-сміслові метаморфози, активно вивчаються за допомогою як відповідних концептуальних схем, так і всеохопних емпіричних досліджень. Існують такі міжнародні порівняльні дослідження цінностей: Європейське дослідження цінностей (European Values Study (EVS), керівник –Л. Халман), Світове дослідження цінностей (World Values Survey (WVS), керівник – Р. Інглегарт). Ці обидва проєкти є широкомасштабними, кроснаціональними, лонгітюдними дослідницькими програмами стосовно базових людських цінностей і були ініційовані наприкінці 1970-х рр. групою EVSSG (European Values Systems Study Group)¹.

Вітчизняними соціологами для емпіричної фіксації вибору ціннісних орієнтацій найбільш часто використовується методика Мілтона Рокіча, відома як RVS (Rokeach Value Survey). Методика М. Рокіча сфокусована на розумінні цінностей як стандартів і критеріїв, що регулюють дії, судження та вибір певних стратегій поведінки та націлена на виявлення ієрархії індивідуальних цінностей. Теоретична основа методики, зосереджена на припущенні, що система ціннісних орієнтацій індивіда визначається інституційними матрицями суспільства і складається в процесі індивідуального досвіду переживань. Так, М. Рокіч визначає цінності як «стійке переконання в тому, що певний спосіб поведінки чи кінцева мета існування краще з особистої чи соціальної точок зору, ніж про-

¹ Див.: Балакірієва О.М. Трансформація ціннісних орієнтацій в українському суспільстві / О.М. Балакірієва // Український соціум. –2007. – № 2 (19). – С. 7-19; Тарарак Н.Г. Еволюція аксіологічних концепцій формування «ціннісних орієнтацій» в науковій думці / Н.Г. Тарарак // Вісник Харківського нац. пед. ун-ту ім. Г.С. Сковороди. Сер. Філософія. – 2013. – Вип. 41 (1). – С. 151-160; Бабенко Ю.А. Теоретичні аспекти дослідження цінностей / Ю.А. Бабенко // Вісник Нац. акад. керівних кадрів культури і мистецтв. – 2013. – № 3. – С. 88-93.

тилежний або зворотний спосіб поведінки, або кінцева мета існування»¹.

У своїй методиці М. Рокіч чітко розрізняє природу цінностей та соціальних норм. Норми є зовнішніми для людини вимогами належної специфічної поведінки, тоді як цінності мають глибоко особистісну природу і не закріплені за специфічними зовнішніми інституціями, а зосереджуються на індивідуальному досвіді². Інструментарій методики представлений ранжуванням двох списків цінностей: термінальних (цінності-цілі, очікуваний стан існування) та інструментальних (цінності-засоби, бажаний модус поведінки). Ранжування термінальних та інструментальних цінностей тісно пов'язане з розрізненням в соціально-економічному статусі, віці, статті, стилі життя індивіда. Особливості ціннісних орієнтацій різних соціально-демографічних груп є досить прогностичними щодо найбільш вірогідних моделей поведінки особистості при певній ситуації.

Для більш повного та всебічного розуміння ціннісних орієнтацій, притаманних студентам ДНУ, визначаємо за необхідне, ознайомлення з результатами репрезентативного соціологічного дослідження «Цінності української молоді», проведеного у 2016 році Центром незалежних соціологічних досліджень «ОМЕГА» на замовлення Міністерства молоді та спорту України³.

Так, згідно з результатами даного дослідження переважаючими життєвими пріоритетами молоді є родинне щастя (71,7%), кар'єрний успіх (48,1%), свобода і самостійність рішень і вчинків (38%), самореалізація (32,1%) (див. табл. 4.1).

Таблиця 4.1 – Розподіл відповідей на питання «Чого найбільше Ви хотіли б досягти в житті» (у %)

Варіант відповіді	%
Сімейного щастя	71,7
Зробити кар'єру	48,1
Бути вільним і незалежним у своїх рішеннях та вчинках	38,0
Мати можливість реалізувати свій талант і здібності	32,1
Багатства	25,0
Стати кваліфікованим спеціалістом	18,6
Принести користь своїй країні	12,7
Спокою та можливості ні в що не втручатися	10,5
Влади	5,2
Слави	3,8
Важко відповісти	0,8
Нічого	0,6
Інше	0,3

¹ Цит. за: Леонтьев Д.А. Методика изучения ценностных ориентаций / Д.А. Леонтьев. – М.: Смысл, 1992. – С. 6.

² Див.: Методы исследования системы ценностных ориентаций: методические указания / сост. Н.В. Дулина, В.В. Токарев, И.В. Василенко. – Волгоград: ВолгГТУ, 1999. – 36с.

³ Звіт соціологічного дослідження «Цінності української молоді» [Електронний ресурс] // Портал «Громадський простір». – 2016. – Режим доступу: <http://www.prostir.ua/?library=tsinnosti-ukrajinskoji-molodi>.

За місцем проживання маємо такі особливості: на відміну від мешканців села міська молодь більшою мірою орієнтується на родинне щастя (73,5% містян та 67,6% селян), кар'єрний успіх (51,6% та 40,5% відповідно) та самореалізацію (33,5% та 28,9% відповідно); на відміну від мешканців міста сільська молодь більшою мірою орієнтована на свободу і самостійність рішень і вчинків (41,8% селян та 36,2% містян). У розрізі статі маємо таку специфіку: жінки більшою мірою прагнуть родинного щастя (79,8% жінок та 63,7% чоловіків), стати кваліфікованим фахівцем (20,4% та 16,8% відповідно); чоловіки ж більшою мірою схильні до кар'єрного успіху (49,3% чоловіків та 46,8% жінок), самореалізації (34% та 30,1% відповідно), а також досягнення великих статків (27,9% та 22,1% відповідно).

Для більшості молоді ціннісне ядро складають наступні категорії – «здоров'я» (55,8%), «матеріальний добробут» (53,8%) та «досягнення поставленої мети» (44,3%). Субдомінантними цінностями є «мир та спокій на українській землі» (39,9%), «досягнення соціального статусу / кар'єри» (37,9%), «наявність хороших і вірних друзів» (35,2%), «народження та виховання дітей» (34,3%), «пошук коханої людини та створення сім'ї» (32,3%). Цінності напівпериферії – «отримання задоволень від життя» (28,2%), «пошук роботи за фахом» (20,4%) та «будь-якої роботи» (19,3%), «власне самовдосконалення» (20%), «здобуття вищої освіти» (15,9%) (див. табл. 4.2).

Одним із важливих питань соціологічного дослідження цінностей молоді є оцінка можливостей досягнення поставлених цілей. Так, майже всі наведені варіанти можливостей молодь оцінює як середній рівень (див. табл. 4.3).

Досить низький рівень у порівнянні з іншими за наступними можливостями – «відкрити "свою справу"» (38,5%), «отримати у випадку необхідності судовий захист» (40,6%), «впливати на прийняття рішень, що стосуються життя Вашого міста, села» (41,3%) опитаних респондентів. Дані результати репрезентують наявний стан рівня довіри до судової системи, низький рівень матеріального забезпечення, оскільки відкриття та започаткування «власної справи» вимагає першочергового фінансового вкладу. Можливість впливу на прийняття рішень, що стосуються міста, чи села проживання також молодь оцінює на низькому рівні. Необхідним є активне залучення молоді до вирішення проблем на локальному рівні.

Дані результати соціологічного дослідження репрезентують наявні цінності та ціннісні орієнтації характерні для української молоді в цілому. Можемо відмітити, що певні аспекти потребують більш глибокого дослідження з використанням якісної методології для уточнення проблем, що стосуються молоді українського суспільства. Визначивши сучасні тенденції формування ціннісних орієнтацій української молоді розглянемо основні ціннісні пріоритети студентської молоді ДНУ.

Таблиця 4.2 – Розподіл відповідей на питання «Що з переліченого нижче є для Вас найважливішим зараз?» (у %)

Варіант відповіді	%
Здоров'я	55,8
Матеріальне становище, гроші	53,8
Досягнення поставленої мети	44,3
Мир та спокій на українській землі	39,9
Досягнення соціального статусу, кар'єри	37,9
Наявність хороших і вірних друзів	35,2
Народження та виховання дітей	34,3
Пошук коханої людини, створення сім'ї	32,3
Отримати від життя більше задоволень / розваг	28,2
Пошук роботи за фахом	20,4
Власне самовдосконалення	20,0
Пошук будь-якої роботи, підробіток	19,3
Здобуття вищої освіти	15,9
Дотримуватися звичаїв, традицій народу України	6,7
Релігійний або духовний розвиток	6,5
Воля та єдність українського народу	6,3
Громадська активність	6,1
Зробити щось значуще для свого народу, майбутнього країни	5,1
Захист національних інтересів України	5,1
Перекваліфікація, підвищення кваліфікації	4,7
Сімейне щастя	0,3

Методика вивчення ціннісних орієнтацій за М. Рокічем є традиційною для досліджень, які проводить кафедра соціології ДНУ. Так, дану методику було використано при проведенні соціологічних досліджень на тему «Соціальні орієнтації студентів ДНУ ім. О. Гончара в умовах модернізації вищої школи» в 2010 р. та «Соціальний портрет студента ДНУ в суспільних реаліях сучасної України» 2016 р.». Тож, цілком доречним та цікавим є порівняльний аналіз результатів даних досліджень.

Так, на запитання «Які з перелічених нижче цінностей-цілей Ви вважаєте для себе важливими?» студенти відповіли наступним чином (див. табл. 4.4). Серед запропонованих термінальних цінностей найважливішими студенти обирають – «здоров'я» (81,5%), «щасливе сімейне життя» (69,6%), «цікаву роботу» (66,1%).

Порівнюючи отриманні дані з результатами 2010 р. можна стверджувати, що незмінні позиції традиційно утримують такі цінності як «здоров'я», «любов», «щасливе сімейне життя», «наявність вірних друзів», «впевненість у собі», «цікава робота». Однак, якщо виділити шість перших позицій, то певні зміни в ранжуванні присутні, а саме в пріоритетності цінностей (див. табл. 4.5). Так, наприклад, «наявність цікавої роботи» займає дещо вищі позиції в порівнянні з 2010 роком, а «наявність вірних друзів» та «впевненість у собі» навпаки змістилися з домінуючих позицій на периферійні. Незмінними залишаються

цінності «здоров'я» та «щасливого сімейного життя» – вони займають перші позиції.

Таблиця 4.3 – Розподіл відповідей на питання «Як Ви сьогодні оцінюєте свої можливості...?» (у %)

Можливості	Достатньо високо	Середньо	Достатньо низько	Не бажаю цього
Отримати хорошу освіту, професійну підготовку, які визнавалися у всьому світі	29,2	42,2	21,4	7,3
Влаштуватися на хорошу роботу за своєю спеціальністю	24,8	37,6	33,1	4,5
Досягти для себе матеріального благополуччя, добробуту	32,4	37,4	29,1	1,1
Вільно та публічно висловлювати свої політичні погляди, вимоги	27,0	41,7	22,8	8,6
Отримувати інформацію, важливу для молоді	31,5	44,3	19,6	4,7
Діяти відповідно з сумліннями та переконаннями	33,9	45,9	17,1	3,1
Відкрити «власну справу»	18,9	36,2	38,5	6,4
Отримувати кваліфіковану медичну допомогу	20,5	41,1	35,1	3,3
Реалізувати творчі здібності	21,3	43,6	29,8	5,3
Дотримуватися звичаїв, традицій свого народу	35,4	44,8	14,5	5,3
Отримати у випадку необхідності судовий захист	17,0	36,9	40,6	5,5
Впливати на прийняття рішень, що стосуються життя Вашого міста, села	11,3	38,0	41,3	9,5

Бажання знайти роботу та займатися улюбленою справою простежується у відповідях на запитання «Які бажання Ви найчастіше відчуваєте останнім часом?». Так, серед основних бажань сучасного студентства є бажання «займатися улюбленою справою» (53,1%) і «мати достатньо грошей» (46,5%). Потреба знайти роботу, можливо, яка б відповідала заданим критеріям складає 43,9%. Зазвичай така матеріальна спрямованість цілей та бажань пояснюється перш за все недостатнім рівнем реалізації фізичних та економічних потреб на рівні суспільства. Іншими словами, подібна ситуація є репрезентативним показником погіршення соціально-економічного розвитку суспільства в цілому. Адже, справедливо зазначають соціологи, коли відзначають, що українське суспільство навряд чи можна назвати суспільством постмодерну з домінуванням постматеріальних цінностей. Згідно Р. Інглехарта, зміни в ціннісній свідомості, а саме рух від матеріалістичних до постматеріальних цінностей є визначальною рисою глобальних трансформацій та перспектив. Як наслідок всесвітньої глобалізації,

в українському суспільстві простежується значний вплив процесів вестернізації усіх сфер життєдіяльності. Тому, неминучим є відображення цих впливів на ціннісні орієнтації та академічну культуру сучасного студентства.

Таблиця 4.4 – Розподіл відповідей на запитання «Які з перелічених нижче цінностей-цілей Ви вважаєте для себе важливими?» (у %)

Цінності-цілі	Вища цінність		Досить важливі		Важливі, але за певних обставин		Не важливі		Важко відповісти	
	2016	2010	2016	2010	2016	2010	2016	2010	2016	2010
Активна діяльність	32,3	22,1	44,8	49,1	21,2	23,5	0,8	1,7	0,8	2,3
Життєва мудрість	44,0	41,5	40,6	45,4	13,0	8,3	2,0	1,1	0,4	2,9
Здоров'я	81,5	71,1	15,1	21,5	2,8	3,3	0,4	1,1	0,2	2,1
Любов	64,2	51,2	26,7	31,6	6,7	10,3	2,2	2,3	0,2	3,4
Матеріально забезпечене життя	45,4	32,3	43,3	56,1	8,9	8,5	2,2	0,6	0,0	2,2
Наявність вірних друзів	61,6	56,1	28,3	32,8	7,9	6,8	1,8	1,9	0,4	2
Сприятлива ситуація в країні	44,8	25	40,8	52,5	10,9	17,1	2,2	2,7	1,2	2,3
Суспільне визнання	10,8	13,2	36,7	40,2	33,7	36,3	17,2	6,7	1,6	2,9
Продуктивне життя	33,2	22,5	46,4	55,5	16,8	14,6	2,6	3,1	1,0	3,9
Розваги, подорожі, хобі	34,1	20,4	44,0	44,7	18,5	28,3	3,0	4,3	0,4	1,9
Самостійність в судженнях та діях	45,4	40,6	39,7	44,9	13,2	9,1	1,4	1,7	0,2	3,2
Щасливе сімейне життя	69,6	60,7	23,6	29,4	5,6	4,2	0,6	2,5	0,6	2,8
Щастя інших	26,0	19,2	39,6	53	27,2	19,6	6,3	5,2	1,0	2,5
Творчість	29,3	28,2	31,1	38,7	30,7	25,6	7,5	4,3	1,4	2,4
Впевненість в собі	61,3	51,5	30,4	38	6,7	5,7	1,2	2	0,4	2,3
Патріотизм	16,2	17,7	29,0	36,7	34,7	33,7	13,8	7,8	6,3	3,7
Активність в суспільній праці	10,6	12,4	31,1	33,2	39,4	41,8	15,2	10	3,7	2,2
Власний духовний розвиток	46,9	34,1	33,7	42,8	14,2	17,1	4,3	3,2	1,0	2,5
Цікава робота	66,1	50,7	26,3	38,3	6,7	5,7	0,2	1,9	0,8	3,1

Серед наведених цінностей-цілей такими, що є не досить важливими, студенти обрали наступні позиції – «суспільне визнання» (17,2% в 2016 р. та 6,7% в 2010 р.), «щастя інших» (6,3% і 5,2%), «творчість» (7,5% і 4,3%), «патріотизм» (13,8% і 7,8%), «активність в суспільній праці» (15,2% і 10%). Такі позиції як «власний духовний розвиток» і «розваги, подорожі та хобі» не вважають важливим 4,3% і 3% студентів (в 2016 р.), тоді як в 2010 р. проценти розподілилися в іншому порядку – 3,2% і 4,3% відповідно. Тобто, можна зробити висновок, що можливість подорожувати та мати певне хобі для сучасного студента займає більш важливе місце в ієрархії цінностей, ніж в 2010 р. Досить цікавим є те, що

в порівнянні з 2010 р. кількість студентів, які не вважають за важливу цінність «суспільне визнання» зросла майже на 10%. Це пояснюється тим, що для сучасної людини важливість оцінки зі сторони інших втрачає своє значення, наразі акцент переноситься на внутрішнє задоволення від своїх досягнень. Адже, однією з характеристик сучасного суспільства є акцентуація на емоційність, відчуття та внутрішній стан людини, самореалізацію.

Таблиця 4.5 – Порівняння основних перших позицій цінностей-цілей за 2016 та 2010 рр.

2016 рік		2010 рік	
цінності	%	цінності	%
Здоров'я	81,5	Здоров'я	71,1
Щасливе сімейне життя	69,6	Щасливе сімейне життя	60,7
Цікава робота	66,1	Наявність вірних друзів	56,1
Любов	64,2	Впевненість у собі	51,5
Наявність вірних друзів	61,6	Любов	51,2
Впевненість у собі	61,3	Цікава робота	50,7

Однак, також потрібно зазначити, що наведені вище цінності хоча і займають домінуючі позиції в категорії «не важливі» в порівнянні з іншими, відзначаються респондентами як «досить важливі» або «важливі за певних обставин». Це пояснюється тим, що вибір цих позицій залежить від ситуації в якій знаходиться людина. Така невизначеність обумовлена швидкими та кардинальними змінами сучасної реальності, ситуативним характером соціальних відносин та переходом до постматеріальних цінностей.

Розглянувши перші шість домінуючих позицій в категорії «вища цінність» та «не важливі» слід звернути увагу на порівняння інших цінностей-цілей. Взагалі майже всі показники, на рівні вищої цінності, не ілюструють досить вагомих змін (див. рис. 4.1). Так, наприклад, такі цінності-цілі як «творчість» (29,3% в 2016 р. і 28,2% в 2010 р.), «життєва мудрість» (44% та 41,5%), «патріотизм» (16,2% та 17,7%) та «активність в суспільній праці» (10,6% та 12,4%) займають майже однакові позиції як в 2010 р., так і в 2016 р.

Дещо нижчі показники в порівнянні з 2010 р. демонструють цінності «суспільного визнання» в усіх категоріях. Так, наприклад, визнання як «вищу цінність» обирають 10,8 % (2016 р.) та 13,2% (2010 р.) респондентів, в категорії «досить важливі» – 36,7% та 40,2% відповідно. Дані показники яскраво ілюструють загальну тенденцію та рису сучасного суспільства – акцент на емоційний власний стан в протилежність «зовнішнім» атрибутам, таким як суспільне визнання. Для сучасної людини важливішим є власне відчуття задоволення від своїх дій, ніж те, як ці дії визначаються іншими.

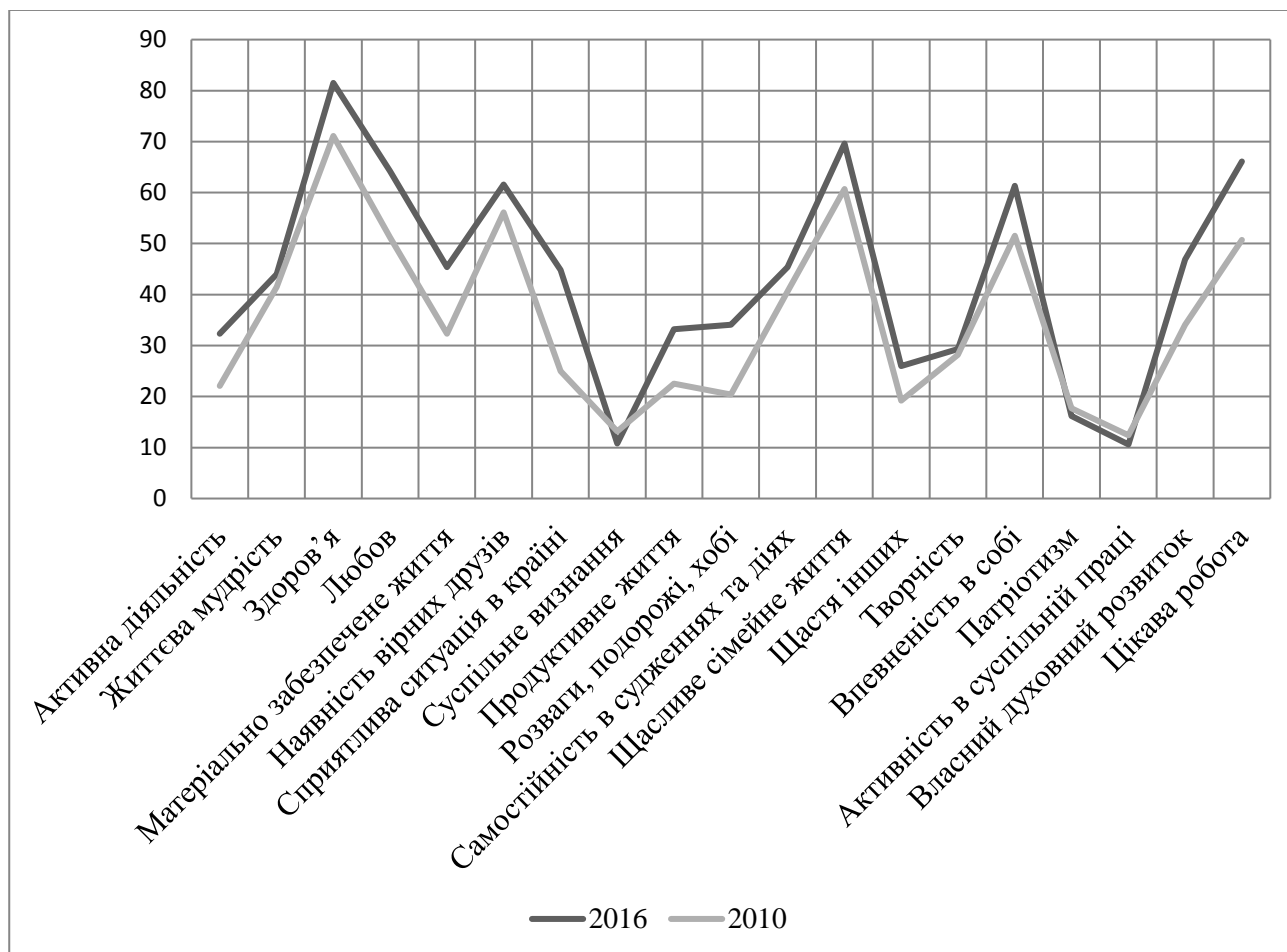

Рис. 4.1 – Співвідношення результатів досліджень цінностей-цілей за 2010 та 2016 р.

На відміну від цінностей-цілей, цінності-засоби є уявленнями про легітимні життєві стратегії та особистісні риси, які сприяють досягненню поставлених цілей. Інструментальні цінності фіксують стратегії та засоби до подальших дій особистості, моделлю та способом її поведінки й обов'язковим принципом для функціонування термінальних цінностей.

Так, результати дослідження, проведеного в 2016 р. свідчать, що серед запропонованих інструментальних цінностей найвищі позиції займають наступні категорії – «чесність» (57,6%), «освіченість» (56,5%), «вихованість» (51,1%), «незалежність» та «відповідальність» (50,1%), «життєрадісність» (49,4%) (див. табл. 4.6).

Серед інструментальних цінностей «чесність» займає провідне місце у відповідях респондентів. Чесність – це одна із основних людських чеснот, що відображає найважливішу вимогу моральності. Як правило, категорія «чесність» включає правдивість, принциповість та вірність взятим зобов'язанням, визнання та дотримання прав інших людей. Протилежними якостями – є обман, брехня, віроломство та лицемірство. Події Революції Гідності (2013-2014 рр.) артикулювали значну кількість фундаментальних європейських цінностей серед яких домінуючими є цінності свободи, гідності, справедливості, чесності, рівності і толерантності. Той факт, що більшість респондентів високо оцінили цю

цінність, свідчить про її непоширеність у суспільстві і нагальну потребу в її забезпеченні та існуванні у соціальних відносинах на всіх рівнях.

Таблиця 4.6 – Розподіл відповідей на запитання «Які з перелічених нижче цінностей-засобів Ви вважаєте для себе важливими?» (у %)

Цінності-засоби	Вища цінність		Досить важливі		Важливі, але за певних обставин		Не важливі		Важко відповісти	
	2016	2010	2016	2010	2016	2010	2016	2010	2016	2010
Акуратність	25,9	14,9	55,8	55,2	16,2	24,3	1,0	2	1,2	2,9
Вихованість	51,1	43,9	38,1	37,4	9,3	11,7	0,6	1,7	0,8	5,3
Високі вимоги до життя	22,6	9,2	40,8	28,9	29,5	46,8	4,6	9,6	2,4	5,2
Дисциплінованість	38,2	22,8	41,8	51,7	17,2	20,3	1,8	1,9	1,0	2,6
Життєрадісність	49,4	46,4	38,1	41,2	8,7	8,2	2,2	1,1	1,6	2,5
Лідерство	23,1	24,6	33,6	38,8	34,8	28,9	7,3	4,7	1,2	2,6
Незалежність	50,1	42,3	34,9	43	13,8	10,1	0,2	1,1	1,0	2,3
Непримиренність до недоліків у собі та інших	13,8	9,3	24,1	30,4	33,9	40,9	21,5	13,6	6,7	5,2
Освіченість (широта знань, висока загальна культура)	56,5	47,8	35,1	42,9	6,7	5,4	1,0	0,5	0,8	2,5
Відповідальність	50,1	43,5	39,2	45,1	8,1	8,2	1,6	0,3	1,0	2,3
Раціоналізм (приймати раціональні рішення)	39,4	19,1	41,8	53,9	13,4	19,8	2,6	1,4	2,8	5,4
Самодисципліна (стриманість)	40,4	34,7	43,2	48	14,4	13,6	0,4	1,1	1,6	2,2
Сміливість у відстоюванні своєї думки, поглядів	39,6	40,7	41,8	45,1	15,6	10,4	0,2	1,2	2,8	2,2
Уміння наполягти на своєму	29,5	37,4	41,8	45,8	25,5	12,9	2,0	0,2	1,2	3,2
Терпимість	34,7	30,2	39,2	47,1	20,4	18,6	4,2	1,1	1,4	2,6
Широта поглядів	46,0	30,8	41,0	50,7	10,1	11,2	2,0	1,7	0,8	4,9
Чесність	57,6	36,5	27,4	42,3	13,2	16,7	0,8	1,4	1,0	2,2
Чуттєвість	28,3	32,2	34,8	48,4	28,5	14,8	6,9	1,8	1,4	2,6
Працьовитість	39,8	32,4	44,5	49,3	11,8	14,1	1,4	1,8	2,4	2

Порівняння перших шести позицій дає підстави стверджувати, що відбулися певні зрушення ціннісно-нормативних уявлень щодо вибору моделей поведінки. Так, у табл. 4.7 наведено порівняння основних домінуючих позицій інструментальних цінностей за 2010 р. і 2016 р.

Таблиця 4.7 – Порівняння основних перших позицій цінностей-засобів за 2016 р та 2010 р.

2016 рік		2010 рік	
цінності	%	цінності	%
Чесність	57,6	Освіченість	47,8
Освіченість	56,5	Життєрадісність	46,4
Вихованість	51,1	Вихованість	43,9
Незалежність	50,1	Відповідальність	43,5
Відповідальність	50,1	Незалежність	42,3
Життєрадісність	49,4	Уміння наполягати на своєму	37,4

Позиції які збереглися в списку найважливіших цінностей, але займають різні місця – «освіченість» (56,5% в 2016р. і 47,8% в 2010 р.), «вихованість» (51,1% і 47,8% відповідно), «незалежність» (50,1% і 42,3%), «відповідальність» (50,1% і 43,5%), «життєрадісність» (49,4% і 46,4%). Як видно з таблиці, цінність «чесність» взагалі відсутня в домінуючих позиціях в дослідженні 2010 р. Натомість, серед визначних інструментальних цінностей присутня категорія «уміння наполягати на своєму».

Деякі вчені, які досліджують проблематику ціннісних трансформацій, вважають, що одним із способів вияву динаміки цінностей є їх типологія за критерієм визнання/невизнання. Однак, як стверджує проф. Л. Сокурянська не можна погодитися з таким підходом, адже «заперечувана» цінність за своїм змістом не може бути цінністю. Оскільки цінність – це те, чого людина бажає, до чого прагне, чого хоче досягти в своєму житті, а також те, що допомагає забезпечити поставлену ціль. Інша справа, що при певних умовах та чи інша цінність припиняє існувати для людини. При цьому вона не стає «заперечуваною» цінністю, вона просто для нього «не-цінність»¹.

Так, серед «не-цінностей», тобто тих, які займають вищі позиції в категорії «не важливі», найвищі показники у наступних: «непримиренність до недоліків у собі та інших» – 21,5% (2016 р.) і 13,6% (2010 р.), «лідерство» – 7,3% і 4,7% відповідно, «високі вимоги до життя» – 4,6% і 9,6%, і «терпимість» – 4,2 і 1,1%, «чуттєвість» – 6,9% і 1,8%. Інші цінності в категорії «не важливі» займають від 0,2% до 2,6%. Збільшення позиції «непримиренність до недоліків у собі та інших» в порівнянні з 2010 р. говорить про підвищення рівня толерантності у студентів. Толерантність з соціологічної точки зору розуміється як поважання, сприйняття та терпимість до різноманіття іно-культур, форм самовираження та самовиявлення людської особистості. Підвищення ролі толерантності – це активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини. Дана цінність, як правило, не реалізується повною мірою в повсякденному спілкуванні, вважає І. Кушніренко. Однак суспільне життя визначає певну норму терпимості. Закономірно, що роль толерантності зростає в

¹ Сокурянская Л.Г. Вказ. твір. – С. 129.

перехідні періоди в розвитку суспільства, коли постає необхідність досягнення суспільної злагоди¹.

Графік співвідношення результатів дослідження цінностей-засобів за 2010 р. і 2016 р. ілюструє суттєве підвищення цінності «чесність», «раціоналізм», «освіченість» та «високі вимоги до життя» (див. рис. 4.2). Цінності «уміння наполягати на своєму» та «чуттєвість» мають дещо нижчі показники в порівнянні з 2010 роком.

Вибір цінностей тісно пов'язаний з бажаннями особистості, які вона відчуває останнім часом. Так, на запитання про основні цілі та бажання досягти їх, відповіді розподілилися наступним чином (див. табл. 4.8). Досить цікаві, але водночас і передбаченні результати відповідей на це запитання. Як видно з таблиці, домінуючі бажання серед студентів зосереджені на самореалізації, як у цілому, так і в професійній сфері та матеріальному забезпеченні. Позиції «займатися улюбленою справою», «мати достатньо грошей» і «знайти роботу» – обрала відповідно 53,1%, 46,5% і 43,9% студентів. Сучасні студенти зорієнтовані на пошук та «отримання нових знань» – 31,3 %, на пізнання і «розуміння себе» – 23,4%, «спілкування з друзями» – 23,6%. Домінування індивідуалістичних цінностей простежується і у наступних виборах. Потреба «знайти своє покликання» є актуальною для кожного третього студента (29,9%), «займатися спортом» – 29,1%. Важливо відмітити, що такі бажання як «створити сім'ю» – 18%, «знайти кохану людину» – 20,4% та «стати матір'ю (батьком)» – 3,2% займають периферійні позиції. В той час, ці цінності є найважливішими згідно з даними досліджень. Цей факт можна пояснити не тільки домінуванням індивідуалістичної направленості, але й свідомим відкладанням створення сім'ї на більш пізній період.

Потрібно також відмітити, що колективні цінності, які утворюються в діяльності соціальної спільноти і направлені на інтеграцію, займають нижчі позиції. Так, наприклад, серед основних бажань, які відчувають наразі сучасні студенти, «приносити користь суспільству» обирають 11,4%, «відчувати, що робите добрі справи» – 11,0%, «розуміти оточуючих» – 8,6%. Бажання «захищати Батьківщину» зовсім не є пріоритетом для студентів – 2,4%.

Таким чином, соціокультурні зміни українського суспільства призвели до стрімкого розвитку і домінування індивідуалістичних цінностей серед студентської молоді. Неодмінно ці процеси мають вплив на функціонування академічної культури сучасного студентства. Широке розповсюдження і вплив ринкових економічних відносин на систему вищої освіти призвели до широкої комерціалізації діяльності ЗВО, виникнення академічного капіталізму і розповсюдження феномену підприємницької діяльності в системах освіти різних країн. В умовах уніфікації вищої освіти, активізації різноманітних форм інтелектуальної

¹ Кушніренко І.Ю. Культура толерантності на сучасному етапі розвитку суспільства [Електронний ресурс] / І.Ю. Кушніренко // VI Междун. научно-практ. конф. «Образовательный процесс: взгляд изнутри» (17-18 декабря 2013 г.). – Режим доступа: http://www.confcontact.com/2013-obrazovatelniy-process/5_kushnirenko.htm.

власності, а також міжнародного характеру науки домінування цінностей індивідуалізму і прагматизму є необхідною умовою.

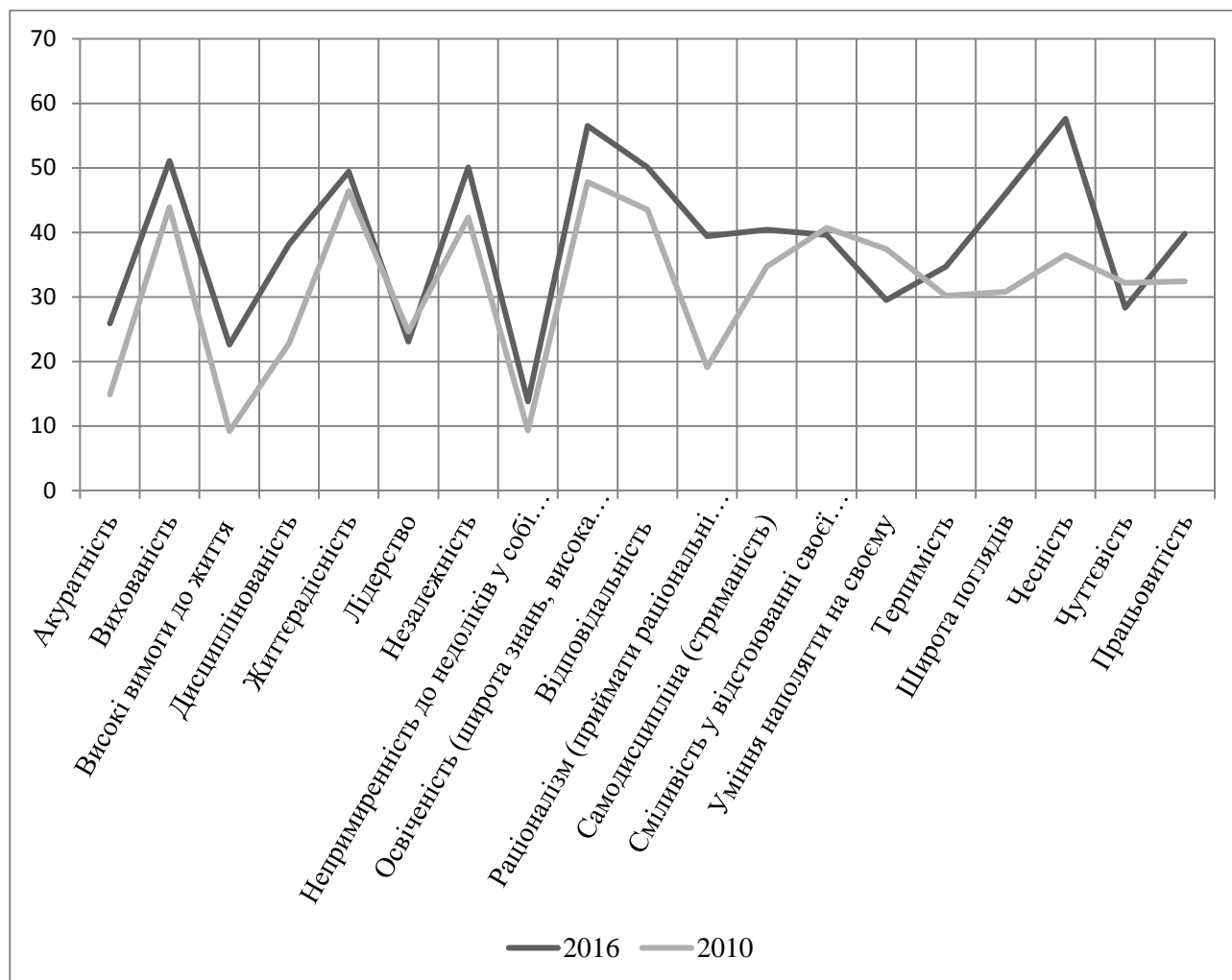

Рис. 4.2 – Співвідношення результатів досліджень цінностей-засобів за 2010 та 2016 р.

Дані результатів проведених досліджень репрезентують досить високий рівень прагматичності серед студентів ДНУ, особливо при визначенні домінуючих інструментальних цінностей. На рівні активних дій, які проілюстровані у відповідях на запитання про домінуючі бажання також простежується домінування прагматичного характеру стратегій подальших дій та зосередженість на самореалізації.

Таблиця 4.8 – Розподіл відповідей на запитання «Які бажання Ви відчуваєте останнім часом» (у %)

Варіант відповіді	%
Займатись улюбленою справою	53,1
Мати достатньо грошей	46,5
Знайти роботу	43,9
Встигати своєчасно виконувати те, що від Вас вимагається	43,9
Отримати нові знання	31,3
Знайти своє покликання	29,9
Займатись спортом	29,1
Мати більше часу для спілкування з друзями	23,6
Розуміти себе	23,4
Організувати власний бізнес	21,6
Допомагати батькам	20,6
Знайти кохану людину	20,4
Створити сім'ю	18,0
Приносити користь суспільству	11,4
Відчувати, що робите добрі справи	11,0
Розуміти оточуючих	8,6
Стати матір'ю (батьком)	3,2
Захищати Батьківщину	2,4
Свій варіант	1,0
Важко відповісти	0,0

РОЗДІЛ 5. ВИБІР АБІТУРІЄНТАМИ ДНУ ФАХУ ТА МІСЦЯ НАВЧАННЯ

Освіта є невід’ємною частиною сучасного життя і не дивно, що попит на освітні послуги в суспільстві є достатньо великим. Проте зміна економічної ситуації в країні чи певному її регіоні, коливання попиту з боку роботодавців, коригування номенклатури спеціальностей, поява нових і ліквідація (реорганізація) старих закладів вищої освіти та ін., змінює і запити абітурієнтів, їх мотивацію щодо професійного вибору взагалі та вибору певного навчального закладу зокрема. Водночас спостерігається суттєве загострення конкурентної боротьби на вітчизняному ринку освітніх послуг, скорочення державного замовлення за певними галузями знань, що вимагає від кожного ЗВО залучення висококвалфікованих науково-педагогічних працівників, професіоналів-практиків до освітнього процесу, оновлення матеріально-технічної бази навчання та в цілому підвищення якості надання освітніх послуг (покращення освітнього середовища, модернізація освітніх технологій тощо).

Проблема вибору абітурієнтами фаху і місця навчання має певні ракурси: професійне визначення учня старшої школи (вибір професії, спеціальності); мотиви вступу абітурієнтів до вищого навчального закладу, вибір безпосередньо ЗВО.

5.1. Вибір професії та спеціальності

Вибір професії – одне з найбільш важливих та відповідальних рішень, які приймає людина у своєму житті, тому тема професійного самовизначення учнів шкіл є доволі дослідженою в соціології. Так, ще в СРСР у різних його регіонах були здійснені масштабні дослідження з проблем підготовки молоді до трудової діяльності, трудового виховання, професійної орієнтації тощо. Починаючи з 60-х рр. XX ст. під керівництвом В. Шубкіна були проведені дослідження престижу професій та професійних планів молоді. У 80-ті – 90-ті рр. XX ст. проблемами професійного самовизначення займалися М. Титма, В. Матусевич, В. Осовський, Г. Чередніченко, М. Сулейманов, В. Єндальцев, Є. Головаха, М. Руткевич та ін. Серед сучасних пострадянських соціологів відзначимо Г. Чередніченко, В. Чупрова, Н. Волкову, Я. Дідковську, О. Павловську та Н. Павловську, В. Бондар та ін. Безпосередньо вивченню особливостей професійного самовизначення саме випускників середніх шкіл присвячені розробки Є. Клімова, К. Варнавських, С. Сошенко, Н. Тюхтенко, П. Маленко, О. Залепи, С. Ткаченко, Л. Лазаренко, О. Пильтяй, О. Коропецької та ін.; досвід зарубіжних країн з професійної орієнтації вивчали С. Дармодехін, М. Павлова, Л. Сундукова, Т. Терещук та ін.

У сучасній науці і практиці немає однозначного підходу щодо визначення поняття «професійне самовизначення». Американські науковці мають потужні розробки надбання у цій сфері, розглядаючи поняття «професійне самовизначення» у структурі концепту «професійний (кар'єрний) розвиток». Термін «професійний розвиток» вперше з'явився в роботах Н. Гінсберга та Дж. Херма. Дослідники зазначали, що початкові уявлення про те, чим людина хоче займатися виникають ще у дитячому віці задовго до ухвалення рішення щодо вибору майбутнього фаху. Це рішення заохочується через її інтереси, нахили, здібності тощо. Дедалі все більшого значення набувають соціальні орієнтації на відповідний фах. Коли молода людина потрапляє у світ праці, вона має реально оцінювати свої внутрішні налаштованості, про що йшлося вище, і порівнювати їх зі своїми реальними можливостями – матеріальними, інтелектуальними. Тобто вибір фаху розглядається авторами не як поодинокий акт, а як тривалий процес, який відбувається протягом не одного, а частіше десятків років і завершуватися компромісним вибором, оскільки, як правило, людині не вдається зробити такий вибір фаху, який би повною мірою її задовольнив би¹.

Соціологами виявлені численні фактори, що впливають на вибір професії. Так, Є. Клімов до основних чинників, що визначають професійний вибір, відносить позицію старших, родини; ставлення однолітків; відношення вчителів та адміністрації школи; особисті професійні та загальні життєві плани; здатності та їхні різноманітні прояви; орієнтацію на суспільне визнання; ступінь поінфо-

¹ Загребнюк Ю. Теоретичні підходи до трактування поняття «професійне самовизначення» у вітчизняній та зарубіжній педагогіці / Ю. Загребнюк // Психолого-педагогічні пробл. сільської школи. – 2014. – Вип. 50. – С. 99.

рмованості про ті чи інші види професій; природні нахили¹.

Якщо узагальнити результати досліджень, то, не дивлячись на надзвичайну різнобарвність у назвах та деяку їх суперечливість, можна виокремити:

- ситуативні фактори, які також можуть вплинути на вибір професії (спеціальності), наприклад, низька ціна на навчання за певною спеціальністю, значний відсоток держбюджетних місць тощо;
- внутрішні, пов'язані із індивідуальними особливостями, здібностями та нахилами молодих людей;
- зовнішні чинники: соціально-економічна ситуація в країні, потреба в кадрах, демографічна ситуація, престиж професій).

Так, складна структура професійно-трудової діяльності, наявність великої різноманітності світу професій ускладнює вибір. Демографічні фактори впливають на професійне самовизначення через надлишок працездатного населення або його нестачу. Престиж професій пов'язаний з оцінкою того чи іншого виду професійної діяльності суспільством чи окремою соціальною групою. Сьогодні престиж професії багато в чому обумовлюється ступенем затребуваності тих чи інших фахівців на ринку праці; ключовими характеристиками того чи іншого виду праці (рівень складності, ступінь відповідальності тощо), перспективами кар'єрного зростання та наявністю в тій чи іншій галузі компаній-роботодавців, які є відомими в світі, країні, регіоні. Визначальним показником престижності є розмір зарплатні, винагороди за зроблену роботу. За результатами опитування, проведеного Дослідницьким центром Міжнародного кадрового порталу *hh.ua* наприкінці 2015 р. (1 581 респондент з різних регіонів України), був складений рейтинг найбільш затребуваних на ринку праці України професій, який очолюють «айтішники», бізнесмени, топ-менеджери компаній, юристи та лікарі. Варто відзначити, що ІТ-сфера є найбільш популярним не лише в Україні, а й у ряді країн, що розвиваються. При чому, на попит на ІТ-фахівців не вплинула нестабільність ні в економічній, ні в політичній сферах.

Протягом останніх років практично не змінився рейтинг найменш престижних професій, до яких українці традиційно відносять водіїв (таксистів), робітників (сантехників, слюсарів та ін.), обслуговуючий персонал (працівників торгівлі, перукарів, офіціантів), а також вчителів, державних службовців².

Таким чином, сутністю професійного самовизначення є усвідомлений вибір професії з урахуванням власних можливостей і здібностей, вимог професійної діяльності і соціально-економічних умов. Контекстуальними умовами формування професійного самовизначення сучасних старшокласників є зміна сутності праці в умовах постіндустріального суспільства, динамічність ринкового

¹ Див.: Климів Е.А. Психологія професійного самоопределення: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е.А. Климів. – 4-е изд., стереотип. – М.: Академия, 2004. – 304 с.

² Складено рейтинг найпрестижніших професій 2015 року в Україні [Електронний ресурс] // Ipress.ua. – 2015. – 19 листопада. – Режим доступу: http://ipress.ua/news/skladeno_reyting_nayprestyzhnishyh_profesiy_2015_roku_v_ukraini_145835.html.

середовища, яке провокує змінність професійних стратегій та руйнування розуміння професії як назавжди даної; активність особистості та свобода вибору професії; власна відповідальність за свій вибір; розуміння соціальної справедливості ні як рівності прибутків, а як рівності шансів на успіх; творча професійна діяльність; готовність ризикувати тощо.

Як загальнонаціональні, так і локальні дослідження свідчать про те, що значна частина абітурієнтів, яка подає документи до ЗВО, ще чітко не визначилась щодо майбутньої професії та спеціальності, а робить свій вибір керуючись чи приблизними уявленнями про професію, чи випадково. Так, за даними загальнонаціонального дослідження молоді (2015 р., «Молодь України-2015», вибірка з 2 852 респондентів, виконавець – «ГФК ЮКРЕЙН»), при виборі майбутньої спеціальності 49% молодих людей зважають на свої інтереси, захоплення, здібності, ще для 30% важливим є те, чи зможе майбутній фах забезпечити гідний рівень життя, 16% прислуховуються до порад батьків або інших членів родини, 15% орієнтуються на престижність спеціальності у суспільстві, а майже кожен десятий (11%) при виборі майбутньої спеціальності звертають увагу на те, чи можна отримати її безкоштовно (тобто за рахунок фінансування з бюджету) тощо. Цим, очевидно, пояснюється те, що серед випускників ЗВО лише 51% працюють за здобутим фахом, а 35% відзначили, що їм цікава робота, яку вони виконують, та вона відповідає їхнім здібностям і природним нахилам – випереджають цей чинник лише розмір оплати праці (84%) та зручний графік роботи (37%)¹.

Ще одне моніторингове загальнонаціональне опитування студентів щодо визначення мотивів вступу до ЗВО та вибору спеціальностей було проведено у 2015 р. та 2011 р. Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва та фірмою «Юкрейніан соціолоджі сервіс» за національною вибіркою вузів України (див. табл. 5.1).

Отже, провідними мотивами вибору спеціальності стали для абітурієнтів власне бажання, престиж професії та можливість подальшого працевлаштування, можливість гарно заробляти у майбутньому.

Якщо порівняти вищенаведені дані з тими, що були отримані ще раніше (наприклад, 2008 р.), то за результатами загальнонаціонального опитування «Становище студентської молоді України» (2008 р., вибірка склала 5 103 студенти ВНЗ України), спостерігаємо мотиви вибору певної спеціальності, представлені в табл. 5.2.

Таким чином, превалювали мотиви можливості майбутнього працевлаштування та отримання високої кваліфікації. За даними цього ж опитування, на питання «Якби Вам знову довелося вирішувати питання про вибір спеціальності, чи обрали б Ви сьогодні ту ж саму спеціальність»: так відповіли 40,8%, скоріше так – 35,1%, скоріше ні – 15,4%, ні – 8,7%, тобто дві третини респондентів не

¹ Волосевич І. Молодь України – 2015 / І. Волосевич, С. Герасимчук, Т. Костюченко. – К.: ІП «ГФК ЮКРЕЙН», 2015. – С. 6.

мали розачарування в обраній спеціальності¹.

Таблиця 5.1 – Розподіл відповідей студентів на питання «Яка головна причина вибору спеціальності» (у порівнянні 2015 р. та 2011 р.) (у %)

Причини	2015	2011
Обрав за власним бажанням, тому що мені це цікаво	47,6	39,0
Обрав, орієнтуючись на престиж професії, можливості подальшого працевлаштування	18,0	21,5
Обрав таку спеціальність, яка дозволить заробляти добрі гроші	9,7	7,6
Обрав те, що порадили батьки	9,8	13,6
Обрав ту спеціальність, куди зміг пройти на бюджет	7,4	9,3
Обрав ту спеціальність, де менший розмір плати за навчання	4,8	3,4
Інше	0,2	2,5
Важко сказати	2,5	3,1

Джерело: Вища освіта в Україні: громадська думка студентів [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – 2015. – 10 червня. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/vishcha-osvita-v-ukraini-gromadska-dumka-studentiv>.

Таблиця 5.2 – Розподіл відповідей студентів на питання «Вкажіть, якими мотивами Ви керувалися при виборі майбутньої спеціальності?» (у %)

Мотиви	Перший вибір	Другий вибір
Можливість займатися творчою діяльністю	11,7	10,8
Можливість майбутнього працевлаштування	25,6	14,5
Можливість майбутнього професійного росту	11,6	13,8
Можливість отримання радощів студентського життя	3,2	9,0
Можливість отримати високу професійну кваліфікацію	18,6	13,1
Поради батьків	13,3	13,5
Престиж вузу	3,7	8,3
Розширення кругозору	2,4	5,1
Ця спеціальність може принести високі прибутки	5,9	9,3
Інше	1,9	0,8
Вам було байдуже на яку спеціальність поступати	2,2	1,7
Немає відповіді	3,0	15,8

Джерело: Становище студентської молоді України (2008 р.): соціологічне дослідження, проведене у 2008 р. Українським інститутом соціальних досліджень ім. О. Яременка на замовлення Державного інституту розвитку сім'ї та молоді. – К.: ДЦССДМ, 2008. – С. 67.

Декілька слів скажемо про поняття «абітурієнт» та сучасні умови вступу до ЗВО. Слово «абітурієнт», таке актуальне для всіх тих, хто має намір вступати до ЗВО, бере своє походження з латини – латинське слово *abituriens* означає «той, хто збирається піти». До слов'ян (а слово «абітурієнт» знане всім

¹ Становище студентської молоді України (2008 р.): соціологічне дослідження, проведене у 2008 р. Українським інститутом соціальних досліджень ім. О. Яременка на замовлення Державного інституту розвитку сім'ї та молоді. – К.: ДЦССДМ, 2008. – С. 82.

слов'янським мовам) ця лексема прийшла лише десь у ХІХ ст. з нім. *Abiturient* «випускник – той, хто складає випускні іспити». Наприкінці 50-х років ХХ ст. слово набуло сучасного значення «той, хто вступає до вищого чи середнього спеціального навчального закладу».

В Україні, починаючи з 2008 р., вперше в історії вітчизняних приймальних кампаній вступ до вишів здійснювався за наслідками зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО). Щороку завдання ЗНО оновлюються, наголос робиться на вміння аналізувати ситуацію та прогнозувати події на основі отриманих знань. Сучасний абітурієнт відрізняється своєю креативністю, наполегливістю, стресостійкістю.

У цілому, як свідчать численні емпіричні дослідження, населення України підтримує вступ до ЗВО за наслідками ЗНО. Наприклад, порівняння даних чотирьох загальнонаціональних досліджень з цього питання (2008 р., 2011 р., 2012 р., 2013 р.) підтверджує, що в Україні вже сформувалася стабільна громадська думка стосовно підтримки ЗНО як вирішального критерію для вступу до вишів, причому з кожним роком ця підтримка зростає. За результатами загальнонаціонального дослідження, проведеного у грудні 2015 р. Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва разом із фірмою «Юкрейніан соціолоджі сервіс», вже стабільно населення підтримує систему вступу до ВНЗ через зовнішнє незалежне оцінювання – 52% у 2015 р. (не підтримують 25%), у 2014 р. підтримка становила 59%, не підтримували цю систему 21%¹. Так само стабільно населення позитивно оцінює вплив ЗНО на різні сторони освітнього процесу та соціального життя загалом. Населення висловлює згоду з тим, що: ЗНО дало змогу обдарованим дітям вступити до будь-якого ВНЗ, навіть найпрестижнішого (згодні з цим 60%, не згодні – 23%), ЗНО стимулює учнів не сподіватися на чийсь допомогу, а вчитись (згодні з цим 66%, не згодні – 18%), ЗНО зменшило рівень корупції при вступі до ВНЗ (згодні – 46%, не згодні – 32%), ЗНО стало кроком до справедливості у державі (згодні 46%, не згодні – 29%), ЗНО дало змогу обирати кращих студентів (згодні 50%, не згодні – 25%). Щодо наявних проблем із реалізацією ЗНО, то найчастіше (40% опитаних) згадували сумніви у чесності дотримання закладеної процедури. Якщо розглядати можливі варіанти вдосконалення системи ЗНО, то опитані найчастіше (40%) згадували необхідність краще готувати учнів у школах до здачі тестів². Без сумніву, що є певні проблеми з підготовкою учнів до ЗНО, в першу чергу з якістю підготовки в сільських школах та ліцеях (гімназіях) в обласних центрах, наприклад, проте ЗНО залишається досить прозорим механізмом вступу до вишів України.

Як приклад, візьмемо спеціальність «Соціологія». Вже багато років після кафедра соціології ДНУ проводить опитування абітурієнтів, які подають документи на спеціальність «Соціологія», що дозволяє розглянути питання мо-

¹ Вища освіта в умовах реформи: зміни громадської думки [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – 2015. – 28 грудня. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/vishcha-osvita-v-umovakh-reformi-zmini-gromadskoi-dumki>.

² Там само.

тивації вступу до ВНЗ та на спеціальність «Соціологія» у динаміці. Отже, порівняємо результати досліджень 2008 р., 2013 р. та 2015 р. Опитування 2008 р. проводилося в кардинально іншій, ніж у минулих роках, вступній кампанії (вступ за результатами ЗНО; абітурієнт одночасно міг подавати документи на необмежену кількість спеціальностей). Всього було опитано 234 абітурієнта¹.

Результати дослідження дозволили скласти портрет абітурієнта, який здав документи на спеціальність «Соціологія». Отже, у 2008 р. зафіксоване значне домінування дівчат – 86,4% проти 13,6% хлопців. За віковим критерієм більшість склали випускники шкіл 2008 р. віком 16-17 років – 86,7%, а 18-19 років – 11,5%. Щодо типу шкіл, яку закінчили абітурієнти, то більшість контингенту – випускники міських загальноосвітніх шкіл (51,7%), наступна група – випускники спеціалізованих шкіл, гімназій та ліцеїв – 27,8%; сільську загальноосвітню школу закінчили 17,1% опитаних, а середні спеціалізовані навчальні заклади – 3,4%.

Враховуючи впроваджену в 2008 р. систему ЗНО та обов'язкові два іспити, важливим було питання про кількість балів, отриманих абітурієнтами з цих екзаменів (максимум – 400 балів). Отже, не дали відповіді – 3%; від 183 до 250 балів – 1,3%; від 251 до 300 балів – 12,8%; від 301 до 350 балів – 52,7%; від 351 до 370 балів – 18,4%; від 371 балів і більше – 6,8% (див. рис. 5.1).

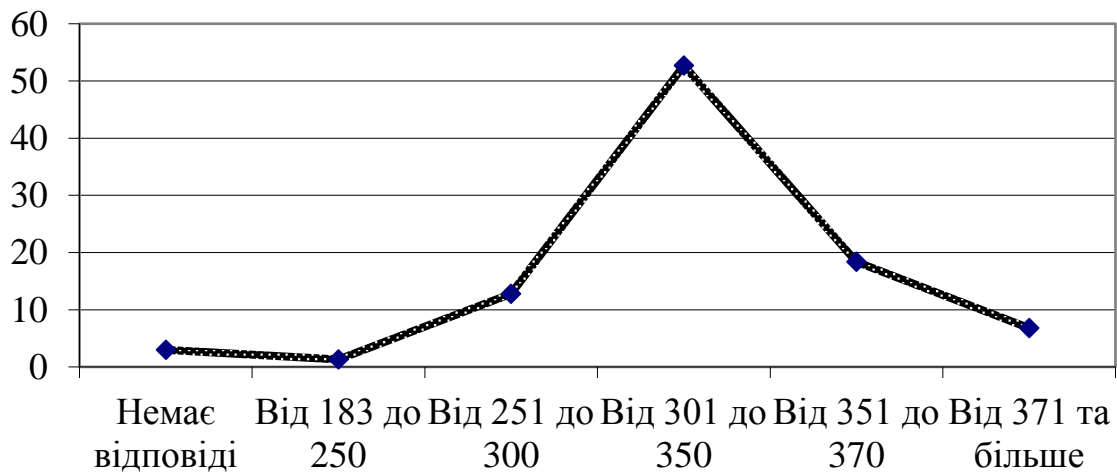

Рис. 5.1 – Розподіл респондентів за балами зовнішнього оцінювання (2008 р.)

Ця тенденція, коли на спеціальність «Соціологія» подавали документи абітурієнти переважно з середніми показниками ЗНО, продовжувалася, на жаль, і в наступні роки, причому з постійною тенденцією до зниження прохідного балу. Наведемо об'єктивні дані, які містяться на сайті інформаційної системи «Конкурс», що була створена на замовлення Міністерства освіти і науки України, існує за підтримки американського уряду та ряду міжнародних організацій.

¹ Звіт про результати опитування «Абітурієнт – 2008». – Д.: ДНУ, 2008. – 14 с.

На сайті міститься різноманітна статистична інформація щодо вступних кампаній 2008–2015 років (див. табл. 5.3).

Таблиця 5.3 – Зведені дані 2010–2015 рр. щодо прохідного балу на спеціальність «Соціологія» (ОКР бакалавр, денна форма навчання), ДНУ

	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Прохідний бал на бюджет (за 800-бальною системою)	646,56	654,9	681,4	667,4	676	679,3
Прохідний бал на контракт (за 800-бальною системою)	не має даних	553,7	575,2	559,2	676	549,6

Джерело: Конкурс: інформаційна система [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vstup.info/#2015>.

Зрозуміло, що прохідний бал абітурієнтів, які подавали документи на контрактну форму навчання, значно менше, ніж у тих, хто подавав документи на бюджетну форму.

З тих, хто подавав документи на спеціальність «Соціологія» у 2008 р., 80,8% подавали й на інші спеціальності, серед яких є такі: «Політологія», «Історія», «Філологія», «Соціальна робота», «Правознавство» та ін. Виключно на спеціальність «Соціологія» подавали 19,2%. Отже, якщо абітурієнт буде мати такий прохідний бал, що дозволить йому вступити на декілька спеціальностей, однозначно планували обрати соціологію 44%; не мали чіткого рішення 51,7%, а 4,3% точно планували обрати іншу спеціальність¹.

У ході проведеного дослідження було встановлено, що третина респондентів (33,3%) знає досить добре, чим займаються соціологи; більшість опитаних (65,8%) – лише приблизно; і менше 1% (а саме 0,9%) абсолютно не знають, чим займаються соціологи. Серед джерел інформації про майбутню спеціальність превалюють наступні: бесіди з друзями, знайомими – 41%; публікації у пресі, передач телебачення – 36,3%; бесіди з батьками – 29,5%; дні відкритих дверей в ДНУ – 25,6%; повідомлення вчителів у школі – 23,5%; рекламні проспекти університету, кафедри – 20,9%; наукові книги, журнали – 20,5%; інформація у приймальній комісії ДНУ – 20,5%; спостереження за роботою соціологів – 17,9%; Інтернет – 5,7%². Таким чином, у 2008 р. значна частина респондентів інформацію про майбутню спеціальність почерпнули в бесідах з друзями та знайомими та в ЗМІ.

Якщо ж абітурієнт планував обрати спеціальність «Соціологія», то серед основних причин вибору були такі: «соціолог – це престижна і цікава професія» (63,7%); «хочу дізнатися, що означає ця професія і сама наука» (56%); «чув, що тут працюють висококваліфіковані викладачі» (36,3%); «з цією професією легко знайти роботу» (27,4%); «давно мріяв (мріяла) навчатися саме з цієї спеціальності» (22,2%); «цю спеціальність отримали мої друзі, знайомі» (12,4%); «мо-

¹ Там само. – С. 4.

² Там само. – С. 7.

їх балів вистачає тільки на те, щоб вступити сюди» (12%); «чув, що за цією спеціальністю легко вчитися» (10,3%); «на цій спеціальності невисока плата за навчання» (6,8%); «вступив (вступила) за компанію з друзями» (4,3%) (див. рис. 5.2).

Таким чином, типовий абітурієнт, який здав документи на спеціальність «Соціологія» у 2008 р., це була випускниця міської загальноосвітньої школи, що має середні бали як атестата, так і результати ЗНО, яка проживає в м. Дніпропетровськ (або в місті області). Даний типовий абітурієнт подавав документи на декілька спеціальностей, має приблизні та загальні уявлення щодо спеціальності «Соціологія», отримані, як правило, з розмов з друзями, бесід з батьками та ЗМІ. При цьому, чіткого рішення про вступ саме на «Соціологію» у даного вступника нема (у випадку, якщо бали дозволять вступити кудись ще). У тому випадку, якщо все ж буде обрана «Соціологія», вирішальними мотивами будуть цікавість, бажання дізнатися, що означає ця професія і сама наука, і уявлення про те, що соціолог – це престижна і цікава професія.

Рис. 5.2 – Мотиви вибору абітурієнтами спеціальності «Соціологія» (2008 р.)

У 2013 р. кафедра соціології ДНУ провела дослідження «Проблеми адаптації студентів-першокурсників до університетського життя»¹, у ході якого ставилось запитання в тому числі й про вибір спеціальності (фаху). Обстеженню підлягали студенти-першокурсники двох факультетів (факультету суспільних наук і міжнародних відносин (ФСНМВ) – 52,5%, і факультету фізики, електроніки та комп'ютерних систем (ФФЕКС) – 47,5%), що представляють типові для ДНУ напрями професійної підготовки: соціально-гуманітарний та фізико-технічний. Усього було опитано 326 осіб.

¹ Проблеми адаптації студентів-першокурсників до університетського життя: звіт за результатами соціологічного дослідження / за заг. ред. В.В. Кривошеїна. – Д.: ДНУ, 2013. – 46 с.

Отже, серед мотивів, що найбільш посприяли вибору спеціальності, студенти-першокурсники відзначили:

- престижність професії у суспільстві (31,9%);
- гарні шанси знайти роботу після закінчення ВНЗ (30,1%);
- вибір спеціальності стався випадково (26,7%);
- захоплення з дитинства (25,8%);
- можливість добре заробляти у майбутньому (21,4%);
- засоби масової інформації (15%);
- поради знайомих (14,2%);
- невисокий прохідний бал (7,2%);
- поради вчителів (6,1%);
- традиції сім'ї (5,2%);
- профорієнтаційні заходи в школі (4,3%)¹.

Тобто, майже для третини першокурсників двох факультетів вибір спеціальності відбувся випадково, причому серед гуманітаріїв таких у двічі більше, ніж серед «технарів».

Дослідження абітурієнтів 2015 р. (400 осіб), яке проводилось в умовах значних змін у правилах вступної кампанії, виявило дещо іншу картину щодо факторів, які обумовили вибір ними майбутнього фаху (див. табл. 5.4).

Таблиця 5.4 – Розподіл відповідей на запитання: «Що найбільше вплинуло на вибір Вашого майбутнього фаху?» (у %)

Варіанти відповідей	%
Представники даного фаху мають достойну зарплатню	25,3
Захоплення з дитинства	22
Престижність професії у суспільстві	21,8
Можливість проявити творчість	18,5
Гарні шанси працевлаштування після закінчення ВНЗ	18,3
Поради друзів, знайомих	13,8
Повідомлення в засобах масової інформації	13
Інформація на веб-сайті університету	12
Вибір відбувся випадково	12
Профорієнтаційні заходи	11
Традиції родини	10,3
Поради вчителів	9,5
Важко відповісти	6,3
Невисокий прохідний бал, невеликий конкурс	6
Інше	1,3

Джерело: Абітурієнти ДНУ про мотиви вибору університету та майбутньої спеціальності: Звіт по результатам соціологічного дослідження / за заг. ред. В.В. Кривошеїна; Навч.-метод. лаб. з соціології кафедри соціології ДНУ. – Д., 2015. – С. 8-9.

¹ Там само. – С. 14.

Отже, найбільш значимими чинниками вибору майбутнього фаху абітурієнтами стали такі: достойна зарплатня – 25,3%, захоплення з дитинства – 22%, престижність професії у суспільстві – 21,8%. Згідно з даними, для респондентів як чоловічої, так і жіночої статі при виборі майбутнього фаху найбільш впливовими чинниками є достойна заробітна платня 21,7% і 28,2% відповідно та захоплення з дитинства (20% і 23,6% відповідно).

Місце проживання респондентів також є критерієм, за яким класифікуються відповіді на питання про вибір майбутнього фаху. Залежність відповідей абітурієнтів від місця їхнього проживання представлена у табл. 5.5.

Таким чином, найбільша кількість тих, хто обрав спеціальність випадково, проживала в селищі міського типу; також позиція «невисокий прохідний бал» значно превалює у відповідях тих вступників, що мешкали в селі чи селищі міського типу.

Таблиця 5.5 – Розподіл відповідей на запитання: «Що найбільш вплинуло на вибір Вашого майбутнього фаху?» за місцем проживання респондентів (у %)

Чинники	Де ви проживаєте?					
	Дніпропетровськ	Інше місто області	У селищі міського типу	У селі	В іншому регіоні	За кордоном
Вибір відбувся випадково	11,2	8,5	27,8	9,8	13,3	0
Традиції родини	10,8	12,8	5,6	12,2	6,7	0
Поради вчителів	9,6	10,6	16,7	2,4	6,7	10
Захоплення з дитинства	23,7	19,1	22,2	12,2	26,7	20
Поради друзів, знайомих	15,7	10,6	13,9	9,8	13,3	0
Повідомлення в засобах масової інформації	12	12,8	13,9	17,1	26,7	0
Інформація на веб-сайті університету	12,9	8,5	11,1	14,6	13,3	0
Профорієнтаційні заходи	12	12,8	8,3	4,9	13,3	10
Престижність професії в суспільстві	19,3	27,7	30,6	26,8	26,7	0
Представники даного фаху мають достойну зарплатню	22,1	31,9	22,2	29,3	46,7	40
Можливість проявити творчість	20,1	21,3	11,1	17,1	6,7	20
Гарні шанси працевлаштування після закінчення ВНЗ	14,9	14,9	27,8	31,7	20	30
Невисокий прохідний бал, невеликий конкурс	3,6	6,4	11,1	12,2	6,7	20
Інше	0,8	2,1	0	0	0	10
Важко відповісти	6,4	0	8,3	7,3	13,3	10

Джерело: Абітурієнти ДНУ про мотиви вибору університету... – С. 13.

Ще одним аспектом проблеми вибору фаху (спеціальності) є визначення мотивів вступу до вищого навчального закладу. Під час опитування 2008 р. респондентам було поставлено низку запитань щодо мотивів вступу до універси-

тету (див. табл. 5.6).

Вирішальне значення мали такі мотиви, як можливість отримати глибокі знання за фахом; навчитися розуміти й оцінювати події, що відбуваються в суспільстві, підвищити свій культурний рівень. Не мали абсолютного значення для більшості опитаних такі моменти, як вирішити особисті проблеми; просто пожити студентським життям, брати участь у художніх студіях, спортивних секціях університету.

Серед основних мотивів вступу до ЗВО, які відзначали студенти двох факультетів під час опитування у 2013 р., було відзначено:

- бажання стати кваліфікованим фахівцем (53,4%);
- прагнення стати в майбутньому матеріально забезпеченою людиною (53,4%);
- прагнення стати культурною і освіченою людиною (35,6 %);
- можливість отримати якісну освіту (35,6%)¹.

Таблиця 5.6 – Розподіл відповідей на запитання «Яке значення для Вашого вступу до університету мали наступні прагнення?» (%)

Варіанти відповіді	Вирішальне значення	Не дуже велике значення	Не мали значення
Розширити свій кругозір	58,1	35,5	6,4
Щоб зайняти певне місце в суспільстві	60,7	26,1	13,2
Вирішити свої особисті проблеми (женитись, вийти заміж)	9	20,9	70,1
Знайти хороших друзів	46,6	41,5	11,9
Отримати глибокі знання за фахом	84,6	9,8	5,6
Навчитися творчо мислити	69,7	23,9	6,4
Підвищити свій культурний рівень	70,5	21,8	7,7
Навчитися розуміти й оцінювати події, що відбуваються в суспільстві	70,5	22,6	6,9
Просто жити студентським життям	23,1	49,1	27,8
Брати участь у художніх студіях, спортивних секціях університету	43,6	42,3	14,1

Джерело: Звіт про результати опитування «Абітурієнт – 2008». – Д.: ДНУ, 2008. – С. 9.

Цікавим виявилися відмінності у відповіді на дане запитання в залежності від факультету першокурсників. Студенти ФФЕКС в числі головних мотивів вступу до університету найчастіше називали «можливість стати кваліфікованим фахівцем в обраній галузі» (58,7%). Серед студентів ФСНМВ популярність даного мотиву виявилася значно нижчою – 48,5%. Студенти цього факультету найчастіше серед головних відзначили мотив «можливості стати в майбутньому

¹ Проблеми адаптації студентів-першокурсників до університетського життя: звіт за результатами соціологічного дослідження / за заг. ред. В.В. Кривошеїна. – Д.: ДНУ, 2013. – С. 8.

забезпеченою людиною» (56,7%); мотив «можливість безтурботного життя» студентами ФСНМВ відзначався рідше, ніж студентами ФФЕКС – 2,9% і 7,1% відповідно; такий мотив, як «успадкування професії родичів» серед студентів ФСНМВ не отримав жодного вибору, проте серед студентів ФФЕКС даний варіант вибрали 6,5% респондентів.

Результати дослідження соціологів Національного гірничого університету (НГУ) зафіксували також, що для кожного третього студента вибір свого майбутнього фаху обумовлюється тим, що він відрізняється високим розміром зарплатні, винагороди за зроблену роботу. Також кожен третій відзначає, що при виборі фаху для нього важлива престижність спеціальності у суспільстві. Менш значимим є можливість працевлаштування за обраним фахом після закінчення університету. Звертає увагу і той факт, що більше чверті опитаних зізналися, що свій вибір вони зробили випадково. Як показало дослідження профорієнтаційні заходи (в їх традиційному форматі) чинять доволі незначний вплив на вибір майбутньої спеціальності – лише кожен двадцятий студент відзначив вирішальну роль цього чинника¹.

5.2. Вибір закладу вищої освіти

За часи Незалежності в Україні, як і в інших країнах пострадянського простору, склалася парадоксальна ситуація: на фоні економічної кризи 90-х років минулого століття, коли зменшилася чисельність наявного населення, масово закривалися підприємства, які були основними «споживачами» кваліфікованих кадрів, попит на престижну університетську освіту не зменшився, а навпаки збільшився – маса тих, хто навчається у ЗВО, зроста майже втричі – від 881 тисячі у 1990/1991 навчальному році до 2 млн. 373 тис. у 2007/2008 навчальному році. У подальшому кількість студентів почала зменшувати, що призвело до закономірного процесу – скороченню кількості ЗВО. Це пояснюється виключно демографічною ситуацією, що склалася в Україні наприкінці 90-х років минулого століття. Починаючи з 2006/2007 навчального року кількість зарахованих на навчання абітурієнтів майже щороку перевищує кількість тих, хто в тому ж році закінчив загальноосвітній заклад (див. рис. 5.3).

За даними табл. 5.7, яка містить динаміку щодо кількості поданих заяв до ЗВО, держбюджетних місць, конкурсу на бюджет протягом 2012-2015 років, зафіксовано зменшення кількості поданих заяв, що обумовлено демографічною кризою в Україні, відповідно було зменшено обсяг держзамовлення; загальний конкурс майже статичний, проте конкурс на бюджет дещо зріз.

За результатами вступної кампанії 2015 р. інформаційний сайт «Конкурс» склав рейтинг ЗВО України, враховуючи такі показники, як популярність за кількістю поданих заяв серед інших ЗВО; кількість незаповнених державних

¹ Пушкін В.Ю. Результати соціологічного моніторингу «Освітній процес в НГУ очима студентів» / В.Ю. Пушкін, Л.О. Колісник, М.В. Мосьондз; Центр соціального аудиту. – Д.: НГУ, 2014. – С. 7.

місць (максимальну кількість балів отримали ЗВО з мінімальним відсотком незаповнених державних місць); конкурсний бал заяв абітурієнтів (чим більше середній конкурсний бал у даному ЗВО, тим більше балів отримує виш) (див. табл. 5.8).

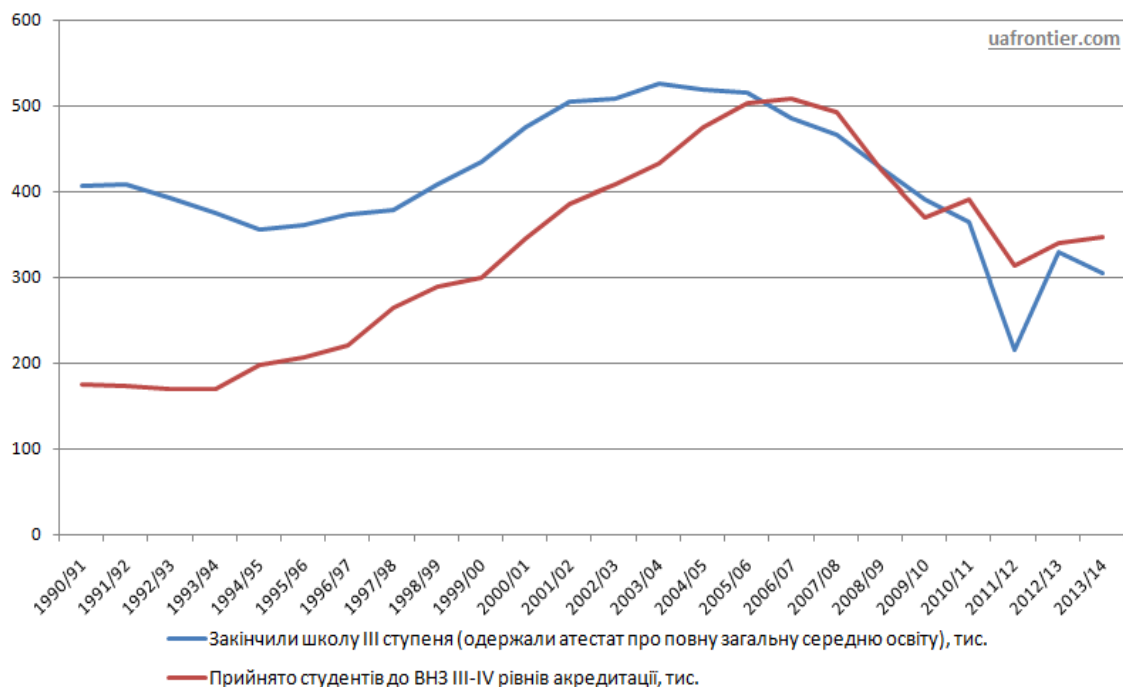

Рис. 5.3 – Співвідношення кількості випускників шкіл та зарахованих до вишу студентів

Таблиця 5.7 – Динаміка вступу на ОКР бакалавр

	2015	2014	2013	2012
Подано заяв	1 155 865	1 392 395	1 423 390	1 325 211
Допущено до конкурсу	985 016	1 121 764	1 144 030	1 043 564
Державне замовлення	100 557	117 868	126 201	134 782
Загальний конкурс	0,82	0,88	0,87	0,85
Конкурс на бюджет	9,8	9,52	9,07	7,74

Джерело: Конкурс: інформаційна система [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vstup.info/#2015>.

За результатами загальнонаціонального опитування «Становище студентської молоді України» (2008 р., вибірка складала 5 103 студенти ЗВО України), на запитання «Якби Вам знову довелося вирішувати питання про вибір вишу, чи обрали б Ви сьогодні той самий ВНЗ»: так – 40,2%, скоріше так – 33,2 %, скоріше ні – 15,6 %, ні – 11 %¹.

Згідно з даними загальнонаціонального дослідження молоді «Молодь України – 2015», основними орієнтирами при виборі навчального закладу стали: високий рівень викладання – на це вказали 25% респондентів, зручне розташування / недалеко їздити від дому – 24%, можливість отримати освіту безкоштовно

¹ Становище студентської молоді України... - С. 112.

вно – 21%, престижність навчального закладу – 16%, рейтинг даного навчального закладу – 16%, за порадою батьків – 13%, за порадою інших людей – 8%, у місті, де розташований заклад, є родичі – 8%, у цьому закладі навчаються друзі – 7%, у цьому закладі невеликий прохідний бал – 4%, ускладнилися з відповіддю 9%¹.

Таблиця 5.8 – Рейтинг ВНЗ України за результатами вступної кампанії 2015 р.

№	Назва ЗВО	Показник
1.	Львівський національний університет імені Івана Франка	91,29
2.	Київський національний університет імені Тараса Шевченка	89,22
3.	Львівська політехніка	88,04
4.	Національний авіаційний університет	79,56
5.	Київський національний торговельно-економічний університет	79,41
6.	Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана	79,28
7.	Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна	77,4
8.	Києво-Могилянська академія	76,95
9.	Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара	76,09
10.	Київський політехнічний інститут	75,61

Джерело: Конкурс: інформаційна система [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vstup.info/#2015>.

Отже, основними критеріями вибору певного закладу вищої освіти є:

- наявність висококваліфікованих науково-педагогічних працівників;
- модерна навчальна програма (зміст освіти, що відповідає сучасним вимогам і є конкурентоздатним на ринку праці);
- навчальний заклад посідає високе місце у загальнонаціональному рейтингу кращих ЗВО;
- наявність / відсутність гуртожитку;
- розташування ЗВО поблизу місця проживання абітурієнта або фінансова можливість батьків забезпечити проживання у іншому місті;
- відгуки роботодавців, знайомих, студентів, які там навчаються, про ВНЗ;
- низькі / високі результати ЗНО з конкурсних предметів;
- кількість місць державного замовлення.

Згідно з висновком Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, виділяються такі макрорегіони освіти з центрами в Києві, Дніпрі, Львові, Одесі, Харкові, зони впливу яких охоплюють усю країну. Названі регіони характеризуються найвищим освітнім потенціалом в Україні, а відтак – і найвищим рівнем розвитку освітнього комплексу². Отже, Дніпро в цілому та ДНУ зокрема є загальнонаціональними лідерами вищої освіти.

¹ Волосевич І. Вказ. твір. – С. 24.

² Стратегічні пріоритети молодіжної політики: освіта, зайнятість, житло: щорічна доповідь президентові України, Верховній раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2013 року). – К.: Ін-т соц. досліджень, 2014. – С. 43.

Сайт «Абітурієнт. Пошук» на основі відомостей з інформаційної системи «Конкурс» склав рейтингові списки ДНУ (див. табл. 5.9).

Таблиця 5.9 – Рейтингові списки ДНУ

Рік	Заяви	Бюджетні місця	Оригінали	Конкурс
2010	16 150	1 684	2 308	9.59
2011	↓ 13 531	↓ 1 132	↓ 1 609	↑ 11.95
2012	↑ 21 547	↑ 1 829	↑ 2 824	↓ 11.78
2013	↑ 25 949	↓ 1 804	↓ 2 488	↑ 14.38
2014	↑ 26 264	↓ 1 687	↑ 2 537	↑ 15.57
2015	↓ 15 444	↓ 1 220	↓ 1 625	↓ 12.66

Не зважаючи на те, що ДНУ входить в ТОП-10 ЗВО за популярністю серед абітурієнтів, у 2015 р. зафіксоване значне зменшення поданих до вишу заяв (майже на 9 тис. у порівнянні з 2014 р.), відповідно зменшення конкурсу майже на 3 бали відразу. І ця тенденція продовжується і дотепер.

Порівняємо дані, отримані щодо мотивів вступу в ДНУ, та дані моніторингового дослідження «Освітній процес в НГУ очима студентів» (2014 р., опитано 482 студенти всіх факультетів I та IV курсів)¹. Найбільш значимими мотивами вибору НГУ (зараз – НУ «Дніпровська політехніка») є престижність вишу та можливість отримати в ньому фах, який до вподоби абітурієнту. До чинників другого ешелону значимості відносяться наявність кваліфікованих викладачів, зручне розташування університету, формування гарного контингенту студентів, доступність навчання за вартістю контракту, а також немаловажним для абітурієнтів є те, що тут працюють їхні родичі, друзі, знайомі. У свою чергу, менш значущими є те, що тут можна отримати високооплачувану професію, в цей університет неважко вступити (див. табл. 5.10).

При цьому, як зазначають дослідники, кожен третій студент у виборі своєї майбутньої професії керувався тим, що вона надасть можливість хорошого заробітку. Також для кожного третього визначальним стала престижність професії у суспільстві. Меншої значущості набув мотив «хороші шанси знайти роботу після закінчення університету». Більше чверті студентів відзначили, що свій вибір зробили випадково.

Для з'ясування мотивів вступу саме до ДНУ у 2015 році, респондентам було поставлено запитання: «Які головні мотиви Вашого вступу до нашого університету?» (див. табл. 5.11).

¹ Див.: Пушкін В.Ю. Вказ. твір.

Таблиця 5.10 – Розподіл відповідей студентів-першокурсників НГУ щодо мотивів вибору ВНЗ

Мотиви вибору	Ранг	%	%	Ранг
	2014		2013	
Тут можна отримати професію, яка мені подобається	2	61,1	54,0	2
Тут цікаво навчатись	4	41,3	35,2	5
Після закінчення ВНЗ можна продовжити навчання	7	28,0	21,0	8
Висока репутація, престиж ВНЗ	1	63,6	61,9	1
Кваліфіковані викладачі	5	40,7	39,2	4
У цей ВНЗ неважко вступити	12	9,9	7,4	15
У цьому ВНЗ неважко навчатись	16	6,9	4,0	17
ВНЗ зручно розташований (зручно добиратись тощо)	8	21,7	26,1	6
Тут можна отримати високооплачувану професію	6	32,7	19,9	9
Після закінчення цього ВНЗ легко знайти роботу	11	16,7	13,6	11
Тут висока якість освіти	3	46,9	40,3	3
У ньому доступна оплата навчання	14	7,3	9,7	12
Тут гарний контингент студентів	10	17,2	25,0	7
Тут високе технічне оснащення	13	8,8	9,7	13
У цьому ВНЗ працюють родичі, друзі, знайомі	17	2,1	8,5	14
У школі, яку закінчив (-а), був договір про співробітництво з НГУ	15	2,4	5,7	16
Тут є військова кафедра	9	18,0	14,8	10

Джерело: Пушкін В.Ю. Вказ. твір. – С. 6.

Таблиця 5.11 – Розподіл відповідей на запитання «Які головні мотиви Вашого вступу до нашого університету?»

Варіанти відповідей	%	Ранг
Можливість стати кваліфікованим фахівцем в обраній галузі	38,3	1
Прагнення стати в майбутньому матеріально забезпеченою людиною	28	2
Можливість зайняти престижне становище в суспільстві	23,8	3
Отримання диплому про вищу освіту	23	4
Здобуття якісної освіти	23	4
Прагнення стати культурною та освіченою людиною	19	5
Стати більш самостійним, незалежним від батьківського контролю	14,3	6
Престижність навчання у ВНЗ, що має статус національного	13,5	7
Вимога батьків	10,8	8
Навчання ближче до дому	9,8	9
Перебування в цивільному колі спілкування	8,8	10
Важко відповісти	5,8	11
Наслідкування професії родичів	4,3	12
Інше	1	13

Джерело: Абітурієнти ДНУ про мотиви вибору університету... – С. 16.

Отже, найбільш значимими мотивами вступу до ДНУ є такі: бажання стати кваліфікованим фахівцем в обраній галузі – 38,3%; прагнення стати в майбутньому матеріально забезпеченою людиною – 28%; бажання зайняти престижне становище в суспільстві – 23,8%; бажання отримати диплом про вищу освіту – 23% та майже четверть – 23% бажають зробити якісну освіту саме в ДНУ. Наслідкування професії родичів є невагомим мотивом при виборі ВНЗ – 4,3%. Варто відзначити, що мотив «вимога батьків» є вдвічі значиміше для чоловіків порівняльно з жінками.

Також респондентам було запропоновано відповісти на запитання «Чому Ви обрали для свого навчання саме Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара?». Основними чинниками, які вплинули на абітурієнтів при виборі ВНЗ, стали:

- в ДНУ можна здобути цікаву професію, яка до вподоби (39%);
- в ДНУ цікаво вчитися (31%);
- після закінчення університету можна продовжити навчання в аспірантурі, за кордоном (25%);
- ДНУ відомий своєю високою репутацією, престижем (21%);
- в ДНУ працюють висококваліфіковані, доброзичливі викладачі (20%);
- в ДНУ легко навчатися (16%);
- в ДНУ зручно розташований, до нього легко дістатися (16%);
- тут можна здобути високооплачувану професію (13%);
- з дипломом ДНУ легко знайти роботу (11 %);
- ДНУ надає високоякісну освіту (11 %);
- в ДНУ доступна плата за навчання (10 %);
- тут навчаються мої друзі (знайомі) (10 %) ¹.

Відзначимо, що і студенти ДНУ, і НГУ причинами вступу саме до власного ВНЗ називають можливість отримати професію, яка подобається; якісні знання; отримати гарну роботу після закінчення; престиж даного вишу. Такі варіанти, як «тут неважко навчатися» чи «в даний виш легко вступити» займають чи не найостанніші позиції в аргументації вибору студентами власного ВНЗ.

Таким чином, проаналізувавши результати досліджень, що проводилися кафедрою соціології ДНУ протягом багатьох років, відзначимо, що проблема професійного самовизначення не була повністю вирішеною ні для абітурієнтів минулих років, ні сьогоднішніх вступників; також значима частка опитаних у різні роки має приблизну уяву про сутність спеціальності. Серед інших мотивів вибору спеціальності (фаху) бажання стати кваліфікованим фахівцем, прагнення стати в майбутньому матеріально забезпеченою людиною, прагнення стати більш культурним та освіченим, стати більш самостійним та ін. При цьому, професійна орієнтація в школі (коледжі) як чинник, що впливає на вибір професії, розглядається мінімальною кількістю опитуваних у різні роки (на рівні 5 %).

¹ Абітурієнти ДНУ про мотиви вибору університету... – С. 21.

Серед основних чинників, які спонукають абітурієнтів поступати саме до ДНУ, можна виділити такі:

- можливість здобуття бажаної професії;
- цікавість навчання у цьому ЗВО;
- можливість продовження навчання в аспірантурі або за кордоном;
- висока репутація та престиж ДНУ;
- доброзичливість та висока кваліфікованість викладачів.

РОЗДІЛ 6. ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ-ПЕРШОКУРСНИКІВ ДНУ ДО ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

«Освіта повинна готувати людину, органічно адаптовану до життя у світі багатоманітних зв'язків – від контактів із найближчим оточенням до глобальних».
(Василь Кремень)

Кожен етап життєвого шляху особистості актуалізує особливі, властиві суто йому завдання, розв'язання яких потребує ефективного засвоєння нової системи соціальних ролей. Початок студентського життя – важлива віха індивідуальної біографії; вона відкриває для молодої людини нові смисли й можливості кращого розуміння себе й оточуючих, входження в більш широку систему суспільних відносин, тому має не тільки особистісне, але й важливе суспільне значення. Сьогодні, не зважаючи на загострення цілої низки соціальних протиріч, освіта не втрачає значущості в системі життєвих цінностей молоді.

Свого індивідуального ціннісного змісту освітній процес набуває під впливом попередньо сформованих в особистості уявлень, якостей, знань і вмінь. Вступаючи у взаємодію з умовами нової соціальної ситуації, молода людина не просто пасивно приймає її, а індивідуально осмислює, здійснюючи потрібну для цього когнітивну роботу, реструктуруючи, за необхідності, попередні уявлення і змінюючи поведінкові паттерни. Завдяки своєму потенціалу і ресурсам середовища суб'єкт здатний у певному ступеню оволодіти ситуацією, ослабити

чи пом'якшити вимоги, навчитися їх уникати чи звикнути до них і таким чином погасити стресовий вплив якомога швидше¹.

Вид взаємодії окремої особистості чи соціальної групи або спільноти із середовищем, у процесі якої погоджуються вимоги та очікування її учасників, одержав назву соціальної адаптації². Адаптація виступає універсальним шляхом, слідуючи яким індивід (або інша соціальна система) «керує» чи відповідає на умови середовища свого існування³. Останнє не є лише фоном життєдіяльності особистості: це сукупність вимог і обмежень, до яких людина повинна гнучко пристосовуватися, щоб уникнути соціальної ексклюзії та пов'язаних з нею суб'єктивних відчуттів аутсайдерства, незахищеності, зайвості, самотності, безпорадності. Водночас, середовище може розглядатися як джерело ресурсів, здатних забезпечити повноцінне функціонування та, можливо, й розвиток включених до нього систем нижчого порядку. Саме гнучкий баланс, динамічна рівновага особистісного і суспільного, наявного і можливого, стабільності і розвитку найоптимальніше розкриває зміст процесу адаптації.

Націлюючись на використання можливостей нової життєвої ситуації, людина і група здатні конструктивно впливати на умови оточення, і навіть досягати суспільно значущих цілей. Таким чином, успішна соціальна адаптація – це зміни, яких зазнає адаптант відповідно до умов соціального середовища, та його вплив на оточуюче середовище задля більш повної реалізації власних потреб і життєвих цілей та, в певному ступеню, інтересів соціальних груп, які цей суб'єкт представляє.

Адаптація людини до умов нового оточення тісно пов'язана з процесом соціалізації – засвоєння соціальних норм і цінностей, що дозволяє «вростати» в соціальний світ. Але, на відміну від соціалізації як тривалого процесу набуття людиною особистісних рис і якостей, адаптація може здійснюватися й у стислий проміжок часу, під час якого особа або соціальна група активно освоюють нове соціальне середовище. Можна вести мову й про адаптацію таких суб'єктів соціальних процесів, як соціальні спільноти, якщо вони зазнали зміни політичних, соціально-економічних, етнокультурних умов існування. Говорячи про студентський загал, буде доцільним згадати зміни в системі організації навчального процесу, які поступово впроваджуються в українських вищих навчальних закладах у рамках Болонського процесу. Для великої кількості вчорашніх випускників шкіл принципи, на яких будується сучасна система викладання, навчальної діяльності і контролю знань в вишах є чинником ревізії їх звичних уявлень про навчання, сформованих протягом шкільного життя. Це нова реальність, яка потребує певних зусиль щодо її осмислення і перетворення на внутрішні імперативи поведінки і діяльності.

¹ Хаирова С.И. Этнокультурные особенности формирования адаптивного поведения детей / С.И. Хаирова // *Практ. психологія та соц. робота.* – 2004. – № 6. – С. 26-29.

² Соціологія: короткий енциклопедичний словник / уклад.: В.І. Волович, В.І. Тарасенко, М.В. Захарченко та ін.; за заг. ред. В.І. Воловича. – К.: Укр. Центр духовн. культури, 1998. – С. 8.

³ Большой толковый социологический словарь (Collins) / под ред. С.Н. Дмитриева. – Т. 1. – М.: Вече, АСТ, 1999. – С. 17.

Адаптацію до навчання можна охарактеризувати як складний багатофункціональний процес, в основі якого лежить уміння особистості адаптуватися до незнайомої людини, до нових обставин, до вимог у навчанні¹.

Процес адаптації першокурсників до умов навчання в виші розгортається на чотирьох рівнях. *На внутрішньоособистому рівні* відбувається узгодження попередньо сформованих в молодій людини уявлень щодо статусу студента, відповідного рольового репертуару, з реальними атрибутами нового статусу. Успішність даного процесу залежить від індивідуальних психофізіологічних особливостей і особистісних рис і якостей адаптанта (потенціал соматичного і психологічного здоров'я, рівень когнітивного розвитку і емоційного інтелекту, впевненість в собі, інтелектуальна гнучкість, вольові якості та інші) та від його системи цінностей, світогляду, життєвої позиції, наявності успішного досвіду зміни оточення. Ресурси психофізіологічного пристосування до нових соціальних умов, середовища спілкування, режиму праці і відпочинку визначають індивідуальну здатність протистояти стресам, ситуаціям невизначеності, можливим розумовим і фізичним перевантаженням. Адаптація на психофізіологічному рівні відбувається залежно від рівня сформованості в вчорашніх учнів навичок раціональної організації праці і відпочинку.

Зрілість інтелектуальної і моральної сфери і здатність до ефективного емоційного і поведінкового самоконтролю забезпечують цілісне і адекватне сприйняття нових ситуацій, вибір поведінкової моделі відповідно до контексту. Гнучкість полягає в можливості когнітивної реструктуризації, перегляду сформованих раніш та неефективних у новому контексті перцептивних і поведінкових моделей. Людина почуватиметься в нових умовах тим комфортніше, чим у більшому ступені справджуються її нормативні очікування; можливим і навіть бажаним є часткове їх коригування з врахуванням змінених умов. Водночас, потреба у збереженні ядра особистісної самоідентичності, цілісності «Я», а також внутрішні моральні імперативи визначають межі можливих змін. Для студентів-першокурсників особливе значення в формуванні внутрішніх настанов на ефективне виконання відповідної рольової поведінки відіграє стійкість мотивації щодо обраної діяльності як самодостатньої або в зв'язку з досягненням інших життєвих і професійних цілей.

Найбільш надійними критеріями адаптованості, в тому числі до умов навчання, можна вважати, за думкою фахівців, поєднання високих показників ефективності діяльності із задоволеністю від отриманого результату². У свою чергу, вже досягнуті в навчанні результати і поточна успішність стимулюватимуть пізнавальну активність і зацікавленість студента, впливаючи на рівень його

¹ Кримчак Л.Ю. Адаптація учнів-сиріт до навчання у професійно-технічних навчальних закладах: технологічний аспект / Л.Ю. Кримчак // Педагогіка і психологія професійної освіти: Наук. журн. – 2012. – № 5. – С. 167-174.

² Багачкина Н.А. Учет индивидуальных стилей обучения студентов как основа успешной адаптации при организации учебной деятельности / Н.А. Багачкина // Вопр. биологии, экологии и методики обучения: Сб. науч. статей. – Саратов: изд-во Саратов. пед. ин-та, 2000. – Вып. 3. – С. 108-110.

го психоемоційного благополуччя в нових умовах. Йдеться про специфічний соціальний комфорт, який сприяє розвитку оптимістичного світогляду людини та у цілому впливає на задовільний стан її морального здоров'я, що певним чином зумовлює задовільний стан здоров'я психічного¹. Чинниками нових навчальних і наукових досягнень виступатимуть й такі індивідуальні характеристики адаптанта, як рівень культури розумової праці, навички дослідницької роботи, ерудованість.

Питання обґрунтованості навчальних вимог, об'єктивності критеріїв оцінювання знань, їх відносна узгодженість за різними дисциплінами підготовки також незмінно хвилюють студентів, впливаючи на готовність психологічного прийняття кожним з них нової ситуації, та, безумовно, на результати й темпи адаптаційного процесу.

Адаптація індивіда на рівні соціальної групи спирається на взаємне узгодження інтересів, цінностей, правил поведінки і способів діяльності особистості та мікросередовища. Дуже важливу роль в цьому процесі відіграють комунікативні навички, вміння конструктивного розв'язання міжособистісних конфліктів та знаходження компромісних рішень, культура ведення діалогу. Означене стосується як неформальної повсякденної взаємодії в колективі, так і виконання вимог навчального процесу (академічна успішність та її формальні показники, дисципліна, спілкування в ієрархічній системі студент – староста – куратор – завідувач кафедри – заступники декану, декан – проректори – ректор).

Багатий внутрішній світ молодого людини, широке коло її інтересів, сформованість моральних засад діяльності дозволяють бачити за особистим спільне, групове, колективне. Водночас, нова реальність не повинна «нав'язувати» відмову від принципово важливих настанов та смисложиттєвих орієнтирів. Здатність чинити опір несправедливим вимогам оточення і залишати за собою право бути тим, ким молода особа прагне бути, визначається стійкістю її життєвої позиції, послідовністю в відстоюванні власних моральних принципів і переконань. В юнацькому середовищі ця здатність – будучи частиною цілого, не розчиняється в колективі, – особливо поціновується, забезпечуючи молодій людині повагу з боку оточуючих і гідний статус у структурі внутрішньогрупових відносин.

Важливу роль в гармонізації взаємин особистості першокурсника і нового соціального середовища, в «створенні» студентського колективу відіграють викладачі і куратор студентської групи, багато в чому це середовище уособлюючи. Важко переоцінити їх значення в адаптації студентів з низькою самооцінкою та підвищеним рівнем тривожності. Проведення в групі бесід і тренінгових занять допомагає знизити рівень тривожності, розвинути комунікативні навички,

¹ Осетрова О.О. Феномен соціальної адаптації: психоаналітичний ключ дослідження / О.О. Осетрова // *Materialy VII Mezinarodni vedecko-prakticka conference «Veda a technologie: krok do budoucnosti – 2011»* (27.02.2011 – 05.03.2011). – Praga: Education and Science, 2011. – Dil 12. – S. 45-51.

розширити коло психологічних знань і уявлень¹.

Адаптація першокурсників на мезорівні пов'язана з функціонуванням студентських колективів як включених до складу більших систем, таких як факультет і система структурних підрозділів університету, а також студентські самодіяльні, спортивні і наукові гуртки, органи студентського самоврядування, волонтерські об'єднання. На цьому рівні особливої важливості набувають згуртованість і почуття групової належності, здатність ідентифікувати себе з конкретним колективом і готовність представляти його інтереси в рамках певних заходів і видів діяльності (творча, наукова, спортивна та інші). У свою чергу, розвиток групи як колективу позначається й на успішності індивідуально-психологічної адаптації її членів. Вже протягом першого року навчання група може пройти всі етапи розвитку, починаючи від дифузного стану до рівня колективу².

Адаптація на макрорівні пов'язана з дією на студентське і, в цілому, навчальне середовище широкого спектру чинників об'єктивного характеру – від поточної ситуації в суспільстві до заходів з реформування освітньої сфери і системи вузівської підготовки фахівців зокрема. Внаслідок масштабності і динамічності означених процесів, їх невідворотного характеру за об'єктами впливу залишається мінімальна можливість зустрічної дії. Це означає, що особливого значення набувають як індивідуально-психологічні й групові, так й системні, організаційні ресурси адаптації до змін. Важливу роль у адекватному сприйнятті студентським загалом будь-яких перетворень (реформ, реорганізацій) може відігравати керівний персонал підрозділів вишів, викладачі, методисти, куратори груп – виступаючи медіаторами означених впливів, пояснюючи їх зміст, завдання і очікувані ефекти.

Процес адаптації до нових соціальних умов можна умовно поділити на три етапи³. Протягом першого – орієнтаційного – здійснюється ознайомлення адаптанта з новим соціальним середовищем; другий – оціночний – передбачає диференціацію соціального досвіду і способу життя за критерієм відповідності / невідповідності новим умовам життєдіяльності; на етапі сумісності суб'єкт досягає стану адаптованості. Індикаторами досягнення цього стану є об'єктивні та суб'єктивні показники: статус у системі відносин та психологічна задоволеність нею. Темпи проходження виділених етапів визначаються як індивідуальними – фізіологічними, психологічними, демографічними, статусними характеристиками суб'єктів адаптації, так й зовнішніми умовами. Процес адаптації до нових умов навчання, як правило, не відбувається стрімко, швидкоплинно; він охоплюватиме період часу від декількох місяців до декількох років. Про завершення процесу адаптації будемо говорити тоді, коли система «адаптант – навчальне

¹ Комаров О.С. Роль куратора в адаптації студента-першокурсника / О.С. Комаров, Я.В. Гуліч // Болонський процес і динаміка адаптації українського студентства до культурно-ціннісних надбань європейської цивілізації: Матеріали міжрегіон. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 27 листопада 2015 р.). – Д.: ДНУ, 2015. – С. 152.

² Там само.

³ Соціологія: короткий енциклопедичний словник... – С. 6.

середовище» досягає стану нормального функціонування та розвитку, основним критерієм якого є успішне досягнення цілей як адаптанта, так і навчального закладу¹.

Освоєння першокурсниками нового соціального середовища передбачає ефективне розв'язання низки завдань, пов'язаних з наступними сферами їх життєдіяльності:

- система спілкування і неформальних відносин у студентському колективі;
- навчальна і наукова діяльність;
- умови проживання в гуртожитку (для студентів, які приїхали на навчання з інших міст і регіонів);
- система вертикальної взаємодії студентів з представниками і керівниками науково-викладацького колективу, куратором.

Прийняття до уваги багаторівневого й багатofакторного характеру процесу адаптації студента-першокурсника до освітнього процесу дозволяє виділити такі критерії її ефективності: досягнення психологічного комфорту та достатніх для його збереження рівня і якості навчальної і комунікативної активності, пізнавальної та, можливо, наукової діяльності, набуття відповідних навичок і прагнення підвищувати освітній рівень; побудова задовільних стосунків і взаємин у студентській групі, одержання в їх структурі гідного становища, участь у житті колективу, формування стилю особистісної поведінки; прийняття суспільних вимог до майбутньої професійної діяльності².

Для того, щоб поглянути на проблему адаптації до умов навчання очима самих студентів, нами було проведено фокусоване інтерв'ю з першокурсниками, освітньо-професійна підготовка яких здійснюється на одній із спеціальностей суспільно-гуманітарного профілю ДНУ. Іншим джерелом емпіричних даних з проблеми виступили результати стандартизованого опитування студентів-першокурсників чотирьох факультетів гуманітарного напрямку (факультет суспільних наук і міжнародних відносин; факультет міжнародної економіки; історичний факультет; факультет журналістики) і трьох факультетів негуманітарного напрямку (факультет фізики, електроніки і комп'ютерних систем; механіко-математичний і географічний факультети), яке було проведено кафедрою соціології ДНУ³ (кількість опитаних – 698 осіб).

Важливим аспектом адаптації до умов навчання в виші, безумовно, виступає налагодження відносин з однокласниками, можливість конструктивної взаємодії з викладачами. Але, не зважаючи на розповсюджену точку зору про домінуюче значення цього чинника в системі можливих ускладнень адаптації,

¹ Кримчак Л.Ю. Вказ. твір.

² Казміренко В.П. Програма дослідження психолого-соціальних чинників адаптації молоді до навчання у ВНЗ та майбутньої професії / В.П. Казміренко // Прак. психологія та соц. робота. – 2004. – № 6. – С. 76-78.

³ Проблемы адаптации студентов-первокурсников к университетской жизни: Отчет по результатам социологического исследования / под общ. ред. В.В. Кривошеина. – Д.: Учеб.-метод. лаб. по социологии ДНУ им. Олеся Гончара, 2014. – 61 с.

наші дослідження її спростовують. Лише 7,9% студентів-першокурсників, згідно результатів роздаткового анкетування, вказують на проблеми в побудові відносин зі студентами, дещо більша кількість – 12,7% – на формальність відносин з викладачами.

Це підтвердили висловлювання студентів під час фокусованого інтерв'ю; респонденти впевнені, що, за сформованості необхідних особистісних якостей і настанов, процес адаптації відбуватиметься відносно безболісно: «людина повинна вміти контролювати свої емоції», «важливими є стриманість, розсудливість, комунікабельність». Суттєвим елементом адаптивного потенціалу молоді людини студенти вважають інтелектуальні якості і важливі для побудови міжособистісних взаємин знання: «кожному треба знати закони спілкування й побудови відносин з оточуючими», «такі знання та інтелект дозволяють бути гнучким, діяти виважено в різних ситуаціях». Психофізіологічні особливості також позначатимуться на гостроті переживання ситуації змін: «у різних людей різний темперамент і стійкість до стресів», «якщо людина є надто сприйнятливою до думки оточуючих, їй нелегко в житті».

Студенти не ставлять під сумнів те, що успішне «вростання» в колектив забезпечується завдяки вмінню брати до уваги позицію іншого, акцентувати сильні сторони оточуючих й не гіпертрофувати слабкості й недоліки, враховувати індивідуальність кожного учасника процесу взаємодії: «треба турбуватися не тільки про себе, але й про інших», «приймаючи рішення, слід враховувати інтереси однокласників». Означене, за їх думкою, дозволяє не тільки набувати необхідного авторитету серед однолітків, але й конструктивно впливати на атмосферу в групі. Плідній, безконфліктній взаємодії перешкоджатимуть слабо розвинені комунікативні навички її учасників, замкненість, сором'язливість, страх конфліктів, імпульсивність, грубість, схильність домінувати над іншими будь-що, невміння розраховувати на допомогу оточуючих.

Таким чином, націленість індивіда на конструктивне спілкування та партнерську взаємодію, здатність уникати безпідставних конфліктів і йти на компроміс, усвідомлення своєї належності до групи та її сприйняття як єдиного цілого, де, не зважаючи на особистісні розбіжності, знаходить прояв схожість поглядів і інтересів, народжуються спільні уподобання – дозволяють йому ефективно долати більшість ускладнень у системі внутрішньогрупових інтеракцій, пов'язаних як з навчальним процесом, так і з позанавчальною діяльністю.

Зазначаючи джерела можливих формуючих впливів на систему якостей, які «відповідатимуть» за успішність адаптації до нових умов, опитувані вказували, перш за все, на виховання в сім'ї. Характер батьківсько-дитячих стосунків і клімат в родині, батьківська модель ставлення до життєвих труднощів багато в чому визначають стратегії подолання проблем, які обирає людина в подальшому дорослому житті. Має значення характер життєвої позиції – активна чи пасивна, рівень самостійності і відповідальності у ставленні до себе та результатів власної і групової діяльності. Саме батьки вже на ранніх стадіях соціалізації закладають основи усвідомлення людиною власної самоцінності, забезпечують умови її взаємодії з оточенням. Асимілюючись, вбудовуючись в структуру «Я»

особистості, досвід цієї взаємодії впливатиме на рівень розвитку її життєвих компетенцій (зокрема, комунікативних) і домінуючу спрямованість у відносинах з іншими (партнерська, обережно-виважена, або ж ворожа чи пасивно-ізоляціоністська).

Вплив на зміст ситуації контакту з новим оточенням чинить ступінь її суб'єктивної новизни з точки зору наявного в молодій людини життєвого досвіду. Молоді люди, яким вже доводилося внаслідок певних обставин (переїзд на нове місце проживання разом з батьками, або проживання окремо від них після закінчення школи і вступу до вишу, вступ до вишу після навчання в училищі, технікумі, іншому виші) кардинально, або ж частково змінювати оточення, як правило, не бачать в цьому загрози своєму статусу та емоційному благополуччю. На питання про те, що сприяє пом'якшенню потрясінь від «вилучення» із звичного контексту, респондентка, яка мала подібний життєвий досвід, вказала на стратегію уникнення тісних емоційних контактів: чим глибшою буде прив'язаність, тим гострішим – переживання при розлученні. Таким чином, побічним ефектом періодичної зміни оточення, яка, в цілому, позитивно позначається на адаптивному потенціалі людини, може бути відсутність в подальшому готовності встановлювати стійкі, тривалі стосунки з ровесниками («навіщо, якщо все одно кожен після закінчення навчання піде своєю дорогою»). Легко налагоджуючи контакт з однолітками й, можливо, навіть приймаючи активну участь у житті колективу, молодь даної категорії не намагається в будь якій спосіб вкорінюватися в ньому, демонструє готовність продовжувати пошуки свого професійного покликання та способів його практичної реалізації.

Досвід зміни оточення, широта кола контактів, відкритість у спілкуванні, неконфліктність є особливо важливими для адаптації тих, хто мешкатиме в гуртожитку. Складнощі пристосування до умов проживання в гуртожитку посилюються внаслідок відірваності від батьківської сім'ї, адже родинне коло може виступати для студента надійним терапевтичним ресурсом, середовищем задоволення потреби в спілкуванні, джерелом фінансової підтримки. Іншим чинником посилення адаптаційного синдрому часто виступають некомфортні умови проживання в гуртожитку, «сусіди, з якими не пощастило», упереджене й надто вимогливе ставлення персоналу. Взагалі, на незадовільні житлові умови скаржиться кожен четвертий студент університету, хоча з зазначених вище причин абітурієнтам, які вже мають досвід навчання в середніх спеціальних закладах, адаптуватися до нових умов проживання легше (див. рис. 6.1).

Серед науковців є розповсюдженою думка про те, що адаптація студентів до освітнього процесу ускладнюється зміною звичного ритму життя, браком часу на самопідготовку, вимогливістю викладачів, надмірним психологічним і фізичним навантаженням. Логічний аналіз, результати фокусованого інтерв'ю та стандартизованого опитування не дозволяють розглядати цю думку як абсолютно безспірну, принаймні в контексті сучасних українських реалій, коли згідно вимог Болонського процесу суттєво зменшено аудиторне навантаження студентів за рахунок підвищення частки самостійної роботи.

Як свідчать результати анкетування, найбільш серйозні випробування для

значної частини колишніх учнів криються, скоріш, в організаційній площині: це нерозуміння кредитно–модульної системи, на що вказали біля половини опитаних (46,9%), нестача вільного часу (40,5%), незручний розклад занять (32,3%). На складнощі сприйняття нового навчального матеріалу та великий обсяг домашніх завдань скаржаться менше третини опитуваних (28,4% та 28,2% відповідно), 28,1% вказали на нестачу літератури для підготовки до занять.

Процес адаптації студентів першого курсу університету полегшується за умови схожості параметрів освітнього процесу в попередньому навчальному закладі та виші. З цієї причини вчорашні студенти коледжів, технікумів, училищ в меншому ступені відчують на собі складнощі кредитно–модульної системи, рідше скаржаться на незручний розклад занять, брак літератури для підготовки до них (див. табл. 6.1).

У свою чергу, учні спеціалізованих шкіл, гімназій, ліцеїв суб'єктивно легше, ніж інші категорії абітурієнтів, сприймають навчальний матеріал, рідше нарікають на великий обсяг домашніх завдань.

Комплексним чинником можливих ускладнень адаптації першокурсників можна вважати необхідність самостійно розподіляти навантаження для досягнення бажаної ефективності і постійності засвоєння нового матеріалу, підготовки до практичних занять. Непрямим свідченням означених труднощів є брак вільного часу, на що вказали 40,5% опитаних першокурсників, зниження кількості молоді, у порівнянні з періодом навчання в школі, яка долучається в позанавчальний час до громадської діяльності, занять спортом, художньою творчістю (з 66,7% до 43,9%).

Водночас, слід враховувати, що вагома в аспекті віку (25,1%) частина першокурсників вимушені самостійно заробляти на життя. Для працюючих студентів фінансові складнощі – чинник, що відбивається на якості дозвілля та може позначитися на результатах навчання. Пов'язане з необхідністю працювати часткове ізолювання студента від освітнього середовища виступає загрозою його академічній успішності та сформованих щодо самого себе уявлень, а також очікувань з боку близьких і знайомих. Необхідність уникнення спричинених додатковою зайнятістю рольових конфліктів потребує успішного суміщення ролей суб'єкта навчання і професійної діяльності, взаємної узгодженості суб'єктивних моделей відповідних видів рольової поведінки.

Половина студентів університету (49,4%), не зважаючи на складнощі адаптаційного періоду, додержуються здорового способу життя. Це свідчить про вміння даної категорії адаптантів оптимально структурувати робочий і вільний час, частково присвячуючи дозвілля спорту, прогулянкам, спілкуванню з друзями і родиною, іншим видам діяльності, які забезпечують відновлення емоційно-психологічних і фізичних ресурсів організму, посилюючи його здатність опиратися можливим стресам і перевантаженням. Проте 45,7% опитаних відчують певні перешкоди в слідуванні нормам здорового способу життя: за наявності відповідного бажання вони не завжди знаходять можливість його практичного втілення; 4,9% взагалі, за їх словами, не ведуть здоровий спосіб життя.

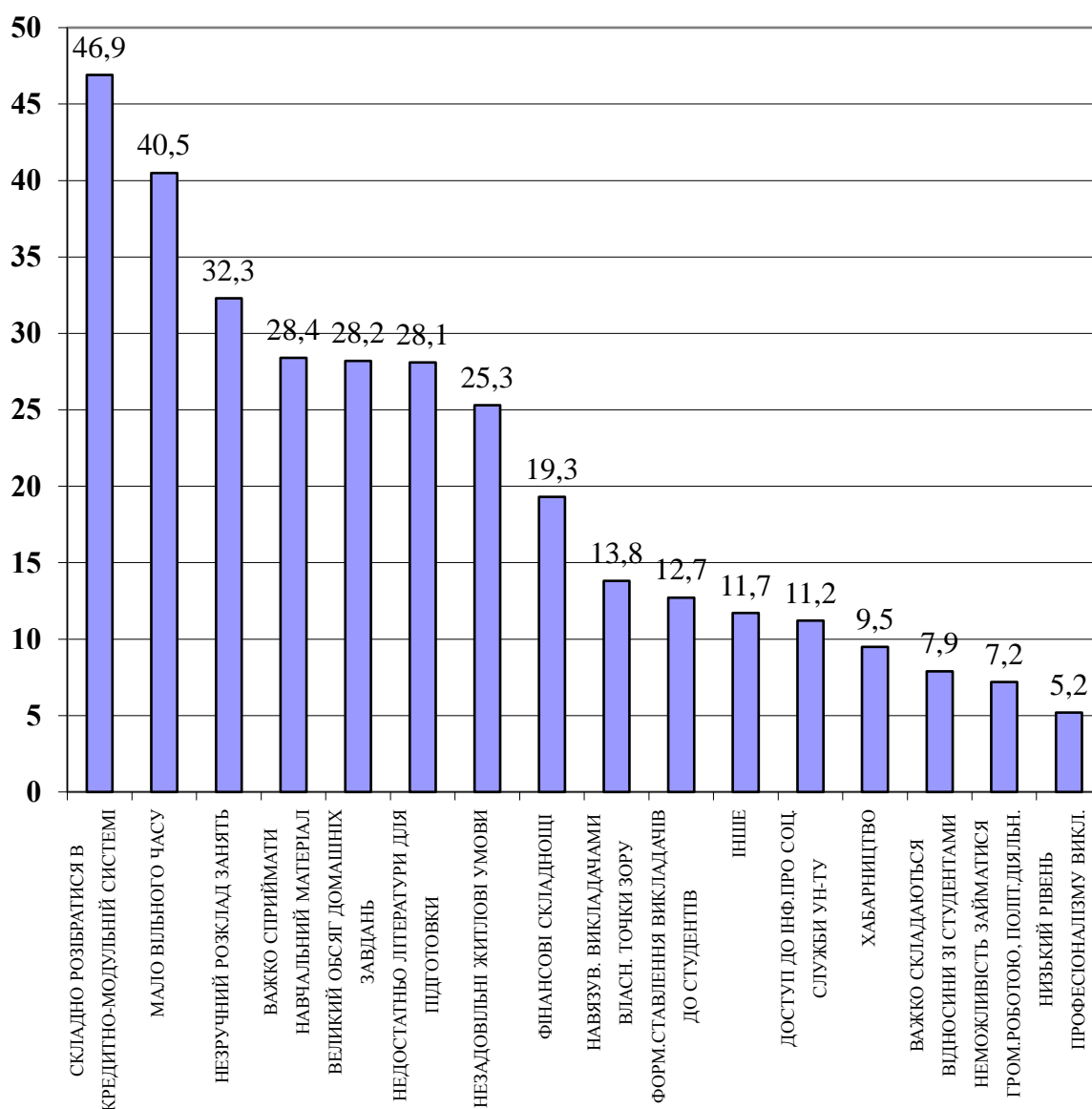

Рис. 6.1 – Розподіл відповідей на питання «З якими головними складнощами Ви зіткнулися в перші місяці навчання в університеті?»*

* У % до кількості опитаних; кожен респондент міг обрати декілька варіантів.

Джерело: Проблемы адаптации студентов-первокурсников к университетской жизни... – С. 33.

Дозвілля є важливою сферою буття і самоздійснення людини; особливе значення його характеристики – тривалість, зміст, суб'єктивне задоволення ними – мають для молоді, яка адаптується до умов навчання у виші. Від того, наскільки організація дозвілля відповідатиме потребам нової соціальної ситуації, багато в чому залежатиме успішність навчання студентів та освоєння ними нової ситуації в цілому. Складнощі адаптації, які однією групою студентів сприймаються як завдання нового етапу життя й ефективно розв'язуються, іншими

просто недооцінюються або ж, навпаки, тлумачаться як чергові об'єктивні перешкоди в досягненні розмитих життєвих цілей. Перешкодами для змістовної організації дозвілля студенти вважають нестачу в них вільного часу, втому після занять; водночас не менша кількість відповідей сконцентрована навколо чинників, які умовно можна позначити як низький рівень самоорганізації («лінощі, небажання що-небудь робити») і несформованість середовища спілкування («немає друзів, з якими хотілося б проводити час»; до інших перешкод відносяться територіальні, інформаційні, фінансові, які виступають в якості проблем об'єктивного характеру. В цілому ж, сукупна питома вага студентів, які не бачать проблем для належного проведення дозвілля, і тих, хто пов'язує ці проблеми з чинниками поза начального характеру, перевищує 121,2%.

Академічна успішність виступає об'єктивним показником результативності адаптації до освітнього процесу. Цей показник, як і вищезгадані, тісно пов'язаний з попередньо набутими навчальними компетенціями першокурсників. Якщо серед випускників загальноосвітніх шкіл та спеціалізованих шкіл, гімназій, ліцеїв сумарна кількість тих, хто здав першу сесію на «відмінно» і «добре» складає 61,6% та 69,2% відповідно, то серед випускників коледжів, технікумів, училищ – 50%, причому питома вага відмінників серед останніх є вкрай малою.

Особливістю, яка відрізняє систему вузівської підготовки від навчання в середніх і, певним чином, середніх спеціальних освітніх закладах і може позначатися на рівні академічної успішності студентів, є менша регламентованість підготовки до практичних занять та, в цілому, більша організаційна гнучкість освітнього процесу. Вочевидь, нижчим є суб'єктивний рівень обов'язковості відвідування занять. Окремі студенти сприймають це як свого роду індульгенцією для прогулів; їх наявність може негативно віддзеркалитися на становищі студента, хоча й лише по досягненні певної критичної кількості.

Вочевидь, вузівська система стимулювання пізнавальної і, в цілому, навчальної діяльності в порівнянні зі шкільною передбачає особливо рельєфно виражену внутрішню, особистісну складову – високий рівень самоорганізації, дисципліни, відповідальності, працездатності, допитливості, можливість орієнтуватися на відкладений результат, навички планування, зацікавленість у самоосвіті. Сукупність означених якостей і навичок дослідники об'єднують у понятті «переадаптація», акцентуючи увагу на їх потенційній важливості для подальших досягнень в усіх сферах життя, включаючи навчання і професійну діяльність. За умови їх несформованості низькою (аж до повної відсутності) буде активність студентів під час аудиторних занять, рівень підготовки до заходів поточного контролю, пасивність у виконанні позанавчальних доручень. Слід зазначити, що відверто індіферентне або негативне ставлення студента до навчальної діяльності часто спонукає негативне або неоднозначне його сприйняття з боку одногрупників, адже на соціально-психологічному рівні сприймається як ігнорування інтересів групи, загроза її іміджу.

Таблиця 6.1 – Розподіл відповідей на питання «З якими головними складнощами Ви зіткнулися в перші місяці навчання в університеті?»*

Навчальний заклад, який закінчили Варіант відповіді	Загальноосвітня школа	Спеціалізована школа, гімназія, ліцей	Середній спеціальний заклад (коледж, технікум, училище)
Незручний розклад занять	31,4	34,9	28,6
Складно розібратися в кредитно-модульній системі	48,4	46,5	31,2
Складно сприймати навчальний матеріал	28,9	26,2	47,4
Великий обсяг домашніх завдань	28,1	25,5	44,4
Нестача літератури для підготовки	28,1	28,1	25,0
Формальне ставлення викладачів до студентів	13,4	10,4	21,4
Нелегко складаються відносини зі студентами	8,4	6,8	15,4
Незадовільні житлові умови	25,4	26,2	15,4
Мало вільного часу	41,6	39,0	41,2
Фінансові труднощі	19,4	20,3	15,4
Доступ до інформації про роботу соціальних служб університету	9,9	12,3	15,4
Хабарництво, різні «благодійні» внески	8,4	10,6	14,3
Низький рівень професіоналізму викладачів	5,9	2,9	21,4
Нав'язування з боку викладачів власної точки зору	11,6	16,3	20,0
Неможливість займатися громадською роботою, політичною діяльністю	6,6	9,0	-
Інше	10,9	13,3	7,1

* У % до кількості опитаних; кожен респондент міг обрати декілька варіантів.

Джерело: Проблемы адаптации студентов-первокурсников к университетской жизни... – С. 34.

Можливість перескладання навчальних модулів студентами з низькою мотивацією до навчальної діяльності може сприйматися як засіб втечі від складнощів публічних виступів і роботи на семінарах. Приваблює дана перспектива осіб з низьким рівнем вербальної культури, підвищеною тривожністю, замкнених, особливо за умови достатньо формального ставлення до процедури перескладання з боку викладачів («розповіси чи напиши мені хоч що-небудь і модуль буде захищено»). У даному аспекті не менш важливою, аніж в аспекті

формування колективного духу групи, виявляється робота куратора і викладачів, які повинні працювати з простором мотивацій студентів, спираючись на індивідуальний підхід, враховуючи їх вікові особливості, обставини життя. Менш формальним, вочевидь, повинен бути й вертикальний вплив на систему мотивацій студентів з боку відповідальних за навчальну і виховну роботу на рівні факультетів. Заздалегідь заплановані на папері заходи з виховної роботи, яких щорічно вимагають від кураторів груп, також не здатні повністю охопити поточні запити і індивідуальні потреби студентів, не є гнучкими і часто не відповідають реаліям сьогодення.

Потребує викорінення система неофіційних відпрацювань прогулів і перескладання (або уникнення) незадовільних оцінок у вигляді хабарів, «благодійних внесків», незадоволення якими висловлює кожен десятий. Безумовно, для певної частини студентів суто інструментальні способи досягнення бажаної мети виступають найбільш прийнятними, забезпечуючи свого роду пасивну (якщо студент погоджується з умовами «договору») або активно-деструктивну (якщо сам пропонує умови) адаптацію до нової життєвої ситуації. Водночас, це може негативно позначитися на інтересі до навчання і пізнавальної діяльності, девальвуючи їх суб'єктивну цінність і формуючи стратегію «втечі» від пов'язаних з ними складнощів. У подальше доросле життя переноситься стійка впевненість в незалежності особистих досягнень від набутих компетенцій, маніпулятивна або конформна життєва позиція, яка здатна поставити під загрозу успішність адаптації в ситуаціях, коли «договірні системи відносин» не працює.

Аналізуючи проблему формування мотивацій студентів до навчання, не можна оминати її зв'язок з успішністю адаптаційного процесу. Для студентів, які потрапили на конкретну спеціальність «випадково» чи під тиском батьківських вимог, ця проблема може залишатися відкритою протягом всього періоду перебування в стінах університету. Водночас, і серед абітурієнтів, які свідомо на етапі подачі документів надали перевагу конкретним спеціальностям, трапляються ті, хто керується виключно міркуваннями їх престижності, затребуваності відповідних професій. У зазначених випадках особисті інтереси і здібності виявляються підлеглими складовими в системі детермінант вибору спеціальності. Треба зазначити, що для студентів, які навчаються в ДНУ за контрактом, ця особливість властива дещо в більшому ступеню, ніж для «бюджетників».

Якщо під час освітнього процесу не відбувається корекції очікувань студентів, перебудови їх освітньо-професійних орієнтирів відповідно до умов нової ситуації, можливі два варіанти розвитку подій. Перший варіант полягає в перебігу процесу адаптації за пасивно-конформним сценарієм: формальне слідування нормам і правилам нового середовища без усвідомлення їх ціннісного змісту. Другий полягає в прийнятті рішення перервати навчання або ж у слідуванні такій стратегії поведінки, яка спричиняє виключення з числа студентів уже після першої сесії, або на більш пізніх етапах навчання.

Частка першокурсників, які, за їх словами, обрали спеціальність випадково, за результатами анкетування складає майже 28,3% (це, переважно, контрактники), ще 8% привабив невисокий прохідний бал, невеликий конкурс. Остан-

ній чинник є більш вагомим для абітурієнтів спеціальностей технічного і природничого профілю. Рішення вступити до університету у відповідь на вимоги батьків частіше приймається тими, хто має більші шанси опинитися на контрактній системі навчання¹.

Робота куратора, викладачів, старост зі студентами «групи ризику» в напрямку сприяння їх інтеграції в колектив, адаптації до освітнього процесу не повинна розглядатися як марна трата часу, адже певна їх частина, навіть за відсутності стійких освітньо–професійних орієнтацій, може прагматично орієнтуватися на одержання вищої освіти як такої. Треба також враховувати, що початково стійка мотивація щодо роботи за профілем може знизитися мірою усвідомлення низьких шансів працевлаштування за спеціальністю, неадекватного рівня матеріального забезпечення працівників конкретної сфери, необхідності підробляти під час навчання. В будь-якому разі завданням представників викладацького загалу є розширення і конкретизація уявлень студентів щодо функціонально-професійного профілю обраної спеціальності, щодо всіх можливостей, які відкриває для них одержання в сучасних умовах диплома відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня.

Результати анкетування показують, що кількість студентів, які не до кінця осмислено обирали місце навчання, і кількість незадоволених своїм вибором не співпадає. Біля половини опитаних однозначно повторили би свій вибір ЗВО, факультету, спеціальності, приблизно кожен четвертий зробив би це з високою ймовірністю. Означене дозволяє припустити: обопільно-конструктивна адаптаційна активність «студент – середовище» вносить ясність в початково розмиті освітньо-професійні інтереси першокурсника, сприяючи більш чіткій позитивній орієнтації на освітню діяльність у межах конкретного колективу вже протягом перших місяців перебування на університетських лавах.

«Додатковими» адаптаційними ресурсами, за думкою студентів, можна вважати включення молоді в наукову діяльність, особливо за наявності досвіду участі в творчих конкурсах і учнівських олімпіадах, та членство у гуртках – наукових, художньої самодіяльності, в спортивних секціях, волонтерських об'єднаннях, відвідування дискусійних клубів при виші. Означені чинники діють на студентській загал у декількох напрямках: створюють середовище самовизначення, забезпечують інтелектуальний, духовний, творчий розвиток студентів, сприяють їх згуртованості, посилюють ідентифікацію з навчальним закладом, формують почуття причетності до підтримання його іміджу. Вже з перших місяців навчання в виші студенти долучаються до його традицій, приймаючи участь в урочистих заходах культурного, наукового, громадського, дозвільного, спортивного життя університету, його окремих факультетів і спеціальностей.

Притаманна означеним видам діяльності потужна ідейна, духовна складова, а також їх суспільна спрямованість сприяють посиленню в молоді патріотичних почуттів, формуванню в її представників чіткої громадянської позиції, підвищення рівня політичної культури, усвідомлення причетності до аналізу й

¹ Проблемы адаптации студентов-первокурсников к университетской жизни... – С. 11.

розв'язання актуальних питань сьогодення. Таким чином втілюється в життя ідея патріотичного виховання студентів, причому в максимально недирективній, природній формі, ініціюючись самим об'єктом виховання.

Проведене дослідження спростовує припущення про те, що з труднощами адаптації стикаються всі або більша частина першокурсників, та про універсальний характер проблем адаптації. За думкою самих студентів, більшість першокурсників входить до університетських стін з оптимальним для активного пристосування до нових умов потенціалом. Хоча при цьому, безумовно, залишається та меншість, представники якої потребують особливої уваги і підтримки з боку однокурсників, викладачів, куратора, фахівців психологічної служби університету. Згідно з результатами досліджень, ця група студентів може сягати третини від їх загальної чисельності. В будь-якому разі треба враховувати, що соціальна адаптація – це двосторонній процес, отже індивідуальна робота з потребуючими спеціальної підтримки буде необхідною, але не достатньою його складовою. Важливим елементом заходів з сприяння адаптації окремих студентів повинна виступати й робота зі студентською групою в цілому.

Як показало дослідження, студенти-першокурсники недостатньо поінформовані щодо наявних в університеті ресурсів організації їх дозвілля, волонтерської роботи, суспільно корисної активності; 7,2% вказують на неможливість займатися громадською роботою або політичною діяльністю. Біля 11,2% респондентів вказали на існування проблеми доступу до інформації про роботу соціальних служб університету. Фокусоване інтерв'ю продемонструвало абсолютну непоінформованість студентів-першокурсників про наявність в університеті психологічної служби – при тому, що одним із важливіших її завдань є сприяння адаптації студентів до освітнього процесу, допомога в розв'язанні індивідуально-особистісних і соціально-психологічних проблем. Питання соціальної і психологічної підтримки студентів актуалізується в світлі подій останніх років, тих процесів, які відбуваються в українському суспільстві і світі. Соціетальні зміни виступають додатковим чинником мобілізації особистісних і середовищ них ресурсів адаптації.

Враховуючи зазначене, кураторам груп доцільно забезпечити взаємне наближення надавачів і одержувачів соціальних, консультативних, юридичних, психологічних послуг в межах університету. На сьогодні фахівцями психологічної служби проводяться лекції і тренінги, переважно орієнтовані на кураторів; заняття з першокурсниками є спорадичними й в першу чергу охоплюють студентів психологічного факультету. Водночас значення такого виду роботи зі студентським загалом важко переоцінити: участь в тренінгах сприяє вдосконаленню комунікативних навичок юнаків і дівчат, підвищенню їх рівня впевненості в собі, стресостійкості, формуванню зрілих установок на сімейне життя й професію, отже оптимізує процес їх особистісного й професійного самовизначення, розширює можливості компетентно поводитися в контексті різних життєвих, розвивальних, навчальних ситуацій.

Вагомим комунікативним ресурсом адаптації першокурсників є встановлення контактів зі студентами інших груп спеціальності, факультету, універси-

тету. Вони допомагають першокурсникам краще дізнатися про те, як «влаштоване» університетське життя зсередини: якщо керівники факультету, кафедр, викладачі і куратор знайомлять з формальними аспектами його організації, то старші студенти інформують з приводу важливих негласних правил. Це, безумовно, сприяє кращій орієнтації першокурсників у новому нормативно-рольовому просторі, забезпечуючи їх «прилаштування» до відносно стійких параметрів середовища адаптації. Завдяки контактам студентів різних груп забезпечується спадковість університетських традицій, а у першокурсників з'являється можливість долучитися до процесу їх відтворення та водночас проявити власні здібності й таланти, посилити почуття власної значущості.

Система заходів з сприяння адаптації студентів першого курсу до умов навчання в виші повинна спиратися на низку принципів, що дозволить суттєво підвищити ефективність даного процесу.

Принцип індивідуального підходу полягає в тому, що приймаючи до уваги належність студента до певної соціальної групи і наявність відповідних «типових» рис, слід враховувати індивідуально-психологічні особливості та специфіку життєвої ситуації кожного з них.

Принцип системності дозволяє розглядати кожного студента як включеного в мікросередовище зі всією сукупністю їх взаємозв'язків і взаємовпливів, враховувати неформальну структуру групи, рівень домагань і лідерські амбіції його членів і фактичне положення кожного в ієрархії внутрішньо групових відносин.

Принцип комплексності передбачає, що педагогічна підтримка, інформаційна, методична, соціальна і психологічна допомога не існують окремо одна від одної – вони спрямовані на один і той самий об'єкт.

Принцип різноманіття форм і методів роботи полягає в необхідності діагностики проблем, які постають перед студентами першого року навчання, і сприяння в їх розв'язанні, з використанням різних підходів, методик, видів допомоги (педагогічна, методична, інформаційна, соціальна, правова, психологічна та ін.). Особливо авторитетним для молоді джерелом інформації щодо ресурсів ефективної соціальної поведінки, як правило, виступають успішні життєві приклади і досвід інших її представників.

Принцип доступності допомоги перевизначає зміст роботи персоналу вишу зі студентами, забезпечує відхід від її замкненості на собі, надмірної регламентованості на зорієнтованість на задоволення потреб, забезпечення прав і інтересів самих студентів; це потребує максимальної їх поінформованості про наявність, функції, результати роботи відповідних підрозділів вишів, включаючи такі важливі і ресурсні, як психологічна служба, профком, органи студентського самоврядування. Даний принцип не діятиме, доки робота відповідних підрозділів не набуде належної прозорості і зрозумілості для всіх учасників освітньо-виховного процесу.

Принцип моральності орієнтує роботу з сприяння адаптації на моральні цінності соціокультурного середовища і особистісні цінності адаптантів, передбачає здійснення підтримки на недискримінаційних засадах з метою недопу-

шення розмежування й стигматизації за тими чи іншими ознаками, або провокування ізоляції. Даний принцип передбачає заохочення співробітництва у розв'язанні проблем, пов'язаних із залученням у студентське середовище, обмін досвідом всіх зацікавлених у питаннях сприяння адаптації.

Принцип нормативного розвитку вимагає знання і врахування в практичній роботі нормативних вікових закономірностей формування і розвитку особистості. Це дозволить адекватно уявляти можливості і межі регулюючого впливу на систему мотивів, моральну свідомість, емоційні стани і поведінку студентів-першокурсників з використанням засобів педагогічної і психологічної роботи, роботи з оточенням, адміністративних методів.

Принцип наснаження передбачає спонукання студентів до особистісного самовдосконалення та співпрацю в досягненні спільних цілей через залучення наявних і створення нових ресурсів. Важливим засобом артикуляції інтересів студентства і, одночасно, чинником зростання потенціалу його самоорганізації виступають органи студентського самоврядування. Сьогодні ідея розбудови цих структур як самоврядних втілюється непослідовно, адже стійкими виявилися стереотипи сприйняття студентських осередків як додатка до загального бюрократичного механізму генерування і прийняття організаційних рішень. Пожвавлення студентської ініціативи можна вважати як атрибутом, так й важелем трансформації застарілих, хоч й достатньо стійких форм адміністрування освітнього процесу, їх заміни більш ефективними і прозорими.

Треба також зазначити, що сьогодні підвищення рівня професійної майстерності викладачів вишів, кураторів не можна розглядати у відриві від покращення їх умінь діагностувати ускладнення процесу адаптації першокурсників до умов навчання у виші та ефективно розв'язувати проблеми, які виникають у студентському середовищі. Це неможливо без оволодіння не тільки фахівцями-психологами, але й викладачами сучасними методиками проведення тренінгів, лекцій, бесід, рольових ігор з врахуванням демографічного складу і освітньо-професійного профілю груп адаптантів, їх індивідуальних потреб і запитів.

РОЗДІЛ 7.

АКАДЕМІЧНА МОБІЛЬНІСТЬ СТУДЕНТІВ ДНУ

Процеси глобалізації стали характерною рисою сучасного світу. Вони пронизують усі його сфери, але особливо важливі в освіті. Для сучасного світу характерним є тотальне поширення інтеграційних процесів, які відбуваються в усіх сферах суспільного життя. Система вищої освіти в даному випадку не є виключенням. Одним із проявів процесів глобалізації в сучасній вищій освіті є практика міжнародної освітньої мобільності, що швидко розвивається у всьому світі. Сьогодні відбувається процес формування єдиного освітнього простору, що, безумовно, актуалізує проблематику академічної мобільності. Серед вчених і політиків немає єдиної позиції в оцінках цього явища. Доводи прихильників і противників розширення міжнародної освітньої мобільності недостатньо обґрунтовані, оскільки не спираються на результати спеціальних наукових досліджень.

Невдача конкретних реформ, з точки зору невідповідності їх результатів заявленим цілям та сформованим очікуванням, не повинна дискредитувати саму ідею модернізації та інтернаціоналізації освіти в умовах глобалізаційних процесів, не повинна стати приводом для відродження ізоляціоністської освітньої політики в нашому суспільстві. Українська освіта і наука, у разі зволікання з розвитком міжнародних обмінів в умовах загальної глобалізації (яка усвідомлюється вченими як незворотня), ризикують залишитися «поза грою». Саме тому тема академічної мобільності в Україні виступає як актуальна проблема, від успішного вирішення якої багато в чому залежить майбутнє держави.

Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» академічна мобільність – це можливість навчатися, викладати, стажуватися чи проводити наукову діяльність в іншому вищому навчальному закладі (науковій установі) на території України чи поза її межами, без відрахування чи звільнення з основного місця навчання чи роботи¹. Л. Сокурянська визначає академічну мобільність як вид соціального переміщення агента, який не супроводжується змінами його соціального статусу, здійснюється з метою продовження освіти як у середині своєї країни, міста, вищого навчального закладу (академічна міграція), так і за кордоном (академічна еміграція)².

В українському науковому дискурсі дослідження питань академічної мобільності є популярним та актуальним. Вивчаються різноманітні аспекти цієї проблематики, а саме питання визначення поняття академічної мобільності, вивчення історичних передумов її розвитку та становлення в країні, аналіз практики інших країн світу, визначення академічної мобільності як культурно-освітнянської практики в сучасному суспільстві та ін.

Виникнувши ще в середньовічних університетах явище академічної мобільності сьогодні є невід'ємною ознакою сучасної освітньої практики, а завдяки глобалізації академічна мобільність охоплює практично всі національні системи вищої освіти. Поряд з істотним зростанням кількості ЗВО на світовому ринку освітніх послуг посилюється конкурентна боротьба вузів за студентів як всередині країн, так і на міжнародній арені. У розвинених країнах на тлі зниження демографічного потенціалу виникає необхідність переорієнтації вузів на зовнішні ринки. Але до конкуренції за іноземних студентів все активніше долучаються також і університети менш розвинених країн. Адже ринок освітніх послуг сьогодні є привабливим як з позицій престижу, так і з позицій прибутку. Крім того, в Європі міжнародна академічна мобільність є одним із проявів Болонського процесу, до якого в 2005 р. приєдналася і Україна.

Враховуючи багатоаспектність Болонського процесу, академічна мобільність видається, з одного боку, досить показовим, з іншого боку, інтегральним, з третього – найбільш значущим аспектом цієї реформи для більшості українських вузів. В Україні намагаються заохочувати як зовнішню, так і внутрішню академічну мобільність різноманітними формальними інструментами, такими, наприклад, як запровадження кредитно-модульної системи організації освітнього процесу, введення обов'язкового додатку до диплома про вищу освіту за європейським зразком (єврододатку), розширення автономії закладів вищої освіти, особливо у сфері розробки освітніх програм, надання студенту права формувати індивідуальну освітню траєкторію, коли 25% навчальних дисциплін він має обирати самостійно, залежно до своїх бажань. Проте зовнішня мобіль-

¹ Про вищу освіту [Електронний ресурс]: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.

² Сокурянская Л.Г. Украинский студент в Европе и Америке: современное состояние, перспективы и последствия академической мобильности молодых украинцев / Л.Г. Сокурянская // Академическая мобильность – важный фактор образовательной евроинтеграции Украины: материалы Междунар. науч.-практ. конф. – Х.: НУА, 2010. – С. 283.

ність має певні інституційні обмеження. Зокрема, на тлі встановлення безвізового режиму з країнами Євросоюзу все ще існують певні труднощі щодо недосконалості механізмів фінансування, наявність мовних бар'єрів тощо. Проте альтернативи подальшому всебічному розвитку перевірених практикою і часом засад академічної мобільності просто не існує. На наш погляд, це і є один з апробованих й потужних важелів забезпечення модернізації вітчизняної вищої школи та її прискореної адаптації до вимог і стандартів Болонської доктрини. Важливо, щоб Дніпропетровська область, яка займає одне з перших місць в Україні як за економічним розвитком, так і освітніми показниками (наукоємна продукція, кількість студентів, аспірантів та докторантів), не втратила свої потенційні можливості, вчасно реагуючи на світові виклики в сфері освіти. Все це, безумовно, актуалізує необхідність проведення досліджень з питань академічної мобільності. виявлення місця ДНУ у процесах експорту та імпорту освітніх послуг.

У ДНУ за останні 10-12 років склалися сприятливі умови для налагодження широкого й плідного діалогу з авторитетними зарубіжними університетами та науковими центрами, передусім країн Болонського клубу. При цьому власне система академічної мобільності трансформується в університеті в площину практичних дій переважно за такими основними напрямками:

- у рамках двосторонніх договорів про співробітництво з іноземними освітніми і дослідницькими установами;
- шляхом участі у міжнародних програмах з надання стипендій та грантів;
- у ході виконання міжнародних проектів.

Розглянемо послідовно вказані напрями і розпочнемо з короткої характеристики договірної механізми в реалізації засадничих інструментів академічної мобільності.

Географія зовнішніх зв'язків є досить широкою, охоплюючи такі країни, як Німеччина, Франція, Польща, Італія, Іспанія, Португалія, Російська Федерація, Казахстан, Бразилія, КНР та інші, що свідчить про невідворотність та важливість їх подальшого розвитку в інтересах поліпшення якісних параметрів освіти всіх партнерів, а також цілком вписується в логіку Болонського процесу, сприяючи (окрім іншого) інтенсифікації мобільності наших студентів та фахівців. З кожним роком зростає кількість бажаючих поповнити свої знання в країнах ближнього і дальнього зарубіжжя. Так, у 2006 р. на навчання за кордон було скеровано всього 10 студентів, у 2007 р. – вже 21, у 2008 р. – 36, у 2009 р. – 53, у 2010 р. – 81. Наприклад, за означений період у Бранденбурзькому технічному університеті (Німеччина) пройшли навчання 53 студенти ДНУ. Іншими німецькими вишами, де навчаються наші студенти, університети Кобленц-Ландау та Мітвайда. Вагома частка зовнішньої академічної мобільності припадає на французькі університети Марселя, Мена, Ліона. Лідером серед польських закладів вищої освіти є Університет Марії Кюрі-Склодовської (м. Люблін), де щороку 10-12 студентів проходить навчання (причому це є прикладом обопільного нав-

чання – така ж сама частка польських студентів навчається в ДНУ)¹.

Важливе значення як для ДНУ, так і України в цілому, має вихід на південноамериканський ринок освітніх послуг, а саме підписання у грудні 2009 р. угоди з Бразильським федеральним інститутом (м. Бразилія), в рамках якої відпрацьовуються узгоджені навчальні плани з метою підготовки магістрів для бразильської сторони за спеціальностями аерокосмічного профілю.

За попередній період, 155 студентів факультетів міжнародної економіки та прикладної математики навчалися за програмою надання двох дипломів в Університеті м. Мен (Франція) та Університеті прикладних наук м. Міттвайда (Німеччина).

Перспективним вектором співробітництва з вищими навчальними закладами країн СНД стала участь ДНУ в роботі створеного у 2009 році так званого Мережевого університету Співдружності, до складу якого входять 11 університетів Росії, Білорусі, Казахстану, України, Киргизстану і Таджикистану. Мета проекту – спільна підготовка магістрів за напрямками «Менеджмент» (спеціалізації – «Міжнародний менеджмент», «Управління міжнародними проектами»), «Економіка» (спеціалізація – «Міжнародна торгівля»), «Філологія» (спеціалізація – «Російська мова і література») та в галузі міжнародного права².

Другий напрям реалізації системи академічної мобільності в ДНУ, як уже зазначалося, – це участь у міжнародних грантових програмах, орієнтованих на підтримку різноманітних освітніх студій. Університет активно співпрацює з міжнародними організаціями та фондами, такими, зокрема, як DAAD, IREX, Фулбрайт та ін. З-поміж них варто виділити насамперед програми DAAD, за фінансового сприяння яких наші студенти та викладачі мають змогу постійно збагачувати потенціал своїх знань в німецьких університетах. Так, за програмою DAAD «Леонард Ейлер» 10 студентів факультету прикладної математики проходили навчання в Університеті Кобленц-Ландау й за результатом цієї співпраці отримали подвійний диплом – ДНУ й Університету Кобленц-Ландау. За програмою DAAD «Go East» 15 німецьких студентів навчалися в ДНУ. За рахунок стипендіальних програм DAAD в університетах Німеччини щороку навчаються студенти філологічного, економічного, психологічного спрямування. А науковці та аспіранти університету неодноразово відвідували цю країну для проведення спільних досліджень³.

За грантом Міжнародного інституту відкритого суспільства за річною програмою в університетах США навчалися три студенти-філологи. З 2007 року ДНУ є учасником консорціуму європейської програми академічних обмінів «Еразмус Мундус» (зараз – «Еразмус +»). До складу консорціуму входять 10 вишів із країн Євросоюзу і 10 ЗВО із пострадянських країн, із яких 6 – представляють Україну. Програма надає можливість студентам протягом двох семес-

¹ Історія Дніпропетровського національного університету / редкол.: М.В. Поляков (голова) та ін. – 4-те вид., переробл. і доповн. – Д.: вид-во ДНУ, 2012. – С. 219.

² Там само. – С. 220.

³ Там само. – С. 221.

трів навчатися в одному із європейських університетів-партнерів. За цим проектом створено спільні програми подвійного диплому за магістерським рівнем з університетами Деусто (м. Більбао, Іспанія) та Альга-рава (м. Фаро, Португалія)¹.

Останнім часом зовнішня академічна мобільність налагоджена з Латвійським університетом (м. Рига), до якого у 2014/2015 н.р. було направлено 6 студентів факультету міжнародної економіки та 2 – з факультету суспільних наук і міжнародних відносин. З 2015/2016 н.р. в ДНУ розпочалася реалізація 7 проектів у рамках міжнародної європейської програми «Еразмус+» у партнерстві з університетами Бельгії, Іспанії, Італії, Латвії, Туреччини та Болгарії. Усі вони передбачають обмін студентами. Зокрема, розпочата програма академічних обмінів «Mevlana ExchangeProgram» з Караманським університетом ім. Мехметбея (Туреччина), за якою щороку проводиться двостороння мобільність студентів (5 місяців) та викладачів (3 тижні)².

Мобільність студентів ДНУ значною мірою забезпечується і в ході виконання міжнародних проектів. Показово, що Дніпропетровський класичний є визнаним регіональним лідером у програмі «TEMPUS/TACIS», яка здійснюється під егідою Європейського Союзу. За період 1994-2010 рр. тут виконувалося 14 ТЕМПУС-проектів загальною грантовою вартістю близько 2 млн. доларів США, завдяки чому чимало студентів та викладачів дістали можливість пройти навчання та стажування у провідних університетах Європи. Так, в межах виконання програми «ErasmusMundus» студенти, які вже отримали базову вищу освіту, мають можливість отримати європейський диплом магістра після освіти за кордоном. Аспіранти мають можливість готувати дисертації в університеті-партнері протягом двадцяти місяців. Викладачі, наукові співробітники можуть пройти стажування або виконати науковий або методичний проект протягом 1-6 місяців в залежності від проекту. Ця програма розрахована на три роки та повністю фінансується Євросоюзом. До складу консорціуму входять десять університетів з країн колишнього СНД (6 – з України, 2 – з Білорусі та Молдови) і 10 університетів з країн ЄС. Програма надає можливість студентам протягом двох семестрів пройти навчання в європейському університеті-партнері. У 2007-2008 навчальних роках група студентів ДНУ факультету суспільних наук і міжнародних відносин, механіко-математичного, економічного факультетів та факультету прикладної математики (6 студентів) пройшла курс навчання в університетах Португалії, Італії, Туреччини, Литви, Нідерландів. В межах цієї програми були відправлені у відрядження також один аспірант та п'ять викладачів ДНУ з метою навчання, стажування, проведення наукових досліджень в університетах Італії, Іспанії, Польщі, Туреччини. В червні 2008 року в м. Кишинів (Молдова) відбулось засідання відбіркової комісії консорціуму цієї програми. Студенти та викладачі ДНУ виграли найбільшу кількість грантів на навчання та стажування

¹ Там само. – С. 222.

² Програми академічної мобільності, що реалізуються у ДНУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dnu.dp.ua/view/programi_akademichnoi_mobilosti.

протягом 2008-2009 рр. в університетах-членах консорціуму: 10 стипендій – для навчання на 3 курсі, 6 стипендій – для навчання в магістратурі, 3 стипендії – для навчання в аспірантурі, 2 стипендії – для вчених, 3 стипендії – для співробітників ДНУ¹.

За проектом «Кризовий аналіз та прийняття рішень в Україні» 11 викладачів соціально-гуманітарного факультету нашого університету (нині – факультет суспільних наук та міжнародних відносин) стажувалися в Римському університеті «La Sapienza», осягаючи сучасні методики підготовки магістрів європейського класу за спеціальністю «Політологія». За магістерською програмою, сформованою на основі реалізації цього проекту, навчалось 20 студентів, які мали можливість пройти стажування і в Університеті «La Sapienza». Водночас ряд наших викладачів стажувалися в Університеті м. Штутгарт (Німеччина), який є членом ТЕМПУС-консорціуму.

Університет виграв престижний ТЕМПУС-проект «Реформування освітніх програм в галузі космічних технологій в республіках Казахстан, Росія, Україна». Виконання цього проекту передбачало стажування груп викладачів ДНУ в університетах Німеччини (Технічний університет, м. Берлін), Нідерландів, Бельгії, а студентів фізико-технічного факультету – в університетах-партнерах².

З кожним роком кількість студентів ДНУ, які бажають пройти навчання у закордонних університетах збільшується. Якщо у 2006 році за кордоном навчалось 10 студентів та аспірантів університету, то нині за кордон щорічно відправляється близько 40 осіб. Географія дуже широка: Польща, Німеччина, Італія, США, Латвія, Литва, Китай, Туреччина, Франція, Японія, Іспанія, Португалія та інші (див. табл. 7.1).

Таблиця 7.1 – Країни-реципієнти студентів, що здійснили академічну мобільність за 2013-2015 рр. (абсолютні значення)

Країна	Кількість студентів	Країна	Кількість студентів
Австрія	3	Німеччина	49
Болгарія	1	Польща	43
Великобританія	4	Росія	1
Греція	1	Словаччина	1
Ізраїль	1	США	4
Казахстан	1	Франція	17
Китай	27	Японія	3
Латвія	8	Разом	164

Найбільш популярними країнами, до яких студенти ДНУ здійснювали академічну мобільність протягом 2013-2015 рр. є Німеччина, Польща, Китай та Франція.

¹ Історія Дніпропетровського національного університету... – С. 223.

² Там само.

За період з 2005 р. по 2016 р. за кордон було направлено 427 студентів ДНУ різних спеціальностей. 57 студентів та аспірантів ДНУ навчалися в університетах-партнерах протягом 2015-2016 років. 92 університети Європи, Америки й Азії уклали двосторонні угоди з ДНУ про науковий та академічний обмін (див. табл. 7.2).

Таблиця 7.2 – Розподіл студентів, що здійснили академічну мобільність, за факультетами за 2013-2015 рр. (абсолютні значення)

Факультет	Рік			Загальний підсумок
	2013	2014	2015	
геолого-географічний	-	14	-	14
економічний	3	1	-	4
історичний	1	-	-	1
механіко-математичний	1	-	1	2
міжнародної економіки	22	6	24	52
прикладної математики	4	2	7	13
систем і засобів масової комунікації	1	-	-	1
суспільних наук і міжнародних відносин	-	5	2	7
української й іноземної філології та мистецтвознавства	24	7	22	53
фізики, електроніки та комп'ютерних систем	5	-	3	8
фізико-технічний	1	-	1	2
хімічний	2	2	1	5
юридичний	1	-	1	2
Загальний підсумок	65	37	62	164

Можемо сказати, що академічна мобільність найбільш притаманна студентам, що навчаються на гуманітарному напрямку, а саме на факультеті української й іноземної філології та мистецтвознавства та на факультеті міжнародної економіки. Також це явище є досить характерним для студентів різноманітних технічних спеціальностей.

Найбільша кількість студентів здійснює академічну мобільність з року в рік саме з метою навчання. Однак важливо відзначити, що досвіду студенти набувають також завдяки участі у міжнародних конференціях, олімпіадах, виставках тощо (див. табл. 7.3).

Важливо також відзначити, що успішність програм академічної мобільності, що реалізуються у вищому навчальному закладі, безпосередньо залежить від стабільної ситуації в країні в цілому. Саме цим можемо пояснити зниження майже в половину кількості студентів, що виїжджали на навчання за кордон у 2014 році.

Таблиця 7.3 – Основна мета здійснення академічної мобільності студентами ДНУ за 2013 – 2015 р.р. (абсолютні значення)

Мета від'їзду	2013	2014	2015	Разом
для участі у Міжнародній туристичній виставці та засіданні круглого столу з питань туризму	1			1
для участі в 30-му Міжуніверситетському театральному фестивалі			4	4
для участі у Міжнародній олімпіаді з математики	1			1
для участі у Міжнародному художньому пленері	10			10
для участі у першому Міжнародному малярському пленері	5			5
для участі у студентській конференції в рамках програми «Навчальні візити до Польщі 2015»			1	1
навчання	48	22	57	127
проходження геолого-ознайомчої практики		14		14
стажування		1		1
Разом	65	37	62	164

Щороку ДНУ відвідує близько 40 іноземних делегацій. У ДНУ навчається близько 300 іноземних студентів. 1 346 університетських викладачів проходили стажування в університетах-партнерах протягом 2000-2016 років (див. табл. 7.4).

Таблиця 7.4 – Країни-донори студентів, що здійснили академічну мобільність за 2016 р. (абсолютні значення)

Країна	Кількість студентів	Країна	Кількість студентів
Азербайджан	63	Малі	3
Алжир	2	Марокко	6
Ангола	14	Молдова	1
Гвінейська республіка	2	Нігерія	2
Грузія	5	Палестина	3
Екваторіальна Гвінея	4	Російська	6
Зімбабве	2	Федерація	
Йорданія	4	Сирія	2
Ірак	3	Таджикистан	2
Казахстан	1	Туреччина	59
Камерун	2	Узбекистан	12
Киргизстан	1	Шрі-Ланка	1
Китай	31	Разом	231

На разі найактивнішими партнерами ДНУ серед країн-донорів виступають Азербайджан, Туреччина та Китай. Безперечно, такі результати є взаємокорисними як для вдосконалення навчальної та дослідницької роботи в університеті, так і особисто для студентів, оскільки вони отримують добру нагоду, що називається

вається, на місці ознайомитися з рівнем розробки цікавої для них наукової проблематики та викладання відповідних навчальних дисциплін за кордоном. Крім того, такі міжкультурні комунікації сприяють формуванню знань про інші країни, народи, культури. Очевидними перевагами є і вдосконалення мовних навичок, і розширення кругозору, і надбання нового досвіду, що життєво необхідне для освіченої людини XXI століття. При цьому додаються ще перспективи активізації самовиховання студентів, підвищення мотивації до навчання тощо (див. табл. 7.5).

Таблиця 7.5 – Розподіл контингенту іноземних студентів за факультетами (2016 р., абсолютні значення)

Факультет	Загальний підсумок
біології, екології та медицини	13
економічний	23
фізики, електроніки та комп'ютерних систем	22
української й іноземної філології та мистецтвознавства	26
хімічний	4
систем і засобів масової комунікації	3
юридичний	16
міжнародної економіки	50
механіко-математичний	2
прикладної математики	5
психології	1
суспільних наук і міжнародних відносин	29
фізико-технічний	7
геолого-географічний	4
центр заочної та вечірньої форми	26
Разом	231

Сьогодні студентам ДНУ пропонується широкий вибір програм для здійснення академічної мобільності. В рамках співпраці з урядом Індонезії оголошено конкурсний відбір на навчання на магістерській програмі Kemitraan Negara Berkembang (KNB) у 2017 році. Серед основних напрямків програми гуманітарні науки, технічні, інженерні, соціальні та освіта. Цікаво, що в межах цієї програми навчання ведеться індонезійською мовою. В межах угоди між ДНУ та Караманським університетом імені Мехметбея (Туреччина) реалізується програма академічних обмінів «Мевлана». Студентам та аспірантам ДНУ наразі пропонується навчання в Караманському університеті ім. Мехметбея у першому семестрі 2017/2018 н.р. Конкурс оголошено для студентів та аспірантів механіко-математичного факультету, факультету прикладної математики, фізики, електроніки та комп'ютерних систем, хімічного факультету, факультету біології, екології та медицини. В межах виконання Програми академічних обмінів «Еразмус +» в рамках угоди між ДНУ та Університетом Аристотеля (м. Салоні-

ки, Греція) студентам та аспірантам університету надано можливість для навчання в Університеті Аристотеля на конкурсній основі у першому семестрі 2017/2018 н.р. Програма поширюється на студентів 2-4 курсів та аспірантів, що мають високі показники у навчанні та володіють англійською мовою на рівні B2. Для студентів 3 курсу, які мають високі показники у навчанні, в рамках виконання програми Європейських студій пропонується навчання у Латвійському університеті (м. Рига). Прийняти участь у конкурсному відборі пропонується студентам факультету міжнародної економіки (напрями «Міжнародні економічні відносини», «Міжнародна економіка»), факультету суспільних наук і міжнародних відносин (напрямок «міжнародні відносини»)¹.

Окрім програм академічної мобільності, що реалізуються в межах співпраці ДНУ з іншими ЗВО, співробітники університету постійно інформують про всеукраїнські програми та можливості академічної мобільності, що пропонуються урядами КНР, Румунії, Угорщини, Польщі, Німеччини, США, Чехії, Ізраїлю, Японії, Кореї, Швеції.

Аналізуючи дані соціологічного дослідження, проведеного серед студентів ДНУ², можемо сказати, що 44,4% респондентів добре знайомі з поняттям академічної мобільності. Серед основних джерел, де вони знаходять інформацію про академічну мобільність, можна виділити Інтернет (47%), інформацію, що надається безпосередньо у вищому навчальному закладі (35,3%), досвід друзів та родичів (31,9%) (див. рис. 7.1).

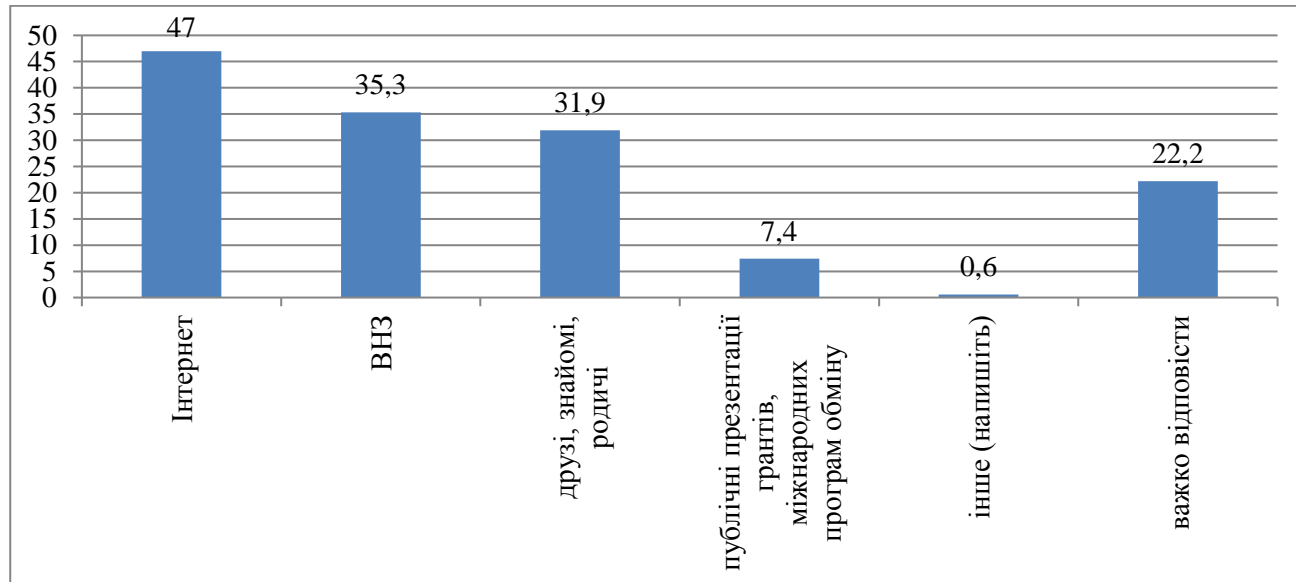

Рис. 7.1 – Розподіл відповідей на питання: «Звідки Ви отримували інформацію щодо академічної мобільності студентів?»*

* Сумарний відсоток вище 100, оскільки респонденти мали змогу вибирати декілька варіантів відповідей.

¹ Програми академічної мобільності...

² Звіт про проведення вибіркового соціологічного дослідження «Соціальний портрет студента ДНУ в суспільних реаліях сучасної України». – Д., 2017. – 86 с.

Як свідчать дані проведеного дослідження, тих, хто навчався (3%) або планує навчатися за кордоном (23,4%), поки що небагато. Важливим тут є те, що при відповіді на питання стосовно майбутнього виїзду за кордон з метою навчання, 31,4% студентів обрали варіант відповіді «важко відповісти», тобто є групою, яка потенційно може здійснити академічну мобільність за сприятливих для цього умов (див. рис. 7.2).

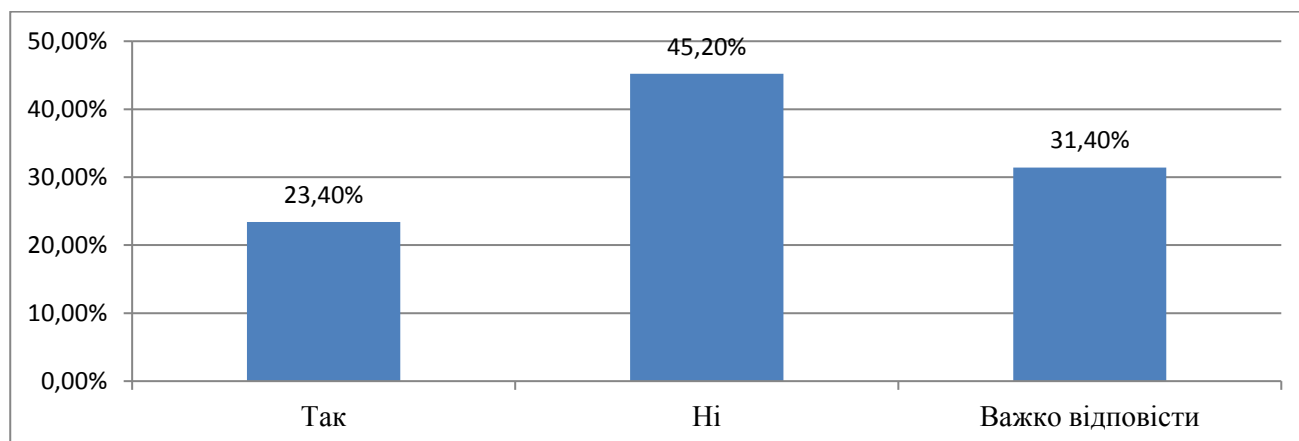

Рис. 7.2 – Розподіл відповідей на питання «Чи плануєте ви поїхати за кордон на навчання?»

Із тих, хто вже має досвід академічної мобільності, 5,6 % опитаних вчилися за кордоном протягом 1-2 років, 16,7 % – від 6 до 1 року, а ще 77,8 % – менше півроку. При цьому робили вони це винятково за власною ініціативою, переважно за власні кошти – 42,1%, у тому числі користуючись послугами різних іноземних фондів і освітніх програм – 15, 8%. Також чимала кількість отримала допомогу університету в фінансуванні академічної мобільності – 15,8%, і ще велика кількість вибрала варіант «інше» – 26,3%, що може свідчити про різні види спонсорської або меценатської допомоги в цьому питанні (див. рис. 7.3).

Серед тих, хто має досвід здійснення академічної мобільності, представників гуманітарного напрямку – 54,5%, такі студенти здебільшого проживають з батьками або у власному помешканні (54,6% разом), оцінюють свій рівень доходу як достатній (27,3% – «в цілому грошей вистачає») та високий (36,4% – «живу в достатку»), та мають рівень освітніх досягнень вище середнього (39,4% навчаються на «добре» та «відмінно») та високий (36,4% навчаються, здебільшого, на «відмінно»). Переважна більшість з них – 72,7% вивчали додатково іноземну мову. Тобто, ми можемо припустити, що такі тенденції, як набуття досвіду академічної мобільності матеріально забезпеченими студентами з високими рівнем академічних досягнень та з поглибленими вивченням іноземної мови актуалізує тривогу з приводу актуалізації «відтоку мізків» у майбутньому.

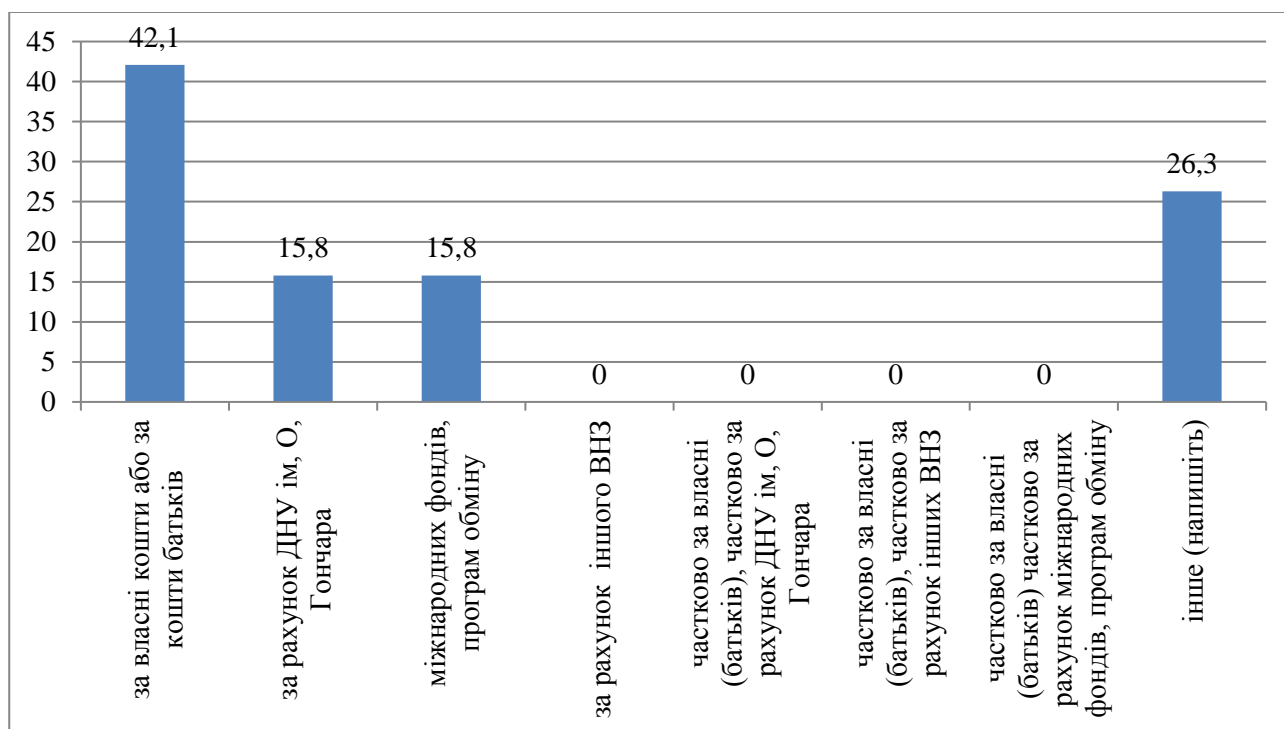

Рис. 7.3 – Розподіл відповідей на питання: «За які кошти Ви здійснювали навчання за кордоном?»

Ці припущення підтверджуються також даними щодо тих студентів, які тільки планують виїжджати за кордон, адже досить велика частина, а саме 23,4% студентів планують поїхати за кордон на навчання. Серед них також переважна більшість – живе у достатку – 27,6%, або їм в цілому грошей вистачає – 52,6%, навчаються здебільшого на «добре» та «відмінно» – 31,4%, та «відмінно» – 29,3%.

За таких умов важливо проаналізувати, що ж впливає на бажання студентів навчатись за кордоном. В першу чергу цікаво було виявити, які ж переваги вбачають студенти в навчанні за кордоном. При цьому найчастіше своє бажання вчитися за кордоном вони пояснюють прагненням відвідати іншу країну, пожити в ній (40,9%), як бажання отримати диплом одного із зарубіжних університетів (40,2%) і отримати досвід навчання в зарубіжному університеті (34,3%). Отримати можливість працевлаштування за кордоном хотіли б 35,4% респондентів, прослухати окремі учбові курси, лекції відомих учених – 16,9 % (див. рис. 7.4).

Можемо відзначити, що в мотивації навчання за кордоном у сучасних студентів прагматичні цілі поєднуються з прагненням розширити свій світогляд, познайомитись з культурами інших країн. Однак в цьому можна вбачати і тенденції подальшої академічної еміграції – внаслідок довготривалого проживання на території іноземної країни та отримання диплом закордонного університету, студент прагне до асиміляції в межах певної країни шляхом працевлаштування та подальшого проживання на її території на постійній основі. Не випадково, такі ж показники, як у студентів, що здійснили академічну мобільність, або лише планують, ми спостерігаємо у групи студентів, які мають бажання виїхати

закордон на ПМП.

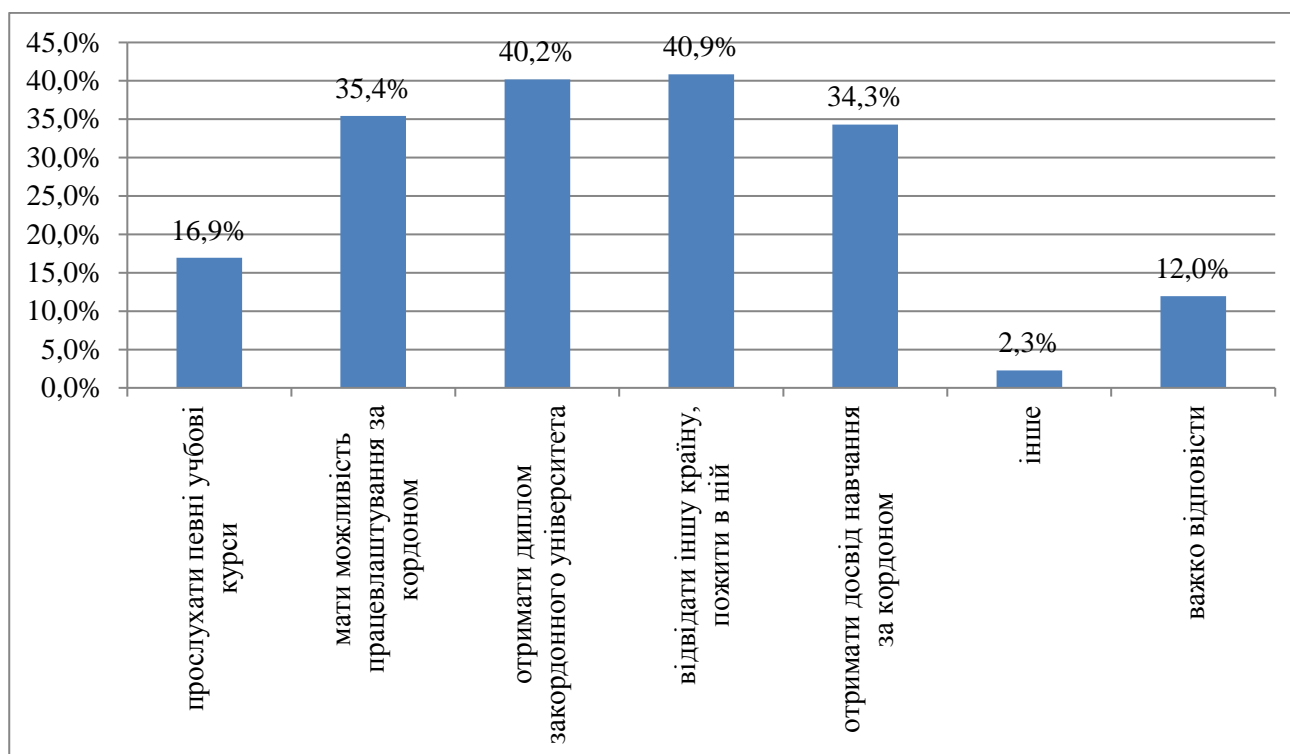

Рис. 7.4 – Розподіл відповідей на питання «З якою метою Ви плануєте поїхати за кордон на навчання?»*

* Сумарний відсоток вище 100, оскільки респонденти мали змогу вибирати декілька варіантів відповідей.

Показово, що серед основних можливостей, які надає освіта за кордоном, потенційні академічні емігранти називають саме працевлаштування за кордоном – 75,6%, також освіта поза межами країни асоціюється з можливістю змінити своє життя на краще – 56,7%, самовдосконаленням – 42,7%, набуття корисного досвіду – 41,3% (див. рис. 7.5).

Тут важливо з'ясувати те, які країни є найбільш бажаними для здійснення академічної мобільності з погляду самих студентів (див. рис. 7.6).

Як бачимо, найбільш популярними серед студентів країнами є США, а також Великобританія, Німеччина, країни Східної Європи, Канада.

На нашу думку, не останню роль при виборі країни академічної мобільності відіграє її економічне положення (США – 46,5%, Великобританія – 30%, Німеччина – 29,4%), географічна близькість до України (країни Східної Європи – 25,7%), а також доступність мови (здебільшого – англійська). Такі висновки підтверджуються розподілом відповідей на запитання: «Ви не плануєте поїхати на навчання за кордон тому, що...». Основні причини, через які студенти ДНУ не планують поїхати на навчання за кордон, розподілились наступним чином (див. рис. 7.7).

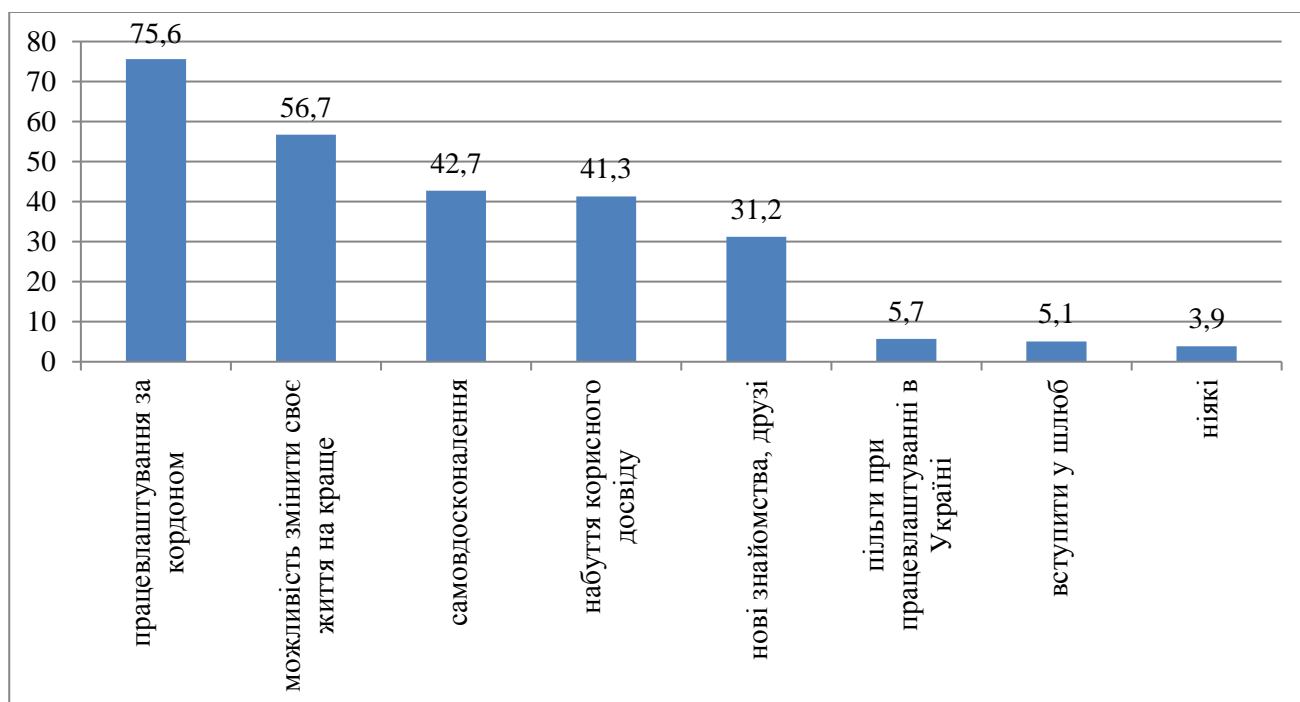

Рис. 7.5 – Розподіл відповідей на питання «Які можливості, на Вашу думку, надає отримання освіти за кордоном?»*

* Сумарний відсоток вище 100, оскільки респонденти мали змогу вибирати декілька варіантів відповідей.

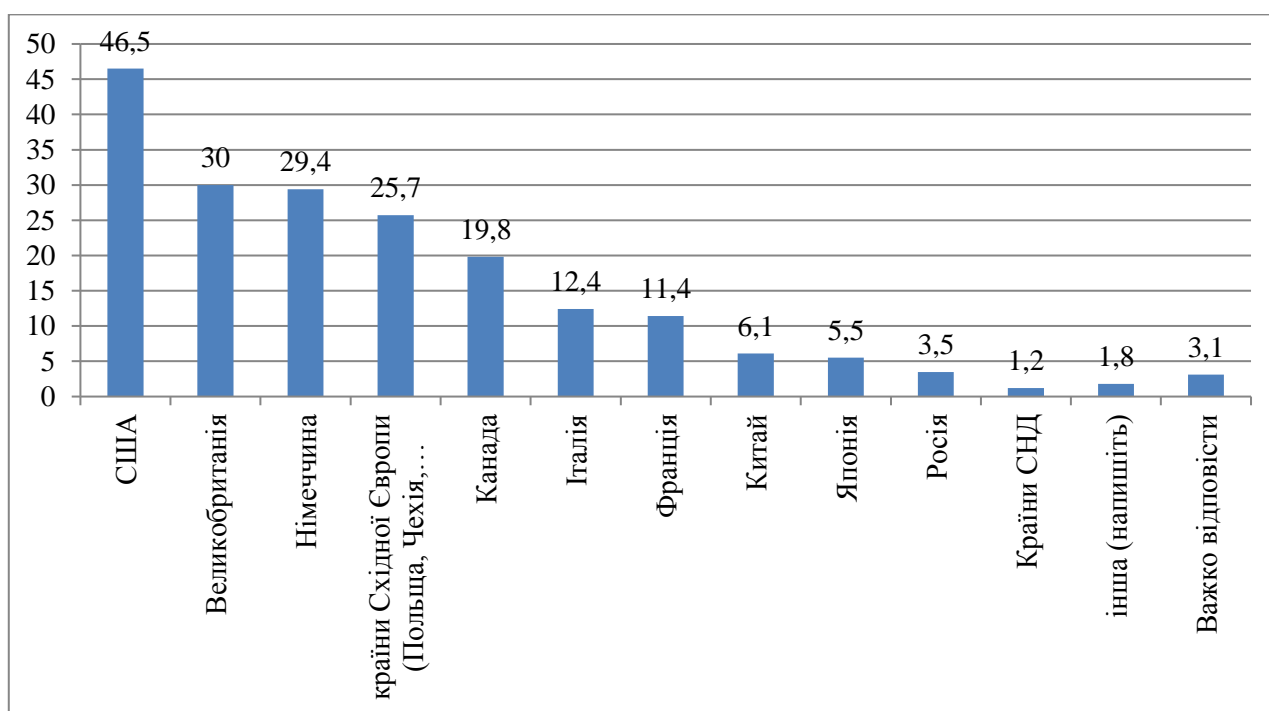

Рис. 7.6 – Розподіл відповідей на питання «В яку іноземну країну Ви хотіли б поїхати на навчання?»*

* Сумарний відсоток вище 100, оскільки респонденти мали змогу вибирати декілька варіантів відповідей.

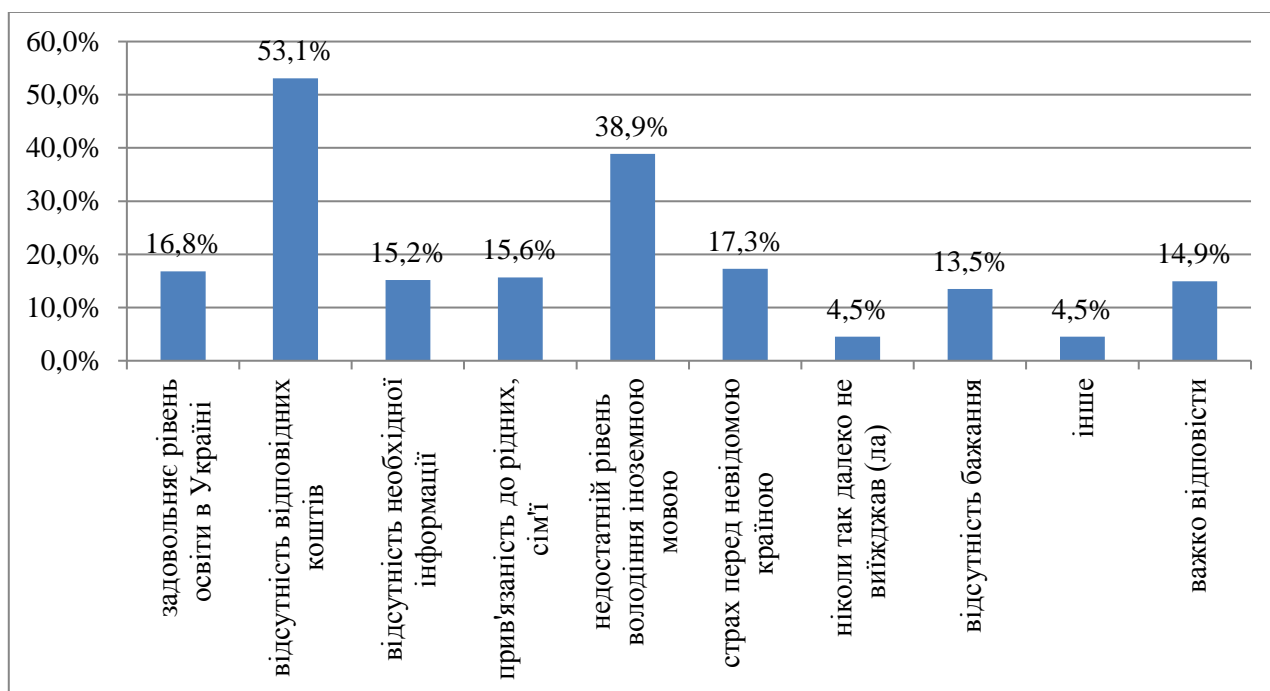

Рис. 7.7 – Розподіл відповідей на питання «Чому Ви не плануєте поїхати за кордон на навчання?» *

* Сумарний відсоток вище 100, оскільки респонденти мали змогу вибирати декілька варіантів відповідей.

Згідно з відповідями, вагомий відсоток серед причин не бажання виїжджати за кордон на навчання є недостатній рівень володіння іноземною мовою – 38,9%, страх перед невідомою країною – 17,3%, її умовами проживання, відсутність досвіду виїзду далеко за кордон. Проте головна причина – брак відповідних коштів – 53,1%, так як з попередніх відповідей встановлено, що чимала кількість виїжджає за кордон на навчання за власний кошт, адже є вихідцями із сімей з високим рівнем доходу чи вище середнього.

Тобто можемо казати, що студенти, безумовно, не відкидають можливості навчання за кордоном (оскільки відсутність бажання здійснити академічну мобільність вказали в своїх відповідях лише 13,5% респондентів). Саме така політика у сфері освіти і науки щонайменше створює підстави для загрози інтелектуальної еміграції у подальшому, адже еміграція з навчальною метою може перетворитися на бажання постійного проживання за кордоном. Додатковим ризиком є потенційний виїзд саме академічно успішної та культуркапіталізованої молоді, адже саме за допомогою такого соціокультурного портрета можна описати потенційних академічних емігрантів.

Таким чином, світова тенденція актуалізації навчання за кордоном є поки що лише частково адаптованою до українського контексту: серед сучасного українського студентства ця практика (в якості індикатора якої ми розглядали виїзд студентів за кордон з метою отримання освіти) не є масовою. Все це засвідчує, що за роки незалежності в ДНУ склалася достатньо ефективна система, а отже, й накопичено певний позитивний досвід у вирішенні одного із фундаментальних завдань Болонського процесу – всебічного розвитку академічної

мобільності, яка виступає важливим чинником реформування вітчизняної вищої школи відповідно до загальноєвропейських принципів та стандартів, отримання нинішнім поколінням українців якісної освіти найвищого гатунку, проведення наукових досліджень в наших ЗВО на рівні кращих національних і світових зразків. Цілеспрямовано й плідно працюючи на зарубіжному ринку освітніх послуг, використовуючи при цьому відносно широкий арсенал існуючих на сьогодні можливостей, ДНУ тим самим достойно виконує свою професійну та суспільну місію, сприяє не лише зміцненню власних позицій, а й зростанню іміджу Української держави на міжнародній арені.

Проте аналіз стримуючих факторів участі студентів ДНУ в академічній мобільності студентів показує, що, з одного боку, для більшості з них участь у Болонському процесі відкриває широкі перспективи, з іншого ж боку, в Болонському просторі багато чого залежить від стратегії і тактики конкретного ЗВО, фінансових можливостей гравців освітнього ринку, а також правового врегулювання різних сторін освітнього процесу (співвіднесення навчальних програм тощо) що, в кінцевому рахунку, впливає на обмеження практики академічної мобільності. Природно, що для її активізації та розширення потрібно формулювання певної стратегії і її неухильне перетворення в життя. Таким чином, розвиток зовнішньої академічної мобільності студентів ДНУ вимагає виділення з бюджету певних фінансових коштів для реалізації студентами індивідуальних освітніх траєкторій. Подальший розвиток академічної мобільності неможливо без рішення таких проблем, як синхронізація програм навчання за курсами і спеціальностями, визнання українських документів про освіту та наукових ступенів за кордоном. При цьому, оскільки основним інструментом розвитку академічної мобільності є визнання кваліфікацій та документів про освіту, необхідно впроваджувати адекватну систему оцінювання досягнень студентів ЗВО.

РОЗДІЛ 8. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА СТУДЕНТІВ ДНУ

Концепт політичної культури починає розвиватися в гуманітарних науках із середини 50-х років ХХ ст. З того часу цей теоретичний концепт набув значної популярності як серед учених, так і серед представників засобів масової комунікації. Високий рівень політичної культури неподільно асоціюється в масовій свідомості із розвитком демократичних інституцій; домінуванням ліберально-ринкових цінностей; успішним функціонуванням владної системи стримувань і противаг; взаємною повагою громадян до конституційних свобод, прав і можливостей; впливом добровольчих об'єднань на політичну сферу; й, зрештою, соціальною справедливістю. «Саме в рамках політичної культури задається вектор напрямку політичних процесів, відбувається оцінка їх значимості, а також інституціоналізується політична поведінка громадян»¹. Тобто можна сказати, що високий рівень політичної культури нерозривно пов'язується із функціонуванням громадянського суспільства.

Проте високій рівень політичної культури це не те, що існує «пасивно», само-по-собі – будь-яку «високу культуру» треба виховувати. Шлях нашої демократизації (демократичної модернізації) все ще не завершено. Ми наближаємося до неї, наче, ривками, про що свідчать події кінця 2004 та 2013 років. Проте ці події призвели не тільки до демократизації політичних відносин в країні

¹ Выставкина Д.О. Политическая культура в молодежной среде Украины / Д.О. Выставкина // Вісник Одеського нац. ун-ту. – 2012. – Т. 17, вип. 2. – С. 64.

але й до оновлення політичної культури нашого суспільства.

Сьогоднішнє молоде покоління має особливий статус в українській соціальної структурі. Як і всяке нове покоління вона має свої особливості та риси, проте важливо розуміти, що ця молодь зростала вже в нових умовах – її дорослішання припадає на період із середини 90-х років ХХ ст. Батьки цих молодих людей, здебільшого, народжувались вже у середині 70-х років ХХ ст., тому більше пристосовані до демократично-ринкових умов політичної системи. Саме тому нове покоління вже знайоме із основними механізмами та перевагами як демократичного політичного устрою, так і ринкової економіки. Проте, як ми вже зазначали, пасивне існування цих цінностей не призведе до побудови громадянського суспільства. Високу політичну культуру треба виховувати через суспільні інститути соціалізації, і вищій навчальний заклад є таким інститутом.

Політична культура є дійсно міждисциплінарним концептом дослідження, нею займаються філософія, психологія, політологія, соціологія. В українському соціологічному науковому дискурсі політичну культуру досліджують Д. Виставкіна, Є. Головаха, І. Ігнатушко, І. Колодій, М. Колоколова, О. Куценко, О. Лісеєнко, І. Майстренко, В. Пасісниченко, О. Стегній, М. Щербак.

Отож, ми вважаємо, що дослідження політичної культури студентської молоді ДНУ допоможе виявити не тільки поточний стан розвитку політичної культури студентів університету, але й допоможи позначити стратегічні перспективи підвищення рівня політичної культури.

Теоретичне обґрунтування та емпіричні дослідження політичної культури починаються з 50-х років ХХ ст. Проте у якості інтелектуальної предтечі ми можемо виділити М. Вебера із його дослідженням впливу релігійної течії на капіталістичні відносини в країні. Методологічним орієнтиром майбутніх дослідників політичної культури став структурний функціоналізм Т. Парсонса, який трактував культуру як систему «усталених цінностей та норм, що відображають сутність конкретних груп»¹.

Перше науково-популярне дослідження політичної культури зробив у 1956 році у своїй статті «Порівняльні політичні системи» Г. Алмонд. Це була одна з перших спроб описати феномен політичної культури, використовуючи структурний підхід до її дослідження. Остаточного наукового визнання концепт політичної культури набув у 1963 році завдяки спільній, у багато в чому епохальній, праці Г. Алмонда і С. Верби «Громадянська культура – крос-національне дослідження П'яти націй». У цій праці автори запропонували свій політико-культурний підхід, який висвітлював залежність культурних кодів індивідів на патернів їхньої політичної поведінки. Політичну культуру автори визначали як політичну систему інтеріоризовану в знаннях, відчуттях, оцінках індивідів та суспільства в цілому. Головними компонентами слугують політичні орієнтації, які містять установки щодо сприйняття політичної системи та власної ролі (мі-

¹ Пасісниченко В.Л. Від «громадянської культури» до «соціального капіталу» і далі: концептуальні лабіринти дослідження «політичної культури» / В.Л. Пасісниченко // *Методологія, теорія та практика соціол. аналізу суч. суспільства.* – 2008. – Вип. 14. – С. 41.

сця) у цій системі.

Подальші дослідження політичної культури призвели до появи двох основних підходів до вивчення цього феномену, його предметної суті та основних елементів. Перша група, так званий психологічний підхід, предметно пов'язана з першими дослідженнями політичної культури, вона обмежує об'єкт вивчення виключно суб'єктивними компонентами – сукупністю установок соціальних суб'єктів щодо певної політичної системи. Другий підхід більш широкий, він включає в політичну культуру також особливості політичної поведінки людей. У рамках даного підходу структура політичної включає також поведінковий елемент, пов'язаний із свідомою участю громадян в політичному житті країни, проявом політичної активності, членством у партійних та громадських організаціях, готовністю брати участь у різного роду акціях та мітингах. Як бачимо основні відмінності даних підходів полягають у розумінні того як само явища політичного життя повинні включатися в концепт політичної культури.

Політична культура українського суспільства характеризується наявністю установок, орієнтирів та елементів ще радянської політичної культури, це є можливим бо за темпоральними та якісними характеристиками українське суспільство все ще є перехідним: «У політичній культурі перехідних суспільств зберігаються установки індивідів на прихильність тоталітарній культурі»¹. Такий феномен характерний для усіх посткомуністичних суспільств. З цього приводу О. Куценко пише: «У своєму провокаційному «календарі» посткомуністичних змін Ральф Дарендорф визначив 6 місяців для формування репрезентативної демократії, 6 років для становлення ринкової економіки і 6 десятиліть – для громадянського суспільства»².

Виходячи із «перехідності» українського суспільства, для адекватного дослідження політичної культури Інститутом соціології НАН України була розроблена спеціальна методика дослідження типів політичної культури. В рамках цієї методики під політичною культурою мається на увазі сукупність стійких форм політичної свідомості і поведінки людей, які визначають особливості функціонування різних суб'єктів політичного процесу в рамках певної політичної системи. Під стійкими формами політичної свідомості маються на увазі політичні орієнтації, установки, переконання. А стійкі форми політичної поведінки – це вироблені в процесі політичної діяльності типові поведінкові реакції і стереотипи (наприклад, стійкі форми участі в тих чи інших політичних організаціях, акціях, кампаніях).

Методологічним орієнтиром дослідження типів політичної культури в українській соціології служить запропонована Є. Головахою двошкалова модель: демократія / тоталітаризм, активність / пасивність. Перша шкала, відповідно,

¹ Щербак М. Социально-классовые характеристики политической культуры в Украине: опыт применения социологического теста «Типы политической культуры» / М. Щербак // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2006. – № 3. – С. 154.

² Куценко О.Д. Спадщина державного соціалізму в політичній культурі українського суспільства / О.Д. Куценко // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – 2012. – № 993, вип. 29. – С. 80.

відображає політичні орієнтації індивідів – дихотомічно розділені на «демократичні» і «тоталітарні» (чи не-демократичні); друга – типову політичну поведінку індивідів, їхні політичні практики (готовність і реальну участь в політичному житті суспільства). Така модель типологізації політичної культури дозволяє врахувати наявність поведінкового елемента, пов'язаного із свідомою участю громадян в політичному житті суспільства. При цьому вихідним моментом у визначенні типів політичної культури є перехідний характер українського суспільства, який визначається особливостями його розвитку в рамках тоталітарної системи і процесами вкорінення демократичних принципів.

Відповідно, використання методико-методологічних положень запропонованої Інститутом соціології моделі дозволяє виділити чотири типи політичної культури, притаманної українському суспільству¹:

1) активно-недемократична політична культура – характерна для індивідів з негативним ставленням до демократії, її цінностей, рис; її представники втілюють або готові втілювати відповідні практики проти демократичного устрою;

2) пасивно-недемократична політична культура – характерна для індивідів з негативним ставленням до демократії, її цінностей, рис; її представники не готові втілювати відповідні практики проти демократичного устрою;

3) пасивно-демократична політична культура – характерна для індивідів з позитивним ставленням до демократії, її цінностей, рис; проте її представники не готові втілювати відповідні практики для підтримки і відтворення даного режиму;

4) активно-демократична політична культура – характерна для індивідів з позитивним ставленням до демократії, її цінностей, рис; її представники втілюють або готові втілювати відповідні практики для підтримки і відтворення даного режиму.

Виходячи з положень цієї моделі була розроблена спеціальна анкета питань, для визначення типів політичної культури студентської молоді ДНУ. Методом збору даних було обрано анкетування, а об'єктом дослідження є студенти ДНУ денної форми навчання, розмір генеральної сукупності становить 9 970 осіб. Усього було опитано 400 студентів II і IV курсів 10 факультетів університету. Вибірка є репрезентативною, багатошаровою (кластерною) з квотуванням на останньому щаблі одиниць спостереження. При довірчій імовірності в 90% статистична похибка результатів опитування лежить у межах 4%. Квоти розподілу складають:

- 41% студентів гуманітарних спеціальностей (82 студента II курсу, 82 студента IV курсу);
- 13% студентів економічних спеціальностей (26 студентів II курсу, 26 студентів IV курсу);
- 15% студентів природничих спеціальностей (30 студентів II курсу, 30 студентів IV курсу);

¹ Щербак М. Вказ. твір. – С. 156; Стегній О.Г. Соціологічні підходи до вивчення типів політичної культури / О.Г. Стегній // Український соціум. – 2015. – № 2. – С. 29-30.

студентів IV курсу);

- 31% студентів технічних спеціальностей (62 студента II курсу, 62 студента IV курсу).

Розподіл респондентів відображає реальну структуру студентського колективу ДНУ.

Питання в анкеті складалися на основі стандартизованих питань, що застосовувалися в проектах досліджень «Європейське соціальне дослідження» 2012 року та «Українське суспільство» 2014 року. При цьому авторський колектив вніс зміни і доповнення до переліку питань, які стосуються визначення типу політичної культури респондентів. Усього респондентам було задано 58 питань: 18 з яких стосувалися визначення рівня політичної активності / пасивності; 15 – політичних орієнтацій на демократію / недемократію; 25 – слугують робочим інструментом для виявлення кореляційних зав'язків між типами політичної культури і соціально-демографічними, економічними, культурними та ідентифікаційними характеристиками респондентів.

Одним з найважливіших показників при дослідженні політичної культури конкретного суспільства є рівень зацікавленості респондентів у політичному житті. Цей, традиційний уже, показник ми вимірювали за п'ятибальною шкалою (див. рис. 8.1).

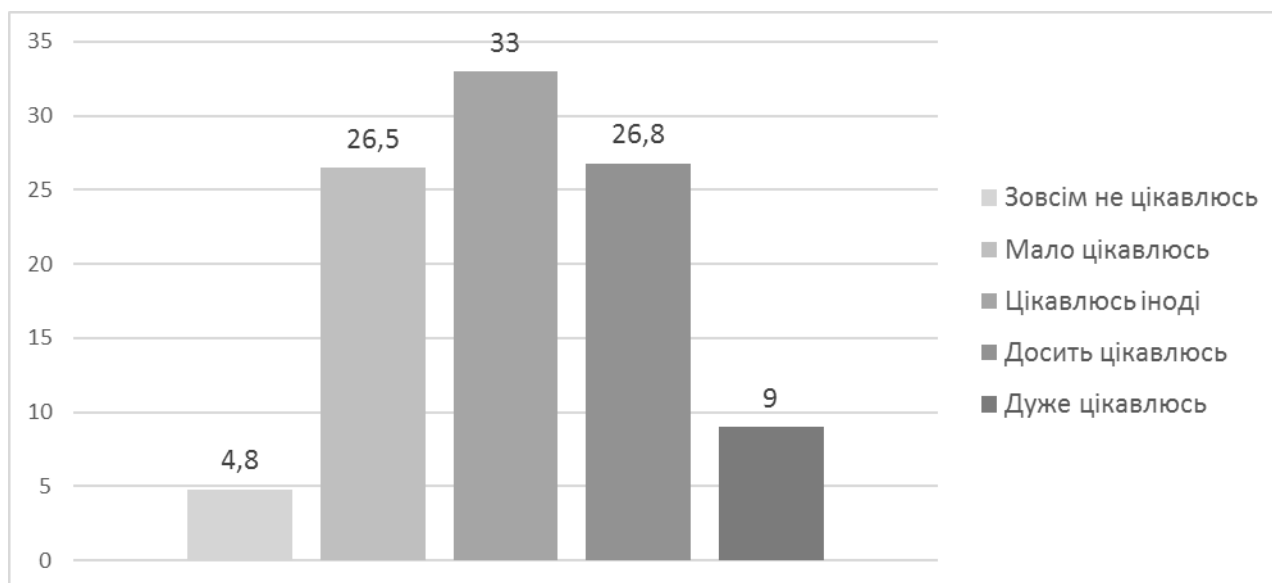

Рис. 8.1 – Розподіл відповідей на питання «Наскільки Ви цікавитесь політикою та політичним життям в країні?» (у %, n=400)

Одночасно, схоже питання було поставлено студентам університету в 2007 році у проведеному кафедрою соціології ДНУ дослідженні «Ставлення студентської молоді до політики та політичних подій у сучасному українському суспільстві» (див. рис. 8.2).

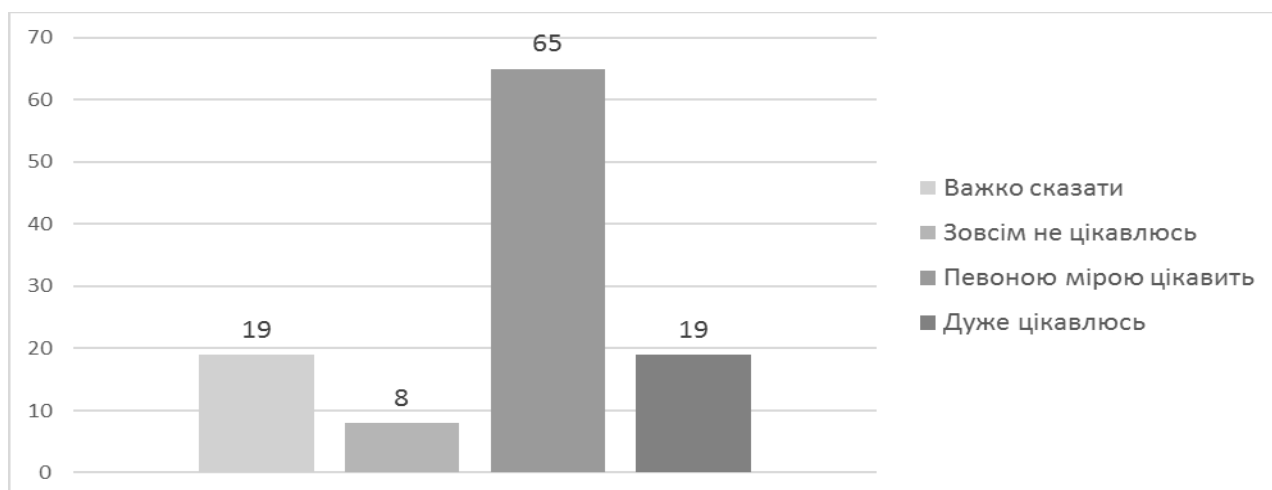

Рис. 8.2 – Розподіл відповідей на питання «Якою мірою Вас цікавить політика?» (у %, n=440)

Через різницю у використаному методичному інструментарії ми не можемо коректно порівнювати результати відповідей на це питання. Проте порівняльному аналізу можуть підпадати крайні точки використаних шкал (варіанти відповідей «Дуже цікавлюсь» і «Зовсім не цікавлюсь»). Так, за період, що минув, рівень тих, хто свідомо дуже цікавиться політичною сферою в країні впав на 10%. Одночасно рівень тих, хто зовсім не цікавився політикою впав на 3,2%.

Важливим елементом у дослідженні політичної культури є виявлення рівня партійної ідентифікації серед студентської молоді. Для цього студентам було поставлено два питання, які дозволяють виявити ціннісно-практичний аспект (див. рис. 8.3-8.4).

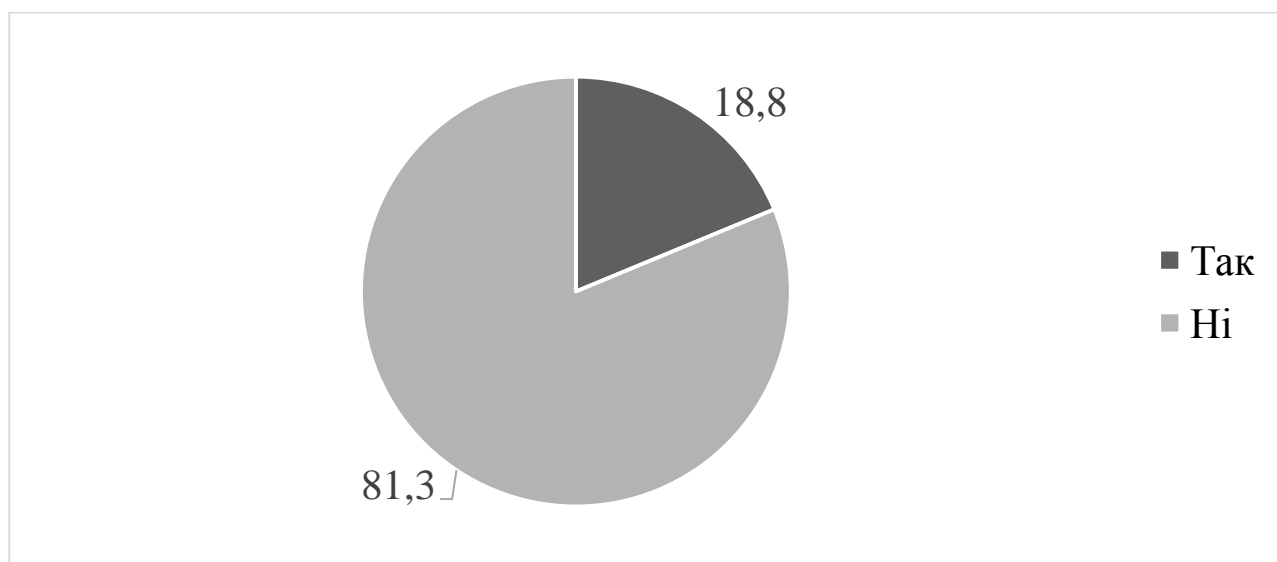

Рис. 8.3 – Розподіл відповідей на питання «Чи є в Україні така політична партія (блок), яка близька Вам за ідеологічними та програмними цілями, та яку Ви можете назвати своєю?» (у %, n=400)

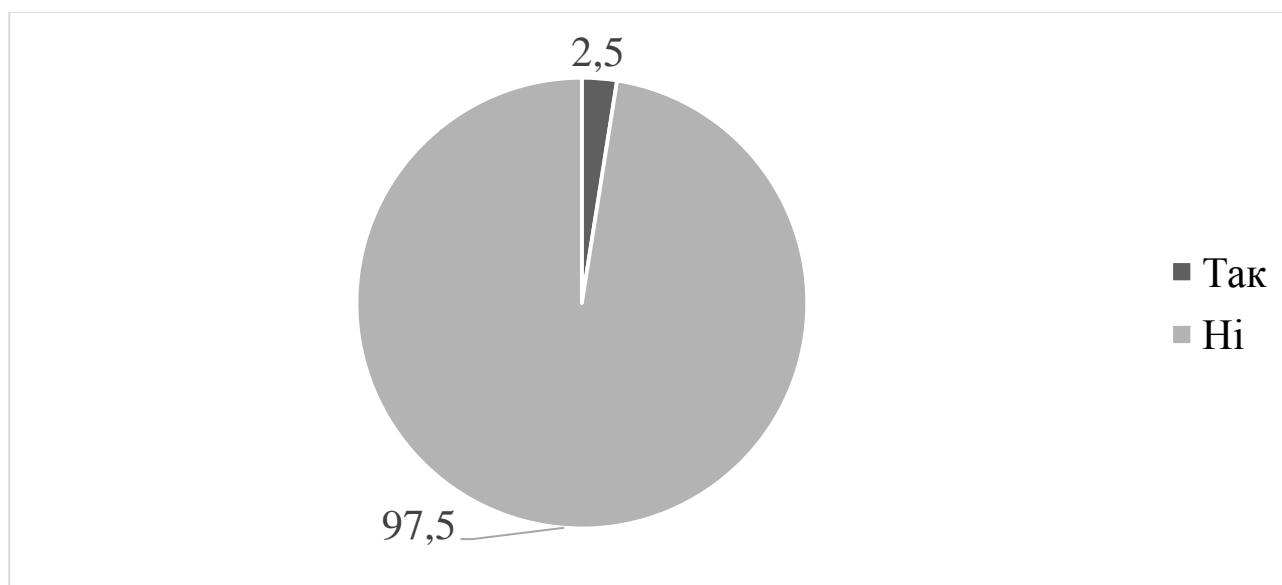

Рис. 8.4 – Розподіл відповідей на питання «Чи є ви членом якої-небудь політичної партії?» (у %, n=400)

Як бачимо 18,8% опитаних мають визначену партійно-ідеологічну ідентичність, і тільки 2,5% опитаних є членами політичних партій. Це лише підтверджує твердження про те, що офіційні дані політичних партій про велику кількість членів серед них студентської молоді суттєво перебільшуються¹. При закладеній похибці дослідження у 4% можна сказати, що для студентів ДНУ є нехарактерною така політична практика, як членство у політичній партії.

Проведення співставлення цих відповідей (див. табл. 8.1) дозволяє побачити, що навіть ті студенти ДНУ, хто має визначену партійно-ідеологічну ідентичність, не є формальними членами партій. Це може говорити про те, що такий вид практики не є притаманний студентській молоді ДНУ.

Таблиця 8.1 – Співставлення відповідей респондентів на питання «Чи є в Україні така політична партія (блок), яка близька Вам за ідеологічними та програмними цілями, та яку Ви можете назвати своєю?» та «Чи є Ви членом якої-небудь політичної партії?» (n=400)

		Чи є ви членом якої-небудь політичної партії?	
		Так	Ні
Чи є в Україні така політична партія (блок), яка близька вам за ідеологічними та програмними цілями, та яку Ви можете назвати своєю?	Так	5 (6,7%)	70 (93,3%)
	Ні	5 (1,5%)	320 (98,5%)

Схожим чином було поставлено питання й про громадську активність студентів. Ми виходимо з положення, що висока частка участі у громадських та волонтерських об'єднаннях є ознакою становлення громадянського суспільст-

¹ Стегній О.Г. Типи політичної культури регіональних спільнот України / О.Г. Стегній // Вісник Львівського ун-ту. Сер. соціологічна. – 2008. – Вип. 2. – С. 51.

ва¹.

Виходячи з даних рис. 8.5, 13,5% респондентів позитивно відповіли на питання «Чи є Ви членом якогось добровольчого об'єднання (громадської організації, волонтерського руху)?». Це є досить великим у порівнянні із загальнонаціональним результатом у 1,1%².

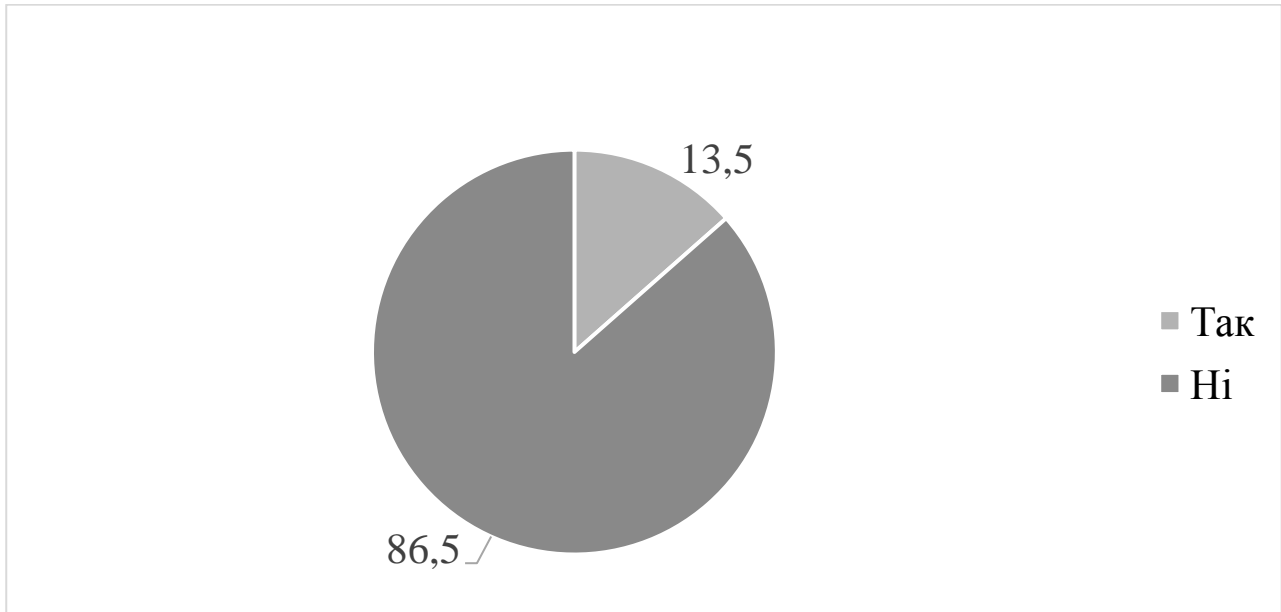

Рис. 8.5 – Розподіл відповідей на питання «Чи є Ви членом якогось добровольчого об'єднання (громадської організації, волонтерського руху)?» (у %, n=400)

Наступним індикатором у визначенні громадської активності студентів є питання щодо їхньої готовності до співучасті у подоланні житлових або комунальних труднощів (див. рис. 8.6).

Респондентам було надано п'ятибальну шкалу, на якій вони могли позначити ступінь своєї готовності включитися у розв'язання житлово-комунальних проблем разом із іншими членами громади. Четвертий і п'ятий варіанти відповіді визначають здебільшого готовність студентів ДНУ до такої участі, середнім балом у цій шкалі є 3,48.

Дані щодо визначення протестного потенціалу студентів ДНУ наведено у рис. 8.7. Як бачимо, протестний потенціал студентської молоді ДНУ є досить високим, виходячи із ціннісного фону цього питання – респонденти готові захищати свої права та свободи перед владою. Середній показник сягає 3,57.

Продовжуючи розкривати протестний потенціал студентської молоді ДНУ ми запитали про їх безпосередню участь у подіях кінця 2013 – початку 2014 років. При цьому безпосередню участь ми позначили як «активну», а опосередко-

¹ Див.: Резнік О. Громадянські практики в перехідному суспільстві: чинники, суб'єкти, способи реалізації / О. Резнік. – К.: ІС НАНУ, 2011. – 336 с.

² Див.: Українське суспільство: моніторинг соціальних змін / за ред. В.М. Ворони, М.О. Шульги. – К.: ІС НАНУ, 2014. – 650 с.

вану участь (позитивне ставлення) через «пасивну» (див. рис. 8.8).

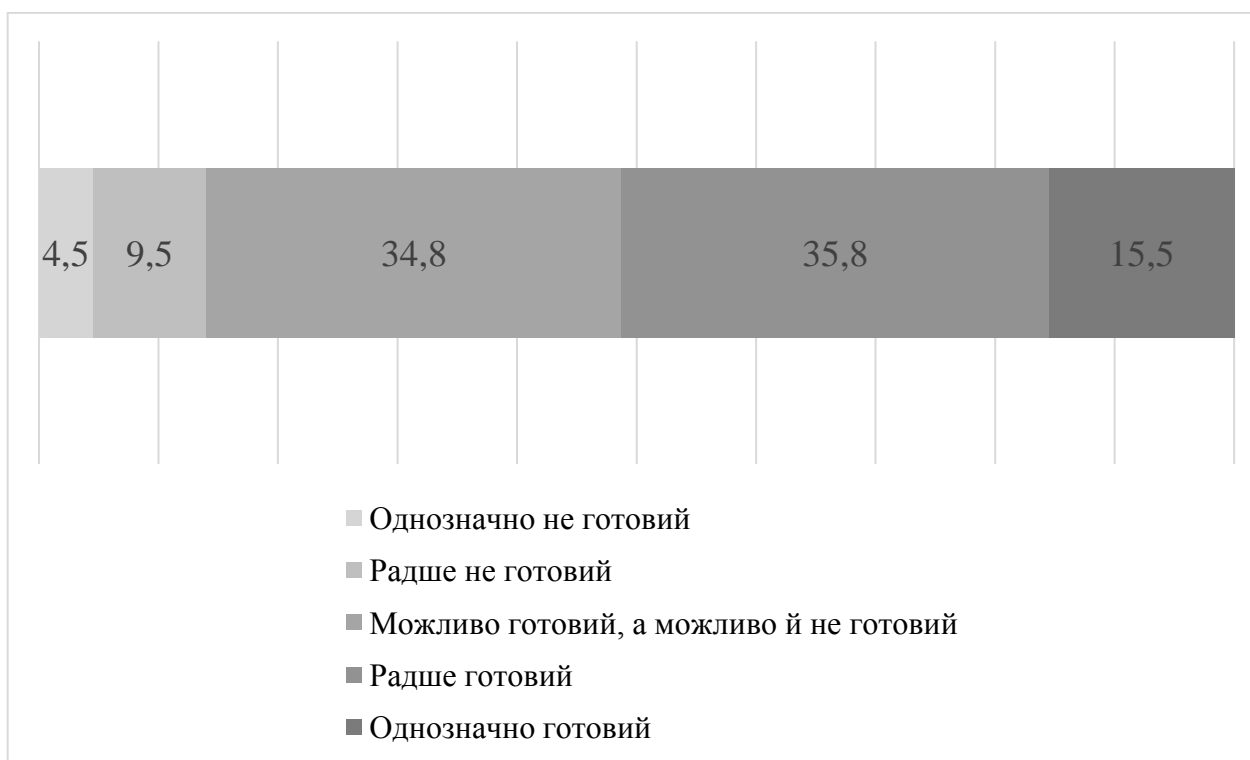

Рис. 8.6 – Розподіл відповідей на питання «Чи готові Ви за наявності підтримки громадськості включитися у розв’язання актуальних проблем вашого багатоквартирного будинку, гуртожитку, вулиці чи в цілому населеного пункту в межах Ваших можливостей?» (у %, n=400)

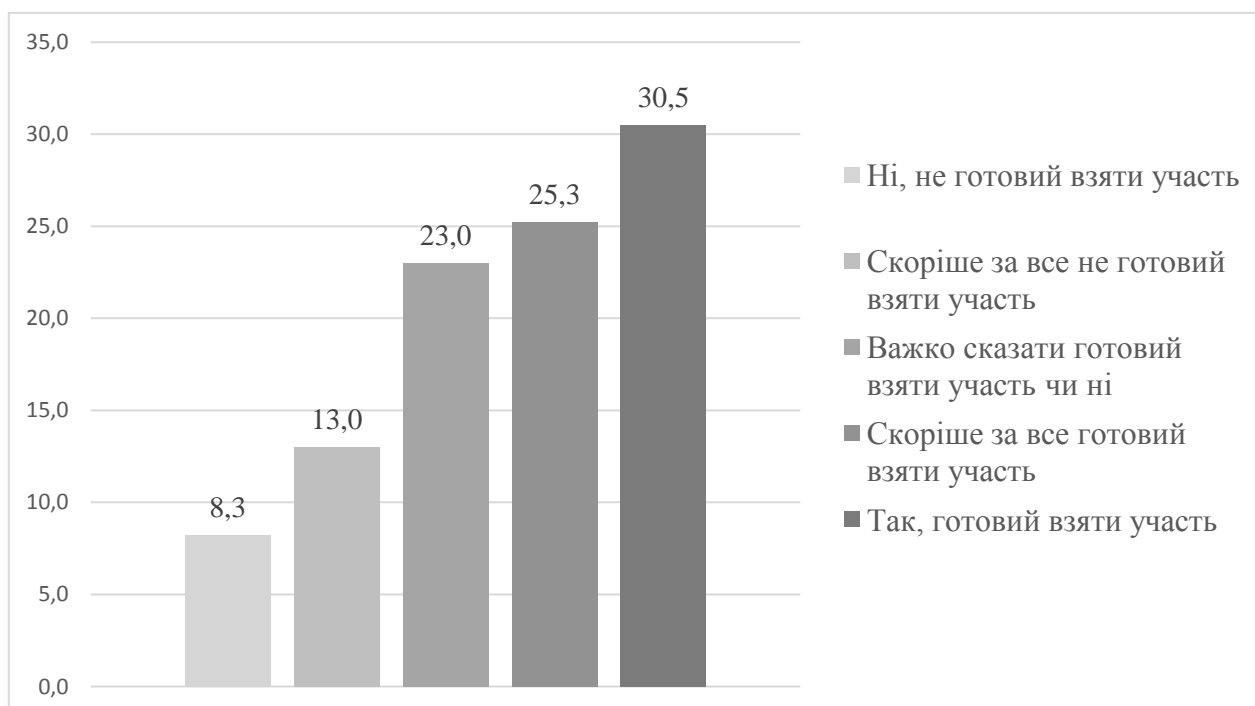

Рис. 8.7 – Розподіл відповідей на питання «Якби уряд України ухвалив рішення, яке утискає Ваші законні права та інтереси, чи готові Ви взяти участь у певних діях, спрямованих проти цього рішення?» (у %, n=400)

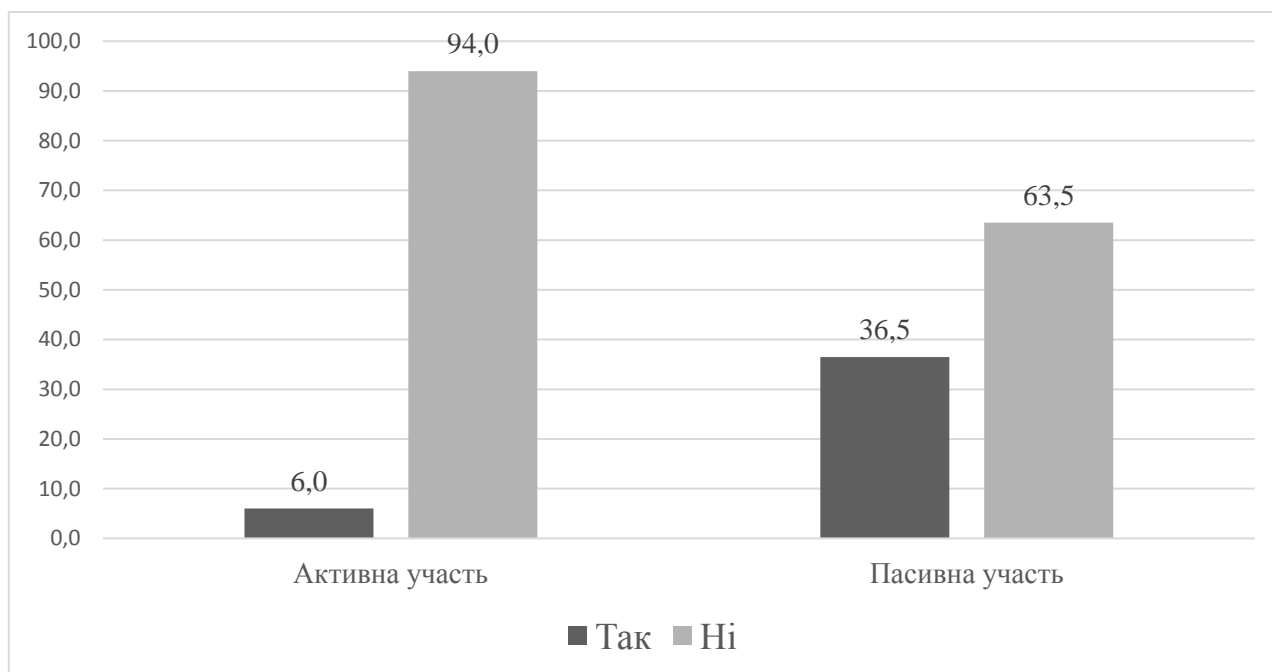

Рис. 8.8 – Розподіл відповідей на питання «Чи брали Ви активну участь (власна присутність, участь у зіткненнях та заворушеннях) у підтримці революційних подій 2013-2014 років (Революції гідності)?» та «Чи брали Ви пасивну участь (переконавання родини та друзів, підтримка в мережі інтернет, матеріальна допомога активістам) у підтримці революційних подій 2013-2014 років (Революції гідності)?» (у %, n=400)

Згідно з результатами опитування, абсолютна більшість студентів ДНУ не брала ані пасивну, ані активну участь у тих подіях.

Наступний блок питань торкається активаційної функції політичної культури, яка виражена у політичних практиках студентів ДНУ. Саме цей блок питань найбільше визначає активне чи пасивне ставлення респондентів до політики та політичної системи взагалі. Питання у цьому блоці умовно можна поділити на дві групи: конвенціональні та неконвенціональні практики. Перші не передбачають активне протистояння індивідів владним структурам або правилам гри у політичній сфері, другі ж навпаки – позначають активне пручання індивідів владі та її рішенням. Хоча респондентам не надавалася можливість проранжувати свої відповіді – друга група питань у цьому блоці завжди складає меншу кількість відповідей ніж у першому, навіть у демократично-розвинутих, громадянських суспільствах Європейського Союзу (див. табл. 8.2).

Найбільш популярними формами політичної участі студентів є переконування друзів, близький та знайомих, в цілому така практика найбільш часто зустрічається у вжитку в українському суспільстві¹. На другому місці – підтримка онлайн-петицій, що говорить про активне використання студентами засобів мережі Інтернет у політичному житті країни. На третьому місці – свідоме бойко-

¹ Див.: Українське суспільство: моніторинг соціальних змін...

тування певних товарів через політичне (геополітичне) суперництво. Ще 10 років така практика була зовсім не притаманна українському суспільству, сьогодні вона ж є однією з найпопулярніших¹. На четвертому місці розташувалася підтримка традиційних колективних заяв, петицій. На п'ятому місці респонденти поставили роботу у громадянських організаціях; абсолютна частота у 89 людей більша ніж на питання про членство у подібній організації (54 особи), отож можна казати, що студенти можуть допомагати таким організаціям при цьому не вступаючи до них.

Таблиця 8.2 – Розподіл відповідей на питання «Чи доводилося Вам за останній рік робити що-небудь із зазначеного нижче?» (n=304)

Індикатор	%
Переконувати друзів, близьких, знайомих у правоті своїх політичних поглядів	17
Підтримувати онлайн-петиції, що адресовані владним структурам	16,7
Не купувати певні товари з політичних міркувань	13,1
Збирати підписи, або самому підписувати колективні звернення, петиції	10,6
Працювати в громадянській або волонтерській організації	8,9
Носити політичну атрибутику (значки, стрічки, прапорці тощо) або розповсюджувати агітаційні матеріали	7,7
Працювати у політичній партії або у русі	5,9
Брати участь у мітингах, демонстраціях чи страйках	5,9
Звертатися до політиків, представників уряду чи місцевої влади	4,6
Брати участь у бойкоті (відмовлялися виконувати рішення органів влади)	3
Пікетувати державні установи	2,3
Брати участь у захопленні будівель державних установ	1,6
Блокувати шляхи сполучення (дороги, траси)	1,4
Інше	1,1

Джерело: Резнік О.С. Чинники громадсько-політичних практик в європейських країнах / О.С. Резнік // Український соціум. – 2013. – № 1. – С. 88-99.

Наступні дві форми пов'язані із працею у політичній партії, як і в минулому випадку абсолютна більшість респондентів працює на партії не маючи до неї формального відношення, окрім цього співставлення відповідей на ці два запитання дозволяють зрозуміти, що абсолютна більшість студентів ДНУ не вважають агітаційну роботу працею на партії, скоріше як певний підробіток, який не залежить на яку партію працювати. Наступна форма є вже неконвенціональною практикою політичної участі, цей факт є досить цікавим, бо одразу за цією формою йде знову конвенціональна. Це може свідчити про те, що студентам ДНУ легше прийти на мітинг чи демонстрацію, аніж контактувати із представниками владних структур; ми вважаємо, що це відголоски протестного потенціалу студентської молоді і це підтверджують результати співставлення цього пи-

¹ Див.: Українське суспільство 1992-2006. Соціологічний моніторинг / за ред. В.М. Ворони, М.О. Шутьги. – К.: ІС НАНУ, 2006. – 578 с.

тання із тим¹: 47,5% (28 осіб) тих респондентів, хто відмітив цю форму політичної практики безперечно готовий взяти участь у діях спрямованих проти пригнічення своїх прав з боку уряду. Наступні показники лежать вже поза рівням статистичної похибки. Отож, накопичений відсоток конвенціональних політичних практик складає 84,5%, неконвенціональних (з урахуванням результатів поза статистичної похибки) – 14,2%.

Певний інтерес становить порівняння деяких отриманих результатів нашого опитування 2016 року із результатами 2007 року (див. табл. 8.3).

Таблиця 8.3 – Розподіл відповідей на питання «У яких конкретних формах політичного життя Ви берете участь?» (у %, n=440)

Варіанти відповідей	Не беруть участі	Беру участь епізодично	Беру участь регулярно	Не цікавить
У діяльності певної політичної партії	85	6	1	8
У заходах виборчої кампанії певного кандидата або партії (блока)	68	19	5	8
У колективних акціях протесту	75	12	3	10
У зборі підписів під звертанням до органів влади і організацій	76	13	2	9

Так, у 2007 році 6% студентів відповіли, що вони епізодично беруть участь у діяльності певної політичної партії, ще 1% відповів, що вони роблять це регулярно. У 2016 році 5,9% студентів позначили, що вони працювали у політичній партії або русі.

У 2007 році на питання про участь у заходах виборчої кампанії певного кандидата або партії 19% позначили свою епізодичну участь та 5% постійну. У 2016 році на питання про носіння політичної атрибутики та розповсюдження агітаційних матеріалів схвально відповіли 7,7% респондентів. Тобто можна констатувати, що за останні роки робота (епізодична чи постійна) студентської молоді ДНУ на політичні партії скоротилася.

Щодо питання про збирання підписів під колективними зверненнями до влади: у 2007 році 13% відповіли про епізодичну підтримку та ще 3% про регулярну; у 2016 році 10,6% опитаних позначили цей вид практики – ми не можемо однозначно казати про зменшення цього типу участі у політичному житті, адже 16,7% респондентів написали про підтримку онлайн-петицій у 2016 році.

Важливою складовою політичної культури студентської молоді є її готовність брати участь у неконвенціональних політичних практиках (див. табл. 8.4).

¹ Питання зформульовано так: «Якби уряд України ухвалив рішення, яке утискає Ваші законні права та інтереси, чи готові Ви взяти участь у певних діях, спрямованих проти цього рішення?».

У 2007 році накопичений відсоток готовності до таких практик сягав 48%, тоді як у 2016 році він становить лише 14,2%.

Таблиця 8.4 – Розподіл відповідей на питання «У яких формах громадського протесту Ви, за певних обставин, взяли б участь?» (n=440)

Варіанти відповідей	%
Санкціоновані мітинги і демонстрації	12
Створення незаконних збройних загонів	8
Участь у вилічних заворушеннях	8
Пікетування державних закладів	6
Несанкціоновані мітинги, демонстрації	6
Бойкот виконання рішень органів влади	5
Організація наметових містечок перед будівлями органів влади	3

Також через низку питань було виявленню систему демократичних орієнтацій студентської молоді.

Питання «Як Ви вважаєте чи потрібно, щоб в Україні діяла така система влади, коли б уряд був підзвітний Верховній раді та Президенту України, а будь-яке рішення Верховної ради або Президента могло б бути скасовано Конституційним судом України?» дозволяє продемонструвати компетентність студентів ДНУ щодо демократії як специфічного політичного устрою. Демократія сьогодні це не тільки форма здійснення влади, або ж певних принципів правил і норм у її здійсненні – ці риси вже добре відомі і, що називається, на слуху. Демократія сьогодні це ще система, так званих, стримувань і противаг – система, яка дозволяє забезпечити законність і поміркованість у здійсненні влади. Виходячи з цього положення було і сформовано дане питання; воно може слугувати певним індикатором у визначенні компетентності респондентів. Середнє значення шкали дорівнює 3,59 (див. рис. 8.9).

Ставлення до демократії та необхідності функціонування демократичного устрою в Україні були виявлені за допомогою питань «Чи є демократія, на Вашу думку, найкращім політичним устроєм сучасності?» та «Наскільки важливо для Вас жити у країні з демократичним устроєм?» (див. рис. 8.10-8.11). Як свідчать дані дослідження, студенти ДНУ не так високо оцінюють демократію, як бажають щоб подібна система функціонувала в Україні. Середнє значення першої шкали 3,6, другої – 3,8.

Під час опитування респондентам було запропоновано за п'ятибальною шкалою оцінити низку тверджень, які стосуються основних норм та ціннісних ознак демократичного політичного устрою. Оцінка 5 за цією шкалою говорить про схильність респондента до демократичної політичної культури, оцінка 1 – до недемократичної (тоталітарної) політичної культури.

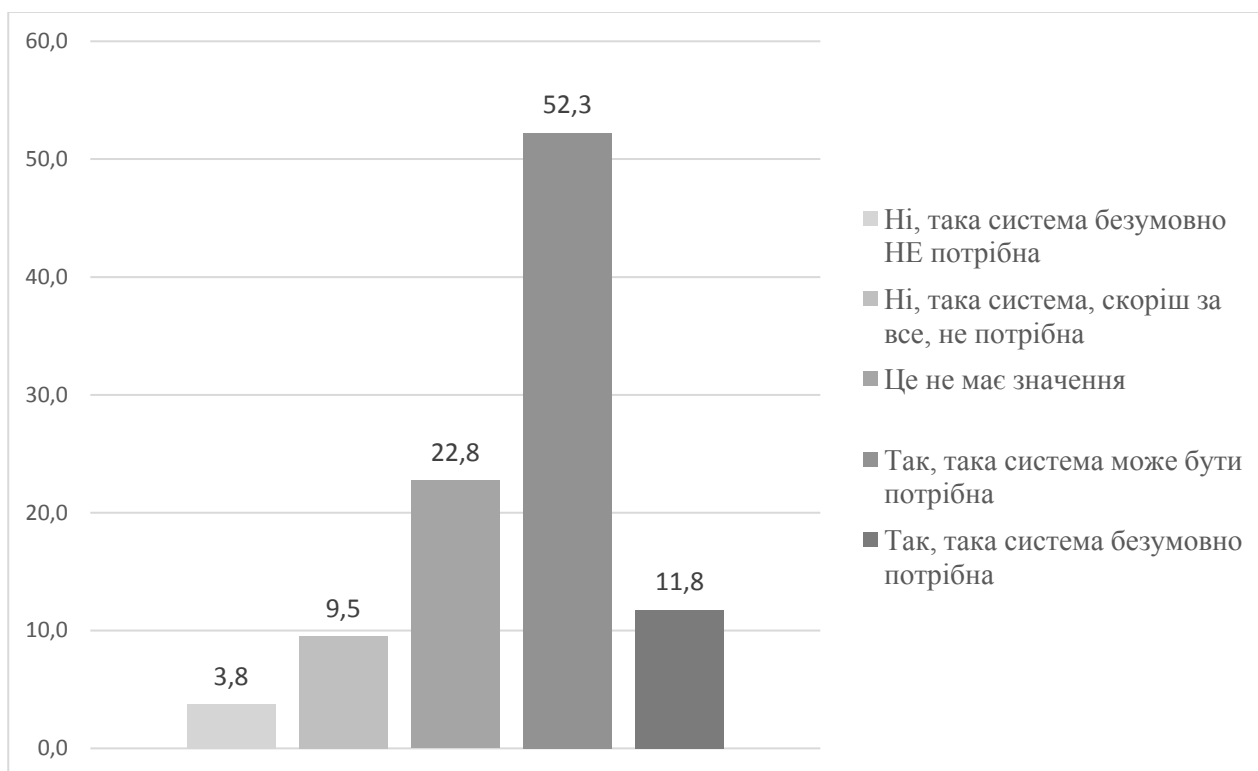

Рис. 8.9 – Розподіл відповідей на питання «Як Ви вважаєте чи потрібно, щоб в Україні діяла така система влади, коли б уряд був підзвітний Верховній раді та Президенту України, а будь-яке рішення Верховної ради або Президента могло б бути скасовано Конституційним судом України?» (у %, n=400)

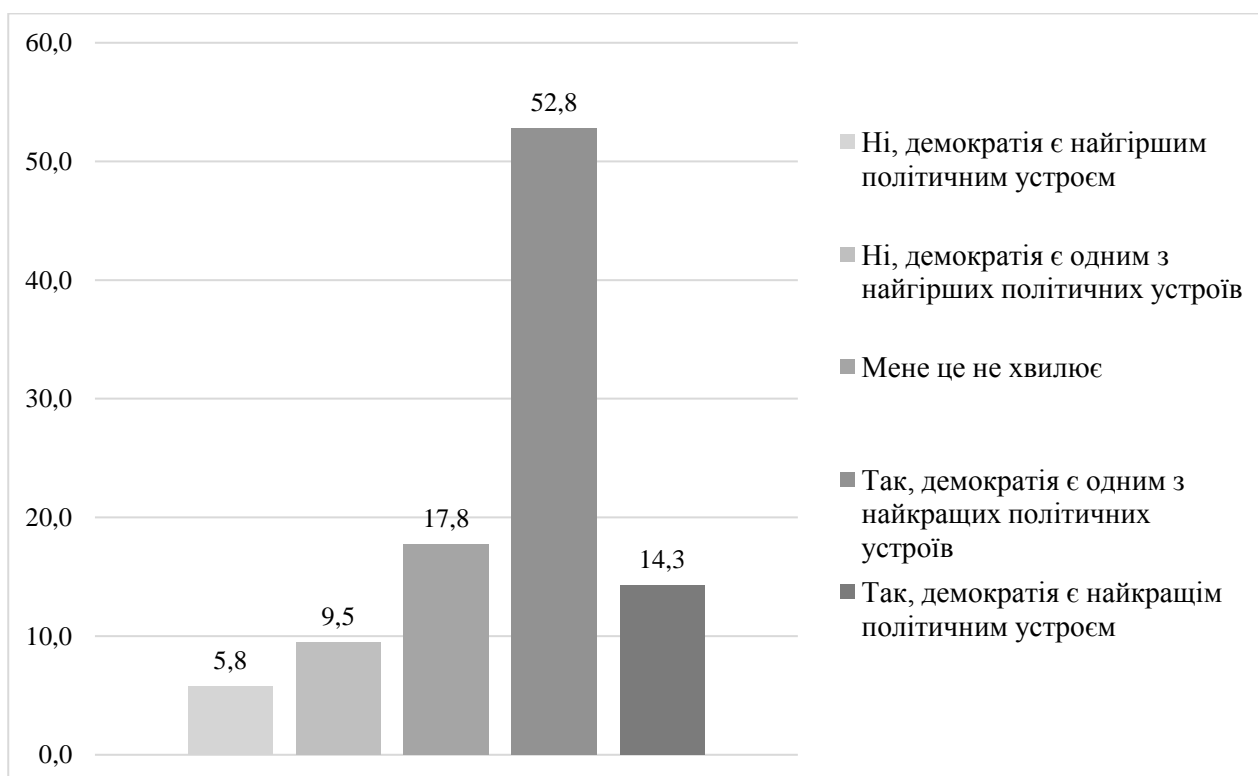

Рис. 8.10 – Розподіл відповідей на питання «Чи є демократія, на Вашу думку, найкращім політичним устроєм сучасності?» (у %, n=400)

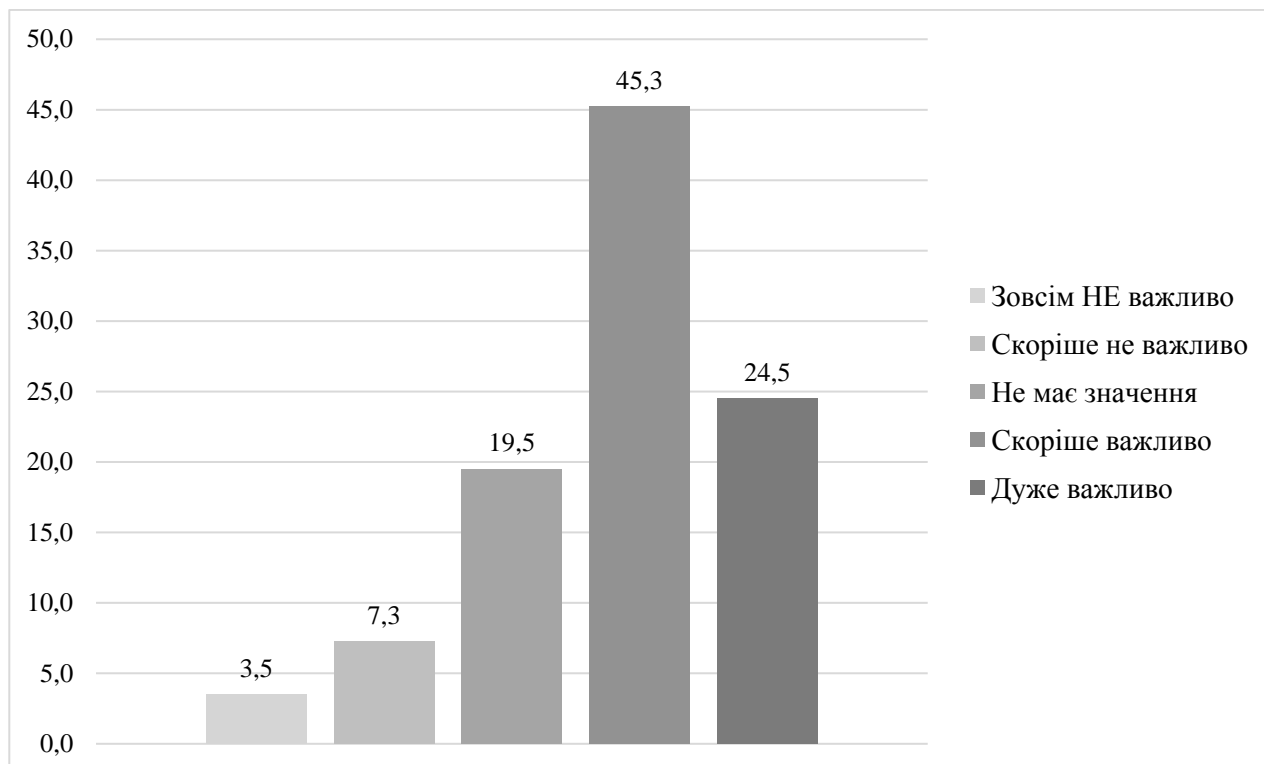

Рис. 8.11 – Розподіл відповідей на питання «Наскільки важливо для Вас жити у країні з демократичним устроєм?» (у %, n=400)

Аналізуючи отримані результати (див. табл. 8.5), ми бачимо, що найнижчу середню оцінку отримали судження про необхідність участі громадян у діяльності політичних партій (3,7), про можливість опозиційним партіям вільно критикувати владу (3,8), про необхідність громадянам приймати участь у діяльності громадських організацій (3,94) і про можливість засобам масової інформації вільно критикувати владу (3,96). Усі інші судження, в цілому, були дуже високо оцінені респондентами, що говорить про абсолютне переважання демократичної політичної культури серед студентської молоді ДНУ.

На основі отриманих емпіричних даних побудуємо емпіричну типологію політичної культури студентів ДНУ. Для цього на основі факторного аналізу 18 суджень про політичну активність / пасивність індивіда та 15 суджень про демократичність / недемократичність його політичних переконань були виведені однофакторні рішення: 6 рішень для першої шкали (пояснюють більше 58% дисперсії) та 3 рішення для другої шкали (пояснюють більше 56% дисперсії)¹. На наступному етапі отримані факторні рішення були застосовані у кластерному аналізі за методом k-середніх. Було побудовано чотири кластери, які відповідають застосованій теоретико-методологічній моделі типологізації політичної культури.

Результати дослідження наведені у табл. 8.6.

¹ При цьому був застосований метод головних компонент та обертання за методом Varimax. До аналізу бралися лише ті фактори, власне значення яких перевищувало 1.

Таблиця 8.5 – Розподіл відповідей на питання «Наскільки важливим для Вас є те, щоб...» (у %, n=400)

Питання	Зовсім не важливо	Скоріше не важливо	Не має значення	Скоріше важливо	Життєво важливо	Середнє значення
була можливість висловлювати думки з політичних та інших питань, не побоюючись за особисту свободу?	1,8	3	6	49,8	39,5	4,22
громадяни приймали участь у діяльності політичних партій?	6	4	23,3	47,5	19,3	3,70
громадяни могли приймати участь у діяльності громадських організацій?	3,3	3,3	14,2	54,8	24,5	3,94
національні вибори проводились вільно та чесно?	1,3	0,5	4,8	21	72,3	4,63
різні політичні партії пропонували виборцям по-справжньому різні програми?	4	2,3	18,3	38,5	37	4,02
опозиційні партії могли вільно критикувати владу?	4,5	4,3	27,8	34	29,5	3,80
засоби масової інформації могли вільно критикувати владу?	4,8	4,8	18,3	34,5	37,8	3,96
захищались права меншин?	6	2,5	14	37	40,5	4,04
громадяни країни мали остаточне слово у вирішенні найважливіших політичних питань шляхом прямого голосування на референдумах?	4,5	5	10,3	39	41,3	4,08
суди могли зупинити дії влади, якщо вона перевищує свої повноваження?	2,5	3,3	6	34,3	54	4,34
щоб правлячі партії втрачали підтримку виборців на виборах, якщо погано виконують свою роботу?	2,8	2	10,8	37,5	47	4,24
влада пояснювала свої рішення виборцям?	3	1,5	5	38,5	52	4,35

Таблиця 8.6 – Емпіричні типи політичної культури студентської молоді ДНУ за змішаною шкалою активність-пасивність та демократичність-недемократичність (n=400)

Типи політичної культури	Частота	%
пасивно-демократична	349	87,3
активно-недемократична	10	2,5
пасивно-недемократична	26	6,5
активно-демократична	15	3,8

Подальший аналіз був пов'язаний із встановленням кореляційних зав'язків між типом політичної культури та особистісними характеристиками студентів. У так званій паспортній частині анкети, ми поставили ряд питань для виявлення таких зав'язків. Слід зазначити, що нами навмисно були поставлені деякі питання про особистісні властивості батьків студента, а не самого студента – ми виходили із положення про те, що рівень освіти, доходу або країна походження батьків буде впливати на політичні орієнтації самого студента.

Співставлення типу політичної культури із питанням про особистісне вірування (див. табл. 8.7) демонструє цікаві, майже дзеркально-протилежні результати у студентів із пасивно-демократичною / пасивно-недемократичною та активно-недемократичною / активно-демократичною політичною культурою. Із зазначеної таблиці ми можемо зробити висновок: певне вірування сприяє демократичній спрямованості політичних орієнтацій індивіда.

Таблиця 8.7 – Співставлення відповідей респондентів на питання: «Чи вважаєте Ви себе віруючою людиною?» із типом політичної культури (у %)

Тип політичної культури	Чи вважаєте ви себе віруючою людиною?	
	Так	Ні
Пасивно-демократична (n=349)	53	47
Активно-недемократична (n=10)	30	70
Пасивно-недемократична (n=26)	42	58
Активно-демократична (n=15)	73	27

Співставлення типу політичної культури із сімейним матеріальним становищем (див. табл. 8.8) не дає чіткого визначення кореляції між матеріально-економічним станом сім'ї респондента та притаманним типом політичної культури. Проте, якщо приділити увагу активно-недемократичному та активно-демократичному типам ми можемо виділити наступний взаємозв'язок: високе матеріальне становище сім'ї позитивно впливає на політичну активність студентів ДНУ.

Схожа картина представляється при співставленні типу політичної культури студентів ДНУ із рівнем освіченості їхніх батьків (див. табл. 8.9).

Якщо проаналізувати дані по кожному типу політичної культури опираючись на рівень освіти батьків, ми можемо виділити певну загальну тенденцію: більш високий рівень освіти батьків сприяє демократичним політичним орієн-

таціям. Помітити це можна порівнюючи розподіл рангів освіченості між активно-недемократичною / пасивно-недемократичною та пасивно-демократичною / активно-демократичною політичними культурами. В усіх демократичних культурах питома вага батьків із закінченою і незакінченою вищою освітою більша ніж у недемократичних культурах, де більша питома вага середньої та середньо-спеціальної освіти.

Таблиця 8.8 – Співставлення відповідей респондентів на питання «Як Ви б могли охарактеризувати стан вашого сімейного матеріального становища на сьогодні?» із типом політичної культури (у %)

Тип політичної культури	Як Ви б могли охарактеризувати стан вашого сімейного матеріального становища на сьогодні?				
	Живемо комфортно, задовольняємо усі наші потреби	Живемо достатньо комфортно, задовольняємо основні наші потреби	Відчуваємо певні складнощі у задоволенні наших потреб	Відчуваємо серйозні матеріальні труднощі у задоволенні наших потреб	Важко відповісти
Пасивно-демократична (n=349)	17	41	31	6	5
Активно-недемократична (n=10)	20	30	20	10	20
Пасивно-недемократична (n=26)	19	42	19	15	4
Активно-демократична (n=15)	33	20	40	0	7

Таблиця 8.9 – Співставлення відповідей респондентів на питання «Який рівень освіти отримали Ваші батьки (батько; матір)?» із типом політичної культури (у %)

Тип політичної культури		Який рівень освіти отримали Ваші батьки?						
		Початкова освіта	Неповна середня освіта	Повна середня освіта	Середня спеціальна (технікум, училище, коледж)	Неповна вища освіта	Повна вища освіта	Важко відповісти
Пасивно-демократична (n=349)	батько	0,3	1,4	6	37	4,6	47,9	2,9
	мати	0,3	0,3	5,4	25,5	9,5	57,6	1,4
Активно-недемократична (n=10)	батько	0	0	40	10	0	50	0
	мати	0	0	20	10	20	40	10
Пасивно-недемократична (n=26)	батько	0	7,7	0	46,2	3,8	42,3	0
	мати	0	0	7,7	38,5	11,5	42,3	0
Активно-демократична (n=15)	батько	0	0	6,7	6,7	26,7	53,3	6,7
	мати	6,7	0	6,7	13,3	0	53,3	20

Цікавим є також повторний аналіз нашого запитання щодо виявлення протестного потенціалу студентської молоді ДНУ. Співставлення цього питання із типом політичної культури дає цікаві результати (див. табл. 8.10).

Таблиця 8.10 – Співставлення відповідей респондентів на питання «Якби уряд України ухвалив рішення, яке утискає Ваші законні права та інтереси, чи готові Ви взяти участь у певних діях, спрямованих проти цього рішення?» із типом політичної культури (у %)

Тип політичної культури	Якби уряд України ухвалив рішення, яке утискає Ваші законні права та інтереси, чи готові Ви взяти участь у певних діях, спрямованих проти цього рішення?				
	Ні, не готовий взяти участь	Скоріше за все не готовий взяти участь	Важко сказати готовий взяти участь чи ні	Скоріше за все готовий взяти участь	Так, готовий взяти участь
Пасивно-демократична (n=349)	6,9	13,8	23,2	25,5	30,7
Активно-недемократична (n=10)	10	10	10	20	50
Пасивно-недемократична (n=26)	26,9	7,7	11,5	30,8	23,1
Активно-демократична (n=15)	6,7	6,7	46,7	13,3	26,7

Спостерігаються майже дзеркальні результати відповідей між пасивними-демократами та пасивними-недемократами на четверту й п'яту рангову позицію вищезгаданого питання (хоча, як бачимо, демократи все одно більш схильні до протестних акцій). Найвищий показник спостерігається в групі активних-недомократів – 50%; у свою чергу серед активних-демократів 46,7% респондентів не готові однозначно відповісти про свою можливу участь у протестних акціях. Якщо ж порівняти відповіді на четверту й п'яту рангову позицію серед усіх типів культур, то ми бачимо, що в представників активно-демократичної політичної культури найменший протестний потенціал.

РОЗДІЛ 9. ЯКІСТЬ ЖИТТЯ СТУДЕНТІВ ДНУ

Якість життя є комплексним поняттям, зміст якого набуває багатоваріативного характеру в залежності від завдань, які ставить перед собою дослідник. Її оцінка та вимірювання є обов'язковою складовою соціально-економічного моніторингу, оцінки стану та характеру розвитку соціальних процесів у світі, країні, регіоні. Проте пряме кількісне вимірювання якості життя є складним завданням і практично не досяжне, оскільки багато аспектів якості життя можуть бути оцінені тільки на основі суб'єктивних показників¹.

Існує глибинний взаємозв'язок людського розвитку та якості життя, оскільки людський розвиток, крім іншого, скеровується на підвищення якості життя людини. У свою чергу, якість життя відбиває головні передумови та можливості реалізації вимог людського розвитку, пріоритетність людського розвитку у контексті цивілізаційного процесу, а також самовідчуття людини, її самоідентифікацію й оточення. Зрозуміло, що досягнення високого рівня людського розвитку є можливим за умов досягнення високої якості життя. Основою людського розвитку є свобода вибору, яку суттєво звужує встановлення будь-яких соціальних обмежень. Тому основним завданням політики людського розвитку, а отже і підвищення якості життя, є зняття різноманітних обмежень і бар'єрів участі, заохочення соціального залучення (інклюзії) задля забезпечення найши-

¹ Наумова М. Огляд сучасних методичних засад вимірювання якості життя / М.А. Наумова // Економіка і організація управління. – 2016. – № 3 (23). – С. 252-261.

рших можливостей та свобод людей.

На міжнародно-правовому рівні якість життя визначається як один із ключових показників рівня суспільного розвитку країн. Як зазначає генеральний директор Євростату В. Радермахер у доповіді «Вимірювання добробуту та якості життя», «висока якість життя населення неможлива без покращання здоров'я, забезпечення інтеграції у суспільство, формування сприятливого навколишнього середовища та досягнення мінімального рівня матеріального добробуту»¹. Проте складність оцінки якості життя полягає, насамперед, у формуванні системи індикаторів об'єктивної та суб'єктивної оцінки як на міжнародному, так і на національному рівнях.

Відповідно до Індексу соціального розвитку (ICR), розробленим авторитетною американською неурядовою організацією «Social Progress Imperative», Україна за рівнем життя населення посідає 63 місце із 133 країн, включених у цей інтегрований показник². У цілому ICR включає показники у сферах здоров'я й освіти, доступу до житла, права та толерантності (усього 53 окремих показників).

Частиною загальної проблематики вивчення якості життя населення є дослідження якості життя студентів, що знаходиться у загальносвітовому тренді, оскільки на життєдіяльність сучасного суспільства суттєвий вплив чинить глобалізація, зростання ролі інформаційно-комунікативних технологій, перехід від високого рівня задоволення матеріальних потреб до високої якості освіти, охорони здоров'я, до формування нового типу споживання, націленого на досягнення духовного, соціального і культурного капіталу. На початку нового тисячоліття майбутнє суспільства більшою мірою залежить не стільки від природних ресурсів, скільки від самої людини, знань, інформації, тим самим відбувається перехід від якості товарів до якості людини, освіти. Для позначення цих тенденцій використовується концепт «цивілізація якості життя».

Дослідницький інтерес стосовно проблематики якості життя пов'язаний з переходом до постіндустріальної стадії розвитку і усвідомленням суспільством глобальних проблем сучасності. Наприкінці 50-х – початку 60-х рр. ХХ ст. загострилися протиріччя існуючого типу суспільного розвитку, що проявилися в посиленні разом з позитивними (різке зростання продуктивних сил, поліпшення матеріального становища) і негативних його наслідків (соціальна поляризація, зростання числа стресових ситуацій, «технологічна дегуманізація», погіршення стану навколишнього середовища і т.д.). У зв'язку з цим вимірювання якості життя стало новим показником суспільного добробуту, «новою гуманістичною філософією», прагненням до «нової гармонії», до «новому типу суспільства». Таким чином категорія «якості» стала символом постіндустріального суспіль-

¹ Лібанова Е.М. Вимірювання якості життя в Україні. Аналітична доповідь / Е.М. Лібанова, О.М. Гладун, Л.С. Лісогор та ін. – К.: Ін-т демографії та соц. досл. ім. М.В. Птухи НАН України, 2013. – 50 с.

² Індекс соціального розвитку, 2016 [Електроний ресурс] // Портал «Deloitte.com». – Режим доступу: <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/research/social-progress-index-2016.html>.

ства¹. «Якість як категорія майбутнього», проголошено в статті Е. Векслера. Автор доречно наводить цитати Гегеля – «Якість є, у першу чергу, тотожна з буттям визначеність», й Е. Реріха – «Потрібно зрозуміти, що в підставі еволюції лежить удосконалення». Сучасний же погляд на якість, виражений автором зазначеної статті в короткому формулюванні: «Якість – сутність явища життя»².

Поняття «якість життя» увійшло в науковий обіг в середині ХХ ст. завдяки праці американського економіста Дж. Гелбрейта «Суспільство достатку». Автор та його послідовники заявили про те, що суспільство стоїть перед вибором – або кількість, яка веде до збільшення заробітної плати, зростання виробництва товарів, або якість, що виражається в рівні освіти, культури, стані екології. Тобто, Дж. Гелбрейт розумів «якість життя» як синонім усіляких суспільних благ, що надаються особистості із зростанням інтелектуальних потреб³. У подібному ракурсі «якість життя» розглядалася Е. Тоффлером як логічний й історичний наслідок «стандарту» життя, як перехід від задоволення «основних матеріальних потреб споживача» до задоволення «витончених і видозмінених особистих потреб споживача в красі, престижі, індивідуалізації й чуттєвих відносинах»⁴. У результаті була сформована концепція якості життя, що обґрунтовувала необхідність переходу до «постіндустріального суспільства», атрибутивними характеристиками якого стали зміщення акценту уваги в сторону людини, умов її праці, розкриття творчого потенціалу працівника, вдосконалення процесу виробництва послуг і т.д.

Уже починаючи з кінця 60-х років ХХ ст. під егідою ООН помітний розвиток отримали дослідження, спрямовані на формування систем моніторингу за якістю життя в різних країнах, в тому числі під час обговорення питань людського розвитку і боротьби з бідністю. Для зіставлення соціального і економічного становища населення різних країн Організація Об'єднаних Націй застосовує показник якості життя, що включає 12 характеристик населення: стан здоров'я; засоби до існування; освіта та виховання; умови праці; зайнятість населення; відпочинок та розваги; транспорт і комунікації; житло і його будівництво; одяг; споживання і запаси; соціальна впевненість; особиста свобода. У той же час, Європейська економічна комісія ООН пропонує оцінювати «якість життя» по восьми групах: здоров'я, якість робочого місця, придбання товарів і побутові послуги, можливість проведення вільного часу, почуття соціальної впевненості, шанси розвитку особистості, якість навколишнього середовища, можливість участі в суспільному житті. Відзначимо, поступово національні та міжнародні дослідження якості життя перетворилися у міждисциплінарний напрямок, який

¹ Спиридонов С.П. Институциональные индикаторы качества жизни: монография / С.П. Спиридонов, Е.В. Нижегородов, Б.И. Герасимов ; под науч. ред. Б.И. Герасимова. – Тамбов: изд-во ГОУ ВПО ТГТУ, 2010. – С. 4.

² Векслер Э. Качество как категории будущего / Э. Векслер // Стандарты и качество. – 1992. – № 2. – С. 14-17.

³ Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество / Дж. Гэлбрейт. – М.: Прогресс, 1969. – 480 с.

⁴ Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер. – М.: АСТ, 1999. – С. 87.

вивчає природні, соціальні, психологічні та інші умови людського існування, і націлені на формування гуманістичного суспільства.

Варто відмітити, що серед основних міжнародних методик, орієнтованих на оцінювання якості життя, з точки зору інформаційної наповненості даних методик на даний момент часу та можливостей адаптації до національних, можна виділити дві, які придатні до використання в Україні з метою проведення міжнародних співставлень. До них належать:

1. Методика оцінювання стандартів життя і якості життя (SLQL), рівень інформаційної наповненості може бути на рівні 95%.

2. Методика за концепцією OECD: Better Life Index, рівень забезпеченості інформацією може бути доведений до 87,5%.

Основна проблема реалізації даних методик полягає у необхідності обґрунтування показників, які будуть виступати аналогами тих, які в Україні поки не розраховуються¹.

На наш погляд, заслуговує уваги той факт, що на сьогодні проблема якості життя є об'єктом дослідницького інтересу багатьох наукових дисциплін, тому визначення «поля» якості життя тісно пов'язане з питанням приналежності самого поняття до конкретної галузі наукових знань, у рамках якої досліджується його зміст. Так, з точки зору економіки, якість життя визначається як – ступінь задоволення матеріальних і духовних потреб, результат комбінації різних статистичних величин: рівня злочинності, безробіття, доходів і споживання і т.д. Філософія розглядає якість життя як категорію соціально-філософського пізнання, комплексну інтегральну характеристику стану індивіда в різних соціальних системах, що виражає ступінь його соціальної свободи, можливостей всебічного розвитку. В медицині зустрічаємо наступну дефініцію якості життя: системне медико-соціальне явище, що охоплює психофізіологічне і соматичне здоров'я людини, її духовні та культурні цінності, рівень цивілізованості суспільства та його економічний розвиток, а також оцінка задоволення системи потреб для оптимального життя людини, включаючи поняття щастя. Всесвітня організація охорони здоров'я визначила «якість життя» як сприйняття індивідом себе в мовах свого існування в контексті культури та системи цінностей, в яких він живе, у зв'язку із його цілями, очікуваннями та турботами. З точки зору географії та екології якість життя розглядається як інтегральне поняття, що характеризує відповідність (або невідповідність) багатокомпонентної системи середовища життя об'єктивним нормам і суб'єктивним потребам територіальної спільноти; як наявність сприятливого в екологічному плані довкілля і демократично організованого соціального середовища.

Тож, у найбільш узагальненому вигляді категорії «якість життя» властиві: міждисциплінарний характер, аксіологічність, інтегральність, зв'язок із задоволеністю життєдіяльністю, суб'єктивно-об'єктивний характер, зв'язок із культу-

¹ Ковтун Н. Міжнародний досвід оцінювання якості життя населення і можливості його використання в Україні / Н. Ковтун, І. Романюк // Вісник Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – 2013. – № 134. – С. 32-37.

рно-історичним і природно-екологічним середовищем життя¹. Мова йде про широке концептуальне трактування якості життя, що охоплює в комплексі фізичне здоров'я індивіда, його психологічний стан, рівень незалежності, соціальні зв'язки, особисті погляди, відносини із його оточенням.

Проблематика якості життя активно розробляється і в соціології в силу прагнення до цілісного розуміння і вивчення індивіда. У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі можна знайти кілька десятків лише дефініцій поняття «якість життя». Узагальнюючи, відзначимо, що в соціологічній літературі якість життя розглядається з двох позицій:

- якість життя і рівень життя визначаються як тотожні, синонімічні категорії. Під рівнем життя розуміють забезпеченість населення необхідними матеріальними благами і послугами, досягнутий рівень їх споживання і ступінь задоволення розумних (раціональних) потреб. Тобто «якість життя» у вузькому сенсі відображає економічні маркери суспільного життя.

- якістю життя як категорія соціального порядку, корелює із задоволеністю населення своїм життям, враховуючи різноманітні потреби та інтереси. До цього поняття включаються такі характеристики та індикатори рівня життя: умови праці та відпочинку, житлові умови, соціальна забезпеченість, соціальні гарантії, охорона правопорядку, дотримання прав людини, природно-кліматичні умови, показники збереження навколишнього середовища, наявність вільного часу й можливості його вільного використання, а також суб'єктивні відчуття спокою, комфортності та стабільності.

Не маючи на меті здійснити теоретичну реконструкцію процесів концептуалізації якості життя в соціологічному дискурсі, віділимо лише деякі визначення, які дають розуміння досліджуваного явища в контексті освітньої проблематики. Так, в енциклопедичному соціологічному словнику якість життя позначена як соціологічна категорія, якою виражено якість задоволення матеріальних і культурних потреб людей, якість харчування, якість і «модність» одягу, комфорт житла, якість охорони здоров'я, освіти, сфери обслуговування, навколишнього середовища, структура дозвілля, ступінь задоволення потреб в змістовному спілкуванні, заняттях, творчій праці, рівень стресових станів, структура розселення і т.д.

Загалом, якість життя розглядається соціологами як комплексна характеристика умов життєдіяльності окремої людини і соціуму в цілому. Якість життя взаємопов'язана з такими поняттями, як стиль життя, потреби і культура споживання, а також – рівень життя. Іншими словами, якість життя – це сукупність об'єктивних показників і суб'єктивних оцінок задоволення матеріальних, соціальних, духовних і культурних потреб, обумовлених сприйняттям індивіда його положення в суспільстві в залежності від культурних особливостей, системи цінностей і соціальних стандартів. Тобто якість життя виступає як сукупність

¹ Герасимов Б.И. Научные подходы к трактовке содержания «качество жизни» / Б.И. Герасимов, А.В. Свешников, С.П. Спиридонов // Актуальные пробл. росс. менеджмента: сб. науч. трудов / под науч. ред. В.В. Быковского / Тамбовский гос. техн. ун-т. – Тамбов, 2007. – С. 23.

зовнішніх і внутрішніх факторів: зовнішніх умов життєдіяльності і внутрішнього почуття задоволеності ними. Зважаючи на вищезазначене всі сучасні концепції дослідження якості життя в соціології побудовані на основі вимірювання як об'єктивних, так і суб'єктивних показників у вигляді інтегрального показника життєдіяльності індивіда на базі об'єктивних умов життя і на основі вивчення ступеня задоволеності умовами життєдіяльності.

Таким чином, отримані дані з проведених соціологічних досліджень, є цінним емпіричним матеріалом, що буде використаний нами при оцінці якості життя студента ДНУ.

Як засвідчив аналіз існуючих теоретичних та емпіричних індикаторів якості життя студентства, при оцінці останнього варто враховувати об'єктивні чинники якості життя. Їх доцільно поділяти на соціальні та біологічні. Зокрема, основу соціальних об'єктивних чинників якості життя становить соціальний статус сім'ї, який визначається за такими аспектами: матеріальне забезпечення сім'ї; якість харчування членів сім'ї; житлові умови проживання членів сім'ї. До кількісних параметрів соціальний статус сім'ї, крім визначених вище, відносяться стан довкілля, медичне обслуговування і навчання.

В умовах інформаційного суспільства, яке є сучасним етапом розвитку суспільних форм, особлива увага приділяється питанням інформаційного забезпечення. Доступність, повнота та оперативність необхідних відомостей обумовлюють новий стиль поведінки молоді, в т.ч. студентів.

Що стосується біологічних об'єктивних чинників якості життя, то вони детерміновані наявними шкідливими звичками, фізичним і психічним здоров'ям, фізичним та інтелектуальним розвитком.

На основі характеристик особистості формується інтегральна суб'єктивна характеристика якості життя студентської молоді. Сама ж характеристика особистості багато в чому обумовлюється типологічними особливостями індивіда, соціальною диспозицією в житті, набутим рівнем виховання. На формування інтегральної суб'єктивної характеристики якості життя студентської молоді чинить суттєвий вплив також і загальний емоційний стан студента, який базується на цільових варіантах задоволення: своїм здоров'ям, матеріальним станом, стосунками у родині, з друзями та однолітками¹.

Тож, ми визначаємо якість життя студента як сприйняття останнім свого положення в житті залежно від культурних особливостей і системи цінностей та в зв'язку з власними цілями, очікуваннями, стандартами, турботами. Оцінка якості життя студента, на наш погляд, передбачає необхідність аналізу наступних параметрів життєдіяльності:

- фізичних: енергійність, втома, фізичний дискомфорт, сон і відпочинок;
- психологічних: самооцінка, концентрація, позитивні емоції, негативні переживання, мислення;
- соціальних: повсякденна активність, соціальні зв'язки, дружні зв'язки,

¹ Тулайдан В. Порівняльна характеристика параметрів якості життя студентів різних спеціальностей / В. Тулайдан // Молода спортивна наука України. – 2010. – Т. 2. – С. 254.

суспільна значущість, професіоналізм;

- духовних: особисті переконання, релігія, сексуальна активність
- інституціональних: житло та побут, безпека, дозвілля, доступність інформації екологія (клімат, забрудненість і т.д.).

Узагальнюючи вищевикладене, згрупуємо індикатори, що визначають якість життя студента, та представимо їх схематично (див. рис. 9.1).

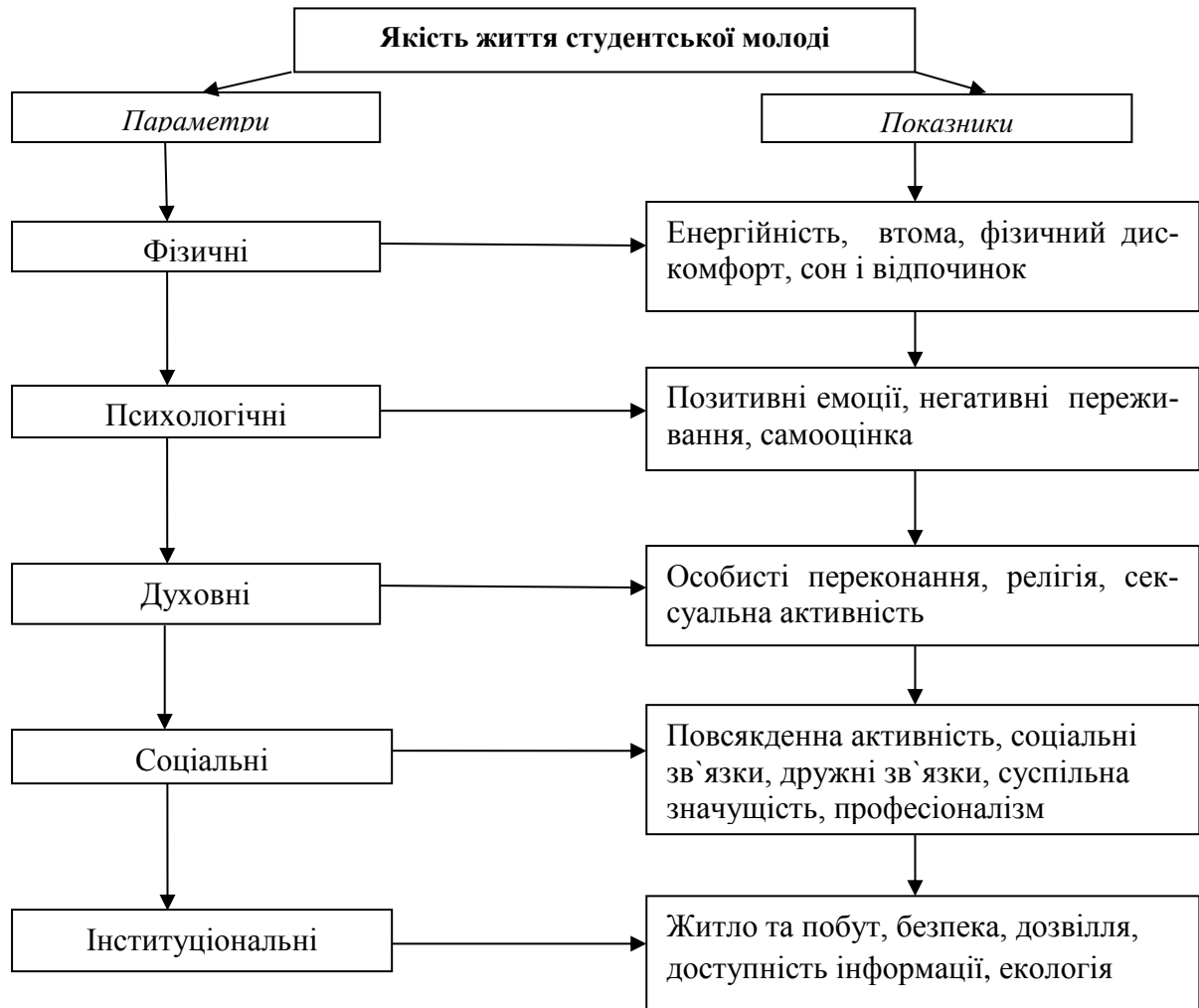

Рис. 9.1 – Якість життя студента: параметри та показники

Безпосередньо, предметом нашого дослідницького інтересу є якість життя студентів ДНУ. Відмітимо, що на даний час в Україні студентська молодь є доволі перспективним об'єктом соціологічного аналізу. Достатньо згадати хоча би наукові пошуки Харківської школи соціології. Тим не менш, спеціальні соціологічні дослідження, присвячені вивченню особливостей якості життя студентів, особливо в динаміці, з урахуванням критеріїв віку, спеціальності, форми навчання, є доволі нечисленними. В даному випадку, пропонуємо зафіксувати увагу на соціологічному дослідженні, яке було проведено кафедрою соціології ДНУ в 2016 році.

Оскільки, як вже було відмічено, якість життя є інтегральним показником,

одним з індикаторів задоволеності власною життєвою ситуацією, на який варто звернути увагу, є матеріальна складова – умови проживання та фінансове підґрунтя. Зазначені показники створюють можливості відчувати захищеність, впевненість у майбутньому, забезпечення умов задоволення особистісних потреб різного рівня та ін.

У першу чергу, пропонуємо звернути увагу на умови проживання студентської молоді. В ході проведеного дослідження, було виявлено, що більшість опитаних студентів мешкає з батьками (46,7%) та у гуртожитку (37%) (див. рис. 9.2). Якщо звернути увагу на розподіл відповідей респондентів у залежності від віку опитаних бачимо, що студенти молодших курсів в переважній більшості проживають з батьками та у гуртожитку, в свою чергу серед молоді віком від 18 до 20 років лише незначна кількість орендують житло та майже не представлені студенти, що мешкають у власному будинку чи квартирі. Подібна ситуація обумовлена з одного боку проблемними аспектами фінансово-економічного простору українського суспільства (обмеженість фінансових ресурсів не дає можливість студентам, які проживають в інших населених пунктах орендувати власне помешкання), з іншого боку – студенті, які є дніпровцями від народження проживають з батьками, оскільки не мають потреби у власному житлі (даний факт обумовлений також наявністю традиційної практики проживання з батьками до моменту створення власної родини та ін.).

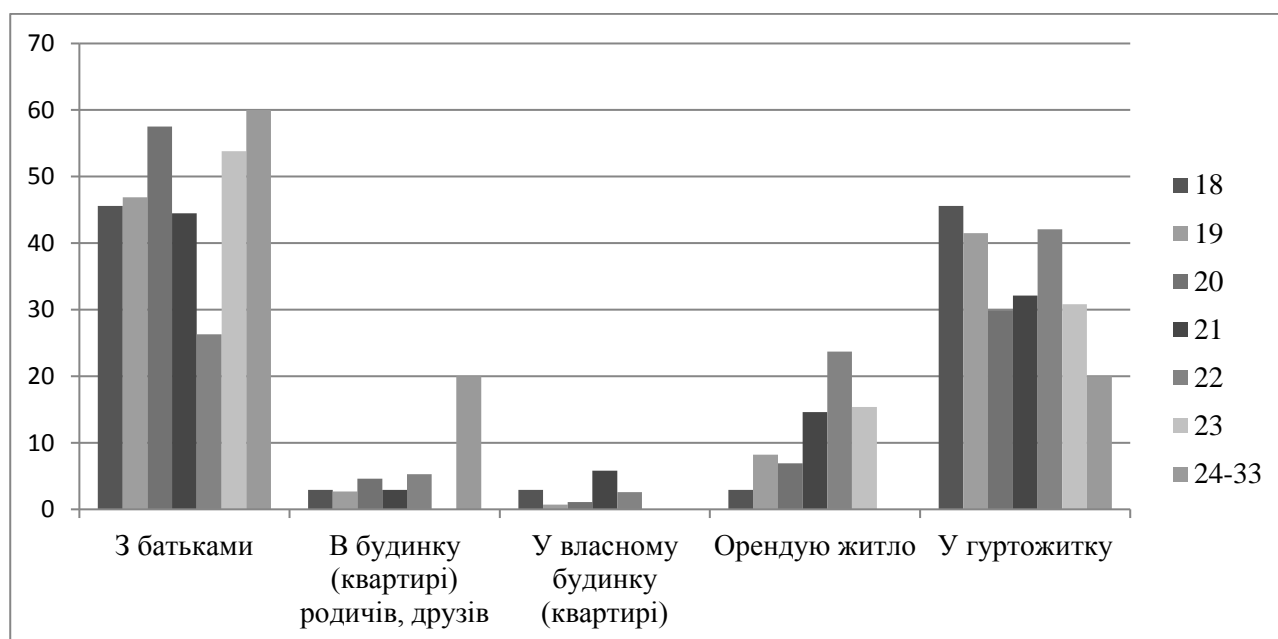

Рис. 9.2 – Розподіл відповідей респондентів на запитання щодо умов місця проживання в залежності від віку опитаних (у %)

Доцільно детально розглянути оцінку матеріального стану студентської молоді. Так, у результаті дослідження було виявлено, що половина опитаних зазначили, що вцілому грошей на життя вистачає (52,8%), значна частина молодих людей відповіли, що живуть у достатку (17,1%), але майже чверть студентів відмічають, що майже всі грошу йдуть на придбання продуктів харчу-

вання (22,8%) (див. табл. 9.1). Тобто, ми можемо спостерігати ситуацію за якої більше половини опитаних позитивно оцінюють свій матеріальний стан. Якщо проаналізувати залежність оцінки власного фінансового становища від статі респондентів фіксуємо наступні факти: більше задоволені матеріальним станом чоловіки, ніж жінки; в свою чергу серед студентів, які зазначили, що грошей вистачає лише на придбання продуктів дівчат майже вдвічі більше, ніж хлопців (26% та 13,4% відповідно). Загалом, студенти-жінки більш негативно оцінюють власний матеріальний стан (див. рис. 9.3). Подібна суб'єктивна оцінка пояснюється більш широкою палітрою потреб жінок – від повсякденних практик догляду за зовнішністю до специфікою споживацької поведінки.

Таблиця 9.1 – Розподіл відповідей респондентів на запитання «Як Ви оцінюєте свій матеріальний стан (або матеріальний стан вашої сім'ї)»

Варіант відповіді	%
У цілому грошей вистачає	52,8
Всі доходи йдуть на придбання продуктів	22,8
Живу у достатку	17,1
Грошей не вистачає навіть на необхідні продукти харчування	4,2
Маю можливість купувати все що забажаю	1,2
Інше	1,8

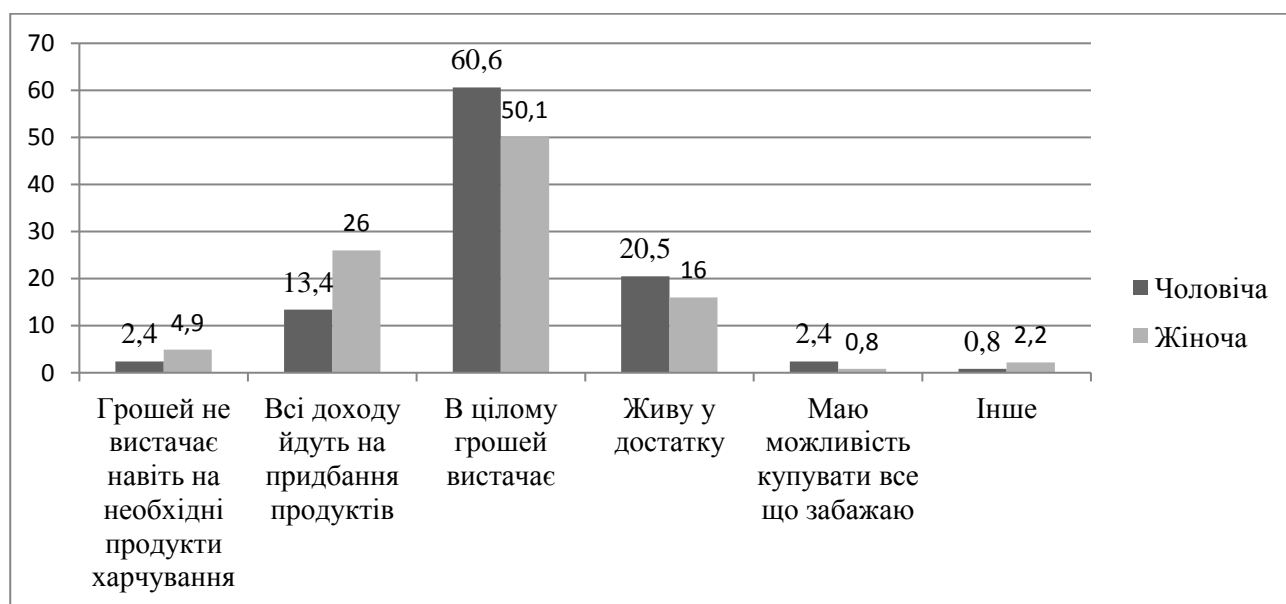

Рис. 9.3 – Розподіл відповідей респондентів на запитання щодо оцінки власного матеріального стану в залежності від статі опитаних (у %)

Цікавими також є дані, отримані в результаті аналізу оцінки матеріального становища в залежності від віку опитаних (див. рис. 9.4). Так, в середньому нейтрально оцінюють власний стан студенти усіх вікових груп, при більш детальному розгляді бачимо, що студентська молодь віком 18-19 років більш схильні до негативних оцінок, що може бути обумовлено обмеженими можливостями додаткового заробітку, а, отже, більшою залежністю від допомоги

батьків та стипендій.

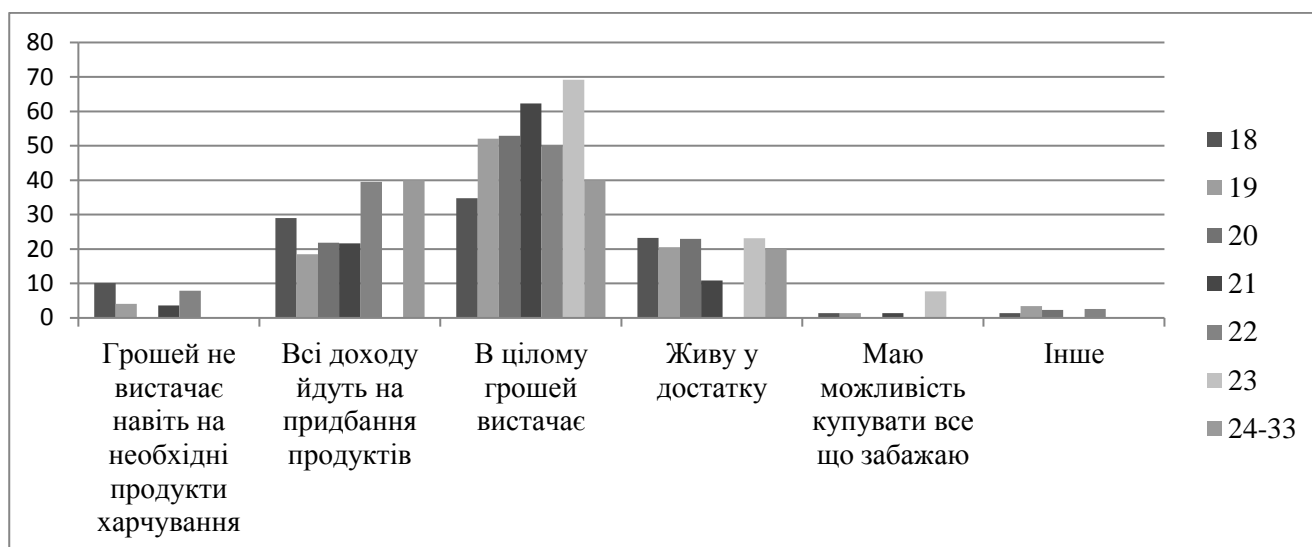

Рис. 9.4 – Розподіл відповідей респондентів на запитання щодо оцінки власного матеріального стану в залежності від віку опитаних (у %)

Відповідно наступним логічним кроком є розгляд розподіл відповідей респондентів на запитання «Що для Вас є основним джерелом доходу?». Так, у результаті аналізу, виявлено, що на допомогу батьків розраховують майже половина опитаних – 47,5%, на стипендію – 30,2%, на додатковий заробіток – 20,1% (див. табл. 9.2). Якщо ми вивчимо відмінності у джерелах доходів студентів в залежності від віку респондентів, отримаємо наступні результати: найменше на допомогу з боку батьків розраховують студенти вікової групи 22 роки та старше, найбільш орієнтовані на доходи від додаткового заробітку молоді у віці 23 роки (студенти випускних курсів), в свою чергу студенти віком від 18 до 20 років, в основному, в якості джерел доходів вказують стипендію та допомогу батьків (див. рис. 9.5). Відповідно даний факт обумовлений можливостями отримати роботу та поєднувати трудову та навчальну діяльність на більш старших курсах.

Таблиця 9.2 – Розподіл відповідей респондентів на запитання «Що для Вас є основним джерелом доходу?»

Варіант відповіді	%
Допомога батьків	47,5
Стипендія	30,2
Додатковий заробіток	20,1
Інше	2,2

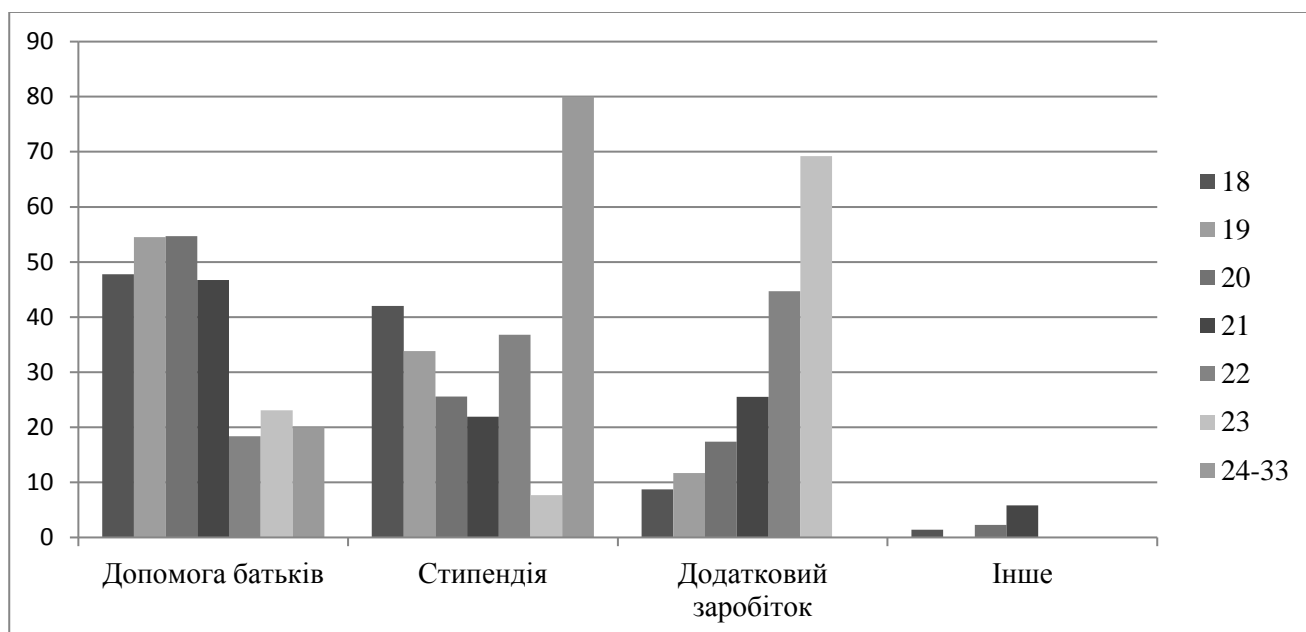

Рис. 9.5 – Розподіл відповідей респондентів на запитання щодо джерел доходів в залежності від віку опитаних (у %)

Якщо ми звернемо увагу на відмінності у відповідях в залежності від статі опитаних, спостерігаємо, що у більшості випадків на допомогу батьків та стипендіальні виплати розраховують студенти жіночої статі, в той час як студенти-чоловіки орієнтовані на додатковий заробіток (див. рис. 9.6).

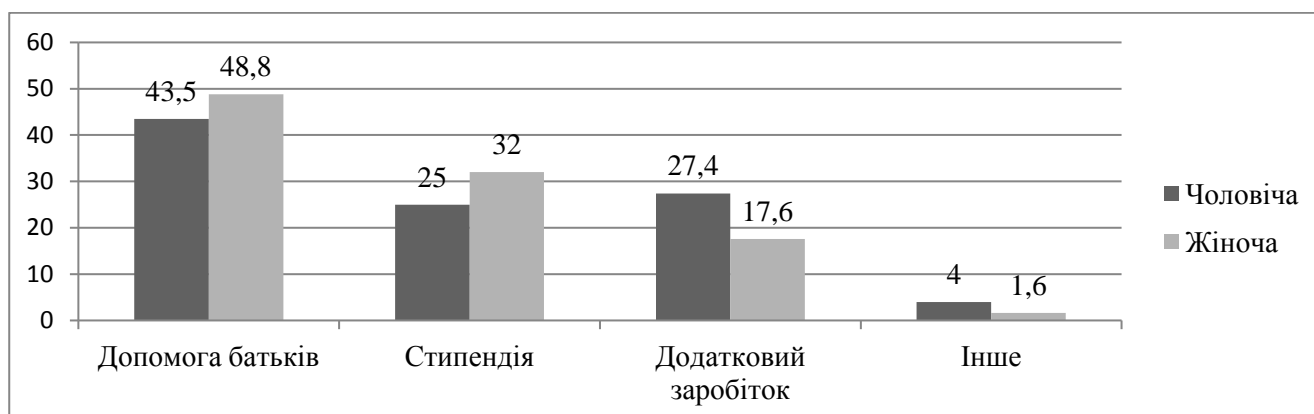

Рис. 9.6 – Розподіл відповідей респондентів на запитання щодо джерел доходів в залежності від статі опитаних (у %)

Розглядаючи особливості матеріально-фінансових аспектів якості життя студентської молоді, пропонуємо звернути увагу показник успішності навчання, оскільки високий рівень академічної успішності відповідно передбачає отримання стипендіальних коштів. Так, здебільшого на відмінно навчаються лише пята частина опитаних (20,1%), приблизно половина студентів демонструють середній рівень успішності (див. рис. 9.7).

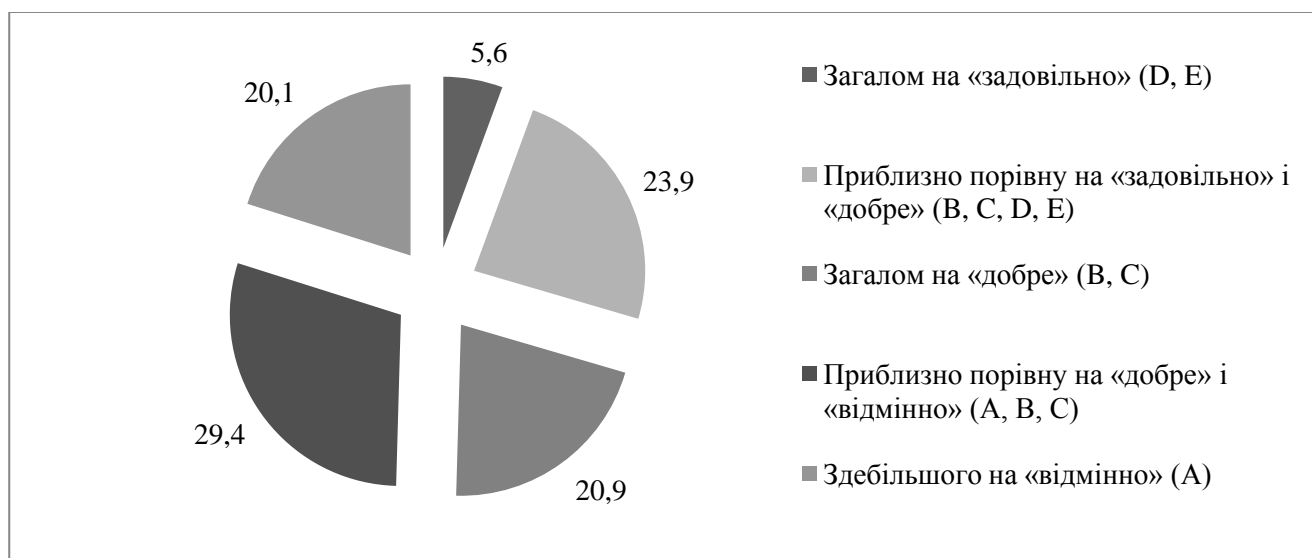

Рис. 9.7 – Розподіл відповідей респондентів на запитання щодо рівня успішності (у %)

Відповідно, вивчивши основні джерела доходів студентської молоді та зафіксувавши наявність досить значної орієнтації та додатковий дохід як основу підтримки певного рівня життя, а отже відповідно однієї з складових якості життя, постає необхідність у більш детальному розгляді орієнтації на поєднання навчального процесу з трудовою діяльністю як простору самореалізації молоді та отримання додаткового доходу. Студентам, які приймали участь у дослідженні було запропоновано дати відповідь на запитання «Чи працюєте Ви у позанавчальний час?». Так були отримані наступні дані: постійно працюють 22,3% студентів, працюють час від часу 37,4% опитаних, не працюють – 40,3% (див. табл. 9.3).

Таблиця 9.3 – Розподіл відповідей респондентів на запитання «На що йде більша частина Ваших доходів?»

Варіант відповіді	%
Харчування	55,8
Проживання	22,4
Речі першої необхідності	20,2
Дозвілля	18,0
Навчання	10,8

Отже, бачимо, що більше половини студентської молоді (59,7%) намагаються поєднувати ці два види діяльності. Якщо проаналізувати наскільки практика трудової діяльності у позанавчальний час розповсюджена серед різних вікових категорій, маємо наступний результат: не працюють, в основному, студенти віком від 18 до 20 років; студенти старших та випускних курсів відзначають, що трудова діяльність є постійною або періодично (див. рис. 9.8).

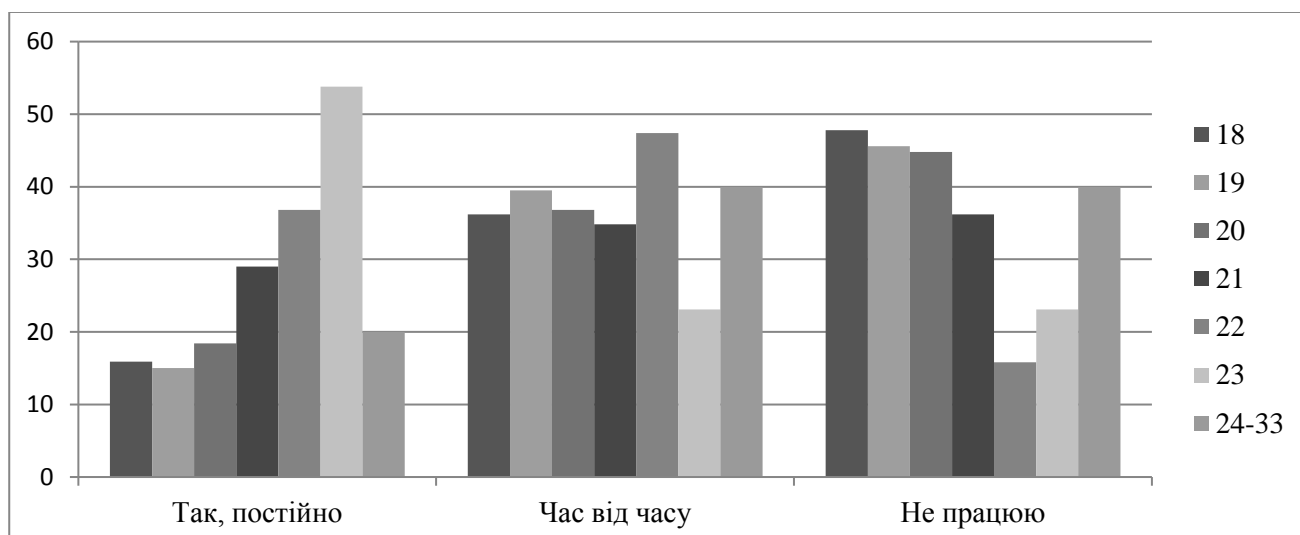

Рис. 9.8 – Розподіл відповідей респондентів на запитання щодо роботи у позанавчальний час в залежності від віку опитаних (у %)

Про якість життя студентської молоді також говорить структура витрат. У результаті проведеного дослідження було виявлено, що більша частина доходів студентів йде на харчування – 55,8%, значною частиною витрат також є проживання, речі першої необхідності, дозвілля (див. рис. 9.9). Загалом отримані дані співвідносяться з загальною ситуацією на державному рівні – оскільки присутнім є дисбаланс між інфляційною тенденцією на ринку споживчих продуктів на низькими темпами зростання особистих фінансових надходжень громадян.

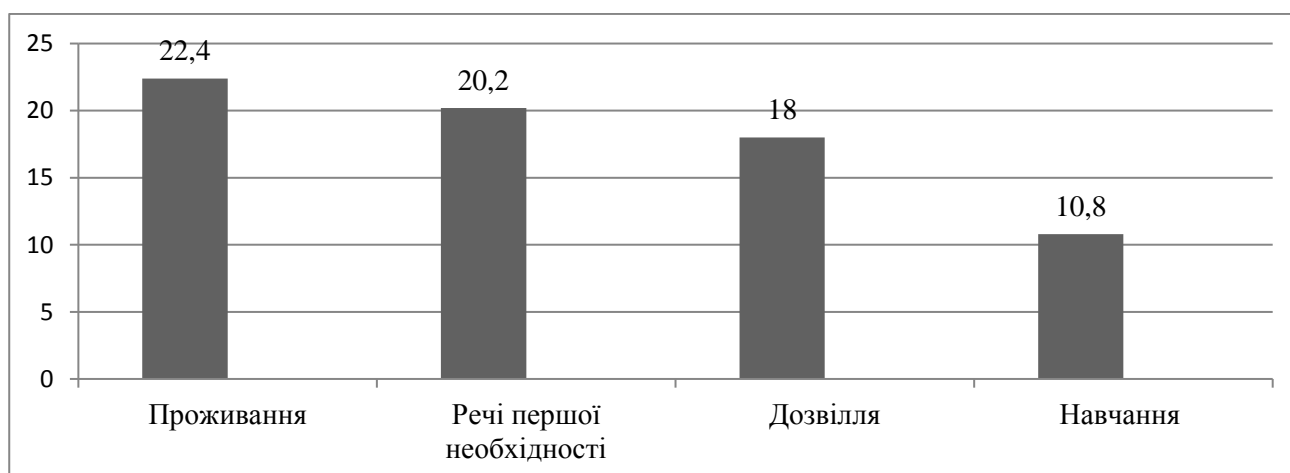

Рис. 9.9 – Розподіл відповідей респондентів на запитання щодо структури основних витрат (у %)

Окрему увагу слід звернути на інший аспект якості життя студентської молоді, а саме – задоволеність дозвіллям. Зокрема в межах проведеного дослідження респондентам було запропоновано висловити свою думку щодо чи задоволені вони якістю проведення власного дозвілля. Так, більшість студентів задоволені тим як вони організують своє дозвілля: цілком задоволені 27,7% опитаних, скоріше задоволені, ніж ні – 38,2% опитаних (див. рис. 9.10), кіль-

кість учасників дослідження, які в більшій мірі не задоволені якістю власного дозвілля становить приблизно третину. Рівень задоволеності якістю дозвілля може знаходитися в залежності від наявності вільного часу для дозвіллевих практик, рівнем матеріального стану, особистісними психо-емоційними характеристиками опитаних.

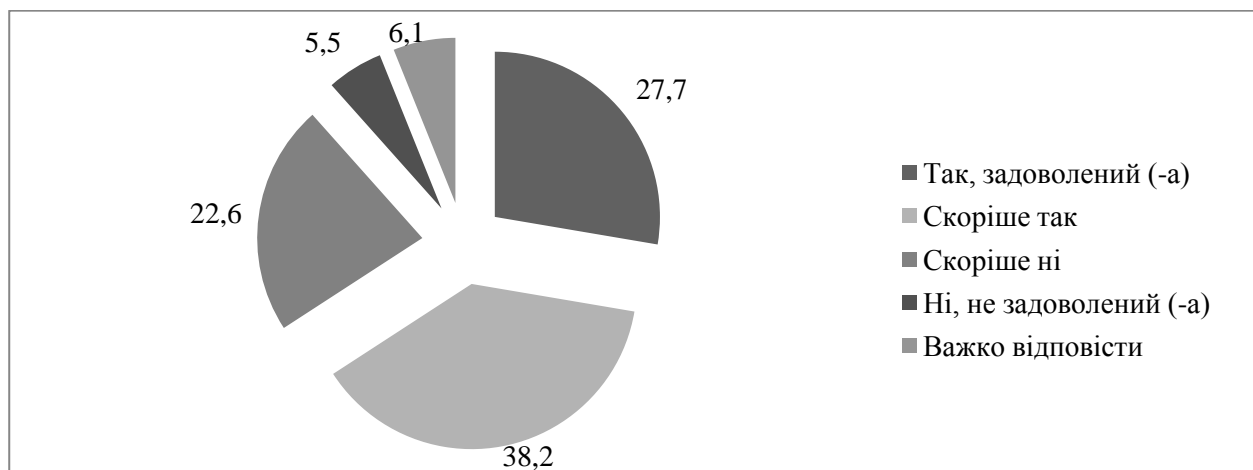

Рис. 9.10 – Розподіл відповідей респондентів на запитання щодо задоволеності якістю дозвілля (у %)

Одним з важливих показників якості життя відноситься також рівень здоров'я, студентам, які приймали участь у дослідженні було запропоновано оцінити власний рівень здоров'я. Були отримані наступні результати: більше половини опитаних (57,3%) оцінили власне здоров'я на середньому рівні, третина респондентів зазначили, що мають високий рівень здоров'я (31,5%), лише 8,7% студентів відмітили, що мають низький рівень здоров'я (див. рис. 9.11). Загалом даний факт можна пояснити віковими фізіологічними характеристиками, оскільки молоді люди майже не мають хронічних хвороб, ведуть більш активний спосіб життя та характеризуються оптимістичним сприйняттям власного здоров'я.

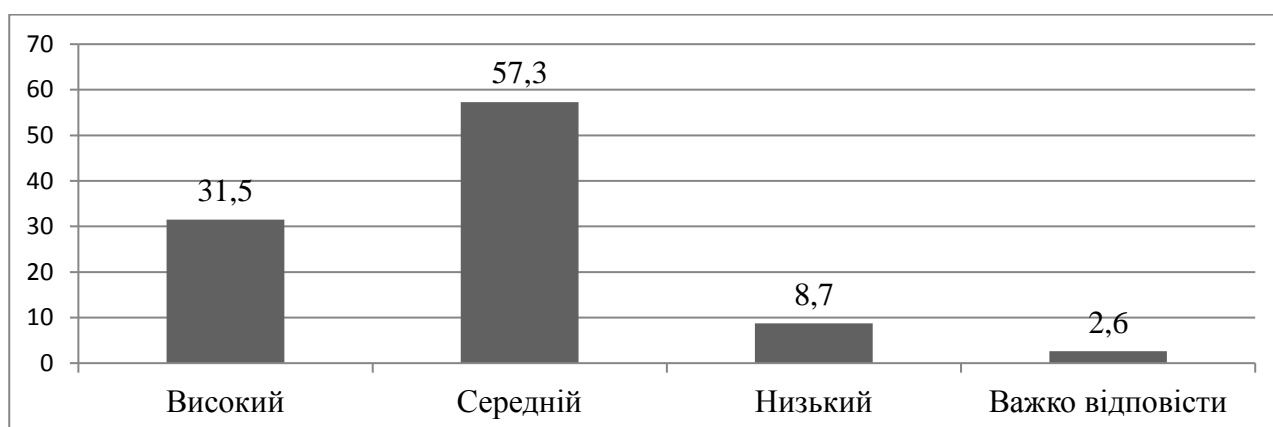

Рис. 9.11 – Розподіл відповідей респондентів на запитання щодо рівня здоров'я (у %)

Як було відмічено раніше, на якість життя впливають не лише об'єктивні показники, а й певні суб'єктивні відчуття, зокрема емоційне самопочуття впливає на відчуття задоволеності власним життям. У ході проведеного дослідження було виявлено, що на запитання щодо того які настрої переважають у них на сьогоднішній день, майже половина опитаних студентів відмітили, що відчують оптимізм (44%). У той же час значна кількість молодих людей відчують невпевненість (34,9%), тривогу (29,9%). Також респондентами було зазначено ряд позитивних відчуттів – радість, відчуття щастя (26,1%), натхнення (23,9%), спокій (22,5%) (див. рис. 9.12).

І нарешті, пропонуємо розглянути ступінь задоволеності студентами ДНУ ряду аспектів їх життєдіяльності. Найбільше студенти задоволені: взаємопорозумінням з батьками, сімейним благополуччям, харчуванням, жиллом, повноцінним дозвіллям, здоров'ям, стосунками з оточуючими людьми, побутовим комфортом та гарним одягом. У свою чергу, найменшу задоволеність в опитаних викликають: можливість подорожувати, якість медичного обслуговування, екологічна безпека, матеріальна незалежність, впевненість у завтрашньому дні, особистий спокій (див. рис. 9.13).

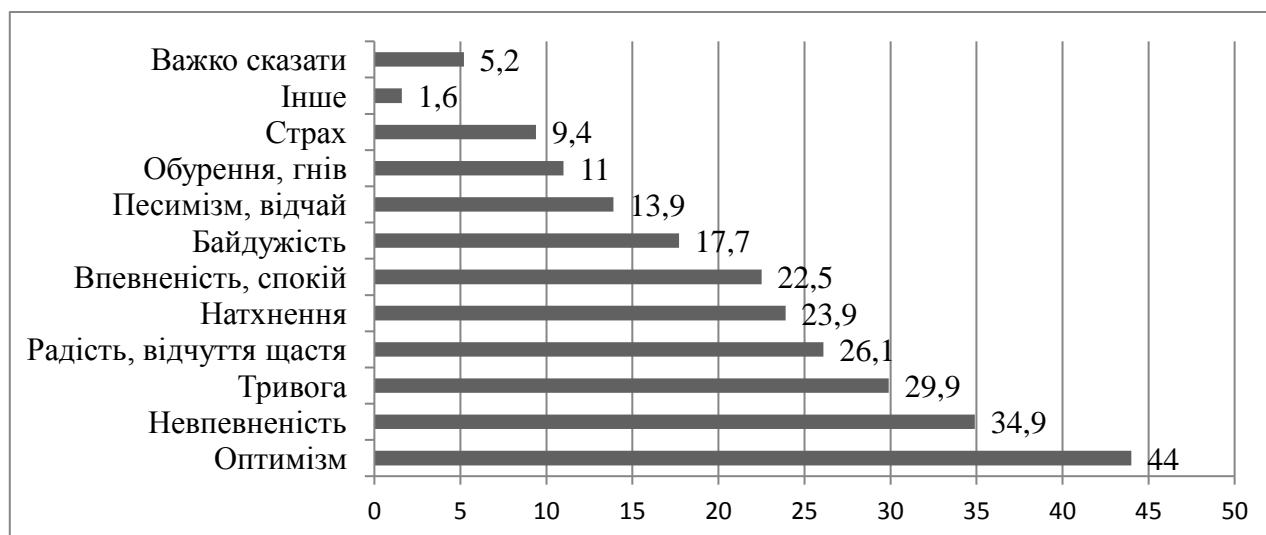

Рис. 9.12 – Розподіл відповідей респондентів на запитання щодо переважних настроїв на сьогоднішній день (у %)

Підсумовуючи вищезазначені аспекти якості життя студентської молоді ДНУ, можемо відмітити, що в загальному вигляді, студенти задоволені якістю власного життя. Основними чутливими точками, які опитані відносили до негативних моментів актуальної ситуації є матеріальне становище, поліпшення якого відбувається за рахунок поєднання навчальної та трудової діяльності; також студенти висловлюють занепокоєність щодо майбутніх перспектив як в професійній сфері, так і загалом невпевненість у завтрашньому дні, що обумовлено нестабільною соціально-політичною та соціально-економічною ситуацією в країні. У свою чергу, молодь висловлює оптимізм та позитивно оцінює якість дозвілля та власного здоров'я. Загалом, моніторинг якості життя студентської

молоді потребує більш детального вивчення із застосуванням міжнародних методик оцінки якості та залученням якісних стратегій соціологічних досліджень.

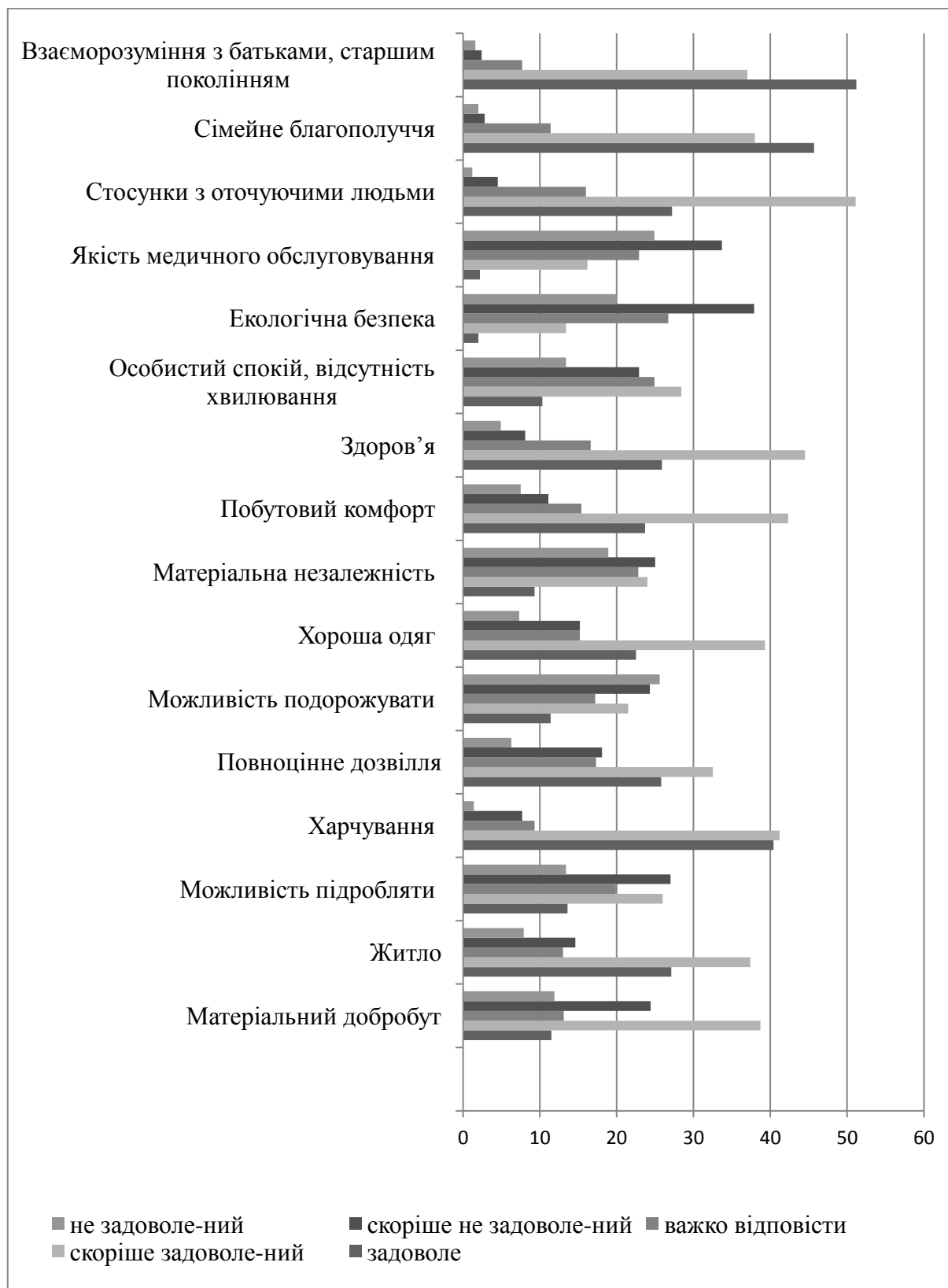

Рис. 9.13 – Розподіл відповідей респондентів на запитання щодо задоволеності окремими аспектами життєдіяльності (у %)

РОЗДІЛ 10. СОЦІАЛЬНЕ САМОПОЧУТТЯ СТУДЕНТІВ ДНУ

Соціальне самопочуття індивіда – це один з важливих соціальних показників, що найбільш точно відображає різні соціальні зміни, а також дає можливість оцінити успішність тих чи інших трансформацій, які відбуваються як на рівні суспільства в цілому, так і в межах певних територіальних просторів (міста, регіону).

Роль соціального самопочуття в поведінці людини виявляється в його регуляторній функції: самопочуття є мотивом поведінки, тому може виражатися в різних формах активності або пасивності особистості. Це особливо важливо, коли мова йде про соціальне самопочуття молоді і, насамперед, такої соціальної групи, як студентство. З цією групою, як і з молоддю в цілому, безпосередньо пов'язані перспективи розвитку суспільства, оскільки саме студентська молодь – це соціально-демографічна категорія, яка є носієм прогресивної свідомості, яка здатна виступати в якості рушійної сили позитивних перетворень у сучасному суспільстві. Студентська молодь в силу своїх вікових, соціальних, психологічних особливостей більшою мірою, ніж інші соціальні та вікові групи, чутлива до змін, що відбуваються в суспільстві. Саме від самовизначення молоді, її установок, ціннісних орієнтацій багато в чому залежить модернізаційний потенціал і перспективи розвитку суспільства.

Сутність концепту «соціальне самопочуття» перетинається за змістом з такими поняттями, як «якість життя», «спосіб життя», «стиль життя», «рівень життя», «соціальна напруженість», «соціальне здоров'я», «соціальне настрої».

Суміжні з соціальним самопочуттям категорії можуть знаходитися з ним у різних відносинах залежності і виступати в якості:

- понять, які характеризуються перетином категоріальних полів з соціальним самопочуттям (образ життя, стиль життя);
- понять, які входять у категоріальне поле соціального самопочуття (соціальна захищеність, рівень гарантованості тощо);
- понять, які вступають у порівняння по відношенню до категорії «соціальне самопочуття»¹.

Осмислення західної та вітчизняної соціологічних традицій дозволяє більш предметно висвітлити дану проблематику. Західні вчені переважно оперують поняттям «суб'єктивне благополуччя», тоді як в українському соціологічному дискурсі загальноприйнятим є термін «соціальне самопочуття». Розуміння зарубіжних вчених акцентує на тому, що суб'єктивне благополуччя – це багатовимірна характеристика, що охоплює всі аспекти людського життя. Так, відзначається, що воно включає багатовимірні оцінки життя, в тому числі когнітивні судження задоволеності життям і афективні оцінки емоцій і настроїв.

Одними з перших фундаментальних досліджень в цій області була серія загальнонаціональних опитувань, проведених в 1970-ті роки під керівництвом Ф. Ендрюса і А. Кемпбела, у яких використовувались спеціально розроблені методи вимірювання «глобального самопочуття». В ході проведення досліджень вчені зафіксували наступний набір областей, які упорядковуються в порядку спаду: економічна стабільність, гарні відносини в родині, сильний та життєстійкий характер, вірні друзі, привабливе навколишнє середовище.

Проводячи операціоналізацію суб'єктивного благополуччя, Ф. Ендрюс і С. Віті розглядають п'ять компонентів (будинки, робота, сім'я, вільний час, держава), а для вимірювання суб'єктивного благополуччя пропонують вісім індикаторів: визнання, включеність, самостійність, безпеку, спокій, краса, незалежність, веселощі, рівень життя².

Термін «суб'єктивне благополуччя» використовується в західній соціології і залежить від об'єктивних і суб'єктивних факторів: матеріальних і духовних. Західні дослідники у структурі суб'єктивного благополуччя (SWB) виділяють три елементи: глобальна оцінка задоволеністю життям, позитивні і негативні, афективні реакції на життя. Запропоновані елементи дослідники аналізують з позицій основних концепцій SWB, виділяючи і оцінюючи сильні і слабкі сторони кожної моделі, що дозволяє авторам зробити висновок: остаточною структурою суб'єктивного благополуччя не сформована і потребує подальших наукових дослідженнях.

Вітчизняні вчені пропонують таке розуміння соціального самопочуття – це чинник і показник адаптації та соціокультурної інтеграції особистості в соціум.

¹ Див.: Петрова Л.Е. Социальное самочувствие молодежи / Л.Е. Петрова // Социс. – 2000. – № 12. – С. 50-55.

² Див.: Крупец Я.Н. Социальное самочувствие как интегральный показатель адаптированности / Я.Н. Крупец // Социс. – 2003. – № 4. – С. 143-144.

Зміна одного тягне за собою зміни в іншому. Воно вимірюється через достатність / недостатність об'єктивних умов для реалізації власних домагань; сприйняття індивідом благополуччя власного життя, а також через задоволеність / незадоволеність життєвими досягненнями, умовами існування.

Українські дослідники Є. Головаха і Н. Панина співвіднесли соціальне самопочуття особистості із ступенем задоволення її потреб, які є похідними від існуючої в суспільстві системи соціальних благ, їх виробництва та розподілу. Відчуття людиною браку цих благ погіршує її соціальне самопочуття. Це означає можливість вимірювати соціальне самопочуття у зв'язку з оцінкою людьми свого соціального благополуччя¹.

Під «соціальним самопочуттям» будемо розуміти внутрішній стан соціального суб'єкта, що супроводжується тим чи іншим ступенем задоволеності власними умовами життєдіяльності. Цей стан визначає якість життя людини (показник успішності соціальної системи), його соціальну поведінку, а також впливає на його ставлення до навколишнього світу. Тому варто розділяти соціальне самопочуття особистості і соціальне самопочуття спільності / групи. На соціальне самопочуття впливає багато як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів. До об'єктивних можна віднести рівень, якість життя; економічні, політичні, соціокультурні зміни в суспільстві. До суб'єктивних – відчуття стабільності соціальної системи, впевненість у завтрашньому дні, відчуття благополуччя і щастя.

Існують різні підходи до характеристики сутності категорії «соціальне самопочуття». Її розглядають як результат самоідентифікації, задоволеності різними сторонами життя індивіда, впливу ціннісних установок, як узагальнену емоційно-оцінну реакцію, як інтегральний показник адаптованості населення до реформ.

Концептуалізація поняття «соціальне самопочуття» вимагає виділення конкретних емпіричних референтів, які дозволяють найбільш чітко зафіксувати цей показник. Так, наприклад Л. Петрова виділяє низку індикаторів соціального благополуччя за шістьма показниками (див. табл. 10.1).

Аналіз сформованих теоретичних і методологічних підходів до вивчення соціального самопочуття приводить до висновку про те, що це поняття може і повинно мати цілком певний зміст, який формується у практиці конкретних соціологічних досліджень. Будемо розглядати соціальне самопочуття як інтегральну характеристику реалізації життєвої стратегії особистості, ставлення до навколишньої дійсності, її суб'єктивних сторін. Соціальне самопочуття виступає в якості важливого механізму рефлексивного соціального знання, що використовується агентами соціальної дії в організації соціального життя.

¹ Див.: Головаха Е.И. Интегральный индекс социального самочувствия (ИИСС); конструирование и применение социологического теста в массовых опросах / Е.И. Головаха, Н.В. Панина. – К.: Ин-т социологии НАН Украины, 1997. – 214 с.; Головаха Е.И. Измерение социального самочувствия: тест ИИСС / Е.И. Головаха, Н.В. Панина, А.П. Горбачик // Социология: 4М. – 1998. – № 10. – С. 45-71.

Таблиця 10.1 – Понятійні індикатори соціального самопочуття

Показники	Понятійні індикатори
«Рівень амбіцій»	Життєва орієнтація
	Ціннісні орієнтації трудової діяльності
	Цінності навчальної діяльності
	Цінності сім'ї
	Цінності спілкування та дозвілєвої діяльності
	Суб'єктивна оцінка характеристик успіху
«Характеристика активності суб'єкта»	Працездатність
	Адаптивна діяльність
	Конкретні кроки до реалізації життєвої програми
	Характеристики референтної групи
«Ідентифікаційна стратегія»	Характеристики можливостей у порівнянні з представниками своєї вікової групи
	Ступінь довіри соціальним інститутам
	Інститут допомоги
	Задоволеність працею
«Задоволеність реалізацією життєвої стратегії»	Задоволеність сімейною кар'єрою
	Задоволеність речовим середовищем
	Ставлення до змін
«Часові характеристики»	Планування важливих подій
	Середовища виходу
«Об'єктивні детермінуючі фактори»	Статус суб'єкта соціального самопочуття

Джерело: Петрова Л.Е. Социальное самочувствие молодежи / Л.Е. Петрова // Социс. – 2000. – № 12. – С. 50-55.

У подальшому аналізі при визначенні соціального самопочуття студентів ДНУ будемо спиратися на теоретичні розробки Л. Петрової. Основою для вимірювання соціального самопочуття студентів ДНУ виступають результати соціологічного дослідження, вибіркова сукупність якого склала 500 осіб¹.

Першим показником соціального самопочуття відповідно до запропонованої Л. Петровою схеми є *рівень амбіцій*, який визначається системою ціннісних орієнтацій особистості. Визначаючи цінність навчальної діяльності студентам було запропоновано сукупність тверджень, з якими потрібно було погодитися чи не погодитися (див. табл. 10.2).

¹ Звіт про проведення вибіркового соціологічного дослідження «Соціальний портрет студента ДНУ в суспільних реаліях сучасної України». – Д., 2017. – 86 с.

Таблиця 10.2 – Диспозиції щодо навчальної діяльності (у %)

№ з/п	Варіанти відповіді	%
1	Найважливіший результат навчання – це розвиток своїх здібностей та пізнання самого себе	42,8
2	Головна мета навчання в університеті – отримати гарні знання з обраної спеціальності	34,0
3	Важливіше сама наявність диплома, бо знання швидко втрачають цінність і все рівно прийдеться переучуватись після університету	20,0
4	Навчання в університеті – це марнування часу, коштів та зусиль, тому що ні знання, ні диплом не стануть у нагоді в нашому суспільстві	2,9
5	Свій варіант	0,4

Як свідчать отримані результати, для 76,8% опитаних студентів найважливішим результатом навчання є розвиток своїх здібностей, пізнання самого себе та отримання гарних знань з обраної спеціальності. Такі результати є показником того, що для більшості студентів навчання та отримані в результаті знання є гарантом освіченості (61,4%), працевлаштування (57,2%), розширення кругозору (48,9%), побудови успішної кар'єри (32,1%). Таким чином, студенти безпосередньо пов'язують отриману освіту з можливістю подальшого працевлаштування та повноцінної реалізації себе в трудовій діяльності.

Оскільки такий показник соціального самопочуття як рівень амбіцій включає систему ціннісних орієнтацій, то цілком доцільним є визначення найбільш важливих цінностей для сучасного студента. З цією метою студентам було запропоновано відповісти на запитання «Яка мета Вашого навчання?». Отримані відповіді (див. табл. 10.3) дають можливість визначити ТОП-5 найважливіший цінностей, серед яких першу сходинку займає цінність здоров'я (81,5%), на другому місці щасливе сімейне життя (69,6%), далі – цікава робота (66,1%), любов (64,2%) та наявність вірних друзів (61,6%).

Таким чином, ми бачимо, що для сучасного студента здоров'я, любов, сім'я, спілкування та цікава робота представляють найвищу цінність, що може бути симптоматикою формування постматеріалістичної свідомості. Таке твердження можливе на підставі того, що для сучасної студентської молоді навіть робота вже не сприймається як рутинна повсякденна діяльність без можливості самореалізації себе як творчої особистості. А в першу чергу, як можливість особистісної самореалізації з залученням власного творчого потенціалу. Така ситуація досить вдало вписується в нову концепцію праці, яка склалася на рубежі ХХ-ХХІ століть та отримала якісно нове змістовне наповнення. Основні зміни стосуються того, що в сучасному суспільстві трудова діяльність починає сприйматися, в першу чергу, як творчість, у якій є можливість власного самовираження для індивіда. Сучасна молодь як носій прогресивної свідомості дуже швидко сприймає ці зміни і стає основною рушійною силою для успішної пере-

орієнтації праці у творчість.

Таблиця 10.3 – Розподіл відповідей респондентів на запитання «Яка мета Вашого навчання?» (у %)

№ з/п	Варіанти відповіді	%
1	Хочу бути освіченою людиною	61,4
2	Це потрібно, щоб знайти роботу	57,2
3	Хочу мати широкий кругозір, бути цікавим співрозмовником	48,9
4	Прагну стати успішним фахівцем з обраної спеціальності	34,9
5	Намагаюсь опанувати те, що потрібно для побудови кар'єри	32,1
6	Хочу зрозуміти себе, свої мотиви та цілі	30,1
7	Мати вищу освіту престижно	29,3
8	Знання самі по собі – цінність	28,3
9	Мені подобається навчатись, це цікаво	19,6
10	Прагну навчитись аналізувати поведінку інших людей	17,2
11	Хочу порадувати батьків	17,0
12	Хочу бути не гірше за інших	7,7
13	Це набагато легше, ніж працювати	5,1
14	Хочу бути найкращим за показниками успішності	3,4

Відповіді респондентів на запитання «Які бажання Ви відчуваєте останнім часом?» (див. табл. 10.4) свідчать про те, що основні бажання, які відчуває останнім часом сучасне студентство зосереджуються на можливості займатися улюбленою справою та отримувати за це достатню кількість грошей, що є показовим, оскільки акцентує на тому, що респонденти бачать себе у майбутньому спеціалістами в такому професійному середовищі, яке з одного боку повинно приносити задоволення, а з іншого – гарантує гідну заробітні плату.

Таким чином, можна зафіксувати, що в більш глобальному сенсі, коли мова заходить про основні цінності сучасної студентської молоді, відповіді респондентів демонструють класичну картину світу, де вдало балансують цінності здоров'я, любові, сім'ї, цікавої роботи, спілкування. У той же час, коли питання стосуються основних бажань, які мають більш короткостроковий характер та націлюють на найближче майбутнє, то в цьому випадку відповіді концентруються переважно навколо трудової діяльності з можливістю самореалізації та бажання отримувати за це гідну матеріальну винагороду.

Наступний показник соціального самопочуття це *характеристика активності суб'єкта*, який передбачає визначення основних шляхів особистості з реалізації життєвої програми. Для виявлення цього показника респондентам було запропоновано обрати найбільш значущі цінності-засоби за для реалізації життєвих стратегій. Отримані відповіді свідчать про те, що серед найважливіших цінностей-засобів студентів ДНУ фігурують чесність (57,6%), освіченість (ши-

рота знань, висока загальна культура) (56,5%), вихованість (51,1%), незалежність (50,1%), відповідальність (50,1%).

Таблиця 10.4 – Розподіл відповідей респондентів на запитання «Які бажання Ви відчуваєте останнім часом?» (у %)

№ з/п	Варіанти відповіді	%
1	Займатись улюбленою справою	53,1
2	Мати достатньо грошей	46,5
3	Знайти роботу	43,9
4	Встигати своєчасно виконувати те, що від Вас вимагається	43,9
5	Отримати нові знання	31,3
6	Знайти своє покликання	29,9
7	Займатись спортом	29,1
8	Мати більше часу для спілкування з друзями	23,6
9	Розуміти себе	23,4
10	Організувати власний бізнес	21,6
11	Допомагати батькам	20,6
12	Знайти кохану людину	20,4
13	Створити сім'ю	18,0
14	Приносити користь суспільству	11,4
15	Відчувати, що робите добрі справи	11,0
16	Розуміти оточуючих	8,6
17	Стати матір'ю (батьком)	3,2
18	Захищати Батьківщину	2,4
19	Свій варіант	1,0

У змістовне поле характеристики активності суб'єкту, безумовно, входить і розуміння студентами результату їхньої діяльності, оскільки саме цей індикатор дає можливість визначити кінцеву мету майбутньої трудової діяльності (див. табл. 10.5). Так, у ході опитування респонденти в якості найбільш важливого результату діяльності визначають матеріальні та фінансові вигоди (58,2%), однак при цьому, важливим є факт отримання задоволення від процесу діяльності (49,7%).

Такий індикатор соціального самопочуття як *ідентифікаційна стратегія* передбачає визначення характеристик референтної групи (власні можливості у порівнянні з представниками своєї вікової когорти) та ступінь довіри соціальним інститутам. Для визначення ставлення студентів ДНУ до такого формального соціального інституту як держава респондентам було запропоновано відповісти на питання «Якою мірою Ви пишаєтеся чи не пишаєтеся тим, що є громадянином України?» (див. табл. 10.6). На наш погляд, таке запитання одночасно може зафіксувати і ступінь довіри до цього інституту, і характер ідентифікації себе з державою в цілому. Розподіл відповідей респондентів демонструє,

що сукупно тих, хто дуже пишається та скоріше пишається становить 66,1%. У той же час, тих зовсім не пишається та скоріше не пишається сукупно – 13%. Цікавим є і той факт, що майже 21,0% респондентів не змогли дати остаточну відповідь на це питання.

Таблиця 10.5 – Розподіл відповідей респондентів на запитання «Які найбільш важливі результати діяльності Ви хочете отримувати?» (у %)

№ з/п	Варіанти відповіді	%
1	Матеріальні та фінансові вигоди	58,2
2	Задоволення від процесу діяльності	49,7
3	Перемога над собою	30,0
4	Визнання Ваших здібностей	25,2
5	Самоповага (в мене це вийшло!)	24,3
6	Радість від спілкування	23,1
7	Повага інших людей	21,7
8	Підвищення соціального статусу	19,5
9	Усвідомлення виконаного обов'язку	12,4
10	Схвалення оточуючих	10,5
11	Перемога над конкурентами	8,3
12	Уникнення покарання за невиконану роботу	2,6
13	Свій варіант	1,4

Таблиця 10.6 – Розподіл відповідей респондентів на запитання «Якою мірою Ви пишаєтеся чи не пишаєтеся тим, що є громадянином України?» (за напрямом підготовки) (у %)

		Всього	Напрямок підготовки			
			гуманітарний	економічний	природничий	фізико-математичний
1	Дуже пишаюся	22,3	26,5	27,0	18,7	13,9
2	Скоріше пишаюся	43,8	39,9	49,2	45,3	47,5
3	Скоріше не пишаюся	9,8	11,8	4,8	10,7	8,2
4	Зовсім не пишаюся	3,2	4,2	0,0	1,3	4,1
5	Важко відповісти	20,9	17,6	19,0	24,0	26,2

Такий розподіл відповідей може свідчити про те, що студенти на сьогоднішній день не в повному обсязі мають довіру до цього соціального інституту, не відчують впевненості в результаті політики реформування. Слід зазначити, що більше сумнівів стосовно цього питання спостерігається у студентів фізико-

математичного профілю, а почуття гордості більше виражено у студентів економічного напрямку.

Схожі результати були отримані і на питання щодо причетності до національної культури. Одностайно у повному обсязі почуття причетності до національної культури відчуває 15,1% респондентів, частково відчувають – 42,7%, у сукупності тих, хто не відчуває взагалі та тим, кому це байдуже становить 33,8% (див. рис. 10.1).

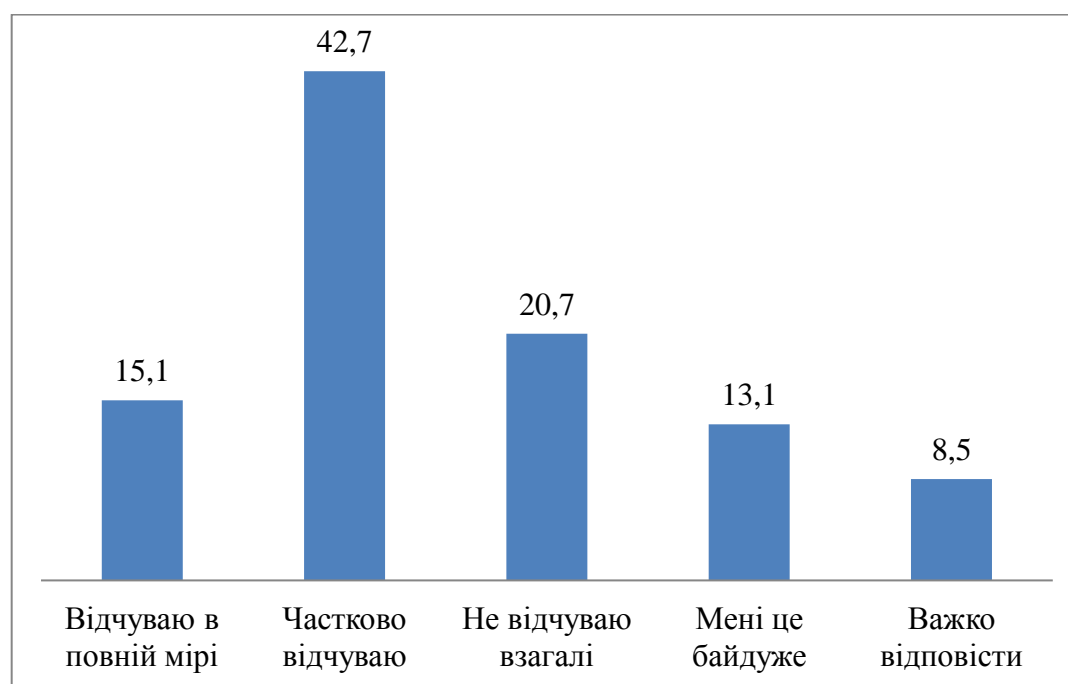

Рис 10.1 – Відчуття причетності до національної культури

Подальша логіка аналізу у визначенні характеристик активності суб'єкту зміщується у бік виявлення власних можливостей опитуваної групи студентів у порівнянні з представниками своєї вікової групи. Для цього респондентам потрібно було охарактеризувати зовнішню соціокультурну ситуацію, у якій вони знаходяться, та оцінити власні можливості для реалізації себе в ній. Результати, які були отримані (див. рис. 10.2), виявилися дуже не однозначними, в силу того, що більшість опитаних охарактеризували сучасну ситуацію як час політиканів (35%), злодіїв (31,8%), бюрократів (27,8%), пристосуванців (26,2) та жебраків (22,9%).

Такий розподіл відповідей респондентів свідчить про те, що студенти як носії інтелектуального потенціалу країни зовсім не можуть охарактеризувати зовнішню ситуацію з точки зору сприятливого клімату для реалізації своїх можливостей. Такі позиції відповідей як «Наш час – це час талантів, професіоналів, трударів» займають нижчі позиції та знаходяться на рівні менше 10% опитаних. Така ситуація може бути оцінена як суперечлива з точки зору того, що студенти в якості найважливіших цінностей-засобів фіксують чесність, вихованість, освіченість, як засоби досягнення цілей, тоді як зовнішня ситуація для них – це час політиканів, злодіїв, пристосуванців та ін.

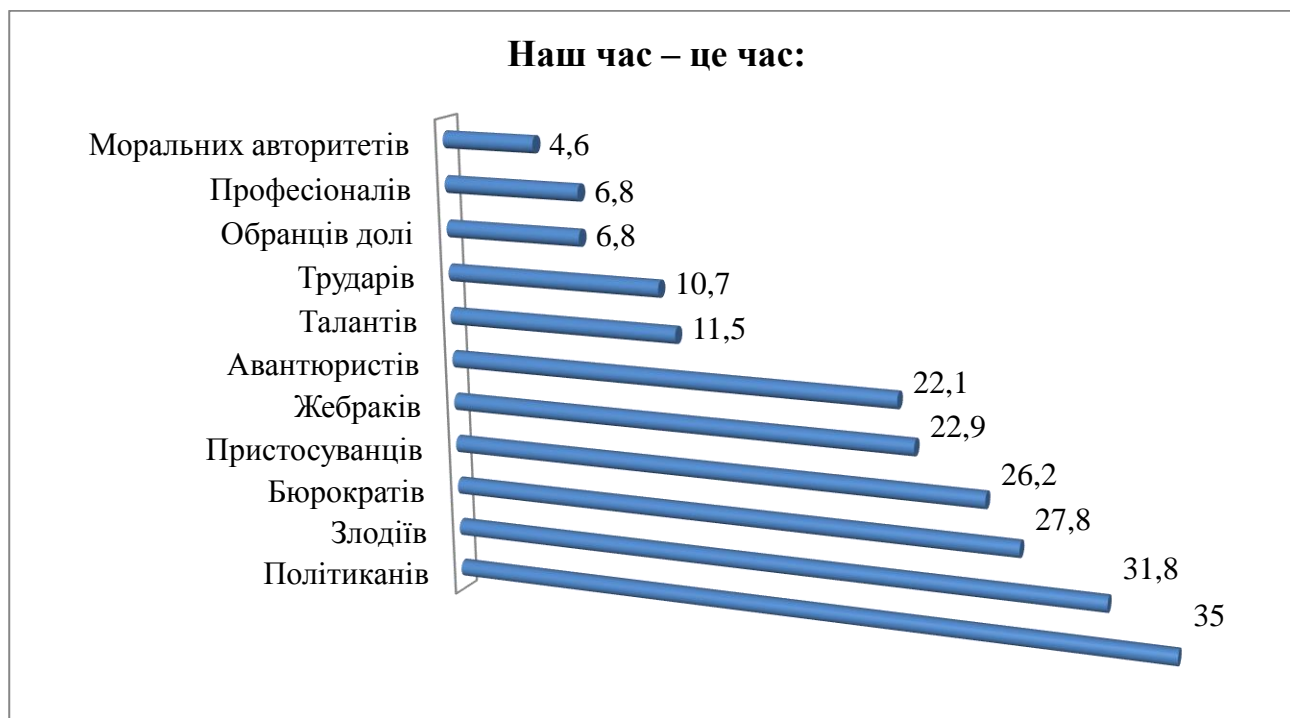

Рис 10.2 – Характеристика зовнішньої соціокультурної ситуації

Наступним індикатором соціального самопочуття виступає *задоволеність реалізацією життєвої стратегії*, який у нашому випадку передбачає виявлення рівня задоволеності окремими аспектами життєдіяльності.

Аналіз структури соціальних благ, брак яких фіксують студенти ДНУ зосереджені більшою мірою на соціальній сфері (див. табл. 10.7). Якщо проаналізувати різницю між «задоволенням» і «незадоволенням» певними аспектами життєдіяльності, то лідерами такого положення є екологічна безпека (-42,5%) і якість медичного обслуговування (-40,2%). Найменш напруженою є ситуація пов'язана з матеріальною незалежністю (-10,6%), особливо фіксується незадоволеність можливістю подорожувати (-17,0%), впевненістю у завтрашньому дні (-8,4%) і можливістю підробляти (-0,8%). Разом з тим найбільшу задоволеність студенти фіксують у приватній сфері: взаєморозуміння з батьками, старшим поколінням (+84,2%), сімейне благополуччя (+78,9%), стосунки з оточуючими людьми (+72,6%). Також позитивну оцінку отримало задоволення вітальних потреб (харчування, побутовий комфорт, хороший одяг та ін.) (див. рис. 10.3).

Соціальне самопочуття особистості безпосередньо пов'язане з внутрішнім психологічним станом та відчуттям щастя. Відносно того, наскільки сучасний студент ДНУ відчуває себе щасливим, можна сказати, що більше половини опитаних (54,0%), не дивлячись на певну незадоволеність окремими аспектами життєдіяльності відчувають себе повністю щасливими. 34,4% не відчувають себе ні щасливими ні нещасливими людьми. Лише 3,6% опитаних студентів зазначили, що вони нещасливі та 8,0% не змогли відповісти на це питання. У такому аспекті аналізу цікавим є питання щодо основних настроїв, які переважають у студентів на сьогоднішній день. Так, отримані результати демонструють

ситуацію, коли майже 44% опитаних відчують оптимізм у поглядах на майбутнє. Однак суперечливість полягає в тому такі настрої як невпевненість (34,9%) та тривога (29,9%) також займають високі позиції, що говорить про дуже нестабільні настрої студентства в сучасному суспільстві (див. рис. 10.4).

Таблиця 10.7 – Рівень задоволеності студентів ДНУ аспектами життєдіяльності

№ з/п	Варіанти відповіді	Задоволений	Скоріше задоволений	Важко відповісти	Скоріше не задоволений	Не задоволений
1.	Матеріальний добробут	11,5	38,7	13,1	24,4	11,9
2.	Житло	27,1	37,4	13,0	14,6	7,9
3.	Можливість підробляти	13,6	26,0	19,9	27,0	13,4
4.	Харчування	40,4	41,2	9,3	7,7	1,4
5.	Повноцінне дозвілля	25,8	32,5	17,3	18,1	6,3
6.	Можливість подорожувати	11,4	21,5	17,2	24,3	25,6
7.	Хороша одяг	22,5	39,3	15,2	15,2	7,3
8.	Матеріальна незалежність	9,3	24,0	22,8	25,0	18,9
9.	Побутовий комфорт	23,7	42,3	15,4	11,1	7,5
10.	Здоров'я	25,9	44,5	16,6	8,1	4,9
11.	Особистий спокій, відсутність хвилювання	10,3	28,4	24,9	22,9	13,4
12.	Екологічна безпека	2,0	13,4	26,7	37,9	20,0
13.	Якість медичного обслуговування	2,2	16,2	22,9	33,7	24,9
14.	Стосунки з оточуючими людьми	27,2	51,1	16,0	4,5	1,2
15.	Сімейне благополуччя	45,7	38,0	11,4	2,8	2,0
16.	Взаєморозуміння з батьками, старшим поколінням	51,2	37,0	7,7	2,4	1,6
17.	Впевненість у завтрашньому дні	7,5	20,6	35,5	18,8	17,7

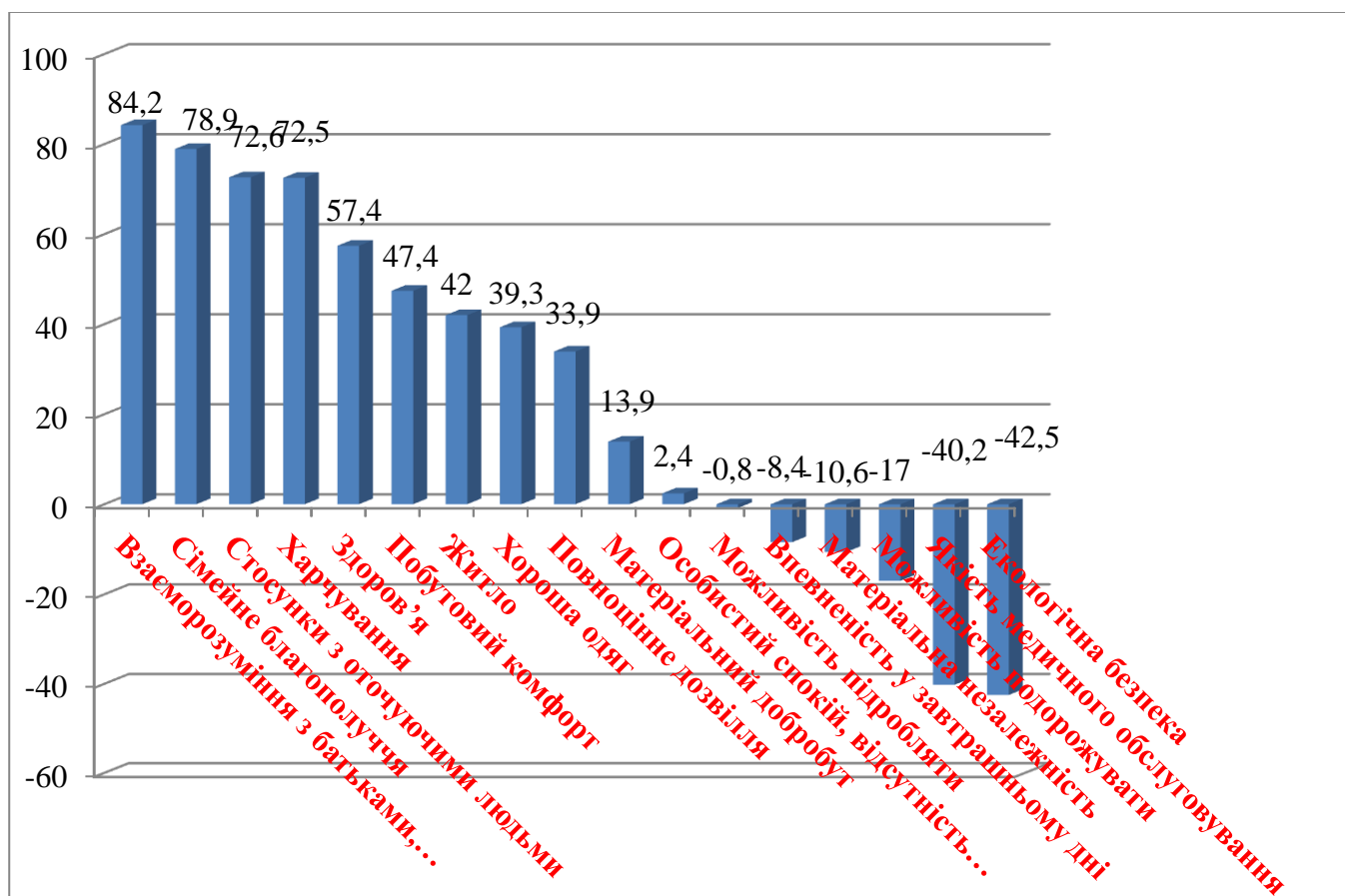

Рис 10.3 – Рейтинг задоволеності / незадоволеності різними аспектами життя

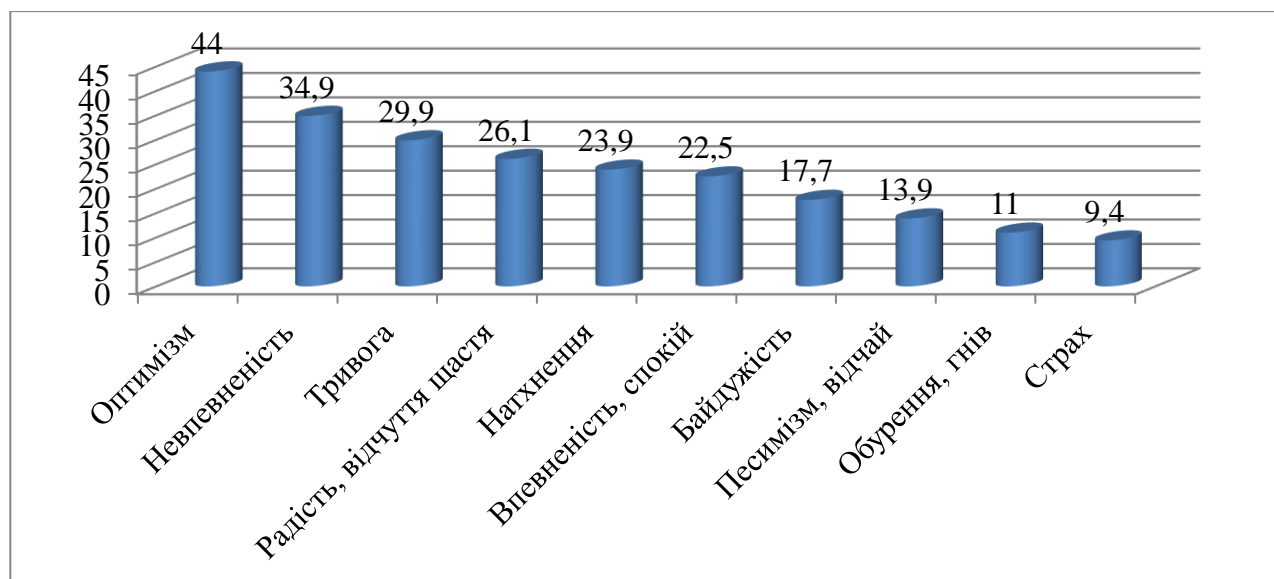

Рис 10.4 – Розподіл відповідей респондентів на запитання «Які настрої переважають у вас на сьогоднішній день?» (у %)

Наступним індикатором соціального самопочуття є *часові характеристики* або відношення до змін та планування найважливіших подій. Що стосується перспектив змін у найближчому майбутньому в українському суспільстві, то 57,3% опитаних студентів ДНУ сподіваються на поступову зміну у кращий бік, мабуть, саме з цим і пов'язаний оптимізм в якості домінуючого настрою на сьогоднішній день. Оцінка перспективи подальших змін як такої, що буде постійно погіршуватися характерна для 18,5%, тоді як 14,1% намагається взагалі не думати про завтрашній день та жити теперішнім (див. табл. 10.8).

Таблиця 10.8 – Розподіл відповідей респондентів на запитання «Як Ви оцінюєте перспективу найближчого майбутнього?» (у %)

№ з/п	Варіанти відповіді	%
1	Ситуація в цілому буде швидко погіршуватися	18,5
2	Сподіваюся на поступову зміну в кращий бік	57,3
3	Намагаюся не думати про завтрашній день, жити теперішнім	14,1
4	Важко відповісти	10,1

Що стосується планування особистого майбутнього, то тут, логіка нашого аналізу зосередилась на виявленні міграційних настроїв сучасного студентства. Для цього студентам пропонувалося відповісти на питання щодо планів на виїзд за кордон найближчим часом та основних мотивів, що спонукають на це (див. табл. 10.9). Так, остаточно не планують виїжджати за кордон 44,2% опитаних. Сукупно планують виїхати 24% респондентів бреше яких 10,7% мають на меті продовжити навчання, а 13,3% планують виїхати на ПМП. Однак окремий інтерес представляють ті з опитаних, кому було важко відповісти на це питання, цей відсоток становив майже 40%, що є достатньо показовим, оскільки говорить про стан невизначеності планів на майбутнє. Тобто цей сегмент опитаних є потенційно тим, хто також може проявити міграційні настрої та загострити проблему відтоку інтелектуального потенціалу країни. Можна припустити, що саме нестабільна ситуація в країні, низький рівень життя та відсутність сприятливого клімату для самореалізації спровокували такі інтенсивні міграційні настрої серед сучасного студентства.

Останній індикатор соціального самопочуття концентрує дослідницьку увагу на виявленні зовнішніх умов, які об'єктивно детермінують життєдіяльність особистості в соціумі. У цьому випадку, ми використовуємо результати відповідей на питання щодо того, чого найбільше побоюються українці, тобто які саме ці зовнішні умови, які об'єктивно мають вплив на можливості самореалізації та нормальної життєдіяльності в сучасному українському суспільстві (див. табл. 10.10). У ході опитування ми дійшли висновку, що «середя виходу» для студентів оцінюється як несприятлива, в першу чергу, на основі того, що основні побоювання сучасних українців, на думку опитаних, зосереджуються навколо страхів щодо зростання цін, безробіття та невивлати стипендій, зар-

плат та пенсій. Не менш значущим є на сьогодні відчуття страху щодо нападу зовнішнього ворога на Україну. Такі побоювання серед студентів є цілком очевидними, оскільки діючий збройний конфлікт на Сході країни суттєво дестабілізував погляди українців на перспективи майбутнього.

Таблиця 10.9 – Причини виїзду за кордон (%)

№ з/п	Варіанти відповіді	%
1	Більш високий рівень і якість життя	49,0
2	Більше можливостей для самореалізації	40,2
3	Більше шансів для працевлаштування	33,0
4	Там живуть мої родичі	10,1
5	Хочу виїхати з цієї країни	14,4
6	Люблю постійну зміну місць проживання	4,6
7	Інше	3,3
8	Важко сказати	31,0

Таблиця 10.10 – Розподіл відповідей респондентів на запитання «Як Ви вважаєте, чого українці бояться зараз найбільше?» (у %)

№ з/п	Варіанти відповіді	%	№ з/п	Варіанти відповіді	%
1	Зростання цін	83,5	10	Напливу біженців, переселенців і приїжджих	12,9
2	Безробіття	79,5	11	Зупинки підприємств	9,7
3	Невиплати стипендій, зарплат, пенсій	66,8	12	Встановлення диктатури в країні	8,7
4	Нападу зовнішнього ворога на Україну	46,3	13	Зараження загрозливими для життя інфекціями (туберкульоз, СНІД тощо)	6,0
5	Зростання злочинності	34,4			
6	Голоду	27,2	14	Масових вуличних безпорядків	4,4
7	Міжнародних конфліктів	25,8	15	Міжрелігійних конфліктів	3,0
8	Холоду в квартирі	19,3	16	Інше	1,2
9	Розпаду України як держави	17,7	17	По-справжньому нічого не бояться	2,0

Аналіз оціночних і непрямих індикаторів соціального становища студентів фіксує в цілому позитивну оцінку. Отримані результати свідчать, що за відчуттям більшості молодих людей вистачає матеріальних благ для задоволення вітальних і певних соціальних потреб. Найбільш комфортною і сприятливою для самовідчуття є приватна сфера, тоді як у соціальній сфері фіксуються прояви незадоволеності, частіше всього пов'язані з економічними ризиками. Хоча за результатами дослідження можна стверджувати, що у студентства домінують оптимістичні настрої стосовно перспектив розвитку. А особистісні стратегії вибудовуються на підставі постматеріалістичної свідомості.

РОЗДІЛ 11. ДОЗВІЛЛЄВІ ПРАКТИКИ СТУДЕНТІВ ДНУ

Трансформаційні процеси в сучасному українському суспільстві, на всіх його рівнях, призвели до суттєвих змін соціокультурної ситуації та змістовного наповнення галузі дозвілля. Сучасне дозвілля розглядається як продукт індустріалізації та урбанізації. Науково-технічний прогрес дозволив суттєво змінити традиційне співвідношення між робочим і неробочим часом, що призвело до зміни соціальних функцій останнього, зростання ролі вільного часу і дозвілля в житті індивіда. Однак, прямої залежності між збільшенням часу на відпочинок і зменшенням часу на працю не є доведеним. Але дослідження як західних, так і вітчизняних соціологів встановили, що різноманітність дозвілля є символом достатньо високого рівня життя людини. Дозвілля вже не відіграє другорядну роль в житті людини і не розуміється лише у контексті з робочим часом. Цей феномен діє і розвивається абсолютно автономно.

Процеси урбанізації суспільного життя, закономірно відобразилися на дозвіллевих практиках індивідів. Умови проживання в місті призводять до послаблення соціальних зв'язків, міжособистісної комунікації, й одночасно до посилення процесів масового споживання культури, що суттєво трансформує форми і зміст дозвілля. Головна функція дозвілля – економічна, втратила головні позиції, натомість з'явилася нова – споживання товарів і послуг індустрії дозвілля.

Отже, сфера дозвілля сьогодні набуває все більшого значення. Розвивається індустрія розваг, з'являються нові способи проведення дозвілля, які дикту-

ють певні стандарти поведінки та вимоги до суб'єктів дозвільної діяльності. Одночасно з цим, деякі способи проведення дозвілля стають більш престижними в порівнянні з іншими. Характер проведення дозвілля починає набувати значення в контексті атрибуту соціального статусу індивіда. Одні види дозвілля отримують позитивну оцінку, інші, навпаки, оцінюються негативно. А значить, з'являються орієнтири, тобто позитивно оцінювані види дозвілля, вибір яких надає індивіду можливість претендувати на високий соціальний статус, та можливість бути залученим до певного соціального середовища.

Феномен дозвілля цікавив науковців різних гуманітарних та соціальних галузей знань – філософів, істориків, культурологів, антропологів, педагогів, психологів. Вченими розробляються і застосовуються різні терміни: вільний час, рекреація, культура дозвілля, індустрія дозвілля, любительська діяльність, позашкільна діяльність. Однак термінологічна різноманітність не забезпечила суттєвих розбіжностей у концепціях дозвілля. З огляду на міждисциплінарну характеристику соціології, та поліпарадигмальність науки, саме вона надає змогу розглянути дозвілля як соціальне явище, соціальний процес, соціальну діяльність, соціальний феномен, соціальну поведінку, соціальну практику в контексті специфічних соціокультурних умов, на рівні міста, села, регіону, країни.

Методологічні основи соціологічних досліджень проблем дозвілля закладені ще в першій половині ХХ ст. На сьогодні, у вивченні дозвілля в соціології вчені спираються на макросоціологічний (структурно функціональні парадигми) та мікросоціологічний (інтерпритативні парадигми) теоретичні підходи. В аспекті макросоціологічного підходу вивчається дозвілля як соціальна система, що визначає дозвілєву поведінку особистості. Приділяється увага інституційним, структурно–функціональним характеристикам дозвілля в контексті масової культури та специфічних культурних форм конкретного суспільства.

У ракурсі мікросоціологічного підходу дозвілля визначається як інтеракція (культурно-дозвілєва взаємодія індивідів) як основа цілісності соціального життя, як певний соціальний феномен. Тут на першому плані поведінка індивіда, механізми її конструювання: мотивація, потреби, стимули.

Дозвілля як соціальний інститут розробляється в рамках макропідходу Ж. Дюмазедьє і Ж. Фурастьє. Зокрема, Ж. Дюмазедьє вважав, що шлях для розвитку особистості – це прийдешня «цивілізація дозвілля», яка вже наступила в 70-і роки ХХ ст.¹ Ж. Фурастьє у своїй концепції «цивілізації дозвілля», яку він розглядав як модель постіндустріального суспільства, відзначав, що дозвілля, починаючи з деякого рівня економічного розвитку, набуває все більшої автономії від праці і стає самодостатньою цінністю.

У контексті формування капіталістичного суспільства розглядає дозвілля теорія конфлікту (К. Маркс, М. Вебер і Р. Дарендорф), у якій наголошується на питаннях класової природи дозвілля, диференціації дозвілля як прояву соціальної нерівності.

¹ Дюмазедьє Ж. На пути к цивилизации досуга / Ж. Дюмазедьє // Вестник Московского ун-та. Сер. 12. Соц.-полит. исслед. – 1993. – № 1. – С. 83-88.

У межах інтеракціоністського підходу, представленого теоріями соціального обміну Дж. Хоманса, теорією символічного інтеракціонізму Дж. Міда і Г. Блумера, феноменологічною соціологією А. Шюц та соціальним конструктивізмом П. Бергера, Т. Лукмана, феномен дозвілля, розглядається через відображення в соціальному індивідуального і навпаки, індивідуальні практики конструюють соціальне.

У рамках інтегральних (об'єднуючих) парадигм, які представлені в наукових доробках Е. Гідденса, П. Бурдьє, Н. Лумана, дозвілля досліджується в контексті аналізу взаємозв'язку соціальних структур та діяльності соціальних агентів, їх взаємовпливу в умовах соціокультурних коливань, культурної різноманітності, візуалізації, посилення споживницьких тенденцій, самоорганізації суспільних структур, які виникають із дезорганізації, безпорядку та хаоса, характеризують його форми, прояви, зміни.

У соціологічному ключі вивченням дозвілля і проблем її модернізації, особливостей розподілу, споживання, форм і змісту дозвілля та вільного часу займалися такі українські автори, як В. Піча¹, Н. Цимбалюк², Л. Скокова³, Н. Бабенко⁴, О. Бойко⁵.

Таким чином, ґрунтовні методологічні засади дослідження дозвілля в різних його проявах та ракурсах, надають можливість застосування широкого спектру методів соціологічного дослідження. Так, для виявлення об'єктивних, інституційних характеристик дозвіллевої сфери, її функціонально-змістовного наповнення, доречним буде застосування опитувальних методів (анкетування, інтерв'ю), методу контент-аналіз, спостереження, інтернет опитування. При дослідженні більш глибоких, суб'єктивних структур наповнення дозвіллевих практик індивіда доречним буде застосування більш м'яких методів: глибоке інтерв'ю, фокус-групи, дискурс-аналіз та ін.

Слід відмітити, що соціологія дозвілля, як специфічна галузь соціологічного знання продукує та застосовує свої специфічні методи дослідження предмету наукового пошуку. Ця група методів доповнює основні методи класичної соціології і допомагає якнайповніше вивчити предмет дослідження, зрозуміти сутність культурно-дозвіллевої діяльності. До них відносяться такі, як:

- методи організації художньо-творчої діяльності, що складаються з пос-

¹ Культура досуга / В.М. Піча, И.В. Бестужев-Лада, В.М. Димов и др. – К.: изд-во при Киевском ун-те, 1990. – 240 с.

² Цимбалюк Н.М. Дозвілля в Україні. Теоретичні та емпіричні аспекти: Монографія / Н.М. Цимбалюк. – К.: ДАККіМ, 2003. – 224 с.; Цимбалюк Н. Еволюція дозвілля в контексті соціологічних категорій / Н. Цимбалюк, Ю. Яковенко // Психологія і суспільство. – 2004. – № 2. – С. 118-124.

³ Скокова Л. Культурно-дозвіллеві практики як предметна царина сучасної соціології / Л. Скокова // Культура – суспільство – особистість: Навч. посібник / за ред. Л. Скокової. – К.: ІС НАНУ, 2006. – С. 275-313.

⁴ Бабенко Н.Б. Дозвілля сім'ї. Теоретичні та емпіричні аспекти / Н.Б. Бабенко. – К.: ДАККіМ, 2001. – 158 с.

⁵ Бойко О.П. Культура дозвілля у суспільстві ризику: Монографія / О.П. Бойко. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2011. – 285 с.

тановки перед групою, що вивчається, творчого завдання, організації серед учасників творчої співдружності та розподілу творчих обов'язків, творчого змагання;

- методи організації рекреаційно-гедоністичної діяльності – проведення дослідницької, експериментальної роботи в ігровій формі, де наявні інтрига, комедійність, гостросюжетність, яскравість, незвичайність;

- методи культурно-дозвіллевого спілкування – коли дослідник використовує такий вид культурно-дозвілєвої діяльності, як вільна товариська бесіда, що будується на інтересі і має такі особливості, як доступність, відкритість, зацікавленість, поміркованість, емоційність;

- метод організації життя, повсякденної діяльності передбачає залучення респондентів до цільової діяльності, спрямованої на активізацію культурно-дозвіллевого середовища. Це широке залучення людей до обговорення та вирішення практичних питань культурного та громадського життя, актуальних для більшості проблем сьогодення¹.

За умов відповідності обраної методології, методів і процедур дослідження, соціолог отримує достовірні результати, в межах означеної похибки, що допомагає сформулювати закономірності існування досліджуваних явищ, виявити загальні тенденції перебігу подій та стану структур.

Так, процес дослідження молодіжного дозвілля є багатоаспектним і має на увазі вивчення різноманітних процесів і явищ в житті молоді, а саме: процесів соціалізації, виховання молоді, професійного становлення, способу життя, ціннісних орієнтацій і т.д.

Сучасне розуміння дозвілля в соціологічних наукових пошуках емпіричного характеру інтерпретує його зміст як частину вільного часу. Сьогодні дозвілля набуває протилежного значення з професійною діяльністю, обумовлено психофізіологічними особливостями людини і орієнтована на задоволення культурних потреб та особистісних інтересів. Проте дозвілля варто відрізнити від вільного часу, оскільки воно надає можливість вибору видів діяльності, виходячи із соціокультурних інтересів і духовно-моральних переваг.

Незважаючи на значну кількість наукових соціологічних досліджень, присвячених проблемам змісту, структури, організації дозвілля різних груп населення, рівень вивчення цього явища, а також ступень інституалізації соціології дозвілля не можна вважати задовільним. На сьогодні, для соціологічної науки є актуальним питання дослідження дозвілля молоді на емпіричному рівні в умовах сучасних українських соціокультурних реалій. На цій підставі, визначення якісних характеристик дозвілєвої діяльності студентської молоді, як органічної частини виховного процесу, виступає предметом соціологічного аналізу.

Певною спробою такого наукового пошуку є ряд соціологічних досліджень

¹ Цимбалюк Н.М. Соціологія дозвілля: Навч. посібник / Н.М. Цимбалюк. – К.: ДАКККіМ, 2001. – С. 45.

науковців кафедри соціології ДНУ, проведених у 2012-2013 роках¹. За результатами дослідження ми отримали цілісну картину стосовно низки питань, пов'язаних з дозвіллевими практиками студентів, способу життя, характеру дозвілля.

Слід зазначити, що сучасне дозвілля має суттєві змістовні відмінності у різних соціальних групах. Дозвілля традиційно є однією з найважливіших сфер життєдіяльності молоді. Молодь є особливою соціально-демографічною групою, яка найбільш повно відчуває соціокультурні інновації, порушення.

Відповідно до чисельних емпіричних досліджень, однією з провідних цінностей сучасної молоді є дозвілля. Це обґрунтовується тим, що для сфери дозвілля найбільшою мірою притаманна свобода особистості, яка головним чином проявляється у виборі форм, місця, часу реалізації дозвіллевих практик. На відміну від інших сфер життєдіяльності людини саме через дозвілля молодь може проявляти свою індивідуальність, оскільки сфера дозвілля – це зона, вільна від виконання професійних та сімейно-побутових обов'язків. Тут значно слабшає інституційний тиск на молоду людину, у якій ще не завершено первинну соціалізацію. Враховуючи ці обставини, дослідження дозвілля набуває особливої значимості в умовах сучасного суспільства, де спостерігається нестабільність нормативно-ціннісних систем.

Своєрідною соціальною категорією молоді є студентство, яке організаційно об'єднане інститутом вищої освіти. Як соціальна група студентство характеризується більш високим порівняно з іншими когортами молоді освітнім рівнем, соціальною активністю, гармонійним поєднанням інтелектуальної й соціальної зрілості. Частіше всього, під час навчання у виші відбувається становлення особистісних якостей студента, зокрема, таких, як цілеспрямованість, рішучість, наполегливість, самостійність, ініціативність, уміння володіти собою. Також посилюється соціально-моральна мотивація поведінки, збільшується інтерес до моральних проблем, таких як спосіб і зміст життя, обов'язок, відповідальність, любов та вірність. Студентські роки вимагають від людини оптимального розв'язання завдань, що актуалізує усвідомлення важливості раціональної організації часу та накопичення досвіду використання робочого часу та цінування вільного часу. На відміну від робочого часу для вільного часу притаманна нерегламентованість, самостійний вибір різних видів занять – у вільному часі студент може реалізовувати різні види діяльності: розважальні, творчі. Проте значний освітньо-виховний потенціал вільного часу не завжди повною мірою усвідомлюється студентами. У дозвіллі для студента найбільш цінним є самий процес і тому воно сприймається як вільна діяльність, у якій знаходить місце читання, творча праця, зустрічі з друзями, приготування їжі, навіть безцільні

¹ Качество жизни студентов ДНУ им. Олеся Гончара: Отчет по результатам социологического исследования / под общ. ред. В.В. Кривошеина. – Д.: Учеб.-метод. лаб. по социологии ДНУ им. Олеся Гончара, 2012. – 86 с.; Проблемы адаптации студентов-первокурсников к университетской жизни: Отчет по результатам социологического исследования / под общ. ред. В.В. Кривошеина. – Д.: Учеб.-метод. лаб. по социологии ДНУ им. Олеся Гончара, 2014. – 61 с.

прогулянки, уживання алкоголю, наркотиків тощо. У залежності від потреб рекреаційних установок, що визначають форму проведення дозвілля, студент надає перевагу різним видам діяльності для відпочинку.

Багато в чому дозвілля залежить від культурного рівня студента, що актуалізує набір певних особистісних якостей, які обумовлюють зміст проведення вільного часу і його користь. Особистісний, індивідуально-суб'єктивний зріз культури дозвілля формується на основі розумових здібностей, характеру, організованості, потреби, інтересу, уміння, смаків, життєвої мети, бажань. Тобто спостерігається як пряма залежність між духовним багатством людини та змістом її дозвілля, так і зворотня залежність, оскільки культурне дозвілля – це обов'язково змістовно наповнена, ефективна за своїм впливом на особистість діяльність. Тобто культурне дозвілля пов'язане з формуванням і розвитком особистості.

Культура дозвілля значною мірою залежить від рівня розвитку та функціонування спеціалізованих закладів та установ культури: клубів, кінотеатрів, тренажерних залів, бібліотек та ін. Працівники цих закладів і установ, у залежності від свого професіоналізму, створюють належну творчу атмосферу, пропонують різноманітні форми відпочинку, розваг, послуг. Проте особистість у дозвіллевих відносинах виступає не лише реципієнтом, але й активним творцем емоційних вражень, знань, умінь, здібностей. Знання та навички, які набувають студенти у вільний час, реалізуються в навчальній, науковій і громадській діяльності закладу, у якому вони навчаються.

Таким чином, під дозвіллевою діяльністю розуміють:

- цілеспрямовану, самокеровану пізнавальну діяльність, необхідну для розвитку здатності здобувати знання;
- сукупність занять, за допомогою яких задовольняються фізичні, психічні та духовні потреби особистості.

Форми й стилі проведення вільного часу людини різноманітні. Це, по-перше, заняття рекреаційного характеру, під час яких здійснюється споживання культури, а не її створення. По-друге, це елементарні форми освіти та навчання, ці заняття здебільшого притаманні молоді, яка навчається, а саме студентству. По-третє, це піднесена діяльність, яка вимагає вищого рівня розвитку мотивації й здібностей, уключає в себе різні види художньої, технічної діяльності, самоосвіту, громадську діяльність і націлена на розвиток здібностей до відтворення та створення духовних цінностей.

Вибір варіанту проведення дозвілля пов'язаний з інтересами, потребами, ціннісними орієнтаціями, доходами і кількістю часу, не зайнятого навчанням і роботою. Досить показовими в цьому плані є дослідження студентів-першокурсників ДНУ, проведеного в 2013 році. Соціологи намагалися виявити дозвіллевій орієнтації першокурсників. У дослідженні була застосована цільова вибірка. Опитування проведене методом анкетування студентів-першокурсників двох факультетів: факультет суспільних наук і міжнародних відносин (ФСНМВ) і факультет фізики, електроніки та комп'ютерних систем (ФФЕКС). Ці факультети є типовими для ДНУ за напрямками професійної під-

готовки – соціально-гуманітарний та фізико-технічний. Усього було опитано 326 студентів.

Так, у ході проведеного анкетування студентів–першокурсників були виявлені види дозвільної діяльності, особливості їх змісту, значимі характеристики і проблеми. Результати дослідження показали, що дозвільна діяльність студентів-першокурсників досить різноманітна щодо змістовного наповнення. 67,2% опитаних першокурсників вважають за краще проводити свій вільний час у колі друзів; 66,9% серед найбільш бажаних форм дозвільної діяльності виділяють прослуховування музики. На третьому місці серед популярних форм дозвільної діяльності знаходиться робота з комп'ютером, в мережі Інтернет, в соціальних мережах – 62% опитаних студентів заявили, що воліють приділяти час саме цьому виду діяльності. Заняття спортом також можна віднести до популярних напрямків проведення дозвілля, оскільки більше половини (58%) респондентів заявили, що у свій вільний час займаються спортом. 46,6% студентів зустрічаються з коханою людиною, 42,9% зазначили, що також приділяють час своїй родині.

У той же час, популярність такого виду дозвілля як відвідування клубів і дискотек пов'язане зі зростанням ролі інтимної сфери у житті студентської молоді, її прагненням до набуття досвіду сексуальної поведінки, пошуком сексуальних партнерів тощо. Окрім того, спілкування у клубах та дискотеках є частиною молодіжної субкультури, яке ілюструє не лише їх прагнення до розваг, а й достатність їх матеріального забезпечення, адже проведення дозвілля в такий спосіб потребує певних матеріальних витрат. Можливо, саме цей фактор впливає на те, що цей спосіб дозвілля обрала лише 31,9% респондентів. Всупереч загальному уявленню про сучасну молодь як про таку, що має низький рівень культури, не прагне долучатися до української та світової культурної спадщини, потреби якої обмежуються суто споживацькими та репродуктивними, 43,6% опитаних зазначили у своїх відповідях, що проводячи своє дозвілля вони читають художню літературу, а також відвідують театри та / чи концерти (39%).

Деяко менш популярними і показовими є такі форми проведення дозвілля як: туристичні поїздки (28,5%); заробляння грошей (25,2%), комп'ютерні ігри (23,3%), читання газет і журналів, фотографування і кінозйомка (відповідно 20,2% і 15,3%).

До найменш популярних форм проведення дозвілля серед опитаних першокурсників можна віднести наступні: отримання додаткової спеціальності (8,9%), відвідування салонів краси (6,7%), відвідування церкви і релігійних зібрань (5,2%), а також здійснення громадської діяльності (3,7%). Ієрархічний розподіл видів дозвільної діяльності представлений на рис. 11.1.

Першокурсники ФФЕКС все ж децю більше часу приділяють роботі з комп'ютером і заняттям спортом, ніж студенти-першокурсники ФСНМВ (різниця становить 10%). Також студенти ФФЕКС у 2 рази більше часу приділяють комп'ютерним іграм (див. табл. 11.1). При цьому для представників ФСНМВ більш кращими формами дозвілля є наступні: відпочинок у колі друзів – 76% (у той час, як всього лише 28,4% респондентів ФФЕКС відзначили даний пункт),

читання художньої літератури – 56,7%, відпочинок у колі сім'ї – 52,6%. Дані форми дозвіллевої діяльності є більш характерними для представників соціально-гуманітарного факультету, ніж для респондентів факультету фізико-технічної спрямованості.

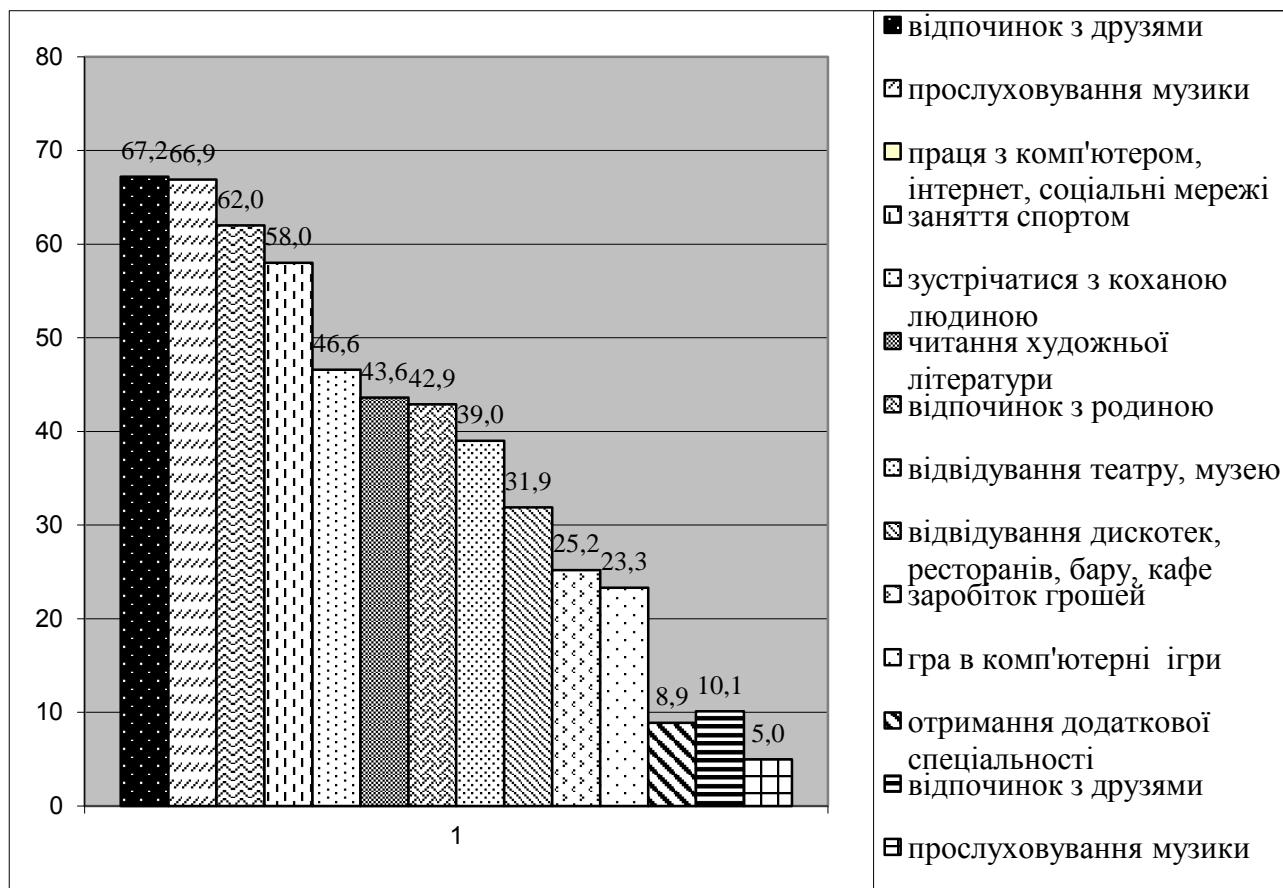

Рис. 11.1 – Основні форми дозвіллевої діяльності першокурсників (у %)

У результаті дослідження були зафіксовані деякі відмінності у формах дозвілля дівчат та юнаків. Так, дозвілля студенток–першокурсниць є більш насиченим і різноманітним. Популярні форми дозвілля серед дівчат: відпочинок в колі друзів і прослуховування музики – по 78,1%, читання художніх книг – 59,4%, робота з комп'ютером, в мережі Інтернет, в соціальних мережах – 58,7%, відпочинок в колі сім'ї та зустрічі з коханою людиною – 58,1% і 56,8% відповідно. Значна кількість респонденток віддає перевагу таким видам діяльності, як відвідування театрів, виставок, музеїв – 54,8%; кафе, дискотек, барів, ресторанів – 43,2%, заняття спортом – 45,8% (див. табл. 11.2).

Треба відмітити, що відпочинок хлопців має більш активний характер. При цьому найбільш популярними формами дозвілля серед юнаків є: заняття спортом – 69,8%, що на 24% вище, ніж показники в цьому ж пункті серед дівчат; робота з комп'ютером, в мережі Інтернет – 64,2% опитаних першокурсників. Однак, як і дівчата, юнаки відзначають, що прослуховування музики і зустрічі з друзями складають значну частину їхнього дозвілля – 57,2% і 56% відповідно.

Таблиця 11.1 – Основні форми дозвілєвої діяльності першокурсників за факультетами (у %)

Види дозвілля	ФСНМВ	ФФЕКС
Відпочинок з друзями	76,0	28,4
Прослуховування музики	73,1	60,0
Робота на комп'ютері, інтернет, соціальні мережі	57,3	67,1
Заняття спортом	53,8	62,6
Зустріч з коханою людиною	51,5	41,3
Читання художньої літератури	56,7	29,0
Відпочинок з родиною	52,6	32,3
Відвідування кіно, театрів, музеїв	45,6	31,6
Відвідування дискотек, ресторанів, барів, кафе	42,1	20,6
Туристичні поїздки	32,7	23,9
Заробляти гроші	22,2	28,4
Комп'ютерні ігри	15,2	32,3
Гра на музичних інструментах	21,6	20,6
Читання газет, журналів	30,4	9,0
Фото і кіно зйомка	18,1	12,3
Отримання додаткової спеціальності	8,2	9,7
Відвідування салонів краси	8,2	5,2
Відвідування церкви, релігійних зборів	5,3	5,2
Громадська діяльність	5,8	1,3

У цілому, можна відзначити, що основними відмінностями у змісті дозвілля дівчат та юнаків є те, що дівчата частіше відвідують театри, музеї, виставки, більше часу приділяють читанню, своїй родині, у той час як молоді люди більш активно займаються спортом, частіше грають у комп'ютерні ігри, витрачають вільний час на додатковий заробіток.

За результатами дослідження «Якість життя студентів ДНУ», проведеного у 2012 р. (було опитано 524 студенти) на першому місці серед форм дозвілля студентів знаходиться робота з комп'ютером, в мережі Інтернет та туристичним походам – 81,4%, потім прослуховування музики – 72,8%, відпочинок в колі друзів – 60,5%, перегляд відеофільмів, телепрограм – 57,4%, читання газет, журналів, художніх книг – 50,9% (див. табл. 11.3).

Отримані дані свідчать, що дозвілля студентів найчастіше пов'язано з їх особистими потребами, має як пасивні, так і активні форми. Якщо порівняти результати обох представлених досліджень, то значимим є те, що першокурсники обирають пасивні форми дозвілля, та все ще тяжіють до родини, друзів. А от туристичні мандрівки є прерогативою студентів старших курсів. Вони також приділяють значну увагу самоосвіті у вільний час.

Таблиця 11.2 – Основні види дозвілєвої діяльності першокурсників за статтю (у %)

Види дозвілля	Дівчата	Юнаки
Відпочинок з друзями	78,1	56,0
Прослуховування музики	78,1	57,2
Робота на комп'ютері, інтернет, соціальні мережі	58,7	64,2
Заняття спортом	45,8	69,8
Зустріч з коханою людиною	56,8	38,4
Читання художньої літератури	59,4	28,9
Відпочинок з родиною	58,1	28,9
Відвідування театрів, музеїв	54,8	23,3
Відвідування дискотек, ресторанів, барів, кафе	43,2	20,8
Туристичні поїздки	36,1	21,4
Заробляти гроші	20,0	29,6
Комп'ютерні ігри	6,5	39
Гра на музичних інструментах	20,0	23,3
Читання газет, журналів	31,0	11,3
Фото і кіно зйомка	23,2	8,2
Отримання додаткової спеціальності	7,7	9,4
Відвідування салонів краси	11,0	3,1
Відвідування церкви, релігійних зборів	6,5	4,4
Громадська діяльність	5,8	1,9

Таблиця 11.3 – Основні види дозвілєвої діяльності за регулярністю (у %)

Варіанти відповіді	Не займаюь взагалі	Займаюь рідко	Займаюь часто
Робота з комп'ютером, Інтернет	3,6	15,0	81,4
Туристичні мандрівки	3,6	15,0	81,4
Прослуховування музики	2,9	24,3	72,8
Відпочинок з друзями	2,6	36,9	60,5
Перегляд відеофільмів, TV	5,4	37,2	57,4
Читання книг, газет, журналів	8,2	40,9	50,9
Зустріч з коханою людиною	35,4	24,2	40,4
Відпочинок з родиною	10,2	51,4	38,4
Заняття спортом	34,8	32,7	32,5
Самоосвіта за спеціальністю	12,1	55,5	32,4
Кулінарія, рукоділля	22,6	47,9	29,5
Відвідування кафе, ресторанів, барів, дискотек, клубів	21,7	51,7	26,6
Нічого не робити	34,9	36,2	28,9
Відвідування концертів, кінотеатрів	11,4	63,0	25,6
Робота на дачі, огороді	50,0	37,4	12,6
Гра на музичних інструментах	64,6	23,7	11,7
Відвідування театру, музеїв	30,6	58,2	11,2

У цілому, аналіз змістовного наповнення основних видів дозвілля, які обирають студенти ДНУ, є схожими за показниками серед студентів, як першокурсників, так і загалом студентів та відповідають соціокультурним, технологічним тенденціям розвитку сучасного суспільства. Популярності зазначених способів проведення власного дозвілля сприяє розвиток комп'ютерної техніки, популяризація мережі Інтернет у молодіжному середовищі, а також їх доступність і майже цілковита безкоштовність. Окрім того, музика, кіно є можливими темами для спілкування у молодіжному середовищі, одним із способів якого є соціальні мережі. Останні набувають значення з огляду формування інноваційних практик комунікації, а в контексті візуалізації і практик самопрезентації. Слід також зазначити, що внаслідок послаблення ролі сім'ї та освітніх закладів у соціалізації сучасної молоді, кінематограф, та інші форми масової культури набувають значного впливу на поведінку молоді, формування ціннісних орієнтацій та світогляду взагалі.

У ході проведеного опитування була виявлена особливість дозвіллевих практик першокурсників, пов'язана з тим, що при вступі до вузу більшість студентів припиняють займатися художньою творчістю і відвідувати спортивні секції. Суттєво знижується спортивна та творча діяльність студентів.

Так, 86,8% респондентів займалися будь-яким художньою творчістю або ж спортом в період навчання в школі. При цьому слід зазначити, що даний варіант відповіді є більш прийнятним для дівчат – 91,6% опитаних першокурсниць відзначили, що займалися творчістю або ж спортом, у той час, як 84,7% першокурсників позитивно відповіли на це питання. Схожі тенденції можна спостерігати при аналізі дозвіллевих практик студентів соціально-гуманітарного та фізико-технічного напрямків у шкільні роки – 90,5% опитаних першокурсників ФСНМВ заявили, що займалися творчістю або спортом у школі, показники ж першокурсників ФФЕКС в даному пункті є трохи нижчими – 85,5 % (див. табл. 11.4).

Таблиця 11.4 – Розподіл відповідей на питання «Чи займалися Ви художньою творчістю або спортом у період навчання в школі?» (у %)

Варіанти відповіді	Загальний	Дівчата	Юнаки	ФСНМВ	ФФЕКС
Так	86,8	91,6	84,7	90,5	85,5
Ні	10,4	7,8	14,0	8,9	12,5
Інше	2,8	0,6	2,3	0,6	2,0

Після вступу до університету тільки 47,2% опитаних першокурсників відзначили, що продовжують займатися художньою творчістю або спортом, при цьому юнаки зайняли більш активні позиції, ніж дівчата – 56,8% і 45% опитаних юнаків і дівчат відповідно заявили, що займаються спортом або творчістю в університеті (див. табл. 11.5).

Таблиця 11.5 – Розподіл відповідей на запитання «Чи займаєтесь Ви художньою творчістю або спортом зараз?» (у %)

Варіанти відповіді	Загальний	Дівчата	Юнаки	ФСНМВ	ФФЕКС
Так	47,9	45,0	56,8	45,1	58,6
Ні	44,2	53,0	42,5	53,0	40,7
Інше	7,9	2,0	0,7	1,8	0,7

У цілому, можна відзначити, що зниження творчої та спортивної активності опитаних студентів обумовлена особистісними особливостями адаптації до нового характеру навчального процесу, побутовим умовам самостійного життя.

Важливим для молодого людини є питання якості дозвілля. Студенти приділяють значну увагу якості дозвілля. В результаті дослідження і проведеного аналізу були виявлені ряд критеріїв, які студенти-першокурсники відзначають як значимі при оцінці якості і змісту свого дозвілля. Перш за все, на думку опитаних, дозвілля повинно бути приємним, приносити задоволення – 75,2%; більше половини опитаних – 57,1%, вважають, що дозвілля повинно давати щось нове, розширювати світогляд. Майже кожен третій респондент вважає, що необхідна творча складова, і що дозвілля повинно давати можливість спілкуватися з сім'єю і друзями. Критерій «допомагати відновлювати сили» – відзначили 30,1%, «давати можливість зробити щось корисне» – 19% опитаних першокурсників (див. рис. 11.2).

Також було виявлено відмінності в оцінках якості дозвілля студентами-першокурсниками соціально-гуманітарного та фізико-технічного факультетів. Так, найбільш значимі відмінності були виявлені в наступних пунктах: 41,5% першокурсників-гуманітаріїв відзначили, що дозвілля повинно бути творчим, розвивати особистість, що на 12,5% більше, ніж студентів на фізико-технічному факультеті, які відзначили даний варіант 29%. Першокурсники ФСНМВ більшою мірою, ніж студенти ФФЕКС схиляються до того, що дозвілля повинно давати можливість спілкуватися з сім'єю і друзями – 37,4% респондентів, давати щось нове, розширювати світогляд – 62,6%.

Серед дівчат та юнаків були зафіксовані деякі відмінності в думках щодо того, яким повинно бути дозвілля за характером і змістом. Так, дівчата більшою мірою віддають перевагу тому, що дозвілля повинно давати щось нове, розширювати світогляд – 67% опитаних, а юнаки вважають, що дозвілля повинно допомагати відновлювати сили – 32,1% і давати можливість зробити щось корисне – 22,6% (див. рис. 11.3).

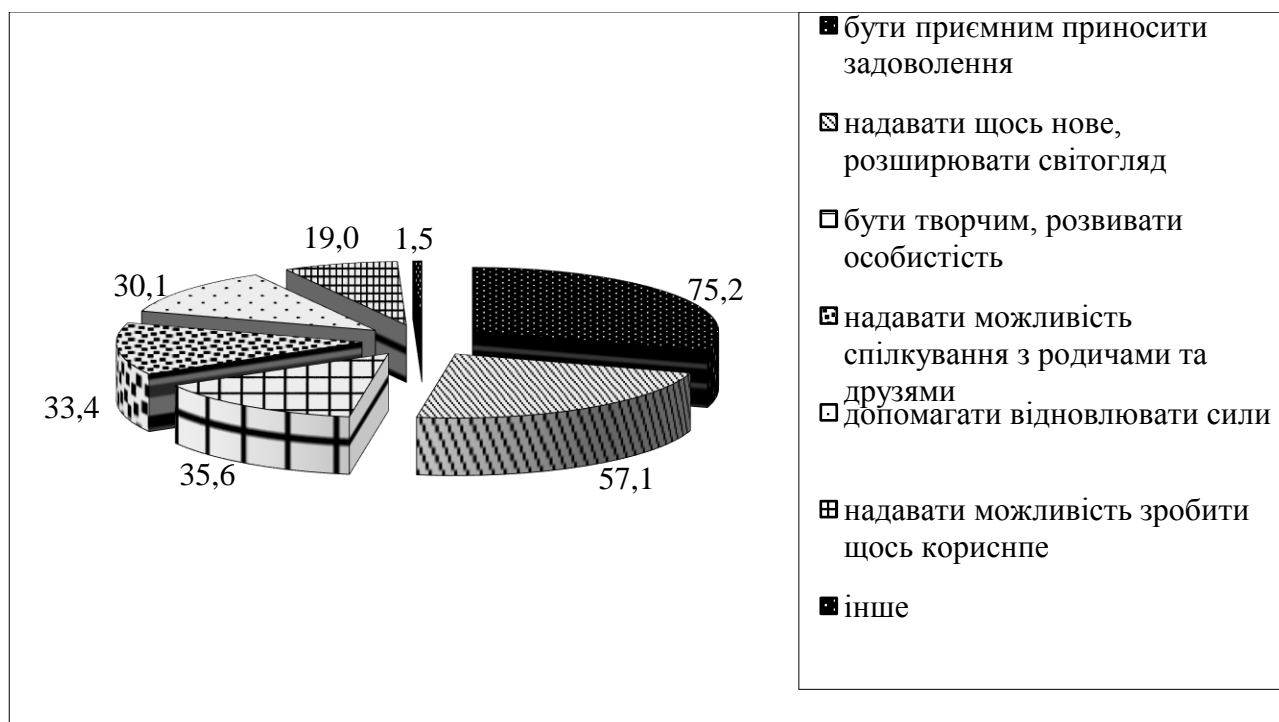

Рис. 11.2 – Критерії у визначенні якості проведення дозвілля (у %)

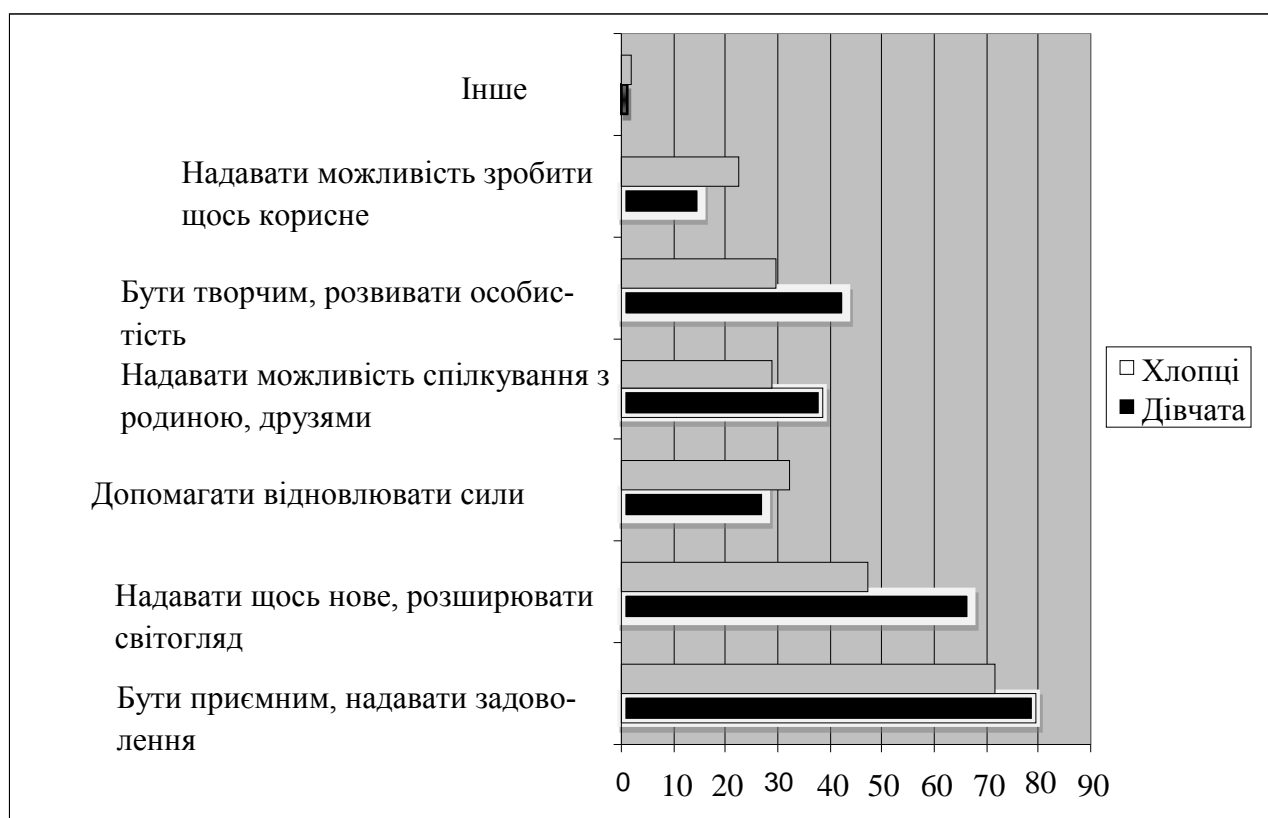

Рис. 11.3 – Критерії у визначенні якості проведення дозвілля за статтю (у %)

Схожі показники за критеріями були отримані за даними дослідження «Якість життя студентів ДНУ» (2012 р.). Якість проведення дозвілля, на думку студентів, визначається такими критеріями. Так, заняття у вільний час повинні «бути приємними, приносити задоволення» відзначили 80,5% респондентів, «давати щось нове, розширювати світогляд» – 66,0%, «давати можливість спілкуватися з сім'єю і друзями» – 57,6 %, «допомагати відновлювати сили після навчання» – 50% (див. рис. 11.4).

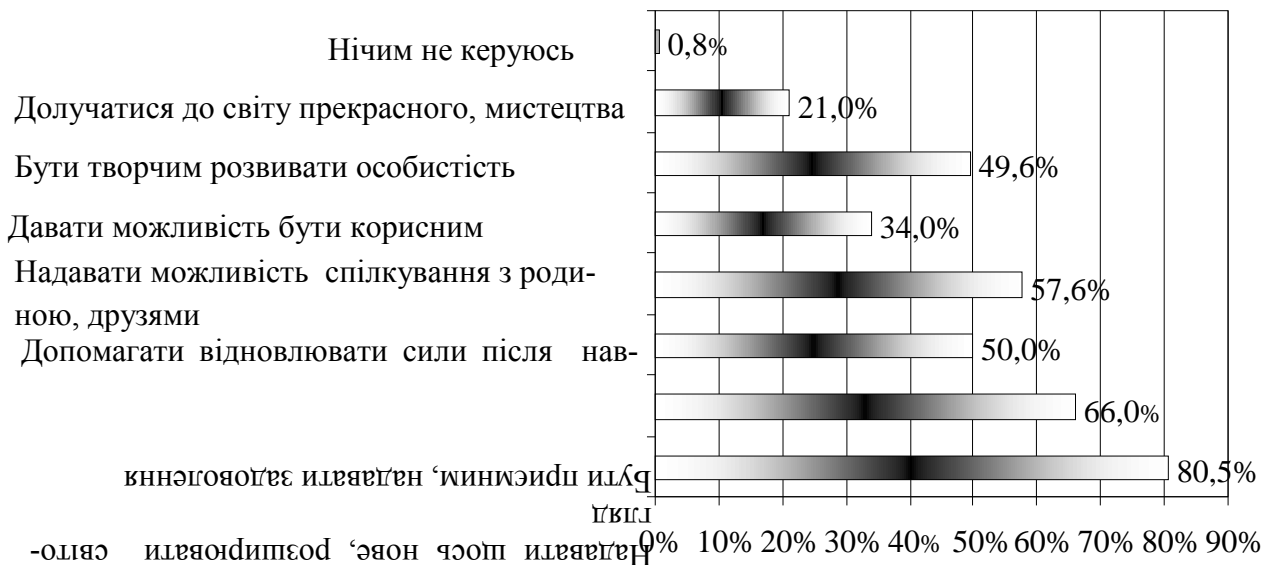

Рис. 11.4 – Критерії у визначенні якості проведення дозвілля

Отже, важливим для визначення загальної картини дозвілльової діяльності студентів ДНУ є питання про задоволеність та якість проведеного вільного часу. Отримані дані дослідження як першокурсників, так і загалом студентства, свідчать у цілому про позитивні орієнтації з цього питання.

Важливого значення у характеристиці показників якості дозвілля набувають фактори, що обумовлюють якість. У результаті проведеного соціологічного дослідження було отримано відповідь на важливе питання про те, що заважає студентам-першокурсникам проводити свій час так, як їм би хотілося. Виявилось, що основною перешкодою для них є брак вільного часу – 58,3%, внаслідок втоми, яку вони відчувають після занять в університеті – 39,7%, а також наявність фінансових труднощів – 29,5%. Варто відзначити, що 25,5% студентів вказали в анкеті, що їм абсолютно нічого не заважає організувати своє дозвілля так, як би їм це хотілося, а крім того, 20,5% відповіли чесно зізналися, що активніше і цікавіше проводити свій вільний час їм заважає власна лінь і небажання що-небудь робити.

Практично аналогічні причини відмітили студенти за даними дослідження «Якість життя студентів ДНУ» (2012 р.): «фінансові можливості» – 52,5%, «наявність вільного часу» – 52,3%, «втома після занять» – 43,5%, а 20,4% респондентів відзначають власну неорганізованість («лінь») (див. рис. 11.5).

Рис 11.5 – Думка респондентів про причини, що впливають на якість дозвілля (у %)

Щоб з'ясувати, які можливості для проведення дозвілля студенти бачать і як їх використовують, респондентам було запропоновано «відкрите питання», за яким було запропоновано самостійно сформулювати відповіді. На жаль, не всі респонденти відповіли на це питання, проте в отриманих відповідях, в міру частоти згадувань, були сформовані основні групи «можливостей», які відзначили опитані. На базі отриманих даних слід зазначити, що можливості для проведення дозвілля, які надає ДНУ, респонденти оцінили за ступенем їх використання. Так, найбільш часто відвідуваними закладами для відпочинку студенти відзначили Палац культури студентів ДНУ та туристичні поїздки, надані університетом.

Слід відзначити, що в загалом, змістовна різноманітність дозвіллевих практик студентів ДНУ суттєво не відрізняється від загальних тенденцій у дозвіллі молоді в Україні. За даними Всеукраїнського дослідження більшість молоді принаймні раз на тиждень дивляться фільми та інші телепрограми, слухають музику, зустрічаються з друзями або спілкуються з ними в соціальних мережах, читають новини або іншу інформацію (не пов'язану з роботою або навчанням) в Інтернеті. Крім того, принаймні раз на місяць більшість опитаних готують заради задоволення, займаються фізичними вправами або спортом, читають книги (не рахуючи тих, які потрібні для роботи або навчання) та пресу, виїжджають на природу, в парк або на пляж, щось вдосконалюють або ремонтують вдома¹.

З усіх перелічених видів дозвілля найрідше молодь подорожує за межами країни (64% зазначили, що ніколи цього не роблять), відвідує спортивну сек-

¹ Волосевич І. Молодь України – 2015 / І. Волосевич, С. Герасимчук, Т. Костюченко. – К.: ІП «ГФК ЮКРЕЙН», 2015. – С. 45.

цію (56%), ходить в театр (54%). Відповідаючи на питання, якими видами дозвілля хотіли б займатися частіше, але на це не вистачає коштів, більшість опитаних (62%) зазначили подорожі за межі країни. На другому місці подорожі Україною – про них згадали 50% опитаних. На третьому – можливість частіше ходити на концерти або шоу – про це згадали 35% опитаних. Загалом лише 18% молоді зазначили, що їм вистачає коштів на всі бажані види дозвілля. Також серед причин, які заважають українській молоді займатися спортом або різними видами рухової активності, 30% респондентів зауважили дефіцит власних коштів для відвідування спортивних клубів, фітнес-центрів та на придбання необхідного одягу, інвентарю¹.

Отже, сучасне соціокультурне середовище пропонує студентам цілу індустрію дозвілля, яка спрямована перш за все на розважальне дозвілля і менше – на виховання та освітній розвиток. Пасивно-споглядальне споживання культурних заходів виконує лише функцію розваги, але не задовольняє потреби у саморозвитку. Міра реалізації соціально-культурного потенціалу особистості, у більшості випадків, відбувається лише частково. Поводження особистості у дозвіллі носить пошуковий характер, особистість намагається пізнати свої можливості, розкрити свій потенціал. Тому, доцільно організований дозвіллевий простір є важливою складовою успішної життєдіяльності особистості. Мається на увазі матеріальна та просторова доступність дозвіллевих закладів, відповідність потребам та інтересам, змістовність пропонованих заходів, якісність надання дозвіллевих послуг, індивідуальний підхід тощо. Дозвіллева діяльність українців останніми роками потерпає значних зрушень як у позитивному, так і в негативному напрямі. Поряд із розвитком структури дозвіллевих центрів, спрямованих на оздоровлення і фізичну культуру населення (фітнес-центрів, танцювальних клубів, туристичних клубів), слід відзначити розвиток не завжди якісної комерціалізованої розважальної індустрії дозвілля, появу ігрових закладів та засилля низькопробних розважальних шоу.

Молодь сприймає, а значить і вибирає різну діяльність для проведення часу дозвілля в залежності від потреби. Виходячи з цього, можна сформулювати вимоги до організації й проведення дозвіллевої діяльності студентської молоді: 1) необхідно підходити до дозвілля як до засобу виховання й самовиховання людини, формування особистості; 2) дозвілля повинно бути різноманітним, цікавим, носити розважальний характер. Тут важливо, щоб зміст, форми відповідали потребам і інтересам молоді.

Таким чином, дозвілля є соціальним явищем; воно представлено комплексно, як: час, що молодь використовує за своїми інтересами, можливостями та потребами; сфера життя зі своїми нормами, правилами, умовами; діяльність, зміст котрої полягає у різниці між навчальною і суспільно-значимою діяльністю, і полягає у результаті, а не у самій діяльності, де кожний із видів дозвіллевої діяльності може бути використаний для самоорганізації або організації дозвілля молоді. Дозвілля дає можливість сучасній молодій людині розвивати різ-

¹ Там само. – С. 6.

ні сторони своєї особистості, свій таланти. Для цього необхідно, щоб вона відносилася до дозвілля із позиції своєї життєвої задачі, свого покликання – усесторонньо розвивати власні здібності, свідомо формувати себе.

Формування особистості студента, майбутнього фахівця, є безперервним процесом, який містить як час навчання, так і час дозвілля. Слід пам'ятати, що студент має право на свій особистий вільний час. Дозвілля дає можливість сучасній молодій людині розвивати різні сторони своєї особистості, навіть власний таланти. Для цього потрібно, щоб до дозвілля вона підходила з позиції свого життєвого завдання, свого покликання – усебічно розвивати власні здібності, свідомо формувати себе. При цьому слід ураховувати той факт, що на першому місці разом із комплексом професійних знань – комплекс професійних здібностей особистості, а також рівень розвитку загальної культури майбутнього спеціаліста. Тому у ЗВО для отримання позитивних результатів освітньо-виховного процесу потрібно створювати певні умови для організації дозвіллевої діяльності студентів.

РОЗДІЛ 12.

ГАСТРОНОМІЧНА ОСВІТА ЯК ІНДИКАТОР ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ СУЧАСНОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Судячи з усього, увесь цивілізований світ дедалі більше демонструє неабияку увагу до гастрономічних питань, зокрема до відповідної освіти, функція якої – сформуванню доцільну (конструктивну) харчову поведінку й водночас зберегти культурне надбання своїх пращурів. На нашу думку, станом на сьогодні розробка такої новаторської для вітчизняного соціально-гуманітарного дискурсу теми (дослідження гастрономічної культури та її різних похідних) вже здатна приносити конкретні практичні результати, які допомагають розібратися з цілою низкою вельми актуальних соціальних питань. Зокрема, де саме у просторі людського харчування закінчується норма і починаються різноманітні відхилення / патології. До речі, на тлі перманентної глобалізації сучасного світу подібні питання набувають екстериторіального характеру, тобто є актуальними для багатьох країн.

Так, деструктивні практики харчування можна знаходити там, де за логікою речей їх взагалі не повинно бути. Адже виявляється, що увага, наприклад, до здорового способу життя та відповідного харчування має і зворотний бік, тобто може бути занадто гіперболізованою та невиправданою. Із цього приводу цікаві дані наводять у своєму науковому дослідженні німецькі вчені Й. Цітглау і А. Саберські, які демонструють наявність певних деструктивних властивостей у процесах прагнення до такого способу життя через відповідне харчування. За відсутності елементарної гастрономічної освіти останнє інколи

може навіть нашкодити. Вони пишуть, що «людина, яка вважає, що в її тарілці лежить корисний для здоров'я продукт, як наслідок – вживати їжу більше. Напевно, вона думає, що може дозволити собі зайвого, коли споживає здорову їжу. А можливо, вона переконана, що кількість має компенсувати втрачену якість, адже здорова їжа не обов'язково смачна»¹. Далі вони наголошують на цікавій закономірності: якщо людина, як правило, відвідує ресторани т.зв. здорового харчування протягом календарного року, то це призводить до збільшення в неї ваги приблизно на декілька кілограмів, що, приміром, цілком дорівнює результатам відвідування мережі кафе-ресторанів «швидкого харчування»².

На окрему увагу в цьому контексті заслуговують питання «спортивної дієти»³, передусім для масової людини. Однією з можливих передумов дотримання цієї дієти є абсолютизація бажання будь-якою ціною справити враження на інших, більш конкретно – набути бажаних форм власного тіла. Причому інколи до цього прагнуть, як правило, молоді люди з уже доволі спортивною антропометрією. Сьогодні таке занадто «дбайливе» ставлення до своєї фігури, гіперболізоване прагнення подібатися іншим, підвищити власну самооцінку тощо в окремих категорій через відповідну дієту визначається як деструктивна практика харчування, її ще називають комплексом Адоніса⁴. Суть його полягає в тому, що люди з доволі підтягнутою спортивною статурою намагаються надати власній зовнішності ще більшого лоску. Соціальна взаємодія з іншими в них підпорядковується плану їх спортивних тренувань, а ставлення до їжі раз по раз регламентується згідно з обраним режимом харчування та відповідним меню.

Такі невиправдані, завищені вимоги до себе, які все більше поширюються в масовій свідомості глобального світу, цілком можна вважати результатом тиску маніпулятивного складника, який знаходить своє місце в актуальній масовій культурі. Подекуди анонсовані процеси призводять до харчових порушень, формування хибних цінностей, вибору вкрай сумнівного способу життя тощо. Як засвідчило британське дослідження, проведене психологом Л. Пейні, у ході якого було опитано 596 хлопчиків 11-16 років, третина опитаних підлітків «бажали б схуднути. Більше половини сказали, що важливіше добре виглядати, аніж добре грати у футбол... Кожен восьмий змінив би свою зовнішність за допомогою пластичної хірургії»⁵. Учені зауважують, що ситуація зі сприйняттям власної зовнішності британськими дівчатами та відповідні ціннісні орієнтації їх поведінки виявляються не менш контроверсійними.

Якщо звернутися до вітчизняних даних, то отримаємо такі результати. Дослідження «Естетика власної зовнішності: на прикладі її сприйняття сучасною

¹ Циттлау Й. Ешь или умри! Как индустрия питания делает из нас наркоманов / Й. Циттлау, А. Саберски. – СПб.: Питер, 2010. – С. 87.

² Там само.

³ Сьогодні в Україні дедалі більше відкривається мережа магазинів спортивного харчування, послугами яких користуються не лише професійні спортсмени, але й інші категорії населення, із вкрай обмеженими гастрономічними знаннями.

⁴ Циттлау Й. Указ. соч. – С. 178.

⁵ Там само.

студентською молоддю м. Дніпропетровська», проведене з 5 по 15 вересня у 2013 р. методом анкетування, із використанням гніздової вибірки, надало цікаві дані. Зокрема, відповідаючи на запитання «Чи бажали б ви схуднути?», 33% дали позитивну відповідь, 58,3% обрали варіант «ні», 8,7% зазначили, що вагаються з відповіддю.

Прикметно, що з категорії тих, хто бажає схуднути, лише 27 % – юнаки, решта (73 %) – дівчата. Разом з тим, при отриманні відповіді на запитання «Чи задоволені Ви власною зовнішністю?» виявилось, що приблизно третина нею незадоволені, до речі, це в рівному ступені притаманне і юнакам, і дівчатам (див. табл. 12.1).

Таблиця 12.1 – Розподіл відповідей на запитання «Чи задоволені Ви власною зовнішністю?»

Варіанти відповідей	%
Так	61,3
Ні	29,2
Важко сказати	9,5

Безсумнівно, таке питання набагато більше хвилює людину в молодому віці, проте, навіть з урахуванням цього, варто зауважити, що коли кожен третій відчуває певний дискомфорт, замислюючись над своєю зовнішністю, то це вже доволі великий відсоток. На нашу думку, така ситуація обумовлена широким спектром чинників, у тому числі і впливом сучасної «глянцевої» культури та подекуди одновимірного погляду молоді (окремих її груп) на життя. Відповідаючи на запитання «Чи згодні Ви з думкою, що краще добре виглядати, аніж бути справжнім майстром своєї справи?», приблизно кожен десятий із респондентів погодився з цим, причому гендерна специфіка відсутня (див. табл. 12.2).

Таблиця 12.2 – Розподіл відповідей на запитання «Чи згодні Ви з думкою, що краще добре виглядати, ніж бути справжнім майстром своєї справи?»

Варіанти відповідей	%
Так	9,2
Ні	83,3
Важко сказати	7,5

Стільки ж опитаних скорегували б власну зовнішність за допомогою пластичної хірургії, якщо б мали таку можливість (див. табл. 12.3).

Загалом зовнішність, як чинник життєвого успіху, порівняно з іншими, у ціннісній ієрархії сучасного українського студентства посідає лише восьме місце за значущістю¹. Попри це той факт, що така складова життєвого успіху вже

¹ Дейнеко О. Життєвий успіх в оцінках сучасного студентства: від суб'єктивного досягнення до стратегії інфантилізму / О. Дейнеко // Українське студентство в пошуках ідентичності:

входить у чільну вісімку позицій, які привертають увагу вітчизняних дослідників, є доволі красномовним. Водночас порівняння його впливу на стратегії досягнення життєвого успіху у 2006 р. та 2009 р. дає підстави говорити, що в цьому процесі значущість власної зовнішності для окремо взятої особи збільшується. Так, за оцінками харківських соціологів (Л. Сокурянської, О. Дейнеко), у 2006 р. її назвали відповідним елементом досягнення власних бажаних ідеалів 6% українських студентів, тоді як у 2009 р. таких було вже 9%¹.

Таблиця 12.3 – Розподіл відповідей на запитання «Чи погодилися б Ви скорегувати власну зовнішність за допомогою пластичної хірургії, якщо б мали таку можливість?»

Варіанти відповідей	%
Так	11,2
Ні	83,3
Важко сказати	5,5

До сказаного варто додати, що студентська молодь є більш самодостатньою та професійно зорієнтованою, аніж решта її однолітків. Тому відповідні показники загалом по всьому репрезентативному матеріалу щодо масової свідомості сучасної молоді, на нашу думку, були б більш критичними. Якщо ж порівнювати, наскільки це можливо, наші дані з відповідними, отриманими при дослідженнях, здійснених у Великобританії, то, все-таки слід сказати, що вітчизняна ситуація, незважаючи на доволі неоднозначні результати, є дещо не такою загрозливою. Але підкреслимо: це можна пояснити тим, що ми опитали лише студентів. Утім, якби дані стосувалися усієї молоді, підлітків, зокрема категорії 11-16 річних юнаків, то загальна картина, ймовірно, виявилася б теж не менш хвилюючою, ніж на Туманному Альбіоні. Нагадаємо, що представлені висновки свідчать про загальний стан, ціннісний вимір свідомості молоді людини на сучасному етапі.

Лаковане суспільство, яке створюється сучасними мас-медіа подекуди під диктовку ТНК та великого капіталу, змушує багатьох дивитися на світ по-особливому. Зважаючи на це, проблема схуднути, навіть тоді коли для цього немає об'єктивних підстав, насамперед під впливом «глянцевої» культури, стає все більш актуальною. Із цією метою, як наголошують фахівці, велика кількість людей, до речі, не лише жінок, хоча б раз у житті зверталася до дієт. Більше того, виявляється, що така проблема є інтернаціональною. Так, відповідаючи на запитання в нашому дослідженні «Чи дотримувалися Ви хоча б один раз дієти, спрямованої на схуднення?», ствердну відповідь дали близько 34% респондентів (див. табл. 12.4). Безумовно, що з–поміж них набагато більше дівчат, бо бути відомими, отже міцними та сильними, є універсальна міжчасова домінанта

монографія / за ред. В.Л. Арбеніної, Л.Г. Сокурянської. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2012. – С. 493.

¹ Там само.

чоловічої культури. У будь-якому випадку така цифра є доволі промовистою.

Таблиця 12.4 – Розподіл відповідей на запитання «Чи дотримувалися Ви хоча б один раз дієти, спрямованої на схуднення?»

Варіанти відповідей	%
Так	34,2
Ні	58,8
Важко сказати	7,0

Іншими словами, для певної частини населення (окремих груп дівчат і жінок середнього віку) голод подекуди стає головним інструментом власної «самореалізації», яка закінчується доволі невтішно. Світлини з прикладами анорексії, навіть летального характеру, можна знайти в сучасних інтернет-виданнях та інших ЗМІ. На нашу думку, про такі практики вже доцільно говорити як про наявність доволі суттєвого харчового відхилення / розладу. Вчені небезпідставно бачать пояснення цим процесам у деструктивній моді, індивідуальних настроях, особистісних кризах: низька самооцінка, агресія, конфлікти з батьками, крім того, відсутність соціально прийнятних перспектив особистісного / професійного зростання, самотність, як наслідок – прагнення будь-якою ціною зробити кар'єру або, навпаки, відвертий бунт проти актуальних/недосяжних сучасних ідеалів краси¹.

З іншого боку, для тих, хто не марить фантомною кар'єрою занадто стрункої моделі, не страждає на занижену самооцінку й не виявляє прагнення спілкуватися зі світом через контркультурні форми, часто-густо повсякденні проблеми, стреси «вирішуються» через звернення до одного з універсальних релаксантів – їжі. Рано чи пізно ця поведінка закінчується появою остраху перед додатковими кілограмами, що, ймовірно, негативно відіб'ється на зовнішньому вигляді, зрештою змушує шукати можливі варіанти протидії. На тлі вищезгаданих фонових обставин з'являються нові харчові порушення, які полягають у тому, що людина постійно думає про їжу, про те, які продукти корисні, а які – ні².

Ми вважаємо, що це вже певна патологія, хоча в такому значенні вона довгий час не сприймалася, адже наявну межу між нормою і її діаметральною протилежністю подекуди доволі важко розгледіти. Ураховуючи це, наведемо одне з вибіркових інтерв'ю з дівчиною – Настею Тарахтій (23 роки, безробітна, м. Дніпро). Вона говорить: «Кожного разу, коли я приймаю їжу, обов'язково слідкую за нормами власної дієти. Більше того, постійно думаю над проблемою корисної їжі. Інколи, справді, ловлю себе на думці, що забагато про це розмірковую. Зрештою, якщо я бачу, що цей продукт дасть зайві калорії, які відіб'ються на фігурі, він ніколи не потрапить до моєї тарілки. Власний раціон харчування, незважаючи на сезон і ціну, я вибудовую навколо помідорів, які в багатьох

¹ Див.: Лінтон Ш. Довершений голод: міркування про харчові розлади по той бік краси / Ш. Лінтон // Їжа і філософія: їжте, пийте і будьте щасливі / [упоряд. Ф. Олгоф]. – К.: Темпора, 2011. – С. 71-87.

² Див.: Циттлау Й. Указ. соч.

книжках визначаються як дуже корисні овочі». На наш погляд, стосовно норми надзвичайно слухним є таке твердження: норму, що правда, то правда, як правило, ніколи не помічають, хоча інституційно вона присутня. Якщо ж хтось замислюється, чи є це норма або патологія, то вже достатньо підстав казати, що це як мінімум відхилення від норми.

Тож надзвичайно актуальною проблемою сучасного етапу глобального світу для значної частини населення є страх перед ожирінням і постійні нав'язливі рефлексії з цього приводу. Слід сказати, що це знайоме не лише тим, хто насправді з такою проблемою стикається, але й окремим іншим категоріям, які за об'єктивними показниками зовсім не мають підстав подібні емоції відчувати. Уперше про «fearofobesity» (з англ. – побоювання ожиріння) – страх набрати зайві кілограми – заговорили американські дослідники, коли відкрили цікаву закономірність, а саме: виявляється, що більше половини тих, хто сідає на дієту, насправді реальних підстав для цього не мають¹. Такі проблеми все наполегливіше нагадують про себе й знаходять своє місце в інформаційному матеріалі сучасних мас-медіа. Із цього приводу доцільно згадати американську кінострічку «День бабака», де в іронічній формі висвітлюється ставлення людини до шкідливих сторін харчування. Головний герой Ф. Коннорс (Б. Мюррей) не зважає на згубні звички та шкідливі продукти, адже він кожного разу просинається в один і той самий день – День бабака, тобто «завтрашній день для нього ніколи не настане»². Отже, не варто думати про холестерин, рак, зайву вагу, інші похідні проблеми. Як бачимо, у запропонованому форматі автори кіносюжету намагаються, насамперед в його гастрономічному ракурсі, показати певні проблеми американського суспільства, хоча, звісно, в дещо іронічно-фантазмагоричному вигляді.

Ще раз зазначимо, що сучасне суспільство зваблює людину багатьма спокусами, одна з яких – популярні журнали зі світлинами відомих людей, які скориговані майстрами фотошопу, та сумнівні моделі публічного життя «мажорів», селебриті, мас-bodies тощо. Такі обставини зумовлюють невиправдану увагу до власної зовнішності, прагнення, передусім за омріяною формою, долучитися до популярних символів успіху сучасного світу. З метою подолання надвисоких, часто-густо невиправданих вимог до себе, як наслідок – депресій та необґрунтованого незадоволення габітарною складовою свого статусного образу, англійські вчені пропонують у ЗМІ показувати зірок масової культури без мистецтва фотошопу³. Проте питання в іншому: чи погодяться на це медійні люди? Є ще одна альтернатива, на нашу думку, більш реальна. Так, експерти радять батькам надавати своїм дітям якомога більше можливостей для власної самореалізації, особистісного розвитку, зокрема за допомогою читання, волонтерської роботи, широкої палітри зорієнтованих на мистецтво занять, освітніх

¹ Монтанари М. Голод и изобилие. История питания в Европе / М. Монтанари. – СПб.: Александрия, 2009. – С. 210.

² Хольм М. Кинокулинария: роскошные ужины и фантастические рецепты из волшебной страны кино / М. Хольм, М. Чиндблум. – М.: КоЛибри, 2010. – С. 94.

³ Див.: Циттлау Й. Указ. соч.

заходів, які розкривають перед підлітком більше смислових варіантів та конотацій суспільного буття¹.

У цьому аспекті варто звернути увагу на відомий вислів: книга творить людину. Про це, але дещо іншими словами, сказав в автобіографічному оповіданні «Пральня людських душ» П. Сорокін. Він вважає, що із соціальних низів до світового визнання його підняла «звичайна» книга. Відповідно до власних спогадів класик соціології зауважував на одній зі своїх властивостей, а саме, що в нього постійно була туга за книгою². На нашу думку, сьогодні прагнення до такого якісного читання надасть проблемним категоріям молоді можливість позбутися впливу деструктивних мотивів, які спонукають до гедоністичного варіанта написання власної біографії та побачити універсальні цінності людського буття. Цілком імовірно, що в результаті молода особа зовсім інакше буде ставитися до власної зовнішності, напевно підвищиться самооцінка, зникне бажання поліпшувати настрій за допомогою вкрай сумнівних гастрономічних практик, наприклад невинуватих дієт чи харчових компенсацій. Молода людина без ускладнень зможе усвідомити, що подобатися можна не лише через різноманітні обмеження себе в їжі, але й завдяки достойній життєвій позиції, не лише фізично розвинутою чи занадто стрункою фігурою, але й внутрішньою силою, моральними переконаннями тощо.

Іншими словами, П. Сорокін наголошує на важливій ролі знання у процесах підтримки повноцінного життєзабезпечення людини. Так, в одній зі своїх праць американський соціолог акцентує увагу на великій значущості розширення інтелектуалізаторських факторів у середовищі існування суспільства в цілому. Зокрема, він пише, що «більш або менш рівномірний розподіл знання й освіти в усіх прошарках суспільства є умова, поза якою неможлива егалітарна... система»³. Взагалі П. Сорокін говорив про необхідність створення так званого психічного насоса, призначення якого – продукування відповідної мотивації для отримання нових знань⁴. Показово, що тоді молодий учений виголошував думки не лише про вкрай важливу значущість поширення освіти і наукових знань, але й про ймовірні механізми інтенсифікації такого процесу, коли б людина була здатна випереджаючими (традиційні норми) темпами засвоювати новітні знання. Безпосередньо увага П. Сорокіна до соціальних змін через такі новаторські інструменти, які були похідною позитивістської методології, була наскрізною темою всієї його соціологічної спадщини (згадати хоча б його роздуми про механізми виробництва альтруїстичного кохання)⁵.

Із цього приводу П. Сорокін пише про нові завдання педагогіки⁶, одне з

¹ Див.: Сорокін П. Дальня дорога: автобіографія / П. Сорокін. – М.: Терра, 1992. – 303 с.

² Там само.

³ Цит. за: Сапов В.В. Мечта соціолога / В.В. Сапов // Человек. – 2012. – № 1. – С. 154.

⁴ Там само.

⁵ Сорокін П.А. Таинственная энергия любви: из научного наследия русско-американского социолога / П.А. Сорокин; [послесл. В.В. Сапова] // Социс. – 1991. – № 9. – С. 144-159.

⁶Цікаво, що на важливості педагогіки, як однієї з найбільш значущих для суспільства наук, наполягає Б. Акунін у своїй праці «Арістономія». Проте, на його думку, це надало б людині

яких – «довести інтенсифікацію розумового розвитку “до максимального тиску”, потроїти, удесятерити її; як фізики здатні довести тиск однієї атмосфери до декількох сотень атмосфер, так само й педагоги мають винайти шлях, щоби тиск однієї інтелектуальної атмосфери довести до тиску декількох атмосфер»¹. Обґрунтовуючи свою думку фактологічно, він наводить приклади «вундеркіндів» на кшталт «Дж. Ст. Мілля, який у чотири роки писав вірші латинською і грецькою мовами, а в десять-дванадцять років знав більше за пересічного студента»². Класик соціології продовжує: «...чимало підтверджень такої можливості інтенсифікації навчання дають і самоучки з “низів”... Таким літературним типом може бути Мартін Іден Дж. Лондона. Таких іденів чимало навіть у нашому робітничому середовищі»³.

Звичайно, сорокінським педагогічним моделям не судилося стати реальністю. Натомість його наскрізна ідея – насамперед дбати про пересічну людину через підвищення її освітнього рівня – напрочуд актуальна й досі⁴. До таких омріяних обривів цілком ефективно можна просуватися через поширення суспільством конкурентоспроможного наукового знання – у нашому випадку як загальноосвітнього, так й гастрономічного. Від себе додамо: такого знання, яке прямо вливатиме на зростання кривої здоров'я людини та, як наслідок – цілком можливо, збільшення ВВП, а також вирішення безлічі інших суспільних проблем. Прикметно, що в Україні поки що, на думку А. Горбачика, збільшення й покращення формальних показників розвитку освіти, наприклад університетської, жодним чином не впливає, на превеликий жаль, на зростання того ж ВВП. Тому висновок напрашується цілком очевидний: у цьому питанні (до речі, як і в багатьох інших) важлива не кількість (форма), а якість (зміст).

У будь-якому випадку слід розуміти, що наші харчові звички формуються внаслідок не лише тиску зовнішніх чинників, але й певного вибору способу та стилю власного буття, в якому життєво важливим є прагнення до конкурентоспроможних, актуальних знань, які були б незаангажовані сумнівним бізнесом та контроверсійними трендами актуальної масової культури. Варто пам'ятати, що знання ніколи зайвими не бувають. Зрештою, це позитивно відіб'ється на здоров'ї нації, у результаті – на зміцненні її економічного потенціалу та вирішенні багатьох інших важливих соціальних похідних, можливо, й на зменшенні «кричущих» форм нерівності. Причому, вважаємо, варто прагнути не лише до «електронної освіти» чи вимагати комп'ютеризації найвіддаленіших куточків країни за будь-яку ціну (хоча, безумовно, новітні технології мають розповсюджуватися й у периферійній місцевості). Проте електронна освіта подекуди закінчується «інтелектуальним серфінгом», коли молода особа привчається читати максимум сторінку на різних сайтах, як правило – по «діагоналі». Це викли-

можливість не стільки відчувати себе рівною серед рівних, скільки насамперед розкрити той потенціал, який надасть їй змогу максимально реалізувати себе в житті.

¹ Цит. за: Сапов В.В. Мечта соціолога... – С. 154.

² Цит. за: Сапов В.В. Мечта соціолога... – С. 155.

³ Цит. за: Сапов В.В. Мечта соціолога... – С. 155.

⁴ Див.: Сорокин П. Дальняя дорога: автобіографія...

кає занепокоєність, оскільки свідчить про примітивізацію аналітичних здібностей людини, що заважає їй у подальшому, наприклад, оперувати великими масивами інформації тощо. На нашу думку, цілком доцільно не забувати й про звичайні, традиційні форми отримання знань – через потяг до усім відомої паперової книги. У будь-якому випадку це питання (традиційна vs електронна освіта) заслуговує на окремий розгляд, проте вже сьогодні вітчизняні фахівці, зокрема Л. Чернова, зауважують на його неабиякій значущості.

Таким чином, не останню роль у цих загальних процесах розширення інтелектуалізаторських факторів існування людини має бути відведено саме гастрономічній освіті, насамперед упродовж первинної соціалізації особи. Подібні приклади в найбільш прогресивній частині світу вже існують, даючи реальні результати. Наприклад, фахівці Франкфуртського центру з питань харчових порушень відвідують із просвітницькою місією школи та дитячі садки, де цікаво розповідають про переваги природного харчування, влаштовують майстер-класи, привчаючи дітей ефективно локалізувати стреси завдяки руху, різноманітним соціально-психологічним прийомам, а не шоколаду та печиву¹. Гадаємо, що зовсім не випадково, наприклад, у США започатковуються освітні заходи, організатори яких ставлять за мету боротьбу з різними харчовими розладами / патологіями, зокрема дитячим ожирінням. Своєрідним дзеркалом, у якому відображається ієрархія соціальних проблем окремої країни, є публічна діяльність багатьох перших леді. Так, дружина колишнього президента США Мішель Обама власним прикладом пропагувала здорову їжу й рухливий спосіб життя. У свій час вона поруч із Білим домом розбила грядки, на яких іноді працювала власноруч і закликала всіх наслідувати її приклад – вирощувати органічні, корисні продукти. Тому прогалину в наявності кваліфікованих знань, без сумніву, мають ліквідувати відповідні дослідні та інформаційні установи (зокрема, й державні), які б надавали об'єктивну, науково перевірену інформацію (незаангажовану сумнівним бізнесом), а також особистий приклад відомих та популярних людей.

З іншого боку, вчені небезпідставно вважають, що найбільш вдалою стратегією профілактики й локалізації згадуваних вище деструктивних практик харчування є заняття спортом не менше чотирьох годин на тиждень. Тоді мозок буде посилати імпульси після стресу не в шлунок, викликаючи зовсім нездоровий апетит, а стимулювати людину до вибору рухливого способу життя². Але спорт має бути помічником, на відміну від диктатора, який спілкування, відпочинок і повноцінне харчування кладе на «вівтар перемоги» задля того, щоби бути в контексті модного тренду, водночас задовольняти все зростаючі фінансові апетити тренерів фітнес-залів із сумнівною репутацією або гігантів спортивної харчової індустрії. Іншими словами, із-поміж тієї категорії людей, які на сьогодні займаються спортом, звісно, є чимала частка осіб, для яких спорт, через гіперболізоване ставлення до власної зовнішності, наприклад коли невеликі

¹ Циттлау Й. Указ. соч. – С. 179.

² Див.: Цвек Д. Солодке печиво / Д. Цвек. – Л.: вид-во Старого Лева, 2013. – 181 с.

студентські кошти витрачають не стільки на повноцінний обід, а передусім на комплекс вітамінізованих добавок для збільшення ваги м'язів, цілком імовірно, радше, заважає, аніж допомагає боротися зі стресом або підтримувати власну фізичну форму в належному стані. Це можна стверджувати, спираючись на сучасні аналітичні матеріали. Так, вітчизняний соціолог О. Кириленко зазначає, що важливою «проблемою фітнесу є вплив на нього культури бодібілдингу, пов'язаного з практиками споживання препаратів стероїдного змісту. Це занурює фітнес-індустрію в розвиток ринку заборонених у спорті препаратів (допінгів) і знижує оздоровчий ефект від занять у фітнес-залах»¹.

Отже, через популяризацію освіти, гастрономічної зокрема, слід прагнути до критичного сприйняття в суспільстві своєрідного культу «правильного сенсу» життя та формувати усвідомлене ставлення до можливих альтернатив вибору у просторі гастрономічного. Як стверджує широкий корпус фахівців, це варто робити через посилення на власні національні традиції. Зрештою, такі практики можуть стати цілком реальним захисником від проблем катування себе різними дієтами або, навпаки, масового ожиріння й інших негативних девіацій, які подекуди є наслідком інтеріоризації хибних цінностей, наявності деструктивних емоцій, високого соціального напруження тощо². Зважаючи на це, не слід також забувати про необхідність створення та реалізації й інших виключно важливих соціальних програм.

У такому контексті доцільно наголосити на відсутності в Україні розвинутої спортивної інфраструктури, передусім для «середньої», масової людини. Варто зауважити, що протягом новітньої історії за кількістю відкритих спортивних майданчиків та плавальних басейнів на тисячу населення (мова вже не йде про хокейні майданчики) Україна, на превеликий жаль, посідає одне з останніх місць у Європі. Більше того, наявні доволі популярні сьогодні фітнес-зали далеко не всім по кишені³. Між тим, наприклад, австралійський уряд з метою боротьби з проблемою ожиріння інвестує кошти насамперед у розбудову розгалуженої та доступної спортивної інфраструктури для популяризації серед усіх верств населення фізичної активності та рухливого способу життя. Симптоматично, що, випробувавши найбільш поширені у світі варіанти боротьби із зайвими кілограмами, австралійські урядовці лівову частину державних коштів вирішили вкладати саме у прискорену розбудову та інституціоналізацію масового спорту. До речі, на спорті, як важливій одиниці повноцінного функціонування сучасного соціуму, дедалі більше наголошують українські соціологи.

У цілому нам все ще не вистачає спокійного, вдумливого, поінформованого ставлення до їжі, яке було б позбавлене нав'язливих пропозицій суспільства

¹ Кириленко О. Фитнес как форма современного досуга и его индустрии / О. Кириленко // Соціологія та суспільство: взаємодія в умовах кризи: [тези. доп. II Конгресу САУ; Харків, 17-19 жовтня 2013 р.]. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2013. – С. 563.

² Див.: Поллан М. Філософія їди. Правда о питании. Как нам, Homosapiens, питаться, чтобы быть предельно здоровыми / М. Поллан. – М.: Астрель, 2013. – 284 с.

³ Див.: Кириленко О. Вказ. твір.

споживання, модних трендів, архетипів колективного несвідомого, тобто усього того, що може призвести до харчових розладів у поведінкових практиках людини. Висновки напрошуються самі собою, адже навряд чи необхідно доводити, що справжнє здорове харчування пов'язане з певною свободою, тобто емансипативними цінностями в харчовій поведінці людини й власною можливістю усвідомленого вибору відповідно до культурних традицій попередніх поколінь та особистих потреб. Зважаючи на це, цінність гастрономічної освіти задля високої якості життя важко переоцінити, адже разом з економічною, правовою, екологічною та багатьма іншими вона є запорукою як громадянської самоорганізації (освічена особа завжди є менш пасивною у відстоюванні власної позиції, захисті своїх інтересів), так і убезпечення себе від різних харчових хорерів. Останні подекуди посилюються наслідками дії суспільства споживання.

Ще раз наголосимо, що гастрономія – це зв'язок між їжею та культурою. Якщо велика частина культури є комерціалізованою, вочевидь продукти харчування будуть не купуватися, а продаватися, тобто ініціатива йтиме насамперед від «нової буржуазії». Остання в ситуації соціальної аномії не завжди переймається якістю власного виробництва та послуг. Більше того, робиться все можливе, аби покупець пішов із придбанням, про яке він навіть не замислювався до того, як потрапив до магазину.

З метою не бути безпідставними у своїх твердженнях зайдемо в перший-ліпший супермаркет, де такі знання допоможуть не потрапити в тенета нав'язливої пропозиції, від якої часом надзвичайно важко відмовитися. Наприклад, кожен із кваліфікованих маркетологів знає, що харчова промисловість вже багато років на диво ефективно використовує таку закономірність. Приміром, з метою збереження червоного кольору м'яса, його подекуди обробляють спеціальною газовою сумішшю (40% вуглекислого газу та 60% кисню), іноді тварині напередодні забою дають вітамін С¹. На полицях деяких наших магазинів часто-густо зберігають товарний вигляд м'яса завдяки хімічним сполукам (ми бачимо його в приємному званні, але неприродному насправді кольорі – яскраво-червоному)².

Прикметно, що безпечність використання таких речовин викликає великий сумнів в експертів. І якщо на початку 2008 р. навіть Європейська організація із захисту харчових продуктів ще не ввела заборону на використання хімічних добавок, то в країнах із менш глибокими традиціями громадянської самоорганізації і невеликою кількістю харчових дослідних інститутів та лабораторій, які ефективно працюють, очікувати зміни на краще в короткостроковій перспективі доволі проблематично. До речі, в Україні все ще бракує установ, відповідного устаткування та фахівців, які б могли компетентно, у стислі терміни засвідчувати наявність або відсутність, скажімо, ГМО у продуктах хар-

¹ Циттлау Й. Указ. соч. – С. 37.

² Там само.

чування¹ і в результаті – професійно розв'язувати й інші подібні питання.

У цьому аспекті доцільно говорити про екстремум, тобто крайню екстремальну форму прояву гастрономічної культури глобального суспільства споживання в сукупності її негативних складників. Передусім тому, що вона, за посередництва своїх ідеологів, тисне на людину, використовуючи її підсвідомість, а це набагато ефективніший вплив, якщо порівнювати його з апеляціями до раціо окремо взятої особи. У покупця зберігається відчуття самостійності, але вирішує за нього інший, той хто обізнаний у законах психології та соціології. Окрім наведеного вище, яскравість, приємна кольорова гама, відчуття свята, музика, піднесена атмосфера, приємні аромати, спосіб розміщення товарів, маленькі черги біля касирів, дисконтні картки, накопичувальні талони, розпродаж – усе це на порядок збільшує прибуток великих магазинів. Такі методи впливають на глибинні психологічні збудники дії. Наприклад, уже відомо, що червоний колір більше подобається дітям, асоціюючись зі спілим плодом, солодким смаком та насолодою² Також багато інформації, яка сприймається на апріорному рівні, у зеленому, синьому кольорах тощо.

Усе це та багато іншого науково перевіреного матеріалу сьогодні змушує споживача купувати, купувати і ще раз купувати. Водночас не забувають і про його свідомість, яка також є цікавим, вдячним матеріалом для маніпуляцій. Зокрема, посилаються на існуючий ієрархічний кодекс цінностей, що склався в окремому суспільстві. «Сьогодні маніфестується зв'язок товарів із цінностями, які є наслідком певного впливу родини, роботи, релігії, референтної групи, і таким чином її (*середньостатистичну людину*. – *авт.*) підштовхують за допомогою реклами до “потрібного” продовольчого вибору»³. На цьому тлі споживче придбання, припустимо, красної риби під тиском соціокультурних обставин, а саме: користі для здоров'я морепродуктів, намагання долучитися до споживання вебленових товарів тощо, раз по раз потрапляють до продуктових кошиків споживача. Про те, що окремі види такої риби вирощені у штучних умовах, із використанням хімічних кормів та гормонів росту, мало хто здогадується. Це яскраве свідчення того, як їжа інтегрується в соціальні відносини. У будь-яку ціну такі продукти потрапляють на обідні столи, зовсім небагато – у смітникові відра, зважаючи на «синдром Плюшкіна», та безпосередньо призводять до появи зайвих кілограмів, а подекуди й інших проблем зі здоров'ям.

Гастрономічна освіта, порівняно з кулінарною та харчовою, має більш широкий діапазон дії. Вона формує знання не лише про кулінарні рецепти та доцільність вибору продуктів харчування для їхньої реалізації / приготування, але й має попереджати про можливі наслідки відхилення від харчових норм, служити певним дороговказом під час споживчого вибору, тобто фіксувати небажані варіанти девіантної поведінки в цьому просторі, знаходити зв'язки таких норм із

¹ Див.: Гончаренко І.В. Продукти-трансформери. Що треба знати про ГМО? / І.В. Гончаренко // Безпека життєдіяльності. – 2009. – № 4. – С. 10-15.

² Цитглау Й. Указ. соч. – С. 65.

³ Муратова А.С. Едение как выражение культуры [Электронный ресурс] / А.С. Муратова // Портал «Prakultura.ru». – Режим доступа: <http://www.prakultura.ru/school/culture/meal/cultural/>.

культурою, життям різних соціальних груп, їх традиціями тощо. Безперечно, освіта в цій площині має спиратися на високий рівень освіченості населення загалом, яке б спокійно, без зайвих ускладнень змогло засвоїти нову інформацію. Важко уявити компетентну людину в галузі гастрономічних знань, яка була б позбавлена потягу до книги, до самовдосконалення, самоконтролю та власної самоорганізації в цілому.

Тому гастрономічна освіта, будучи різновидом освіти взагалі, виконує свої конче важливі поліфонічні функції в житті сучасного суспільства. Безумовно, адресатом гастрономічної освіти має бути звичайна людина. Фахівці висловлюють занепокоєність у тому, що остання у глобальному світі все більшою мірою втрачає зв'язки не лише з незаангажованою ідеологією суспільства споживання літературою, але і з гастрономічними народними джерелами. Така особа сьогодні включена, як правило, в нуклеарні сімейно-шлюбні стосунки, на відміну від численної родини, яка часто-густо зустрічається в індустріальному, і тим більше традиційному світі. В останніх процесах, наприклад, кухонного навчання здебільшого займалися старші жінки. Кулінарні навички, гастрономічні знання, глибоке розуміння важливості вибору їжі та певного способу її приготування передавалися із вуст в уста, від однієї генерації до іншої. Тому багато проблем вирішувалося ще на початковій стадії, не набуваючи загрозливих форм, перманентних ознак тощо.

Постіндустріальний світ, його соціальний зміст, а отже, і функціональне наповнення сімейно-шлюбних відносин докорінно змінили таку ситуацію. В ньому превалюють нуклеарні родини. Парадоксальним на перший погляд, але цілком логічним виявляється припущення, що стагнація або цілковита відсутність традиційної гастрономічної культури в окремих соціальних групах, серед іншого, є виною бабусь, тобто старших жінок у родині. Проте в українському суспільстві, на відміну від інших суспільних систем глобального світу, нуклеарні сім'ї не настільки поширені, зважаючи на об'єктивні обставини.

Показовим є те, що такі процеси в глобальному світі містять у собі не лише певні переваги (наприклад, відчуття себе більш вільною, мобільною людиною), але й призводять до окремих деструктивних практик харчування у житті масової людини. Так, експертні висновки представників сучасного гастрономічного пантеону підтверджують запропоновані судження. «Матусі більше не готують; діти, позбавлені домашньої їжі, товстішають», – висловлюється відомий британський шеф-кухар Д. Олівер¹. Такі висновки поділяє Д. Віссані – медійна людина, володар і шеф-кухар одного з ресторанів в Італії. Він вважає, що варто запровадити уроки з гастрономічної освіти у школах. Свою позицію Д. Віссані підкріплює конкретними фактами. «Я знайомлю вчителів, – говорить він, – із традиційними італійськими продуктами, щоб ті розповідали про них своїм уч-

¹ Цит. за: *Метаморфози сучасної італійської кухні* [Електронний ресурс] / [под. ред. А. Бедарева] // Портал «Italynews.ru». – Режим доступу: <http://www.italynews.ru/material/5331.htm>.

ням»¹. Потім він додає: «Проте потрібен час, ввести такий предмет в навчальну програму нелегко; з іншого боку, правда в тому, що ми їмо так, як нас вчать»². Італійський фахівець із занепокоєнням підкреслює, що, по-перше, із поширенням практик швидкого харчування та скороченням часу на кулінарію втрачаються базові знання традиційної гастрономічної культури; по-друге, багато справжніх майстрів займаються інноваційною кухнею, утім, на сучасному етапі середньостатистичній людині дедалі більше бракує фундаментальних знань³.

Таким чином, наразі у глобальному світі деструктивні практики харчування у формах прагнення до сумнівних «спортивних дієт», практик необґрунтованого схуднення, проблем з ожирінням являють собою здебільшого похідну від модних трендів актуальної масової («гланцевої») культури. Водночас дається взнаки підвищення в суспільствах із наздоганяючим розвитком темпоритму життя, емоційних стресів, особистісних криз, маніпулятивного впливу глобального суспільства споживання, а також розпаду багатогенераційних родин. Крім того, на сучасному етапі вагомий «внесок» у процеси поширення «зайвих кілограмів» роблять бідність та самотність. Незважаючи на той факт, що окремі з цих явищ здебільшого мають об'єктивний характер, їх негативний вплив на організацію меню звичайної людини, цілком імовірно, можна зменшити завдяки поширенню актуальних конкурентоспроможних знань та елементарної гастрономічної освіти.

¹ Цит. за: *Метаморфози сучасної італійської кухні...*

² Цит. за: *Метаморфози сучасної італійської кухні...*

³ Див.: *Метаморфози сучасної італійської кухні...*

ПІСЛЯМОВА

Підводячи підсумки, зазначимо, що студенти ДНУ у цілому гідно презентують себе як частину інтелектуальної еліти України, зацікавлені в результатах свого навчання та отримання глибоких знань і практичних навичок у фаховій сфері, прагнуть розширювати свій професійний і культурно-етичний особистісний профіль, налаштовані на роботу переважно інтелектуального й управлінського характеру. Як показали численні емпіричні дослідження, основу ідентичності випускників ДНУ становить почуття причетності до своєї *Alma mater*.

Схвалюючи в цілому реформаторський курс у сфері вищої освіти, студенти занепокоєні розривом реального стану справ у системі вищої освіти й окремих аспектів її реформування. Разом з тим якість освіти, які студенти ДНУ отримують та її відповідність вимогам майбутньої професії оцінюється ними досить високо, проте для її покращення пропонується низка заходів, спрямованих на боротьбу з усіма проявами корупції і нечесності, налагодження співпраці з кращими світовими вишами, підвищення оплати праці викладачів, стимулювання наукової діяльності в університеті, зміцнення зв'язку викладання з потребами майбутньої професії тощо.

Реформування системи вищої освіти України спрямовано, крім іншого, і на приєднання ЗВО до Європейського освітнього та наукового простору, створення якого передбачено Болонським процесом. У ході вивчення цього аспекту встановлено, що в ДНУ склалася достатньо ефективна система, а отже, й накопичено певний позитивний досвід у вирішенні одного із фундаментальних завдань Болонського процесу – всебічного розвитку академічної мобільності, яка

виступає важливим чинником реформування системи вищої освіти. Сьогодні студентам ДНУ пропонується широкий вибір програм для здійснення академічної мобільності, чим вони успішно користуються. Такі міжкультурні комунікації сприяють формуванню у студентів знань про інші країни, народи, культури, вдосконаленню мовних навичок, розширенню кругозору і надбанню нового досвіду, що є життєво необхідним для освіченої людини XXI століття. Також студенти ДНУ вважають, що зарубіжна академічна мобільність надає перспективи активізації їх самовиховання, підвищення мотивації до навчання тощо.

Аналізуючи академічну культуру та ціннісні орієнтації студентів ДНУ, встановлено, що для тих, хто навчається, притаманний високий рівень прагматичності, особливо при визначенні домінуючих інструментальних цінностей, при визначенні стратегій подальших дій, а також фіксується зосередженість тих, хто навчається, на самореалізації. Останнім часом спостерігається суттєве підвищення значимості в ціннісній системі студентів ДНУ таких категорій як чесність, раціоналізм, освіченість та високі вимоги до життя.

Особливу увагу в дослідженні приділено з'ясуванню мотивів вибору саме ДНУ як місця навчання. Нажаль проблема професійного самовизначення не була повністю вирішеною ні для абітурієнтів минулих років, ні сьогоднішніх вступників. Серед основних чинників, які спонукають абітурієнтів поступати саме до ДНУ, виділяються такі, як можливість здобуття бажаної професії; цікавість навчання у цьому ЗВО; можливість продовження навчання в аспірантурі або за кордоном; висока репутація та престиж вишу; доброзичливість та висока кваліфікованість викладачів. Також відзначається, що значима частка абітурієнтів у різні роки має доволі приблизну уяву про сутність спеціальності. Серед інших мотивів вибору спеціальності (фаху) відмічається бажання стати кваліфікованим фахівцем, прагнення стати в майбутньому матеріально забезпеченою людиною, прагнення стати більш культурним та освіченим, стати більш самостійним.

У цьому аспекті продуктивним є вирішення проблеми адаптації студентів-першокурсників до освітнього процесу. Емпірично підтверджено, що кількість студентів, які не повною мірою осмислено обирали місце навчання, і кількість незадоволених своїм вибором не співпадає, оскільки абсолютна більшість студентів-першокурсників однозначно повторили би свій вибір ЗВО, факультету, спеціальності, а майже чверть зробили б це з високою ймовірністю. Крім того, «додатковими» адаптаційними ресурсами в ДНУ є залучення студентів до наукової роботи, суспільної та творчої діяльності, занять у спортивних секціях, участі у волонтерських об'єднаннях тощо, тим самим створюючи середовище самовизначення, забезпечуючи інтелектуальний, духовний, творчий розвиток тих, хто навчається, сприяючи їх згуртованості, посилюючи ідентифікацію зі своєю Alma mater, формуючи почуття причетності до підтримання позитивного іміджу вишу. У розрізі політичних цінностей студенти ДНУ демонструють достатньо високий рівень компетентності щодо демократії як специфічного політичного устрою, який за 5-бальною шкалою оцінюється на 3,59.

Розкриваючи ступінь задоволеності якістю життя, відзначається, що, не-

зважаючи на в цілому задоволеність власним життям, особливо це стосується сфери дозвілля та власного здоров'я, студенти ДНУ до негативних моментів відносять матеріальне становище, поліпшення якого відбувається за рахунок поєднання навчальної та трудової діяльності; майбутні перспективи як в професійній сфері, так і загалом невпевненість у завтрашньому дні, що обумовлено нестабільною соціально-політичною та соціально-економічною ситуацією в країні.

На тлі достатньо оптимістичної оцінки якості життя фіксується і позитивна оцінка соціального самопочуття студентів ДНУ, яке об'єктивно виступає показником зміни рівня добробуту, соціальної стабільності, ступеня задоволеності своїм громадським та економічним становищем. Домінуючим показником тут виступає достатність матеріальних благ для задоволення вітальних і певних соціальних потреб. Найбільш комфортною і сприятливою для самовідчуття є приватна сфера, стратегії розвитку якої вибудовуються на підставі постматеріалістичної свідомості, тоді як у соціальній сфері фіксуються прояви незадоволеності, які здебільшого пов'язані з економічними ризиками.

Під час дослідження дозвіллевих практик студентів ДНУ визначено, що їх змістовна різноманітність суттєво не відрізняється від загальних тенденцій у дозвіллі української молоді: більшість молоді принаймні раз на тиждень дивляться фільми та інші телепрограми, слухають музику, зустрічаються з друзями або спілкуються з ними в соціальних мережах, читають новини або іншу інформацію (не пов'язану з роботою або навчанням) в Інтернеті. Крім того, принаймні раз на місяць більшість студентів ДНУ займаються фізичними вправами або спортом, читають книги (не рахуючи тих, які потрібні для роботи або навчання) та пресу, виїжджають на природу, в парк або на пляж, щось вдосконалюють або ремонтують вдома.

У контексті формування соціального портрету студентів ДНУ спеціальну увагу приділено розкриттю гастрономічної освіти як індикатора підвищення якості життя сучасної студентської молоді. Зокрема, відзначається, що поширеність у студентському середовищі деструктивних харчових практик, пов'язаних із незадоволеністю власною зовнішністю, обумовлена широким спектром чинників, у тому числі і впливом сучасної «глянцевої» культури та деякою мірою одновимірною поглядом молоді (окремих її груп) на життя.

У цілому при вивченні якості життя студентської молоді необхідно в моніторинговому режимі проводити опитування з широкого кола проблем, доповнюючи їх якісною стратегією соціологічних досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Абітурієнти ДНУ про мотиви вибору університету та майбутньої спеціальності: Звіт по результатах соціологічного дослідження / за заг. ред. В.В. Кривошеїна. – Д.: Навч.-метод. лаб. з соціології кафедри соціології ДНУ, 2015. – 48 с.

Авчиннікова Г.Д. Стратегічні напрями розвитку вищої освіти в Україні / Г.Д. Авчиннікова // Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний та національний виміри змін: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (26-27 березня 2015 р., м. Суми). – Т. 1. – Суми: вид-во СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2015. – С. 71-74.

Афиногенова О.І. Особенности адаптации студентов-первокурсников к условиям обучения в университете / О.І. Афиногенова // Новые исследования. – 2011. – Т. 1, № 26. – С. 55-59.

Бабенко Н.Б. Дозвілля сім'ї. Теоретичні та емпіричні аспекти / Н.Б. Бабенко. – К.: ДАККіМ, 2001. – 158 с.

Бабенко Ю.А. Теоретичні аспекти дослідження цінностей / Ю.А. Бабенко // Вісник Нац. акад. керівних кадрів культури і мистецтв. – 2013. – № 3. – С. 88-93.

Багачкина Н.А. Учет индивидуальных стилей обучения студентов как основа успешной адаптации при организации учебной деятельности / Н.А. Багачкина // Вопр. биологии, экологии и методики обучения: Сб. науч. статей. – Саратов: изд-во Саратов. пед. ин-та, 2000. – Вып. 3. – С. 108-110.

Бакіров В.С. Соціологія вищої освіти: нові дослідницькі сюжети / В.С. Бакіров // *Методологія, теорія та практика соціол. аналізу суч. суспільства*: [зб. наук. праць]. – Х.: Вид. центр ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2009. – Вип. 15. – С. 561-566.

Балакірієва О.М. Трансформація ціннісних орієнтацій в українському суспільстві / О.М. Балакірієва // *Український соціум*. – 2007. – № 2 (19). – С. 7-19.

Балакірева О.М. Формування економічної активності молоді: інформ. брошура / О.М. Балакірева, Т.В. Бондар, Т.О. Паладійчук. – К.: СПД, 2013. – 51 с.

Бар Р. От преподавания к учению: новая парадигма высшего образования / Р. Бар, Д. Таг // *Социология в аудитории: искусство преподавания*. – Х., 2003. – С. 14-39.

Бовсунівська Т. Реформа вищої освіти в Україні як нездоланна проблема [Електронний ресурс] / Т. Бовсунівська // *Віче*. – 2015. – № 14 (липень). – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/4828/>.

Бойко О.П. Культура дозвілля у суспільстві ризику: Монографія / О.П. Бойко. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2011. – 285 с.

Болонський процес в Україні [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – 2012. – 12 червня. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/bolonskiy-protses-v-ukraini>.

Большой толковый социологический словарь (Collins) / под ред. С.Н. Дмитриева. – Т. 1. – М.: Вече, АСТ, 1999. – 544 с.

Бутиліна О.В. Студентська молодь у суспільстві, що трансформується / О.В. Бутиліна // *Український соціум*. – 2007. – № 4. – С. 20-27.

Векслер Э. Качество как категории будущего / Э. Векслер // *Стандарты и качество*. – 1992. – № 2. – С. 14-17.

Вища освіта в Україні: громадська думка студентів [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – 2015. – 10 червня. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/vishcha-osvita-v-ukraini-gromadska-dumka-studentiv>.

Вища освіта в умовах реформи: зміни громадської думки [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – 2015. – 28 грудня. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/vishcha-osvita-v-umovakh-reformi-zmini-gromadskoi-dumki>.

Вища освіта в умовах реформи: зміни громадської думки [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – 2017. – 13 березня. – Режим доступу: http://dif.org.ua/article/vishcha-osvita-v-umovakh-reformi-zmini-gromadskoi-dumki_2016.

Волосевич І. Молодь України – 2015 / І. Волосевич, С. Герасимчук, Т. Костюченко. – К.: ІП «ГФК ЮКРЕЙН», 2015. – 88 с.

Всемирная декларация о высшем образовании для XXI века: подходы и практические меры (Париж, 9 октября 1998 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sde.ru/files/t/pdf/5.pdf>.

Выставкина Д.О. Политическая культура в молодежной среде Украины / Д.О. Выставкина // *Вісник Одеського нац. ун-ту*. – 2012. – Т. 17, вип. 2. – С. 64-

71.

Герасимов Б.И. Научные подходы к трактовке содержания «качество жизни» / Б.И. Герасимов, А.В. Свешников, С.П. Спиридонов // Актуальные пробл. рос. менеджмента: сб. науч. трудов / под науч. ред. В.В. Быковского / Тамбовский гос. техн. ун-т. – Тамбов, 2007. – 252 с.

Головаха Е.И. Измерение социального самочувствия: тест ИИСС / Е.И. Головаха, Н.В. Панина, А.П. Горбачик // Социология: 4М. – 1998. – № 10. – С. 45-71.

Головаха Е.И. Интегральный индекс социального самочувствия (ИИСС); конструирование и применение социологического теста в массовых опросах / Е.И. Головаха, Н.В. Панина. – К.: Ин-т социологии НАН Украины, 1997. – 214 с.

Гончаренко І.В. Продукти-трансформери. Що треба знати про ГМО? / І.В. Гончаренко // Безпека життєдіяльності. – 2009. – № 4. – С. 10-15.

Городяненко В.Г. Студенческая молодежь Днепропетровска: социологический анализ потребностей и возможностей / В.Г. Городяненко, Ю.В. Глущенко // Грані. – 2001. – № 3. – С. 31-37.

Горук Н. Студентоцентрованість як основа розвитку самоосвітньої компетентності студентів / Н. Горук, О. Біляковська // Емпіричні дослідження для реформування освіти в Україні: Зб. матеріалів І Міжнар. наук. конф. Укр. асоціації дослідників освіти (11 лютого 2017 р.) / за ред. С. Щудло, О. Заболотної, О. Ковальчук. – Київ – Дрогобич: ТзОВ «Трек-ЛТД», 2017. – С. 35-38.

Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество / Дж. Гэлбрейт. – М.: Прогресс, 1969. – 480 с.

Дейнеко О. Життєвий успіх в оцінках сучасного студентства: від суб'єктивного досягнення до стратегії інфантилізму / О. Дейнеко // Українське студентство в пошуках ідентичності: монографія / за ред. В.Л. Арбеніної, Л.Г. Сокурянської. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2012. – С. 491-511.

Дюмазедье Ж. На пути к цивилизации досуга / Ж. Дюмазедье // Вестник Московского ун-та. Сер. 12. Соц.-полит. исслед. – 1993. – № 1. – С. 83-88.

Загребнюк Ю. Теоретичні підходи до трактування поняття «професійне самовизначення» у вітчизняній та зарубіжній педагогіці / Ю. Загребнюк // Психолого-педагогічні пробл. сільської школи. – 2014. – Вип. 50. – С. 97-100.

Звіт про проведення вибіркового соціологічного дослідження «Ставлення студентів Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара щодо якості надання освітніх послуг». – Д., 2016. – 75 с.

Звіт про проведення вибіркового соціологічного дослідження «Соціальний портрет студента ДНУ в суспільних реаліях сучасної України». – Д., 2017. – 86 с.

Звіт про результати опитування «Абітурієнт – 2008». – Д.: ДНУ, 2008. – 14 с.

Звіт соціологічного дослідження «Цінності української молоді» [Електронний ресурс] // Портал «Громадський простір». – 2016. – Режим доступу: <http://www.prostir.ua/?library=tsinnosti-ukrajinskoji-molodi>.

Згуровський М.З. Болонський процес: головні принципи та шляхи структурного реформування вищої освіти України / М.З. Згуровський. – К.: НТУУ «КПІ», 2006. – 544 с.

Злобіна О. Студентство як суб'єкт продукування корупційних практик / О. Злобіна, І. Бекешкіна // Методологія, теорія та практика соціол. аналізу суч. суспільства: зб. наук. праць. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2011. – Вип. 17. – С. 431-438.

Індекс соціального розвитку, 2016 [Електроний ресурс] // Портал «Deloitte.com». – Режим доступу: <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/research/social-progress-index-2016.html>.

Історія Дніпропетровського національного університету / редкол.: М.В. Поляков (голова) та ін. – 4-те вид., переробл. і доповн. – Д.: вид-во ДНУ, 2012. – 308 с.

Казміренко В.П. Програма дослідження психолого-соціальних чинників адаптації молодшої людини до навчання у ВНЗ та майбутньої професії / В.П. Казміренко // Прак. психологія та соц. робота. – 2004. – № 6. – С. 76-78.

Касьянов Г. Об академической честности – в частности, или Как вузы портят детей [Электронный ресурс] / Г. Касьянов. – Режим доступу: <http://politeka.net/65984-ob-akademicheskoy-chestnosti-v-chastnosti-ili-kak-vuzy-portyat-detej>.

Кафедра соціології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара: історія і сьогодення / відп. за випуск В.В. Кривошеїн. – Д.: вид-во «Грані», 2016. – 100 с.

Качество жизни студентов ДНУ им. Олеся Гончара: Отчет по результатам социологического исследования / под общ. ред. В.В. Кривошеина. – Д.: Учеб.-метод. лаб. по социологии ДНУ им. Олеся Гончара, 2012. – 86 с.

Кириленко О. Фитнесс как форма современного досуга и его индустрии / О. Кириленко // Соціологія та суспільство: взаємодія в умовах кризи: [тези. доп. II Конгресу САУ; Харків, 17-19 жовтня 2013 р.]. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2013. – С. 562-563.

Кищенко Г.І. Динаміка адаптації студентів молодших курсів до навчання в умовах приєднання вищої освіти України до європейського освітнього простору (за результатами соціологічного дослідження) / Г.І. Кищенко, М.А. Нахабич // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Зб. наук. праць. – 2010. – Вип. 11. – С. 156-163.

Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е.А. Климов. – 4-е изд., стереотип. – М.: Академия, 2004. – 304 с.

Колісник Л.О. До питання про критерії рейтингового оцінювання науково-педагогічної діяльності викладачів / Л.О. Колісник, М.В. Мосьондз // Соц. технології. Актуальні пробл. теорії та практики. Зб. наук. праць. – Запоріжжя, 2010. – Вип. 45. – С. 229-234.

Кон И.С. Молодежь как социальная категория / И.С. Кон, С.И. Иконникова. – М.: Наука, 1970. – 93 с.

Константиновский Д.Л. Молодежь 90-х: Самоопределение в новой реальности / Д.Л. Константиновский. – М.: Центр социол. образования РАО, 2000. – 224 с.

Комаров О.С. Роль куратора в адаптації студента-першокурсника / О.С. Комаров, Я.В. Гуліч // Болонський процес і динаміка адаптації українського студентства до культурно-ціннісних надбань європейської цивілізації: Матеріали міжрегіон. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 27 листопада 2015 р.). – Д.: ДНУ, 2015. – С. 150-153.

Ковтун Н. Міжнародний досвід оцінювання якості життя населення і можливості його використання в Україні / Н. Ковтун, І. Романюк // Вісник Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – 2013. – № 134. – С. 32-37.

Кримчак Л.Ю. Адаптація учнів-сиріт до навчання у професійно-технічних навчальних закладах: технологічний аспект / Л.Ю. Кримчак // Педагогіка і психологія професійної освіти: Наук. журн. – 2012. – № 5. – С. 167-174.

Крупец Я.Н. Социальное самочувствие как интегральный показатель адаптированности / Я.Н. Крупец // Социс. – 2003. – № 4. – С. 143-144.

Кулик Ю.В. Студенты ВУЗов о перспективах своего трудоустройства / Ю.В. Кулик // Грані. – 1999. – № 5. – С. 95-98.

Культура досуга / В.М. Пича, И.В. Бестужев-Лада, В.М. Димов и др. – К.: изд-во при Киевском ун-те, 1990. – 240 с.

Куценко О.Д. Спадщина державного соціалізму в політичній культурі українського суспільства / О.Д. Куценко // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – 2012. – № 993, вип. 29. – С. 79-88.

Кушніренко І.Ю. Культура толерантності на сучасному етапі розвитку суспільства [Електронний ресурс] / І.Ю. Кушніренко // [VI Междунар. науч.-практ. конф. «Образовательный процесс: взгляд изнутри» \(17-18 декабря 2013 г.\)](http://www.confcontact.com/2013-obrazovatelnij-process/5_kushnirenko.htm). – Режим доступу: http://www.confcontact.com/2013-obrazovatelnij-process/5_kushnirenko.htm.

Лармин О.В. Искусство и молодежь: эстетические очерки / О.В. Лармин. – М.: Мол. гвардия, 1980. – 191 с.

Леонтьев Д.А. Методика изучения ценностных ориентаций / Д.А. Леонтьев. – М.: Смысл, 1992. – 17 с.

Лібанова Е.М. Вимірювання якості життя в Україні. Аналітична доповідь / Е.М. Лібанова, О.М. Гладун, Л.С. Лісогор та ін. – К.: Ін-т демографії та соц. досл. ім. М.В. Птухи НАН України, 2013. – 50 с.

Лінтон Ш. Довершений голод: міркування про харчові розлади по той бік краси / Ш. Лінтон // Їжа і філософія: їжте, пийте і будьте щасливі / [упоряд. Ф. Олгоф]. – К.: Темпора, 2011. – С. 71-87.

Лисовский В.Т. Личность студента / В.Т. Лисовский, А.В. Дмитриев. – Л.: изд-во ЛГУ, 1974. – 183 с.

Лобанова А.П. Самостійна робота студентів в системі вищої освіти Республіки Білорусь / А.П. Лобанова, Н.В. Дроздова // ТЕРТІА. Альманах. – Д.: НГУ, 2005. – С. 71-76.

Манхейм К. Диагноз нашего времени / К. Манхейм. – М.: Юрист, 1994. – 700 с.

Метаморфозы современной итальянской кухни [Электронный ресурс] / [под. ред. А. Бедарева] // Портал «Italynews.ru». – Режим доступа: http://www.italynews.ru/material_5331.htm.

Методы исследования системы ценностных ориентаций: методические указания / сост. Н.В. Дулина, В.В. Токарев, И.В. Василенко. – Волгоград: ВолгГТУ, 1999. – 36 с.

Мищенко М. Соціальне самопочуття молоді // Матеріали засідання секції «Соціологія молоді» міжнар. наук.-практ. конф. «Проблеми розвитку соціології на сучасному етапі (теоретичні і методичні питання)». – К.: Укр. НДУ пробл. молоді, Ін-т соціології АН України, 1993. – С. 32-33.

Монтанари М. Голод и изобилие. История питания в Европе / М. Монтанари. – СПб.: Александрия, 2009. – 279 с.

Муратова А.С. Едение как выражение культуры [Электронный ресурс] / А.С. Муратова // Портал «Prakultura.ru». – Режим доступа: <http://www.prakultura.ru/school/culture/meal/cultural/>.

Навчання у ВНЗ очима студентів [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – 2011. – 12 квітня. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/navchannya-u-vnz-ochima-studentiv>.

Налетова И.В. Академическая культура как идея университета / И.В. Налетова, А.В. Прохоров // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопр. теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2013. – № 12, ч. 1. – С. 137-141.

Налетова И.В. Трансформация ценностей академической культуры в условиях глобализации / И.В. Налетова, А.В. Прохоров // Аналитика культурологии. – 2009. – № 15. – С. 13-16.

Наумова М. Огляд сучасних методичних засад вимірювання якості життя / М.А. Наумова // Економіка і організація управління. – 2016. – № 3 (23). – С. 252-261.

Ніколаєв Є. Реформа вищої освіти України: реалізація профільного закону в 2014-2016 рр. / Є. Ніколаєв, О. Длугопольський. – К.: Лаб. законодавчих ініціатив, 2016. – 23 с.

Новації вступної кампанії 2015 [Електронний ресурс] // Портал «Opora.ua». – Режим доступу: <http://www.oporaua.org/education/article/7734-novaciji-vstupnoji-kampaniji-2015>.

Олійник О.В. Дослідження соціалізації молоді як методологічна проблема / О.В. Олійник // Вестник Междунар. Соломонова ун-та. – 1999. – № 2. – С. 82-88.

Олійник О.В. Специфіка використання поняття «молодь» у соціологічних дослідженнях / О.В. Олійник // Соціологічна освіта і наука в Україні. – К.: МАУП, 2000. – С. 130-131.

Осетрова О.О. Феномен соціальної адаптації: психоаналітичний ключ дослідження / О.О. Осетрова // Materialy VII Mezinarodni vedecko-prakticka confer-

ence «Veda a technologie: krok do budoucnosti – 2011» (27.02.2011-05.03.2011). – Praga: Education and Science, 2011. – Dil 12. – S. 45-51.

Паніна Н. Молодь України: труктура цінностей / Н. Паніна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 1. – С. 5-27.

Пасісниченко В.Л. Від «громадянської культури» до «соціального капіталу» і далі: концептуальні лабіринти дослідження «політичної культури» / В.Л. Пасісниченко // Методологія, теорія та практика соціол. аналізу суч. суспільства. – 2008. – Вип. 14. – С. 41-45.

Петрова Л.Е. Социальное самочувствие молодежи / Л.Е. Петрова // Социс. – 2000. – № 12. – С. 50-55.

Поллан М. Философия еды. Правда о питании. Как нам, Homosapiens, питаться, чтобы быть предельно здоровыми / М. Поллан. – М.: Астрель, 2013. – 284 с.

Полянський П. Стрімке падіння вгору або Які насправді місця посідає українська освіта у світових рейтингах [Електронний ресурс] / П. Полянський // УНІАН. Інформаційне агентство. – 2012. – 22 березня. – Режим доступу: <https://education.unian.ua/625888-strimke-padinnya-vgoru-abo-yaki-naspravdi-mistsya-posidae-ukrajinska-osvita-u-svitovih-reytingah.html>.

Про вищу освіту [Електронний ресурс]: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.

Проблеми адаптації студентів-першокурсників до університетського життя: звіт за результатами соціологічного дослідження / за заг. ред. В.В. Кривошеїна. – Д.: ДНУ, 2013. – 46 с.

Проблемы адаптации студентов-первокурсников к университетской жизни: Отчет по результатам социологического исследования / под общ. ред. В.В. Кривошеина. – Д.: Учеб.-метод. лаб. по социологии ДНУ им. Олеся Гончара, 2014. – 61 с.

Програми академічної мобільності, що реалізуються у ДНУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dnu.dp.ua/view/programi_akademichnoi_mobilosti.

Пушкін В.Ю. Результати соціологічного моніторингу «Освітній процес в НГУ очима студентів» / В.Ю. Пушкін, Л.О. Колісник, М.В. Мосьондз; Центр соціального аудиту. – Д.: НГУ, 2014. – 31 с.

Резнік О. Громадянські практики в перехідному суспільстві: чинники, суб'єкти, способи реалізації / О. Резнік. – К.: ІС НАНУ, 2011. – 336 с.

Резнік О.С. Чинники громадсько-політичних практик в європейських країнах / О.С. Резнік // Український соціум. – 2013. – № 1. – С. 88-99.

Результати загальнонаціональних опитувань «Ставлення населення України до зовнішнього незалежного оцінювання, проведених у 2008-2014 роках» [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – 2015. – 5 січня. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/rezultati-zagalnonatsionalnikh-opituvan-stavlennya-naselennya-ukraini-do-zovnishnogo-nezalezhnogo-otsinyuvannya-provedenikh-u-2008-2014-rokakh>.

Реформа системи вступу до ВНЗ України та її підтримка населенням у 2008-2013 роках [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – 2013. – 20 листопада. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/reforma-sistemi-vstupu-do-vnz-ukraini-ta-ii-pidtrimka-naselennyam-u-2008-2013-rokakh>.

Реформи вищої школи України в оцінках учасників освітнього процесу. Заключний звіт про реалізацію соціологічного дослідження. – Х., 2016. – 153 с.

Рубин Б.Г. Студент глазами социолога / Б.Г. Рубин, Ю.С. Колесников. – Ростов-на-Дону: изд-во Ростовского ун-та, 1968. – 121 с.

Рубина Л.Я. Советское студенчество: социол. очерк / Л.Я. Рубина. – М.: Политиздат, 1981. – 163 с.

Рудакова О.В. Жизненные стратегии современного российского студенчества: дисс. ... канд. социол. наук / О.В. Рудакова. – М., 2004. – 178 с.

Ручка А. Цінності і смисли як компоненти соціокультурної реальності / А. Ручка // Смилова морфологія соціуму / за ред. Н. Костенко. – К.: ІС НАНУ, 2012. – С. 91-123.

Савченко С.В. Социализация студенческой молодежи в условиях регионального образовательного пространства / С.В. Савченко. – Луганск: Альма Матер, 2003. – 406 с.

Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности: Диспозиционная концепция. Монография / под ред. В.А. Ядова. – 2-е изд., расширенное. – М.: ЦСПиМ, 2013. – 376 с.

Сапов В.В. Мечта социолога / В.В. Сапов // Человек. – 2012. – № 1. – С. 151-159.

Складено рейтинг найпрестижніших професій 2015 року в Україні [Електронний ресурс] // Ipress.ua. – 2015. – 19 листопада. – Режим доступу: http://ipress.ua/news/skladeno_reytyng_nayprestyzhnishyh_profesiy_2015_roku_v_ukraini_145835.html.

Скокова Л. Культурно-дозвіллеві практики як предметна царина сучасної соціології / Л. Скокова // Культура – суспільство – особистість: Навч. посібник / за ред. Л. Скокової. – К.: ІС НАНУ, 2006. – С. 275-313.

Скориніна-Погребна О.В. Студентська молодь як потенційна економічна еліта суспільства / О.В. Скориніна-Погребна // Український соціум. – 2010. – № 1. – С. 83-91.

Смелзер Н. Социология / Н. Смелзер. – М.: Феникс, 1994. – 688 с.

Сокурская Л.Г. Социальное самоопределение молодежи как предмет социологического исследования / Л.Г. Сокурская // Вісник ХДУ. Сер.: Соціол. досл. суч. суспільства: методологія, теорія, методи. – 1999. – № 433. – С. 17-21.

Сокурская Л.Г. Студенчество на пути к новому обществу: ценностный дискурс перехода. Монография / Л.Г. Сокурская. – Х. : Изд. центр ХНУ им. В.Н. Каразина, 2007. – 576 с.

Сокурская Л.Г. Украинский студент в Европе и Америке: современное состояние, перспективы и последствия академической мобильности молодых украинцев / Л.Г. Сокурская // Академическая мобильность – важный фактор

образовательной евроинтеграции Украины: материалы Междунар. науч.-практ. конф. – Х.: НУА, 2010. – С. 282-291.

Сокурянська Л.Г. Реформування вітчизняної вищої школи в оцінках учасників освітнього процесу / Л.Г. Сокурянська // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. Сер. Соціол. досл. суч. суспільства: методологія, теорія, методи. – 2016. – Вип. 36. – С. 108-113.

Сокурянська Л.Г. Студентство на шляху до іншого суспільства: ціннісний дискурс переходу / Л.Г. Сокурянська // Український соціум. – 2004. – № 1. – С. 48-56.

Сорокин П. Дальняя дорога: автобиография / П. Сорокин. – М.: Терра, 1992. – 303 с.

Сорокин П.А. Тайственная энергия любви: из научого наследия русско-американского социолога / П.А. Сорокин; [послел. В.В. Сапова] // Социс. – 1991. – № 9. – С. 144-159.

Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество / П.Сорокин. – М.: Полит. лит., 1992. – 360 с.

Социология молодежи: учебник / под ред. В.Т. Лисовского. – СПб.: изд-во СПбГУ, 1996. – 457 с.

Соціологія: короткий енциклопедичний словник / уклад.: В.І. Волович, В.І. Тарасенко, М.В. Захарченко та ін.; за заг. ред. В.І. Воловича. – К.: Укр. Центр духовн. культури, 1998. – 736 с.

Социология: Энциклопедия / сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин, Г.Н. Соколова, О.В. Терещенко. – Мн.: Кн. Дом, 2003. – 1312 с.

Спирidonов С.П. Институциональные индикаторы качества жизни: монография / С.П. Спирidonов, Е.В. Нижегородов, Б.И. Герасимов; под науч. ред. Б.И. Герасимова. – Тамбов: изд-во ГОУ ВПО ТГТУ, 2010. – 136 с.

Становище студентської молоді України (2008 р.): соціологічне дослідження, проведене у 2008 р. Українським інститутом соціальних досліджень ім. О. Яременка на замовлення Державного інституту розвитку сім'ї та молоді. – К.: ДЦССДМ, 2008. – 293 с.

Стратегічні пріоритети молодіжної політики: освіта, зайнятість, житло: щорічна доповідь президентові України, Верховній раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2013 року). – К.: Ін-т соц. досліджень, 2014. – 368 с.

Стратегія реформування вищої освіти в Україні до 2020 року (Проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.mon.gov.ua/img/zstored/files/HE%20Reforms%20Strategy%2011_11_2014.pdf.

Стегній О.Г. Соціологічні підходи до вивчення типів політичної культури / О.Г. Стегній // Український соціум. – 2015. – № 2. – С. 26-35.

Стегній О.Г. Типи політичної культури регіональних спільнот України / О.Г. Стегній // Вісник Львівського ун-ту. Сер. соціологічна. – 2008. – Вип. 2. – С. 32-57.

Тарарак Н.Г. Еволюція аксіологічних концепцій формування «ціннісних орієнтацій» в науковій думці / Н.Г. Тарарак // Вісник Харківського нац. пед.

ун-ту ім. Г.С. Сковороди. Сер. Філософія. – 2013. – Вип. 41 (1). – С. 151-160.

Ташенко А.К. Особливості соціалізації української молоді в сучасних умовах / А.К. Ташенко // Грані. – 2000. – № 6. – С. 16-18.

Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер. – М.: АСТ, 1999. – 784 с.

Тулайдан В. Порівняльна характеристика параметрів якості життя студентів різних спеціальностей / В. Тулайдан // Молода спорт. наука України. – 2010. – Т. 2. – С. 253-258.

Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]: Міжнар. документ від 27.06.2014 р. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_a11.

Українське суспільство 1992-2006. Соціологічний моніторинг / за ред. В.М. Ворони, М.О. Шульги. – К.: ІС НАНУ, 2006. – 578 с.

Українське суспільство: моніторинг соціальних змін / за ред. В.М. Ворони, М.О. Шульги. – К.: ІС НАНУ, 2014. – 650 с.

Фомина Т.А. Социокультурная самоидентификация современного российского студенчества: региональный аспект: дисс. ... канд. социол. наук / Т.А. Фомина. – М., 2000. – 242 с.

Хаирова С.И. Этнокультурные особенности формирования адаптивного поведения детей / С.И. Хаирова // Практик. психологія та соц. робота. – 2004. – № 6. – С. 26-29.

Хольм М. Кинокулинария: роскошные ужины и фантастические рецепты из волшебной страны кино / М. Хольм, М. Чиндблум. – М.: КоЛибри, 2010. – 136 с.

Хоружий Г.Ф. Академічна культура: цінності та принципи вищої освіти / Г.Ф. Хоружий. – Тернопіль: Навч. кн. – Богдан, 2012. – 320 с.

Цвек Д. Солодке печиво / Д. Цвек. – Л.: вид-во Старого Лева, 2013. – 181 с.

Цимбалюк Н.М. Дозвілля в Україні. Теоретичні та емпіричні аспекти: Монографія / Н.М. Цимбалюк. – К.: ДАКККіМ, 2003. – 224 с.

Цимбалюк Н. Еволюція дозвілля в контексті соціологічних категорій / Н. Цимбалюк, Ю. Яковенко // Психологія і суспільство. – 2004. – № 2. – С. 118-124.

Цимбалюк Н.М. Соціологія дозвілля: Навч. посібник / Н.М. Цимбалюк. – К.: ДАКККіМ, 2001. – 180 с.

Циттлау Й. Ешь или умри! Как индустрия питания делает из нас наркоманов / Й. Циттлау, А. Саберски. – СПб.: Питер, 2010. – 192 с.

Шуст Н.Б. Аксіологічне розуміння молоді / Н.Б. Шуст // Нова парадигма. – 2000. – Вип. 17. – С. 94-114.

Шуст Н.Б. Інноваційна діяльність молоді: сутність, структура, функції / Н.Б. Шуст. – Вінниця: ВДМУ, 2001. – 223 с.

Щепанский Я. Элементарные понятия социологии / Я. Щепанский. – М.: Прогресс, 1969. – 240 с.

Філософські абрисы сучасної освіти: Монографія / за заг. ред. І. Предборської. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 226 с.

Щербак М. Социально-классовые характеристики политической культуры в Украине: опыт применения социологического теста «Типы политической культуры» / М. Щербак // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2006. – № 3. – С. 153-160.

Щудло С. Вища освіта у пошуку якості / С. Щудло. – Харків-Дрогобич: Коло, 2012. – 340 с.

Щудло С.А. Молодь у сучасному стратифікаційному просторі: труднощі ідентифікації / С.А. Щудло // Молодь в умовах нової соціальної перспективи: Матеріали ІV наук.-практ. конф. – Житомир, 2004. – С. 315-317.

Яблонський В.А. Щодо концепції реформування вищої освіти в Україні [Електронний ресурс] / В.А. Яблонський // АН вищої школи України. – Режим доступу: <http://www.anvsu.org.ua/index.files/Articles/Jablonskiy1.htm>.

Mendivil J.L. The new providers of higher education / J.L. Mendivil // Higher education policy. – 2002. – Vol. 15. – P. 353-364.

ЗМІСТ

Передмова	3
Розділ 1. Студентська молодь як об'єкт соціологічного аналізу	6
Розділ 2. Реформування вищої освіти очима студентів ДНУ	17
Розділ 3. Якість університетської освіти крізь призму особистісного розвитку студентів ДНУ	38
Розділ 4. Академічна культура і ціннісні орієнтації студентів ДНУ ...	59
Розділ 5. Вибір абітурієнтами ДНУ фаху та місця навчання	78
5.1. Вибір професії та спеціальності	79
5.2. Вибір закладу вищої освіти	90
Розділ 6. Проблеми адаптації студентів-першокурсників ДНУ до освітнього процесу	96
Розділ 7. Академічна мобільність студентів ДНУ	113
Розділ 8. Політична культура студентів ДНУ	129
Розділ 9. Якість життя студентів ДНУ	148
Розділ 10. Соціальне самопочуття студентів ДНУ	165
Розділ 11. Дозвіллеві практики студентів ДНУ	179
Розділ 12. Гастрономічна освіта як індикатор підвищення якості життя сучасної студентської молоді	196
Післямова	210
Список використаної літератури	213

Наукове видання

**СТУДЕНТИ ДНІПРОВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА У ДЗЕРКАЛІ СОЦІОЛОГІЇ**

Монографія

За редакцією професора В.В. Кривошеїна

Формат 60x84 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Academy. Друк різнографічний.
Умовн. друк. арк. 13,14. Наклад 300 пр. Зам. № 3303

Видано та віддруковано в ТОВ «Акцент ПП»
вул. Ларіонова, 145, м. Дніпропетровськ, 49052
тел. (056) 794-61-04 (05)

*Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 4766 від 04.09.2014*

